

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SU-BELLEĞİ SÖYLEMİ BAĞLAMINDA,
TAPINMA MEKANLARINDA SUYUN
TEZAHÜRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özlem KIR

Şubat, 2025

İZMİR

**SU-BELLEĞİ SÖYLEMİ BAĞLAMINDA,
TAPINMA MEKANLARINDA SUYUN
TEZAHÜRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Mimarlık Anabilim Dalı, Bina Bilgisi Programı**

Özlem KIR

Şubat, 2025

İZMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

ÖZLEM KIR tarafından **PROF.DR. RENGİN ZENGEL** yönetiminde hazırlanan “**SU-BELLEĞİ SÖYLEMİ BAĞLAMINDA, TAPINMA MEKANLARINDA SUYUN TEZAHÜRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME** ” başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Rengin ZENGEL

Danışman

Doç Dr. Özlem ARITAN

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi N. Ebru KARABAĞ

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Abdullah SEÇGİN

Müdür

Fen Bilimleri Enstitüsü

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez sürecim boyunca tüm bilgi ve deneyimini benimle paylaşan, desteğini esirgemeyen, her zaman anlayışlı ve ilgili olan kıymetli hocam Prof. Dr. Rengin Zengel'e gönülden teşekkür ederim. İyi ki yollarımız kesişmiş.

Hiç bitmeyecek gibi gelen tez yolculuğumda tüm kahrımı, iç sıkıntılarımı, darlamalarımı çeken can yoldaşım, eşim Talha Kır'a, tez sürecimde dünyaya gelen hayatımın en güzel armağanı ve hazinesi biricik kızım Nihan Kır'a, bugün olduğum kişi olmamda etkisi büyük olan değerli ailem annem Hacer Şahin'e, babam Emin Şahin ve abim Veysel Şahin'e candan teşekkür ediyorum.

Son olarak içimdeki okuma ve araştırma sevgisinin mimarları, ilkokul sıralarından bugünlere taşıyan kıymetli öğretmenlerime teşekkür ederim. İyi ki varsınız.

Özlem KIR

SU-BELLEĞİ SÖYLEMİ BAĞLAMINDA, TAPINMA MEKANLARINDA SUYUN TEZAHÜRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZ

Yaşamın her alanında olduğu gibi mimari üzerindeki etkileri yadsınamayacak olan su, canlılara hayat verdiği gibi, mimariye de biçim ve anlam katmaktadır. Suyun mekandaki rolü ana mekâna eşlik etmek, mimari mekânın tamamlayıcısı olmak, bazen kendi kendine bir mekân üretmek(su-mekân) şeklinde olabilmektedir. Suyla tasarlanan mekanların sahip olduğu duyuşsal nitelikler, kullanıcıya sunduğu deneyimler, mekânda yarattığı doku, ortama verdiği canlılık ve doğallık bu mekanların bellekte kalıcılığını etkilemektedir. Belleğin çalışma prensibi deşifre edildiğinde suyun bazı sembolik anlamların taşıyıcısı olma durumunun mekanla kurulan hatırlanabilirlik ilişkisini olumlu etkilediği görülmüş; bu doğrultuda suyun en çok anlamsal bağlantı kurduğu fonksiyon grubu olan dini yapılarda suyla ilişkilennmelerin mimari mekâna neler kattığı merak konusu olmuştur. Su-mekanların, mekânda bulunma durumları tarihsel dizgede ve mitoloji, ritüel, mekân izleğinde oluşturulan kurgu ile aktarılmıştır. Bellek izdüşümünde yapılacak bu mekânsal irdeleme, suyla ilişkili anlamsal bağlantıların, mekânsal karşılıklarının var olup olmadığı ya da varsa nasıl ve ne şekilde çözüldüğünü anlamaya yöneliktir. Su-mekânın antik dönemden günümüze mekânsal dönüşümü Antik Mısır'ın kutsal göllerinden, Mezoamerika'nın doğal su-mekânı cenote kuyularına; Hindu tapınak tanklarına, Şinto mabetlerinin chozubachi'sine varan; semavi dinlerde mikve, vaftizhane ve şadırvan mimarisine uzanan bir dokümantasyonu kapsamaktadır. Hafıza, temelde bireysel bir hatırlamaya işaret etse de her zaman sosyal kodlara göre oluşmaktadır. Bu noktada suyun insan yaşamındaki merkezi rolü dinlerde ve ritüellerde sıklıkla tekrar eden motiflerde kendini gösterdiği görülmüştür. Su-mekanların kapsayıcı, birleştirici çatısı evrensel bir tasarım aracı olmasına sebep olmaktadır. Dini yapılardaki su-mekanlar, mitoloji ve ritüellerindeki suyun konumunu anımsatması, bir ritüel mekânı olarak kullanıcılara mekânsal deneyim sunması, su-beden diyalogunun zihinlerde yarattığı hatırlatma potansiyeli ile mimaride şüphesiz en etkin malzemelerden biri olmaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Bellek, dini mimari, kutsal, ritüel arınma, su-mekân

AN EXAMINATION OF THE MANIFESTATIONS OF WATER IN PLACES OF WORSHIP IN THE CONTEXT OF WATER MEMORY DISCOURSE

ABSTRACT

As in every area of life, water, whose effects on architecture cannot be denied, gives life to living beings and also gives form and meaning to architecture. The role of water in space can be to accompany the main space, to complement the architectural space, and sometimes to produce a space on its own (water-space). The sensory qualities of spaces designed with water, the experiences it offers to the user, the texture it creates in the space, the liveliness and naturalness it gives to the environment affect the permanence of these spaces in memory. When the working principle of memory is deciphered, it is seen that the status of water as the carrier of some symbolic meanings positively affects the memorability relationship established with the space; in this direction, it has become a matter of curiosity what the associations with water in religious structures, which are the function group that water establishes the most semantic connections, contribute to the architectural space. The presence of water-spaces in the space has been conveyed with the fiction created in the historical system and mythology, ritual, and space path. This spatial examination to be made in the memory projection is aimed at understanding whether the semantic connections related to water have spatial equivalents or, if so, how and in what way they are resolved. The spatial transformation of water-space from ancient times to the present day includes documentation ranging from the sacred lakes of Ancient Egypt to the natural water-space cenote wells of Mesoamerica; Hindu temple tanks, chozubachi of Shinto shrines; and the architecture of mikvah, baptistery and fountain in monotheistic religions. Although memory fundamentally points to an individual remembrance, it is always formed according to social codes. At this point, the central role of water in human life has been seen to manifest itself in frequently repeated motifs in religions and rituals. The inclusive, unifying framework of water-spaces causes it to be a universal design tool. Water-spaces in religious structures will undoubtedly continue to be one of the most effective materials in architecture with their reminders of the

position of water in mythology and rituals, their spatial experience as a ritual space, and the potential of the water-body dialogue that they create in the minds.

Keywords: Memory, religious architecture, sacred, ritual purification, water-space

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU	ii
ÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
TABLolar LİSTESİ	xxvii

BÖLÜM BİR-GİRİŞ 1

1.1 Problemin Tanımı	1
1.2 Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3 Kapsam ve Sınırlılıklar	4
1.4 Çalışmanın Yöntemi	6

BÖLÜM İKİ- SUYUN MİMARİ TASARIMA KATILIMI..... 8

2.1. Bellek.....	11
2.1.1 Belleğin işleyişi.....	15
2.1.2 Mekânsal Bellek.....	19
2.2 Su-Mekân ve Bellek İlişkisi.....	21
2.2.1 Suyun Biçimine Göre Su-Mekanlar.....	26
2.2.2 Kullanım Amacına Göre Su Mekanlar	30

BÖLÜM ÜÇ- DİNİ YAPILARDA SU-MEKAN VE BELLEK İLİŞKİSİ..... 36

3.1 Temel kavramlar	38
3.2 Mitoloji-Ritüel- Mekân İzleği.....	44
3.3 Dinlerin Sınıflandırılması	46
3.4 Geçmiş/Ölü Dinlerde Su-Mekân ve Bellek İlişkisi	51
3.4.1 Prehistorik Dönem: Göbeklitepe’de Su-Mekân Analizi	53
3.4.2 Antik Dönem: Mezopotamya’da Su-Mekân Analizi	58
3.4.3 Antik Dönem: Mezopotamya’da Su- Mekân Analizi 2: Anadolu Dinleri	68

3.4.4 Antik Dönem: Mısırdaki Su-Mekân Analizi.....	74
3.4.5 Antik Dönem: Yunan'daki Su-Mekân Analizi	84
3.4.6 Antik Dönem: Orta ve Güney Amerika'daki Su-Mekân Analizi	95

BÖLÜM DÖRT- YAŞAYAN DÜNYA DİNLERİNDE SU-MEKAN..... 101

4.1 Hint Dinlerinde Su-Mekân Analizi.....	102
4.1.1 Mitoloji	103
4.1.2 Ritüel.....	104
4.1.3 Su-Mekân.....	108
4.1.3.1 Tapınak tankları.....	112
4.1.3.2 Pura.....	119
4.1.4 Su ve Mezar Mimarisi.....	121
4.1.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân	122
4.2 Uzakdoğu İnançlarında Su-Mekân Analizi	127
4.2.1 Mitoloji	127
4.2.2 Ritüel.....	129
4.2.3 Su-Mekân.....	132
4.2.3.1 Temizuya/Chozuya.....	136
4.2.3.2 Tsukubai	139
4.2.3.3 Suikinkutsu.....	140
4.2.4 Su ve Mezar Mimarisi.....	142
4.2.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân	143
4.3 Yahudilikte Su-Mekân Analizi	151
4.3.1 Mitoloji	152
4.3.2 Ritüel.....	155
4.3.3 Su-Mekân.....	159
4.3.3.1 Mikve	163
4.3.4 Su ve Mezar Mimarisi.....	173
4.3.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân	176
4.4 Hristiyanlıkta Su-Mekân Analizi.....	181
4.4.1 Mitoloji	182

4.4.2 Ritüel.....	183
4.4.3 Su-Mekân.....	187
4.4.3.1 Vaftizhaneler	188
4.4.3.2 Vaftiz fontları	201
4.4.4 Su ve Mezar Mimarisi.....	206
4.4.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân	207
4.5 İslamiyette Su-Mekân Analizi	214
4.5.1 Mitoloji	215
4.5.2 Ritüel.....	216
4.5.3 Su-Mekân.....	218
4.5.3.1 Şadırvan öncesi su-mekanlar.....	220
4.5.3.2 Şadırvanlar	223
4.5.4 Su ve Mezar Mimarisi.....	236
4.5.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân	240
BÖLÜM BEŞ-DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	247
5.1 Toplumsal Bellek Üzerinden Değerlendirme	248
5.2 Mekânsal Bellek Üzerinden Değerlendirme.....	252
5.2.1 Su-Mekânın Duyusal Nitelikleri Üzerinden Değerlendirme	252
5.2.2 Su-Mekân Dini Yapı İlişkisi Üzerinden Değerlendirme	254
5.2.3 Su-Mekânın Formu Üzerinden Yapılan Değerlendirme.....	256
5.3 Gelecek Su-Mekân Senaryoları	259
5.3.1 Çok Tanrılı Yaşayan Dünya Dinlerinde Su-Mekân Senaryosu.....	260
5.3.2 Tek Tanrılı Yaşayan Dünya Dinlerinde Su-Mekân Senaryosu.....	261
5.3.3 Din Çatısı Dışında Su-Mekân Senaryosu.....	262
KAYNAKLAR.....	264

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1 Tez kurgusunu oluşturan söylem, eylem, su-mekân şeması	6
Şekil 2.1 Babil'in Asma Bahçeleri 'ne ait illüstrasyon (Heemskerck,2012).....	9
Şekil 2.2 Bellek özelliklerine dair kavramsal alt yapı (Kişisel Arşiv, 2024)	15
Şekil 2.3 Atkinson ve Shiffrin 'in üç aşamalı bellek modelinin hafıza basamaklarındaki konumu (Kişisel Arşiv, 2024)	16
Şekil 2.4 Squire'nin 1987 tarihli bellek türleri sınıflandırmasından hareketle bellek türleri (Kişisel Arşiv, 2024)	18
Şekil 2.5 Mekânın kalıcı bellek yolculuğu (Kişisel Arşiv, 2024)	20
Şekil 2.6 Sivas Divriği Darüşşifasında sekizgen formlu su-mekân tasarımı (Sivas İl Kültür Turizm Müdürlüğü, bt)	24
Şekil 2.7 İstanbul/Üsküdar'da Özbekler Tekkesi söyleşi eyvanı (Bektaş ,2003) .	25
Şekil 2.8 Sultanahmet meydanındaki noktasal karakterli su (Shakouri, b.t).....	27
Şekil 2.9 Salk Biyolojik Araştırmalar Enstitüsünde lineer karakterli su (istockphoto,2016).....	28
Şekil 2.10 Safranbolu havuzlu köşkünde düzlemsel karakterli su-mekân kullanımı (gulevisafranbolu, 2011)	29
Şekil 2.11 Peter Zumthor'un Therme Vals yapısı ve hacimsel karakterli su-mekân (Fouillet, bt).....	29
Şekil 2.12 Olbia sosyal özeğinde su kanalı (Cengiz Bektaş mimarlık işliğı, b.t.)	33
Şekil 2.13 Asklepion sağlık ve tedavi merkezinde kutsal çeşme ve banyo (Kişisel Arşiv, 2023).....	34

Şekil 3.1 Ritüel arınma törenlerinden misogi yapan bir grup Japon (Attractivejapan, b.t.)	41
Şekil 3.2 Yahudi arınma ritüeli tevilah (Fitoussi, 2011)	42
Şekil 3.3 Antik Yunanistan'da MÖ 510-500, bir domuzun kurban edilme sahnesi (Jastrow,2007)	43
Şekil 3.4 Codex Magliabechiano'de tasvir edilen Aztek insan kurban ritüeli (Anonim, bt)	43
Şekil 3.5 Su motifinin dinlerdeki izlerini bulmada söylem-eylem-mekân kurgusu	46
Şekil 3.6 Morfolojik dinler tasnifi (Kişisel Arşiv, 2024)	47
Şekil 3.7 Morfolojik dinler tasnifi devamı (Kişisel Arşiv, 2024)	48
Şekil 3. 8 Geçmiş ve yaşayan dünya dinlerine ait zaman çizelgesi	50
Şekil 3.9 Francesco Morandini'nin Su Tanrıları adlı tablosu	51
Şekil 3.10 Göbeklitepe'de taş kap örneği (DAI/Göbeklitepe Arşivi, bt)	54
Şekil 3.11 Göbeklitepe'de alkol üretiminde kullanılan geniş hacimli taş kaplar, (DAI/Göbeklitepe Arşivi, bt)	55
Şekil 3.12 Göbeklitepe'de açığa çıkan A, B, C, D odalarının ve T sütunların konumu (Schmidt, 2006)	56
Şekil 3.13 B yapısında dikdörtgen planlı taş kap ve terrazzo zemin görünümü (DAI Alman Arkeoloji Merkezi, bt)	57
Şekil 3.14 Göbeklitepe'de su/sıvı ritüel olasılıkları (Kişisel arşivi, 2023)	58
Şekil 3.15 Kaymaktaş duvar paneli kabartmasından detay, M.Ö. 883-859 (britishmuseum, bt)	60

Şekil 3.16 Kral Gudea'nın elinde akan su vazosu gibi duran Sümer su tanrısı Enki ile ilişkilendiren heykeli, yaklaşık MÖ 2120. Dolerit.Louvre Müzesi (minervamagazine, bt).....	61
Şekil 3.17 Akad dönemine ait silindir mühürde Kral Gudea ve diğerlerinin sıvı dökme ayini, Louvre Müzesi, Paris (Curatola, Forest, Gallolis, Lippolis, & Ricciardi, 2007, s. 55)	62
Şekil 3.18 Kraliyet mensuplarının cenaze ritüellerine gösteren sahne (Leacroft & Leacroft, 1974)	63
Şekil 3.19 Antik Mezopotamya’da dini- arınma ritüellerinde suyun rolleri (Kişisel Arşiv, 2024).....	64
Şekil 3.20 Uruk şehrindeki Beyaz tapınak rekonstrüksiyonunda olukların konumu (artefacts-berlin.de, Alman Arkeoloji Enstitüsü, bt)	66
Şekil 3.21 Eshnunna(Tell Asmar/Irak) 'daki Abu Tapınağı. Uzun odalı kutsal alanlar, MÖ 2600, (Delougaz ve Lloyd,1942)	66
Şekil 3.22 Ninmah tapınak planı (Curatola, Forest, Gallolis, Lippolis, & Ricciardi, 2007).....	67
Şekil 3.23 Ninmakh tapınağındaki su kuyusunun görünümü (Rubaye, 2022).....	67
Şekil 3.24 Asur dönemine ait arınma amaçlı ritüel havuz, M.Ö. 7. yy, Pergamon müzesi (Emin,2014)	68
Şekil 3.25 Antik Anadolu dinlerinde su tapımları ve ritüelleri (Kişisel Arşiv, 2024)	70
Şekil 3.26 Boğazköy’deki Nişantepe Kompleksin rekonstrüksiyonunda kutsal havuz ve oda-2 (Hawkins ed., Hieroglyphic Inscription, bt).	71
Şekil 3.27 Yalburt Kompleksi'nin yeniden canlandırılması (Temizer, İnandiktepe: Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, s.172).	72

Şekil 3.28 Eflatun Pınar Kompleksi vaziyet planı (S. Özenir,1997).....	73
Şekil 3.29 Eflatunpınar Hitit Su Anıtı, Konya (Türkiye kültür portalı, 2013).....	74
Şekil 3.30 Mısır hiyerogliflerinde suyun ifadesi (Britannica Ansiklopedisi, 2013)	75
Şekil 3.31 İlksel okyanus Nun'u gösteren papirüs, Ani'nin Ölüler Kitabı (British Museum koleksiyonu, bt)	76
Şekil 3.32 Osiris'in dirilişi (Wallis Budge, 1911).....	78
Şekil 3.33 Antik Mısır'da su tapımları ve suyla yapılan ritüeller (Kişisel Arşiv, 2024).....	79
Şekil 3.34 Tapınak kesiti (Badaway, 1968, s. 271).....	80
Şekil 3.35 Kutsal gölün yakın geçmiş görünümü (madainproject, 2022)	81
Şekil 3.36 Tapınak ve kutsal göle ait rekonstrüksiyon (Madain project, 2022)....	81
Şekil 3.37 Amun Ra Tapınak kompleksi ve kutsal göl (Badaway,1968, s.236) ...	81
Şekil 3.38 Mut tapınağı ve kutsal göl ilişkisi (Badaway,1968).....	82
Şekil 3.39 Dendera'daki Hathor tapınak kompleksi ve kutsal gölü (Pinterest, bt).	82
Şekil 3.40 Deir el Medina'daki Hathor tapınağında su kapları (Badaway,1968) .	83
Şekil 3.41 Antik Yunan'da kurbanlık boğaya ritüel öncesi bakım yapan kadınlar (Learnreligions, bt)	86
Şekil 3.42 Bir boğanın kurban edilme anı (NY Dijital koleksiyonlar- Miriam ve Ira D. Wallach Sanat, Baskılar ve Fotoğraflar Bölümü 1852-1898)	86
Şekil 3.43 Gustave Dore'nin Kayıkçı Kharon tablosu 1861(wikimedia, bt)	87

Şekil 3.44 Antik Yunan ve Roma’da su tapımları ve ritüelleri (Kişisel arşiv, 2024)	88
Şekil 3.45 Athena Nike Tapınağı ve tapınağın önündeki sunağı (myfavouriteplanet,bt)	90
Şekil 3.46 Blaundus Demeter kutsal alanında tapınak ve sunak kalıntıları, Uşak (Çalık, 2021)	90
Şekil 3.47 Blaundus Demeter kutsal alanında sunak kalıntıları, Uşak (Anadolu Ajansı, bt)	90
Şekil 3.48 Antik Yunan çömlekçiliğinde çeşitli kaplar (Pinterest, bt)	92
Şekil 3.49 Sounion’daki Poseidon tapınağı panoramik (theathenianriviera, bt)	92
Şekil 3.50 İznik Gölünde Bazilika Kalıntısı (trthaber, 2021)	94
Şekil 3.51 Denizli’deki antik havuz (arkeolojisanat,bt)	94
Şekil 3.52 Cevizcioğlu çiftliği nekropolü (İzmir arkeoloji müzesi,bt)	94
Şekil 3.53 Antik Mezoamerika dinlerinde su tapımları ve ritüelleri (Kişisel Arşiv, 2024)	96
Şekil 3.54 Honduras'taki Yarumela veya El Chirca arkeolojik alanının yapılarını yeniden canlandıran illüstrasyon (Kurawa, 2010)	97
Şekil 3. 55 Cenotenin şekli, (Romey, 2004, s. 18)	99
Şekil 3.56 Hubiku'daki Cenote, Yucatan (Son of Groucho, 2014)	99
Şekil 3. 57 El Castillo tapınağı ve Kutsal Cenote ilişkisi (Frerek, bt)	99
Şekil 4.1 Ganesha heykelinin suya daldırılma ritüeli (Pinterest, bt)	105
Şekil 4.2 Hindu Hacılar, Ganj nehrini geçerken, theertha-yatra ritüeli, (tirtha- yatra.blogspot, bt)	105

Şekil 4.3 Ganj nehrinde ritüel arınma gerçekleştiren Hindu hacılar (Britannica, bt)	106
Şekil 4.4 Hint Dinlerinde ritüellerde suyun rollerini gösteren özet (Kişisel Arşiv, 2024)	108
Şekil 4.5 Varanasi şehrindeki ghat'ta günlük aktiviteler (Bansal, bt)	109
Şekil 4.6 Ganj nehri kıyısındaki Manikarnika Ghat'ta ölü yakma uygulaması (Ramalingaswami, bt)	109
Şekil 4.7 Nagara stili Bir Hindu tapınağının mimarisi (wikipedia, bt)	110
Şekil 4.8 Walkeshwar(Banganga) tapınağının Garbhagriha'sında tanrı idolü (vishnupriyaarts, bt)	111
Şekil 4.9 Walkeshwar(Banganga) tapınağının Garbhagriha'sında tanrı idolüne su verilmesi (tripadvisor, bt)	111
Şekil 4.10 Walkehsmar/Banganga tapınak havuzunun kentsel doku içindeki konumu (Parry, 1987)	113
Şekil 4.11 Banganga Tapınak Havuzu, Walkeshwar, Hindistan (exhibits.jioinstitute, bt)	114
Şekil 4.12 Modhera Güneş tapınağının plan ve kesitleri, (Traditional Water Harvesting Structures of North Central Gujarat, 2020)	115
Şekil 4.13 Güneş tapınağının kudasına bakış (Khanna Tyagi, 2024)	115
Şekil 4.14 John Murray'den Meenakshi Tapınağı Planı, Hindistan, Burma ve Seylan'daki Gezginler İçin Bir El Kitabı (Londra: J. Murray, 1911)	117
Şekil 4.15 Antik yağmur suyu toplama sistemi (resonantnews, bt)	117
Şekil 4.16 Amritsar Altın Tapınak kompleksi (sanskritimagazine,bt)	118

Şekil 4.17 Havuzdan Altın tapınağa bakış (pixabay,2018).....	119
Şekil 4.18 Pura Ulun Danu Bratan/ Bratan Gölü, Bali, Endonezya (Triton, 2022)	120
Şekil 4.19 Pura Tirta Empul, Travis Levius (cntraveler, bt)	120
Şekil 4.20 Pura Tanah Lot (Leiter, 2024).....	121
Şekil 4.21 Nehir kenarında hazırlanmış bir cenaze (Del Molin, 2020).....	122
Şekil 4.22 Taş ve Işık Tapınağı, (spacematters, bt).....	123
Şekil 4.23 Taş ve Işık Tapınağı planı ve su-mekanların konumu (spacematters, bt)	123
Şekil 4.24 Taş ve Işık Tapınağı kesit ve su-mekanlar (spacematters,bt)	123
Şekil 4.25 Taş ve Işık Tapınağı kesit ve su-mekanlar (spacematters,bt)	123
Şekil 4.26 Basamaklar Tapınağının suyla(kund) kurduğu ilişki gösteren konsept kesit (Sameep Padora ve Ortakları, bt)	124
Şekil 4.27 Basamaklar Tapınağı (Sumner, bt)	124
Şekil 4.28 Sunoo Tapınağı ve ev ilişkisi (Charuau, 2020).....	125
Şekil 4.29 Sunoo Tapınağı ve suyun ilişkisi Charuau, 2020)	125
Şekil 4.30 Sunoo Tapınak Evi Planı, Ev ve Tapınak İlişkisi (Saket Sethi Design, 2020)	126
Şekil 4.31 Çin Mitolojisinde Ejderha Tasviri (studycli, bt)	128
Şekil 4.32 İzagani ve İzanami'nin dünyayı yaratmasını betimleyen görsel (Young, 2024).....	128
Şekil 4.33 Şelale altında misogi yapan bir kadın (fun-japan, bt)	130

Şekil 4.34 Ise tapınağı yakınlarında ohoharae (greenshinto, 2013)	130
Şekil 4.35 Temizuya ritüel aşamaları (Manabu, 2016)	131
Şekil 4.36 Uzakdoğu inançlarında dini ritüellerde suyun rolleri (Kişisel Arşivi, 2024).....	132
Şekil 4.37 Kunming'deki Yuantong Budist Tapınağı, (Panoramic Images, 2019)	133
Şekil 4.38 Yunnan Chongsheng Tapınağı'nın avlusunda su-mekân(lovepik, bt)	133
Şekil 4.39 Itsukushima Mabedi'nin Torii Kapısı (Pike, 2015)	134
Şekil 4.40 Itsukushima Mabedi'nin Torii Kapısı sular çekildikten sonra (Matsumoto, 2023)	135
Şekil 4.41 Futami Okitama tapınağın torii'si (Wong, 2024).....	135
Şekil 4.42 Oarai Isosaki Tapınağında Kamiiso-no-Torii'si (Cherrygarden, 2024)	135
Şekil 4.43 Tipik bir Şinto tapınağının bölümleri (pngkey, bt)	136
Şekil 4.44 Narihira Tapınağında Temizuya, Tokyo (Chan, 2013).....	137
Şekil 4.45 Temizuya, Tsurugaoka Hachimangu Tapınağı, Kamakura (Chan, 2014)	138
Şekil 4.46 Chozuya'ya yakından bakış / temizuya (shutterstock, bt)	138
Şekil 4.47 Fuji dağında Dokuz Başlı Ejderha temizuya /Kuzuryu Temizuya (Harasymiw, 2023)	138
Şekil 4.48 Hasedera Budist tapınağı, Kanagawa (Kei, 2016)	139
Şekil 4.49 Japon çay evi bileşenleri ve Tsukubai (Maikoya, bt).....	140
Şekil 4.50 Kyoto'daki Ryoan-ji tapınağının tsukubai' si (Javier,2010).....	140

Şekil 4.51 Suikinkutsunun çalışma prensibini gösteren kesit (traditionalkyoto,bt)	141
Şekil 4.52 Enko-ji Tapınağı'nda suikinkutsu, Kyoto (soundscapedesign, 2018)	142
Şekil 4.53 Japonya'nın Osaka Ovası'ndaki Mozu ve Furuichi'deki mezar kümeleri (kofun), Nintoku (sağ üst) ve Ojin (sol alt) (Kaner, 2024).....	143
Şekil 4.54 Nanshan Tapınağı, Hainan, Çin (reddit, bt)	144
Şekil 4.55 Su Tapınağı Plan (Yang, 2016)	144
Şekil 4.56 Su Tapınağı Kesit (Yang, 2016).....	145
Şekil 4.57 Su Tapınağı, Awaji Adası, Japonya (arquitecturaviva, bt)	145
Şekil 4.58 Komyo ji Saijo Tapınağı (archweb, 2002).....	146
Şekil 4.59 Komyo ji Saijo Tapınağı (Matsuoka, bt).....	146
Şekil 4.60 Shiunzan Zuisho-Ji Tapınağı, Tokyo (Hamada, 2018)	147
Şekil 4.61 Kaze-no-Oka Krematoryumu (Maki, bt).....	148
Şekil 4.62 Sayama Lakeside Mezarlığı Topluluk Salonu (Fujii, bt)	148
Şekil 4.63 Ryusenji Tapınağı'ndaki Hasshoden-Charnel Evi/Cenaze evinin vaziyet planı (Love Architecture, bt).....	149
Şekil 4.64 Ryusenji Tapınağı'ndaki cenaze evinin kesiti, yapı ve su-mekân ilişkisi (Love Architecture, bt)	149
Şekil 4.65 Ryusenji Tapınağı'ndaki cenaze evinin temizuyası (Nishikawa, 2016)	150
Şekil 4.66 Kızıldeniz'den geçişi anlatan fresk, Sistine Şapeli/Vatikan (Rosselli,1482).....	154

Şekil 4.67 Kudüs'te Batı Duvarı'nın önünde ritüel arınmada kullanılan çeşme (Adobestock, b.t.)	157
Şekil 4.68 Mikvede tevilah yapan bir kadın (nedida. wordpress, 2017)	157
Şekil 4.69 Yahudilikte su ritüelleri, Özlem Kır Arşivi.....	159
Şekil 4.70 Tabernakl plan ve perspektifi (Meek, 1995, s. 27)	160
Şekil 4.71 Yıkama kazanının kullanımına dair illüstrasyon (Dilworth, 1878) .	161
Şekil 4.72 Erimiş Deniz(Nicephorus, 1892)	162
Şekil 4.73 Süleyman mabedi illüstrasyonu ve su-mekanlar (Crossway ESV Bible Atlas, b.t.)	162
Şekil 4.74 Antik dönem mikve/arınma havuzlarındaki hiyerarşi (Mckaby, 2021)	164
Şekil 4.75 Yahudi dini mimarisinde su-mekanlar temsili (Kişisel Arşiv,2024) .	166
Şekil 4.76 Massada'da yer alan mikve (Petri Paavola, b.t.).....	167
Şekil 4.77 Masada'daki mikvaot kompleksi (Ricks, 2020, s. 280)	167
Şekil 4.78 Gamla sinagogunda su ile irtibatlı mekanlar, (Runesson, Binder & Birger, 2008).....	168
Şekil 4.79 Gamla sinagogu rekonstrüksiyonu (baptistekerkkemptonpark, 2021)	168
Şekil 4.80 Eriha sinagogunda su-mekanların izleri, (Rudd, 2017)	169
Şekil 4.81 Eriha sinagogunda mikveden geriye kalanlar, (Radovan, b.t.)	170
Şekil 4.82 Eriha sinagogunda mikveden geçen enine kesit (Runesson, Binder & Birger, 2008, s. 41)	170

Şekil 4.83 Ostia sinagogunun 1.faz rekonstrüksiyonu (Lönegard ve Olsson, 2001)	171
Şekil 4.84 Ostia sinagogun 2. fazda gelişimi (Runesson, Binder & Birger, 2008)	171
Şekil 4.85 Sinagogu planı (Sart Amerikan Arkeolojik Kazısı, bt).....	172
Şekil 4.86 Ön avlunun yeniden inşa çizimi. (Sart Amerikan Arkeolojik Kazısı, b.t.)	173
Şekil 4.87 Bir cenazenin yıkanma ritüeli (Agins, 2010)	174
Şekil 4.88 Waterfall Mikvah planı, (Valerie Schweitzer Architects, bt)	177
Şekil 4.89 Waterfall Mikvah boyuna kesiti (schweitzerarchitecture, bt)	177
Şekil 4.90 Waterfall Mikvah, (schweitzerarchitecture, bt)	177
Şekil 4.91 Mikve Rajel kat planı ve giriş çıkış karşılaşma durumları (Pascal Arquitectos, bt)	178
Şekil 4.92 Mikve Rajel mikvelerinden biri (Victor Benitez, b.t.)	178
Şekil 4.93 Mikve Rajel'in mikve plan ve kesiti (Pascal Arquitectos,b.t.)	179
Şekil 4.94 Mikve Oh planında olası ritüel kirli-temiz rotası (Arqhe Studio,bt)..	179
Şekil 4.95 Mikve Oh yapısı dıştan görünüm (Koitani , bt)	180
Şekil 4.96 Mikve Oh yapısı içten görünüm (Koitani, bt)	180
Şekil 4.97 Ivan Aivazovsky'nin Suda yürüyen İsa tablosu, tuval üzerine yağlıboya (Aivazovsky,1890)	182
Şekil 4.98 St. Petersburg'da Rus Ortodoks Kilisesi'nde bebek vaftizi (wikimedia, 2005)	184
Şekil 4.99 Nipson anomēmata mē monan ospin (Kekka, 2010)	186

Şekil 4.100 Hristiyanlıkta su ritüelleri (Kişisel Arşiv,2024).....	186
Şekil 4.101 Hristiyan kilise mimarisindeki su-mekanların kategorizasyonu (Kişisel Arşiv, 2024).....	188
Şekil 4.102 İtalya'daki Santa Cecilia Bazilikasında kantharus (Jumanji, 2023). 189	
Şekil 4.103 Meryem Ana Katedrali Kilisesi, ABD (Bradley, 2016).....	189
Şekil 4.104 Tipik bir vaftizhane yapısında bölümler (Uygun Yazıcı, 2019)	191
Şekil 4.105 Gölhisar/Burdur Yusufça kilisesinde ruhban ve katakümenlerin izledikleri rota (Ekinci, 2005) planı, mimar Cihan Yıldırım tarafından revize edilmiştir).....	192
Şekil 4.106 Sbeitla(Sufetula) Vitalis Bazilikası /Tunus, 5. Yüzyıl (Kateusz, 2022)	194
Şekil 4.107 Kelibia/Tunus vaftiz teknesi,6. yy (Scheepmans, 2018).....	194
Şekil 4.108 Dura Europos rekonstrüksiyonu (Yale üniversitesi -Dura Europos Koleksiyonu, b.t.).....	196
Şekil 4.109 Dura Europos ev kilisesinin aksonometrik görünümü (Marsyas, 2008)	196
Şekil 4.110 Aziz John Lateran Vaftizhanesinin kesit aksonometrisi (Beatricetto,1550)	197
Şekil 4.111 Aziz John Lateran vaftizhanesinin bölümleri- 1: Giriş 2: V. Yüzyılda eklenen giriş 3: Cyprian ve Justina Şapeli;4: Rufina ve Secunda şapeli 5:Kolonat 6: Vaftizhanenin adandığı Aziz John şapeli 7: Vaiz John şapeli 8:Venantius şapeli/ kaynak (churches of rome, b.t.).....	198
Şekil 4.112 Alahan vaftizhanesinin 2. Evre planı, (Gough, 1985).....	199
Şekil 4.113 Vaftiz havuzunun yakından görünümü, (Uygun Yazıcı, 2019)	199

Şekil 4.114 Kartaca/ Tunus bazilikası Vaftizhanesi (Jensen, 2011)	200
Şekil 4.115 Stobi/Makedonya Piskoposluk Vaftizhanesi (Hoddinott, 1963).....	200
Şekil 4.116 Bodmin/ İngiltere 12. Yüzyıla ait vaftiz fontu (Park, 2013)	202
Şekil 4.117 Trunch/İngiltere 14. Yüzyıla ait ahşap baldakenli vaftiz fontu (Davies, 1962)	203
Şekil 4.118 Sochaux/Fransa Vaftiz Fontu (Davies, 1962)	203
Şekil 4.119 La Baussaine Saint-Leon Kilisesinde İkiz Vaftiz Fontu /Fransa (Bernard, bt)	203
Şekil 4.120 Vaftiz havuz/teknelerinin yıllar içinde mekânsal dönüşümü (Khatchatrian, 1982).....	204
Şekil 4.121 Priscilla Katakombu/İtalya (Rogers, 1903, s. 331) (D: Vaftiz teknesi; E: Su kanalı ; K: Modern geçit/ giriş)	206
Şekil 4.122 St. George Letchworth kilisesi kat planı (Davies, 1962, s. 151).....	207
Şekil 4.123 Kolonla desteklenen dairesel beton font (Jack1956, 2016)	207
Şekil 4.124 Su üzerindeki kilise (Tadao Ando Architect & Associates,b.t.)	208
Şekil 4.125 Su üzerindeki kilise (İnaba,b.t.)	209
Şekil 4.126 Venedik çiftlik Şapeli (Decio Tozzi Mimarlık, b.t.)	209
Şekil 4.127 Venedik çiftlik Şapeli vaftiz fontu (Decio Tozzi Mimarlık, b.t.).....	210
Şekil 4.128 Venedik Çiftlik Şapeli'nin Kat planı,1: Giriş , 2:Vaftiz Fontu, 3: Koridor, 4: Sunak (Decio Tozzi Mimarlık, b.t.).....	210
Şekil 4.129 Brion Mezarı'nın mimari unsurları (Carlo Scarpa, bt).....	212
Şekil 4.130 Brion mezarında şapel ve su ilişkisi (architecturalrecord, bt).....	212

Şekil 4.131 Arkosoliumu meditasyon pavyonuna bağlayan su kanalı (Patt, bt).	213
Şekil 4.132 Nilüfer havuzun içinde meditasyon köşkü (architectuul, bt)	213
Şekil 4.133 Zemzem kuyusu (Bahareth, 2014)	216
Şekil 4.134 İslamiyette su ritüelleri (Kişisel Arşiv, 2024)	218
Şekil 4.135 İslam dini mimarisindeki su-mekanların tarihsel kategorizasyonu (Kişisel Arşiv, 2024)	219
Şekil 4.136 Hırbet-El Mefcer planı, Ürdün Vadisi, 743-44 (Hoag,1963, sf.56).	221
Şekil 4.137 Tolunoğlu Camii ve avluda su-mekan (MIT/ Rotch Görsel Koleksiyonları, b.t.)	222
Şekil 4.138 Tolunoğlu Ahmet Camii şadırvanı (2005 restorasyonundan sonra) (Keladawy,2019).....	222
Şekil 4.139 Ma'arrat al-Numan (Camii Kebir) Ulu Camii (Tabbaa, b.t.)	222
Şekil 4.140 Ali Bin Yusuf Camii Planı (Triki,1986)	223
Şekil 4.141 Ali Bin Yusuf Camii Abdest Mekanı (Asfour,b.t.)	223
Şekil 4.142 İstanbul Fatih Camii şadırvanında su çanağı (Yüter, 2014).....	225
Şekil 4.143 İslam dini mimarisindeki şadırvanların açık-yarı açık-kapalı mekân ilişkileri bakımından sınıflandırılması	225
Şekil 4.144 Fatih Camii Şadırvanı plan ve kesiti (Tokay, 1951)	226
Şekil 4.145 Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve şadırvan plan ve kesiti (Ülger, 1944).....	227
Şekil 4.146 Tokat Ali Paşa Camii Şadırvanı (kulturportali,2013)	228
Şekil 4.147 Edirne Selimiye Camii şadırvanı (Cangül, 2007)	229

Şekil 4.148 Edirne Selimiye Camii ve avlusunu gösteren planda işaretlenmiş su- mekanlar (islamicart.museumwnf, bt)	229
Şekil 4.149 Süleymaniye camisinde sıra muslukların bugünkü görünümü (Marino,2018)	230
Şekil 4.150 Esmasultan çeşmesi ve namazgahı (Dilekoğlu,2019)	231
Şekil 4.151 Timurtaş Paşa Camii ve minarenin altındaki şadırvan ilişkisi (Cangül,2022)	232
Şekil 4.152 Timurtaş Paşa Camii şadırvanı ve minare ilişkisi (Cangül,2022)....	232
Şekil 4.153 İzmir Şadırvan altı Camii köşk mescidi (kulturportali, 2013)	233
Şekil 4.154 Bursa Koza Han'ın köşk mescidi planı ve görünüşü (salt research, bt)	233
Şekil 4.155 Bursa Koza Han'ın günümüz görüntüsü (9koy, b.t.)	233
Şekil 4.156 Büyük Han'da köşk mescid görünümü	234
Şekil 4.157 Bursa Ulu Camii şadırvanı (Darwinek, 2009)	235
Şekil 4.158 Bursa ulu camii planı (Ayverdi,b.t.)	235
Şekil 4.159 Beyşehir Eşrefoğlu Camisinde karlık kuyusu (Anonim, b.t.)	236
Şekil 4.160 Yamuna nehrinden komplekse bakış (Unesco, b.t.)	237
Şekil 4.161 Havuzdan Tac Mahal'e bakış (Static.independent, bt)	237
Şekil 4.162 Yamuna Nehri boyunca Taç Mahal ve diğer fonksiyonlar (Mcginny, 2007)	238
Şekil 4.163 Etimesgut Camii zemin ve bodrum kat planı (Cengiz Bektaş Mimarlık işliğı, bt)	240

Şekil 4.164 TBMM Camii vaziyet planı üzerinde işaretlenmiş su-mekanlar (Çinici Mimarlık, 1995)	242
Şekil 4.165 TBMM Camii ön avlusundaki tasarlanmış su-mekanlara bakış (Çinici Mimarlık, bt)	242
Şekil 4.166 Şakirin Camii avlusunda dairesel formlu su-mekân tasarımı (Pye, bt)	243
Şekil 4.167 Belediye başkanı Mohammad Hanif Cuma Camii abdest mekanı/ Bangladeş (Kelley ve Scott, b.t.)	244
Şekil 4.168 Belediye başkanı Mohammad Hanif Cuma Camii zemin kat planında abdest mekanları (Shatotto mimarlık, b.t.).....	244
Şekil 4.169 Zebun Nessa Camii'nde su-mekanlar (Salman, 2024).....	245
Şekil 4.170 Zebun Nessa Camii Zemin Kat Planı (Stüdyo Morfogenez, 2023) .	245

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1 Mimari dönemler ve su ile ilgili keşifler (Heckenast, Ferencz, Kertész,2021)	11
Tablo 2.2 Durgun ve hareketli suyun tarihsel izleği (Betsky,1995).....	22
Tablo 2.3 Suyun tasarımda kullanım biçimleri ve oluşturduğu eylemler ile örnek kullanımları (Kişisel Arşiv, 2024).....	26
Tablo 4. 1 Sinagoglarında su-mekân özelliklerinin karşılaştırılması (yakın geçmiş öncesi).....	175
Tablo 4. 2 Kiliselerde su-mekân özelliklerinin karşılaştırılması (yakın geçmiş öncesi) (Kişisel arşiv,2024)	205
Tablo 4. 3 Camilerde su-mekân özelliklerinin karşılaştırılması (yakın geçmiş öncesi)(Kişisel Arşiv,2024).....	239
Tablo 5.1 Antik ve yaşayan dünya dinlerinde suyun mitoloji ve ritüellerdeki rolleri (Kişisel Arşiv, 2024)	250
Tablo 5.2 Yaşayan dünya dinlerindeki su mekanların duysal bellek kriterleri (Kişisel Arşiv, 2024).....	254
Tablo 5.3 Yaşayan dünya dinlerinde ritüel arınma mekânı ve dini yapı ilişkisi (Kişisel Arşiv, 2024).....	256
Tablo 5.4 Yaşayan dünya dinlerindeki su-mekanların biçim değerlendirmesi (Kişisel Arşiv, 2024).....	258

BÖLÜM BİR

GİRİŞ

1.1 Problemin Tanımı

Yaşamın vazgeçilmez bir ögesi olan su, mimaride mekânı şekillendiren, anlamlandıran pek çok görev üstlenmektedir. İnsanda içgüdüsel olarak var olan suya yakın olma isteği, suyla ilişki kuran mekanların tasarımı zenginleştirmesi, kentsel tasarım ölçeğinden mimari mekân ölçeğine değin, suya temas eden mekanları bir adım öne çıkarmıştır. İnsanlık, doğada mağara kovuklarında yaşamaya başlayan ilk insandan, günümüze değin suyla hep iç içe olmuştur. Canlılığın özünde bulunması, insanların doğayı anlamlandırma serüvenindeki doldurulamaz konumu, suyu her zaman varlığımızın baş unsurlarından biri haline getirmiştir. Suyun yapılı çevrenin içinde doğal bir unsur olarak varlığı, kullanıcılar tarafından çabuk ve içtenlikle kabul edilmesini sağlamıştır.

Yaşamın her alanında olduğu gibi mimari üzerinde etkisi yadsınamayacak olan su, canlılara hayat verdiği gibi, mimariye de biçim ve anlam katmaktadır. Suyun mekandaki rolü ana mekâna eşlik etmek, mimari mekânın tamamlayıcısı olmak, bazen de kendi kendine bir mekân üretmek şeklinde olabilmektedir. Suyla tasarlanan mekanlar, durgun ya da hareketli tasarımlarıyla, çeşitli biçimlerde ve amaçlarla kullanılabilir. Ortamda yaratılmak istenen atmosfer doğrultusunda su, tıpkı bir yapı malzemesi gibi etkin bir araca dönüşebilmektedir. Mekânda suyun varlığı, doğru tasarım kararlarıyla birlikte yaşam ve canlılık kavramlarıyla eşleşerek mimari mekâna karakter kazandırmaktadır. Mekânsal kurulumda önemli bir bileşen olarak var olan su, mekâna fiziksel ve sembolik olarak değer katmaktadır. Suyla tasarlanan mekanların sahip olduğu duyuşal nitelikler, kullanıcıya sunduğu deneyimler, mekânda yarattığı doku, ortama verdiği canlılık hissi ve doğallık, suya yüklenen sembolik anlamlar ile çeşitli söylemlerin taşıyıcısı olması gibi özellikleri bu mekanların yapılara kattığı zenginliklerdendir. Belleğin çalışma prensibi deşifre edildiğinde suyun bazı sembolik anlamların taşıyıcısı olma durumunun mekanla kurulan hatırlanabilirlik ilişkisini olumlu etkilediği görülmüş; bu doğrultuda dinlerde/dini yapılarda suyla

ilişkilenmelerin mimari mekâna neler kattığı merak konusu olmuştur. Bu merak doğrultusunda suyla ilişkilenen mekanların, mekânda bulunma durumlarının antik dönemden günümüze çözümlenmesi gerekmektedir. Bellek izdüşümünde yapılacak bu mekânsal irdeleme, suyla ilişkili anlamsal bağlantıların mekânsal karşılıklarının var olup olmadığı ya da varsa nasıl ve ne şekilde çözüldüğünü anlamaya yöneliktir. Suyla tasarlanan mekanların kalıcı bellekte yer edip etmeyeceği kişisel bir olgu olmakla birlikte yeterli mekânsal bellek kodlarının ve anlamsal bağlantıların sağlandığı yapıların hafızada daha uzun süre yer kaplayacağı düşünülmektedir.

Sınıflandırılabilen tüm din ve inanç sistemlerinin dinin ihtiyaçları, ritüelleri etrafında farklılaşan mekânsal gereksinimleri vardır. Suyun tek ya da çok tanrılı inanış fark etmeksizin tapınma mekanlarının ortak paydası olduğu; suyun bağlayıcı bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Primitif dinlerden semavi dinlere değin su, pek çok dinde kutsal kabul edilmekle birlikte; suya, hayatları düzenleyen, yardım eden hayat veren (ab-ı hayat), cezalandıran (tufan suyu) vb. özellikler atfedilmektedir. Bu da pek çok inanç ve mitolojide önemli bir yere sahip olan suyun,

- Dini yapılarda hatırlanabilirlik ilişkisini nasıl kurduğu, suyla ilintili mekanların kalıcı bellekte yer etmesine olanak tanıyacak durumlarının ve niteliklerinin neler olduğu;
- İnsanlığın ilk mabedi Göbeklitepe'den günümüze panoramik bakış açısı eşliğinde tapınma yapısındaki izleği, su ve belleğin çizdiği rotanın nasıl olduğu; bir sembol ya da öge olmaktan çıkıp, tapınma yapılarında mekânsal karşılıklarının ne zaman gözlemlenebilir olduğu; mekânda nasıl bir rol üstlenmekte, hangi özellik ve işlevleriyle tapınma mekânına etki ettiği,

gibi araştırma soruları bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

1.2 Çalışmanın Amacı ve Önemi

Su, kuşkusuz pek çok dinde kozmosu açıklamada ve anlamlandırmada başat unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir. Tüm şeylerin ilkesini su ile açıklayan Thales'den; yaratılış anlatılarına, semavi dinlerde suyun kutsiyetine kadar, neredeyse suyun sızmadığı din ya da mitoloji yoktur. Primitif ya da sistemli bir din olup olmadığı fark etmeksizin, insanlar her zaman kendini aşan, üstün bir varlığa, güce inanmıştır.

Bu anlayış mekânsal olarak “inanç yapılarına” dönüşmüştür. Su yenileyici, arındırıcı özellikleri ile inanç yapılarında önemli roller üstlenmiştir.

Mekân deneyiminin kişide bıraktığı son iz, hatırlanmasıdır ve bu hatırlanmanın nasıl ve ne şekilde olduğu ya da kısa ve uzun oluşu mekânın fiziksel tasarımında saklıdır. Mekânın mevcudiyeti birken; çok fazla sayıda hatırlanma şekli söz konusu olabilir. Bu yüzden fiziksel olarak mekânı tasarlarken su üzerinden yapılacak mekânsal kodlamalar ya da anlamsal yüklemeler ile zihinsel olarak da mekânın tasarımı söz konusu olmaktadır. Suyun böyle bir durumda mekân-insan ve bellek-mekân kesişiminde arayüz olabileceği düşünülmektedir.

Tapınma/inanç yapıları ve defin mekanları çeşitli ritüellere ev sahipliği yapması, su üzerinde çeşitli ilahi mesajlar taşıması ve anlamlı ilişkiler barındırması sebebiyle hafıza mekanları üretmeye yatkın görülmüştür. Suyu tasarlanan mekanlar başlangıçta kısa süreli bellekte yer almakta, tekrar eden mekân deneyimlerinin, mekânsal eşleşmelerin, benzerliklerin, anlamsal bağlantıların kurulması ile kalıcı belleğe aktarılmaktadır. Mekânsal bellek perspektifinin yanı sıra dini mekanların sosyal ve toplumsal bellekteki konumu, mekânsal farklılaşması ve işaret ögesi olması, güç ve iktidar sembolleri içermesi, bu mekanların bellek mekanları oluşuna işaret eden diğer özellikleridir. Tüm bu verilerden hareketle su fenomeninin mekân belleği kurmadaki potansiyeli ‘dini yapılar’ üzerinden incelenmiştir. Bu incelemede suyla tasarlanan mekanlar için “su-mekân” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade mimari mekân ölçeğinde suyla örgütlenen ve su etrafında gelişen mekanlara karşılık olarak düşünülmüştür. Su-mekân, mimarinin katı mekanlardan ayrılarak akışkan yönüne işaret ederken, aynı zamanda suyun mekânda ikincil bir unsur olarak değil başlı başına mekânı kurabildiği durumlar için de alternatif sunmaktadır. Literatürde su-mekân karşılığı olarak su (ögesi) kullanımı, suyla tasarlanan/ örgütlenen/ ilişkilenen mekanlar gibi ifadelere rastlanılmış; su-mekân terminolojisi bu tez çalışması özelinde kullanılmış ve anlatım kolaylığı sunduğu gözlenmiştir.

Bu tez çalışmasında su-mekanların bellek potansiyellerinin aşikâr edilerek, su üzerinden mekân belleğinin nasıl kurulduğu ve dini yapıların mekânsal dinamikleri gereği su üzerinden hatırlatma potansiyelini nasıl açığa çıkarttığı tespit edilerek, elde edilen çıktıların “gelecek su-mekân tasarımlarına” ışık tutması amaçlanmaktadır. Bu

doğrultuda antik ve yaşayan dünya dinlerinin su-mekanları irdelenip, bugün yaşanan dinlerde neye dönüştüğü ya da gelecek projeksiyonlarda neye dönüşeceğine dair veriler elde edilmesi beklenmektedir. Ayrıca suyun din ve inanışların çevresinde gelişen mimari biçimlenişteki etkisinin belgelenmesi sağlanmış olacaktır. Bu tez çalışması, hem suyla kurulan mekanların hafıza mekanları üretme olanaklarını aktarırken; hem de dini yapılar olarak ifade edilebilecek tapınma ve defin yapılarını içeren yapı fonksiyon grubunun su-mekanlarına dair dokümantasyon sunacaktır.

Literatürde mimarlık anabilim dalında suyla ilgili 52 adet mimarlık tezi; mekân-bellek üzerinden 36 adet tez mevcut olduğu gözlenmiştir. Bellek temalı tezlerin suyla kesişmediği; su temalı tezlerin de hafızayla kesişmediği görülmüştür. Bu durum suyla tasarlanan mekanların mekânsal bellek potansiyelinin açığa çıkarılmasını önemli kılmıştır. Yine dini yapıları ele alan pek çok tez olduğu gibi dini yapı ve suyla tasarlanan mekanları kesişimine alan tekil olarak semavi dinlerin arınma ritüellerinin mekanlarına dair yapılmış çalışmalar mevcuttur. Fakat bu çalışmalar da su-mekanların iç dinamiklerine ve bellek potansiyellerine dair verileri kapsamamaktadır. Mevcut literatür dikkate alındığında, antik dönemden günümüze tapınma mekanlarında suyun izdüşümlerini aramak ve anlamak, çalışmanın özgün tarafını oluşturacaktır. Bu anlamda yapılan bu çalışma, din-mimarlık arakesitinde suyun bellek mekânı olarak varlığını göstermekte; neredeyse tüm din ve inanışlara sızan hayat veren, anımsatan, yönlendiren, düşündüren ve bunun gibi mekânda ciddi etkiler yaratabilen su ögesine dikkatleri tekrardan çekerek, literatüre katkı sunmayı hedeflenmektedir.

1.3 Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu tez çalışması dini yapıların çok fazla üzerinde durulmayan su-mekanlarının üzerinde gelişen ve bu su-mekanların içerdiği güçlü mekânsal bellek potansiyelleri ile mekânı kalıcı belleğe taşıyan nitelikleri üzerinde gelişen bir çalışmadır. Antik dönemden günümüze dinlerin suyla ilişkilenen mekanlarını tespit ederken odağına yaşayan dünya dinlerini almaktadır. Toplamda beş bölümden oluşan tezin ikinci bölümünde; suyun mimari tasarıma katılımından bahsedilecek, ardından belleğin yapısı, hatırlamanın doğasının üzerinde durularak; mekanları nasıl hatırladığımız, mekânın duyusal, kısa süreli ve uzun süreli bellek aşamalarından geçişi, deneyimlenmiş bir mekânın hangi niteliklerinin hatırlanmaya sebep olduğu

anlatılacaktır. Mekânsal bellek kavramının, ardından tez için oluşturulmuş su-mekân terminolojisi açılacaktır. Su-mekanlar, biçimlerine ve kullanım amaçlarına göre sınıflandırılarak bellekte hatırlama potansiyeli yüksek su-mekânlardan bahsedilecektir. Su-mekanların bellek üzerinden açılımında, tekrara dayalı yaşam pratikleri olarak ritüel mekanların olduğu dini/inanç yapılarının uzun süreli hafızada yer tutma potansiyelini gözler önüne serilecektir. Sonraki bölümler antik dönemden günümüze bu yapı fonksiyon grubunun inanç ve defin mekanlarına yoğunlaşacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde; dini yapıların kavramsal altyapısını anlayabilmek amacıyla din fenomenini oluşturan temel faktörlerin üzerinde durulacaktır. Ardından dinlerdeki su-mekân bulgularının araştırılacağı dinlerin sınıflandırılması gerekmektedir. Dinlerin tasnifi ile edinilen rota doğrultusunda temelde iki kategori belirlenmiştir. Bunlar, bugün faal olmayan dinler ile hâlâ varlığını sürdüren, günümüzde hâlâ inanılan, ibadet mekanları olan dinler şeklindedir. Kısıtlı, fakat görece panoramik sayılabilecek bu izlekte mitoloji-ritüel-mekân kurgusuyla ilerlenecektir. Bu çalışmanın kronolojik dizgide su ile ilişkilenen tüm tapınma yapılarının dökmek gibi bir niyet ve gayesi yoktur.

Tezin dördüncü bölümünde; önceki bölümde yapılan ölü dinlerdeki su-mekân araştırması, yaşayan dünya dinleri üzerinden aktarılacaktır. Yaşayan dünya dinlerindeki kurgu, önceki bölüme benzer şekilde yer alacaktır. Öncelikle dinin mitolojisinde suyun konumu irdelenecek, sonra su üzerinden gerçekleşen dini ayinler, arınma ritüelleri aktarılacak, son aşamada mitoloji ve ritüel birikimiyle örneklerle su-mekânsal bulgular değerlendirilecektir. Yaşayan dünya dinlerinin bugün hâlâ aktif olması modern su-mekân üretimlerini de doğuracağından, bu dinlerdeki yakın geçmiş dini mimari örnekleri tez kapsamında incelenecektir. Yaşayan dünya dinlerinde tarihsel dizgede Hint dinlerinde ve Uzakdoğu inanışlarında ardından semavi dinlerden sırasıyla Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet dinlerinde su-mekân kurgusu varsa modern su-mekân örnekleriyle birlikte incelenecektir.

Son bölüm olan beşinci bölümde ise tarihsel dizgede incelenen pek çok farklı inanca ait su-mekân örnekleri toplumsal ve mekânsal bellek üzerinden incelenecek, ayrıca gelecek su-mekân olasılıkları değerlendirilecektir. Toplumsal bellek üzerinden yapılan değerlendirme ile geçmiş/ölü dinler ile yaşayan dünya dinlerinin suyla

ilişkilenen tapınım, ritüel ve varsa mekânsal oluşumları incelenerek bunlar üzerinden çıkarımlarda bulunulacaktır. Mekânsal bellek üzerinden yapılan açılımda spesifik su-mekanlara sahip yaşayan dünya dinlerinde su-mekanların duyuşsal nitelikleri, su-mekân ve dini yapı ilişkisi, su-mekânın mimari formu üzerinden detaylı çözümlemelere yer verilecektir. Gelecek su-mekân tasarımlarına dair son söz ile tez tamamlanmış olacaktır.

1.4 Çalışmanın Yöntemi

Geçmişten günümüze bakıldığında bugünün su-mekanlarını hazırlayan geçmiş dinlerdeki çeşitli mitoloji ve ritüeller olmuştur. Bu yüzden hem geçmiş dinlerin bugünün tasarlama biçimini etkileyeceği gerçeği; hem de yaşayan dünya dinlerindeki su-mekanların gelecek tasarımları etkileyeceği düşüncesiyle geniş bir açılımda dinlerin su-mekanlarına yer verilmiştir. Bu noktada suyun metaforik anlamlarından, ritüellerde yer almasından ve mekânsal karşılıklarının irdelenmesinden oluşacak üçlü kurgusal şema, suyun inanış yapılarındaki izleğinin görülmesi açısından değerli bulunmuştur. Bu kurgunun seçilme nedeni düşüncelerin eylemlere, eylemlerin mekanlara dönüşme potansiyelidir. Böylelikle tapınma mekanına gelmeden önce, su-mekânın izlerini mitolojilerde arayacak, ardından sözün eyleme dönüştüğü noktada yani ritüellerdeki konumu incelenecek, son olarak da söylem ve eylemlerin mekandaki varoluşu olarak su-mekanlar tespit etmiş olacaktır.

Şekil 1.1 Tez kurgusunu oluşturan söylem, eylem, su-mekân şeması

Araştırmanın yöntemi, problemin tanımı için gerekli verilerin toplanması, oluşturulan üçlü kuramsal çerçeve(mitoloji-ritüel-mekân) içinde analiz edilmesi ve bellek izdüşümünde mekânsal olarak yorumlanması süreçlerini içermektedir. Bu tez çalışmasında yer yer mimarlık tarihi, arkeoloji, sanat tarihi, dinler tarihi gibi araştırma

alanlarına girse de esas olarak çağdaş tasarımlarda ve gelecek dini yapı tasarımlarında su üzerinden hatırlamanın ve hatırlatmanın mekânsal dışavurumu aktarılmak istenmiştir.

BÖLÜM İKİ

SUYUN MİMARİ TASARIMA KATILIMI

Yaşamın vazgeçilmez bir ögesi olan su, mimaride mekânı şekillendiren, kuran, anlamlandıran pek çok görev üstlenmektedir. İnsanda içgüdüsel olarak var olan suya yakın olma isteği, suyla ilişki kuran mekanların tasarımı zenginleştirmesi, kentsel tasarım ölçeğinden mimari mekân ölçeğine değin suya temas eden mekanları bir adım öne çıkarmıştır. Kültür seviyeleri, gelenekleri ve yaşam standartları ne olursa olsun, suya gösterilen ilgi, biçimsel farklılıklar göstermekle birlikte tüm insanların ortak yanlarından biri olmuştur (Zorlu,1992).

Doğada katı, sıvı ve gaz halleriyle bulunabilen su biçimi, rengi, kokusu, tadı olmayan temel yaşam sıvısıdır. Dünyanın %75'i, insan vücudunun yaklaşık %60 içeriğini su oluşturmaktadır. Su bu bağlamda hem çevremizi hem de vücudumuzu kaplamaktadır. Dünya üzerindeki canlı yaşamının dört milyar yıl önce suda başlamış olduğu, insan ırkının da evrimsel olarak su yaşamından geldiği bilinmekte olup bu veriler insanların suya içgüdüsel yönelimini daha anlaşılabilir kılmaktadır. Canlılığın özünde bulunması, insanların doğayı anlamlandırma serüvenindeki doldurulamaz konumu, suyu her zaman varlığımızın baş unsurlarından biri haline getirmiştir. Antik dönem filozoflarından Thales, suyu her şeyin arkhesi/ana maddesi olarak ifade etmiştir. Antik Mısır, Antik Yunan gibi medeniyetlerde de suyun yaratılıştaki ana rolü mitolojilerine yansımış; yine semavi dinlerde yer alan suyun hayat kaynağı oluşu ve tufan ile gelen büyük yıkım kutsal kitaplara konu olmuştur. İnsanlar suda, Tanrıya yakın bir şeyler bulmuşlar, ondan yardım istemişler, kurbanlar vermişler ve dua etmişlerdir (Shoichiro,1991). Yaşamın her alanında olduğu gibi mimari üzerinde de etkisi yadsınamayacak olan su, canlılara hayat verdiği gibi, mimariye de biçim ve anlam katmaktadır.

Su, ilk uygarlıkların ortaya çıkışında etkin bir rol oynamış, toplulukların bir arada yaşayabilmesinde de bağlayıcı bir görev üstlenmiştir. Suyu yönetebilenlerin elinde insan toplulukları medeniyetlere evrilmişlerdir. Mezopotamya ve Mısır gibi dünyanın en eski medeniyetlerinin su kenarlarına yerleşmiş, suyu kontrol altına almış ve kendi

amaçları doğrultusunda yönlendirebilmiş olduğu görülmektedir. Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki Mezopotamya bölgesinde kral Nebukadnezar'ın eşi için yaptırdığı bahçe (M.Ö. 606-562), yapay setler üzerine kurulmuş, dünyanın yedi harikasından biri (Babil'in Asma bahçeleri) olarak kabul edilmektedir (Şekil 2.1). Afrika kıtasından doğup sularına Mısır'a dağıtan Nil nehri ise bölge için hayati bir öneme sahiptir. Nil Nehri, Mısır'ın dinî, kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyal hayatında büyük rol oynamıştır. Yaşamlarında bu denli yeri olan Nil nehri kutsal kabul edilmiş; Mısır dini yaşamında da çokça yer almıştır. Fırat, Dicle ve Nil gibi akarsular dünyada her zaman paylaşılamayan sular olmuştur. Suyun getirdiği bereket ve bolluk için savaşlar verilmiştir. Medeniyetlere büyük bir değer katan nehirler gerek çorak toprakların sulanıp bereketlenmesi gerekse de üzerlerindeki taşımacılık faaliyetleri ile birçok ürünün bölgelerarası el değiştirmesine katkıda bulunarak geçtikleri yerlere hayat kaynağı olmuşlardır. Bu doğrultuda su kenarı yerleşmelerinin kent kimliğinin gelişiminde ve kentin makro formunun belirlenmesinde olduğu gibi, aynı zamanda kentlilerin yaşamında ve yerleşim karakteristiğinde de etkileri görülmektedir.

Şekil 2.1 Babil'in Asma Bahçeleri 'ne ait illüstrasyon (Heemskerck, 2012)

Tasarım unsuru olarak suyun tarihsel düzlemde kullanım amaçları incelendiğinde tarih öncesi dönemlerden bugüne çeşitli biçimlere bürünmüş olduğu görülmektedir (Tablo 2.1). Prehistorik dönemde tatlı su kenarlarına yerleşen göçebe kabileler yakınlarındaki akarsuları kontrol altına almanın ve ondan yararlanabilmenin yollarını araştırmışlardır. Amaca yönelik olarak suyun toplanması ve nehirlerin kontrolü

sağlanmış, bu durum tarım faaliyetlerini geliştirmiş, yerleşik hayatın ilk nüvelerini oluşturmuştur. Antikite adı verilen dönemde medeniyetler oluşmuş, toplu halde yaşamının gereklerine uygun şekilde organizasyonel su çalışmaları yapılmıştır. Hamamlar, tuvaletler, kanalizasyon sistemleri, su kanalları, su toplama sistemleri dönemin suyu kullanma pratiklerinden olmuştur. Orta çağ Avrupa'sında su daha çok feodal beylerin şatolarında, kalelerde savunma amaçlı kullanımda rol almıştır. Askeri amaçlı kullanıma hizmet ederken diğer yandan da şehirleşme hareketlerinden dolayı kıyı şehirlerde köprü ve konut tasarımları bu şehircilik anlayışı çerçevesinde yoğunlaşmıştır. İtalya'da başlayan Rönesans hareketleriyle bahçeler ön plana çıkmaktadır. İtalya'daki su tasarımları Villa D'este, Villa D'lante bahçeleri, suyun tasarım unsuru olarak kullanım yoğunluğunu gözler önüne sermektedir. Versay Sarayı, döneminde su ögesinin kullanımına işaret eden klasik Fransız Bahçe tasarımlarına örnek verilebilir. 19. Yüzyıl Endüstri devrimi ile birlikte su işlerinde ve mühendislik faaliyetlerinde güncel sistemler kullanılmaya başlanmış, çelik köprüler ve buhar motorları geliştirilmiştir. Kentsel düzenlemeler daha metodik, pragmatist bir forma bürünmüştür. 20. yüzyıl modern mimarlık söylemleri çeşitli mimari akımları beraberinde getirmiştir. Sullivan'ın '*Form fonksiyonu izler*' mottosu (Sullivan,1896) ve yeni teknolojik gelişmelerin ışığında mimaride suyun kullanımı mekân ölçeğine indirgenmiştir. Mimarlar teknolojinin verileriyle ve mimari görüşleriyle su elemanını yapının içinde, çevresinde, yüzeyinde kullanmaya başlamışlar; yeni yapı malzemeleri ve inşa teknikleri beraberinde daha esnek tasarımlar, akışkan mekanlar üremesine imkân vermiştir. Bugünün mimarlığında ise su, mekânsal bir bileşen olarak yapıların içine yerleştirilmeye ve yaşamaya devam etmektedir. Nüfus artışına paralel olarak yapı stoğunun artışı ve doğal alanlardan, doğadan uzaklaşılması suyun yapı içlerine daha çok girmesine olanak sağlamıştır. Akışkan mimari ve yüzen binaların konuşulduğu bugünün mimarlığının gelecek perspektiflerinde yüzen şehirler ya da su altı şehirleri gibi ütopyaların gerçekleşebileceği öngörülmektedir.

Tablo 2.1 Mimari dönemler ve su ile ilgili keşifler (Heckenast, Ferencz, Kertész,2021)

ÇAĞ	MİMARİ STİL/ YAKLAŞIM	MİMARİ KEŞİF
Prehistorik (Tarih Öncesi Zaman)	Megalitik mimarlık Mağara mimarisi Antik/ kabile toplulukları	Suyun toplanması Nehirlerin kontrolü
Antik Medeniyetler Ve Antikite	Orta Doğu, Uzak Doğu, Antik Yunan, Antik Roma İmparatorluğu	Su kanalları, kanalizasyonlar, köprüler, su değirmenleri, bahçeler, saray hamamları, tuvaletler
Orta Çağ	Bizans, Erken Romanesk, Gotik	Askeri Amaçlı Kullanım: Savunma, kaleler, su değirmenleri ve gelişmiş kıyı şehirler, konutlar, köprüler...
Rönesans ve Barok	Rönesans, Maniyerist Barok, Rokoko, Neoklasik, Revivalizm	Yeraltı sarnıçları, Paris Opera Binası, kentsel atık su sistemi, derelerin üzerine inşa edilen evler, kamu hizmeti, su kaleleri, bahçeler
19. Yy	Eklektizm, Oryantalizm, Beaux-Arts(Güzel Sanatlar), Art Nouveau, Endüstriyel mimari	Kentsel nehir kontrolü, çelik köprüler, endüstriyel su, su işleri, mühendislik faaliyetleri, buhar motorları, kentsel rıhtımlar
Modern Mimarlık	Dışavurumcu, Art Deco, Uluslararası Stil, Bauhaus, Postmodernizm, dekonstrüktivizm	3F – form işlevi takip eder. Su ayırma, yeni teknolojik çözümler, akışkan mekanlar
Çağdaş Mimarlık	21. yüzyıl Uluslararası, çağdaş eğilim	Yeni yaklaşım: bir ortam olarak su, yeni teknolojiler, çevre bilinci, akışkan mimari, yüzen binalar
Gelecek senaryoları	Ütopyalar, Araştırma ve Geliştirme	Suyun yeniden yorumlanması, yüzen şehirler, sualtı şehirleri

2.1. Bellek

“...ne hatırlıyorsak, oyuz.”

(Pallasmaa, 2007)

Mekânsal anlatıda suya yer veren mekanların bellekte daha fazla yer kaplayacağı, hatırlama ihtimalinin daha yüksek olduğu savından hareketle, suyla tasarlanan

mekanların bellek üzerinden açılımının yapılması gerekli görülmüştür. Bu nedenle belleğin genel işleyişi, mekânsal girdinin uzun süreli bellekte yer edinmesi ve geri çağrılmalarına kadar olan bellek süreçlerine hâkim olmak gerekmektedir. Ardından mekânsal belleğin işleyişi ele alınarak su-mekânın bu şemadaki rolünün kavranması hedeflenmektedir.

Bellek en genel anlamıyla yaşananların, öğrenilenlerin saklanması ve zamanı geldiğinde de bilinçli olarak geri çağırılması, hatırlanması olarak, hafıza ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Fakat hafıza kelimesinin kökenindeki gibi muhafaza etme, saklama gibi salt donuk bir anlamdan ziyade, dinamik ve canlı bir mekanizmaya işaret etmektedir. Belleğin ilişkilendiği kavramlar hatırlama, unutma, bilinç, deneyim, çağrışım, algı, anı, imge ve duyum olmaktadır. Richter'e göre bellek, düşünme faaliyetini harekete geçiren basit bir araç olarak değil, düşünme faaliyetini mümkün kılan yer olarak görülmektedir (Richter, 2000). Cevizci (2000)'ye göre bellek "Geçmişteki deneyimleri, tecrübe ve yaşantıları anımsayabilme yetisi; zihinde canlandırma ve geçmişi şimdide koruma gücü olarak ifade edilmiştir (Cevizci, 2000). Algı ise bir nesneyi eski deneyimler vasıtasıyla yorumlamak demektir. Atkinson algıyı; "çevredeki uyaran örüntülerinin organizasyonu ve yorumlanması süreci" şeklinde tanımlamıştır (Atkinson vd., 1995, s.185). Bellek çok yönlü bir kavram olup çeşitli özelliklere sahiptir. Bellek otobiyografik, toplumsal, kültürel niteliklere sahip olup aynı zamanda interdisipliner, mekânsal, zamansal, deneyimsel ve canlı bir yapıdadır (Şekil 2.3).

Hafızanın en belirgin özelliği kendilik, özdeşlik, bilinç gibi insanın varoluşsal özellikleriyle açıklanan bir kavram olmasıdır. Locke'a göre, bilinç aracılığıyla kişi geçmiş deneyim ve düşüncelerine ulaşmakta, ulaşabildiği ölçüde 'kendi' olabilmektedir (Locke akt. Çıvgın, 2019, s. 380). Anılarla ilgili son yıllarda yapılan çalışmalarda varılan en önemli nokta 'kişisel öznel deneyimler' olmadan anının var olamayacağıyla ilgilidir (Schacter, 2010, s. 22). Bu durum belleğin en temel özelliği olan kişisel/ otobiyografik yanını göstermektedir. Bellek, sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir kavramdır. Kişinin bireysel özelliklerine, duyu ve duyumlarına göre var olabilen bireysel bellek; aynı zamanda belli bir kitlenin, topluluğun ya da milletin ortak değerlerine göre toplumsal bellek şeklinde de var olabilmektedir. Toplumsal bellek, insanın gelişiminde toplumsal bir varlık olarak etkinliğini sağlayan

en önemli yetilerden biri olarak görülmektedir (Hançerlioğlu, 1996). 1920'lere kadar bellek kavramı sadece "bireysel bellek" yönü ile bilinen bir kavramdı. Fakat H. Bergson'un öğrencisi sosyolog Maurice Halbwachs (1877-1945) 1920'lerde ilk kez toplumsal/kolektif bellek kavramını kullanarak belleğin farklı bir boyutuna dikkat çekmiştir. Kolektif bellek kavramıyla bu alanda yeni bir dönem başlatan Halbwachs, kolektif belleğin, bireyin içinde bulunduğu sosyal ve fiziksel çevre olmaksızın tariflenemeyeceğini ileri sürmüştür. Belleğin her ne kadar 'bireysel bir hatırlamaya referans verse de her zaman sosyal kodlara göre oluştuğunu ileri sürmüştür. Bellek, hatırlamanın öznesine ait çerçeveye otobiyografik ve kolektif olarak ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmasına rağmen üçüncü bir boyutun varlığından söz etmek gerekmektedir. Halbwachs ile aynı paralellikte toplumsal bellek kavramından söz ederken bu kavramı kültürle ilişkilendiren Assmann (2018) kültürel belleği, belleğin dışı ait boyutlarından birisi olduğunu ve taklide dayalı bellek, nesneler belleği ve iletişimsel bellek ile oluştuğunu öne sürmekte ve bu üç belleğin bileşiminin kültürel belleği oluşturduğunu ifade etmektedir (Assmann, 2018, s. 26).

Bellek kavramı felsefe, sosyoloji, psikoloji ve nöroloji gibi pek çok alanda kendine yer bulmuş disiplinler arası bir terimdir. Her bir disiplin belleğe farklı açıdan yaklaşmaktadır. Nörologlar; belleğin nörolojik temellerini araştırırken, psikologlar; belli durumlardaki bireylerin bilişsel ve duygusal hatırlama süreçlerini, psikanalistler; belleğin uzun süreli yaşam öykülerindeki yerini, filozoflar; belleğin olgusunu, sosyologlar; topluluk belleklerinin oluşumunu, tarihçiler; insan belleğinin tarih karşısında güvenilirliğini araştırmaktadırlar (Öymen Özak, 2008, sf.9). 20. yüzyıla gelindiğinde bellek kavramı sanat, tasarım, mimari ve kent planlama çalışmalarında mekânla, kentle, anıtlarla ilişkilendirilerek kavramsallaştırılmıştır.

Belleğin mekân çalışmalarında ele alınmasının en önemli nedenlerinden biri hafızanın ve hatırlamanın mekânsal ve zamansal yönüdür. Mekâna dair bugünkü algılar, geçmiş verilerle şekillenir; gelecekteki algımızı da bugünkü birikim ve deneyimler üretecektir. Bu yüzden bellek kavramı sadece dünü ve bugünü değil, yarını da içine alan uzun bir süreçtir. Özak ve Gökmen (2009) bellek-mekân ilişkisinde kalıcı mekân belleğini "Yaşam boyunca mekânla ilgili duyuların, algılamaların, öğrenmenin, deneyimlerin ve anıların yalnızca kendi bileşenleri ile değil; içinde geçen fenomenlerle, ortam özellikleriyle ve yaşamla birlikte, bir başka deyişle 'bağlamı' ile

birlikte belleğe kaydedilmesi, ilişkilendirilmesi” olarak tanımlamaktadırlar (Özak ve Gökmen, 2009). Kişilerin deneyimleri, algıları belleğe kaydedilirken mekân ve zamana bağlanarak aktarılır. Bu bağlantılar, bilginin konumunu ve kalıcı bellekteki yerini belirlemektedir. Mekânın fiziksel varoluşu sabit ve donuk olmasına karşın bellekteki varlığı canlı ve dinamiktir. Beden ile deneyimlenen mekân zihin ile yaşar ve her defasında yeniden üretilir. Hafızada yer eden bellek mekanları yaşam içinde sürekli değişen bir hatırlama serüvenine tabi olmaktadır. Kişinin yeni mekân deneyimleri, kişisel edinimleri, toplumsal, kültürel alt yapısı gibi daha pek çok özellik bu hatırlama sürecinin dinamizmine eşlik etmektedir.

Şekil 2.2 Bellek özelliklerine dair kavramsal alt yapı (Kişisel Arşiv, 2024)

Şekil 2.3 Bellek özelliklerine dair kavramsal alt yapı (Kişisel Arşiv, 2024)

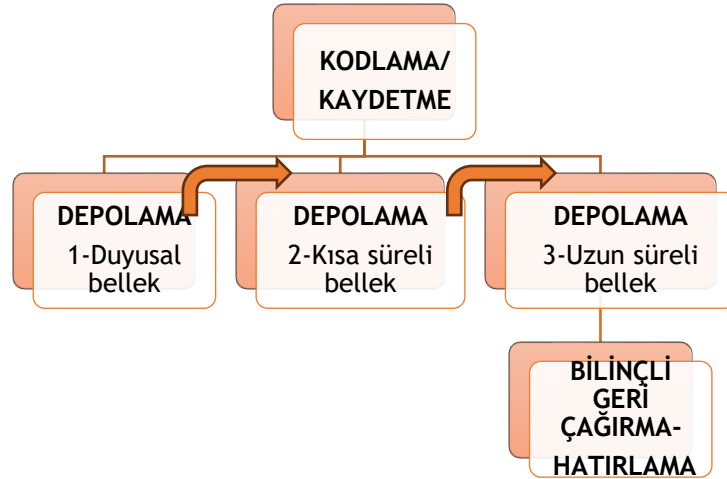
2.1.1 Belleğin işleyişi

Psikoloji biliminde hafızanın oluşturulmasında 3 temel aşamanın varlığından bahsedilmektedir. Alınan bilginin, zihinde kaydedilmesine kodlama denmektedir. Kodlamada alınan bilgi duyular yoluyla gelebileceği gibi, anlamsal ya da kavramsal olarak da yerleşebilmekte (Sachs,1967), önceki verilerle ilişkilendirilerek kodlanmaktadır. Her bilginin ait olduğu bir bölüm vardır ve zihnin kütüphanesinde her biri ait olduğu rafa yerleştirilir. Tulving (1983)'e göre kodlama fiziksel ve duygusal benzerlikler ile anlayış benzerliklerine göre yapılmaktadır (Tulving,1983). Kodlama, verinin kalıcı belleğe ulaşmasında önemli ilk adımdır. İkinci adım bilginin depolanması olup süreçler içinde en komplike bölüm olarak düşünülebilir. Çünkü burada verinin ya da deneyimin hatırlanacağı ya da unutulacağı bilgisi netleşir. Eğer verinin uzun süreli belleğe aktarımı söz konusu olmuşsa da son aşama olan bilinçli geri çağırma yani hatırlama gerçekleşmektedir. Atkinson (1990) bu aşamaları özetle;

- Kodlama ve kaydetme: Alınan bilginin işlenmesi ve birleştirilmesi,

- Depolama: Kodlanan bilginin sürekli bir kaydının oluşturulması,
- Hatırlama veya geri çağırma: Aktivite veya işlem sonucu oluşan ipucunun depodan geri çağırılması veya hatırlatması,

şeklinde ifade etmektedir (Atkinson R.C ve Atkinson R.L,1990). Bilişsel psikolojide ilk bellek modellerinden Atkinson ve Shiffrin'in üç aşamalı modelinde bilginin depolanması duyusal, kısa süreli ve uzun süreli hafıza şeklindedir (Şekil 2.4). Bazı sınıflandırmalarda duyusal bellek türü kısa süreli bellek içinde de yer alabilse de duyuların mekânsal algının okunmasındaki kritik rolü, bu bölüme ayrıca yer verilme ihtiyacını doğurmuştur.

Şekil 2.4 Atkinson ve Shiffrin 'in üç aşamalı bellek modelinin hafıza basamaklarındaki konumu
(Kişisel Arşiv, 2024)

Duyusal/duyumsal bellek, dış dünyanın duyularla algılandıktan sonra öznel bilince aktarılması, çok kısa süre bellekte tutulmasına denir. Duyusal bellekte bilginin işlenmesi fiziksel işaretlerin duyu organları tarafından alınmasıyla başlar; veriler anlık ve bilinçsiz olarak kaydedilir. Bilgilerin geri getirilmesi kısa süreli belleğe aktarılmadığı müddetçe mümkün olmamaktadır. Duyular, canlıların çevreyi algılamasında etkin rol oynamaktadır. Bilinen beş temel duyu dışında deri duyularının dokunma, acı, sıcak ve soğuk duyuları olmak üzere dört tane olduğu; bunun dışında geleneksel duyu sınıflamasında yer almayan denge duyusu ve yön algısı yaratan kas

duyuları da diğer duyular arasına girmektedir. Bu noktada on adet duyunun varlığı söz konusu olmaktadır. Görme ve işitme duyuları en çok etkileşimde olduğumuz birincil duyulardır. Görme duyusu mekân uyarımlarının algılanmasında çevreden alınan bilgilerin %80'den fazlasını kapsar ve mekânın algılanmasında en kritik duyulardan biri olarak kabul edilir (Berger, 1989). Birincil duyulardan işitme duyusu da suyun akustik özelliklerinden faydalanan mekanlarda öne çıkmaktadır. Suyun tasarıma katıldığı mekanlarda sahip olduğu duyusal donanım ciddi bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır.

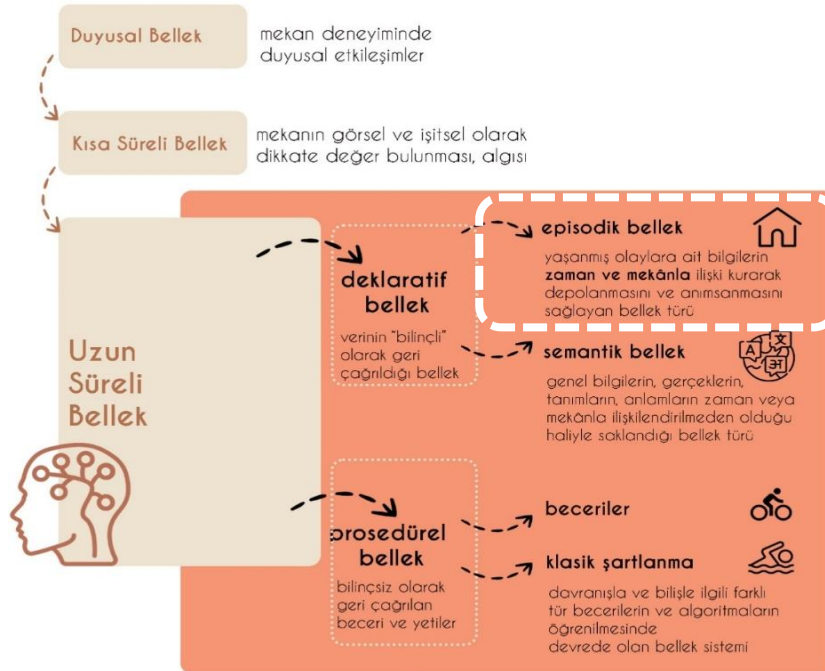
Duyusal hafıza ile elde edilen verinin bir kısmı, bilginin uzun süreli belleğe aktarılmadan önce muhafaza edildiği yer olan kısa süreli hafıza¹ya iletilir. Tekrarlanmayan veya mevcut bilgiyle yeterince güçlü bağlantılar kuramayan bilgiler uzun süreli belleğe aktarılamaz ve unutulurlar (Çelikcan,2017, sf.15). Kısa süreli hafızanın süresi gruplama, kodlama yolu ile arttırılabilmektedir. Burada daha çok işitsel ve görsel kodlamalar yapılmakta olup sınırlı depolama kapasitesine sahiptir. Uzun süreli bellek² ise, kişinin yaşamı boyunca öğrendiği, düşündüğü, deneyimlediği, duyumsadığı bilgilerin uzun süre, bazen de kalıcı olarak depolandığı yerdir. Belleğe yeni bilgiler eklendikçe, kurulan bağlantılar da değişeceğinden, bellekte hatırlanma şekli de değişecektir. Örneğin deneyimlenen bir mekânın iki sene sonra hatırlamak ile 20 sene sonra hatırlayış farklı olacaktır. Çünkü araya yeni bilgiler, farklı mekân deneyimleri ve yeni örüntüler girmiş olacaktır. Bellek de bu aşamada mekânı yeniden kuracak, mekân aynı kalsa da hatırlanan hali değişecektir. İnsanın uzun süreli belleğinde bulunan bilgi, miktarının çok oluşuyla değil, örgütleniş biçimi ve hatırlama kolaylığıyla değer kazanır (Öymen Özak, 2008, sf.28). Uzun süreli bellekte kodlama kısa süreli bellekte olduğu gibi sadece duyusal yolla değil, nesnelerin anlamlarıyla ve neden-sonuç ilişkileriyle kurulur.

Uzun süreli bellek hakkında yıllar içinde çeşitli açılımlar olmuştur. Bu açılımlarda çoğunluğun birleştiği genel şema, uzun süreli hafızayı kendi içinde deklaratif ve prosedürel olmak üzere iki temel başlığa indirgemek üzerinedir. Bu ayrımın sebebi uzun süreli bellekte kayıtların “bilinçli” mi çağrıldığı(deklaratif) yoksa “işlemsel”

¹Terminolojik olarak *short term memory* kısaltması olan STM şeklinde de literatürde yer almaktadır.

² Terminolojik olarak *long term memory* kısaltması olan LTM şeklinde de literatürde yer almaktadır.

olarak(prosedürel) mı yapıldığıyla ilgilidir. Deklaratif/ açıklayıcı bellek iki tür bilgiyi depolar. İlki yaşanmış olaylara ait bilgilerin zaman ve mekânla ilişki kurarak depolanmasını ve anımsanmasını sağlayan episodik bellektir. Episodik(olaysal) bellek, sınırlı bir süre içerisinde gerçekleşmiş olayların ve bu olayların arasındaki zamansal-mekânsal ilişkilerin bilgisini toplamakta ve depolamaktadır (Tulving, 1972). Bir diğer deklaratif bellek türü ise genel bilgilerin, gerçeklerin, tanımların, anlamların zaman veya mekânla ilişkilendirilmeden olduğu haliyle saklandığı yer olan semantik bellektir. Mekân belleğini anlama noktasında episodik belleğin yapısını anlamak önemli bulunmuştur. Episodik bellek anıları, olayları, deneyimleri içeren zaman ve mekânda bağlayan hafıza türüdür. Uzun süreli belleğin bir diğer ana dalı olan prosedürel bellekte bilinçli bir geri çağırma söz konusu olmadan işlemsel olarak çağrılan beceri ve yetilerden oluşmaktadır. Örneğin bir mekâna dair detayları anımsamak için episodik bellekten bilinçli bir hatırlama işlemi yapılırken, mekânda hareket etmek için yürümeyi hatırlamanız gerekmez ya da araba sürmek için veriyi çağırmanız gerekmez, prosedürel bellek devreye girer ve işlem otomatik olarak gerçekleşir (Şekil 2.5)

Şekil 2.5 Squire'nin 1987 tarihli bellek türleri sınıflandırmasından hareketle bellek türleri (Kişisel Arşiv, 2024)

2.1.2 Mekânsal Bellek

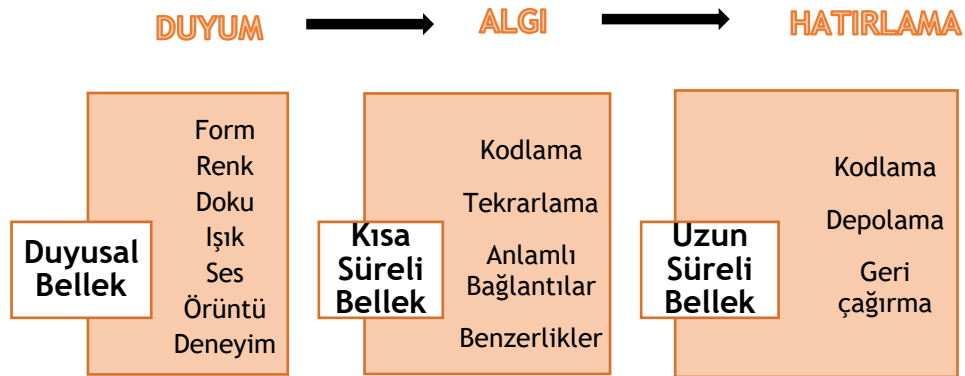
Mekânsal belleğin işleyişi, hafızadaki mekân imgesine, mekânın hangi özelliklerinin etki ettiğini anlamada üstünde durulması gereken bir noktadır. Mekân belleğinin nasıl oluştuğu, deneyimlenen mekanların hafızada nasıl yer ettiği, mekân deneyimine hangi unsurların dahil olduğu, mekân-kullanıcı, mekân-bellek ilişkisi nasıldır, gibi konular mekânsal bellek çalışmalarında üzerinde durulması gereken başlıklardır. Mekânsal bellek, hatırlama ve unutma pratiğinin etkileşim alanlarıdır. Hatırlama, bellek aracılığı ile mekânın canlanması anlamına gelir. Mekân, kullanıcısında çeşitli duysal uyarımlar yapabiliyorken aynı zamanda çeşitli çağrışımlar da yapabilir. Mekân üzerinden hatırlatma/ hatırlama mekânsal belleği üretir. Belleğin yapısına yapılan yolculuk neticesinde mekânın uzun süreli hafızada yer edinme basamakları şu şekilde belirlenmiştir:

- Mekânın fiziksel özellikleriyle kavranması ‘duyum’u(duysal bellek)
- Mekânın algılanması (kısa süreli bellek)
- Kalıcı belleğe kaydedilmesi/hatırlama (uzun süreli bellek)

Mekânsal bellek yolculuğu, mekânın ve yakın çevresinin form, renk, görüntü, doku, ses, ışık, yansıma, koku gibi fiziksel uyarımlarına karşılık kullanıcıların gerçekleştirdiği duyum ile başlamaktadır. İlk kez deneyimlenen mekanların sahip olduğu bileşenler, duyular için yeni bir uyarıcı olma niteliğine sahiptir. Bu sinyaller de duyu(m)sal sürecin başlamasında etkili olurlar. Mekânın duyumundan sonra algılanma süreci tetiklenir. Algı, bellek sahibinin kişisel ve sosyal özellikleri gibi filtrelerden geçerek oluşur. Mekânın duyumundan sonra sadece kişinin dikkate değer buldukları algılanacak ve kısa süreli belleğe atılacaktır. Güncel bir deneyim ya da mekân algısı, daha önce bellekte o deneyime ait bir kayıt olup olmamasıyla şekillenmektedir. Schacter, önceden var olan bir bilginin “yeni anıları nasıl kodladığımızı ve depoladığımızı güçlü bir biçimde” etkilediğini ve “böylece o anla ilgili hatırlayacağımız şeyin doğasına, dokusuna ve hatırlamanın kalitesine” etkisini vurgulamıştır (Schacter, 2010, s. 22). Mekân algısı kavramı mekânın boyutsal, biçimsel, duysal algı türlerinin bir arada düşünülmesiyle ortaya çıkar. Biçimi oluşturan bazı faktörler, dikkat çekerek mekân algısını güçlendirmekte, mekânın bellekte kalıcılığını etkilemektedir. Farklı karakterlere sahip formlar mekânda farklı

algı türlerine ve farklı duygulara neden olurlar (Öymen Özak, 2008,15). Formun yanı sıra mekân algısı oluşturan diğer unsurlar renk, doku, ışık, örüntü ve deneyimler olarak değerlendirilmektedir. Rengin insanları duygusal olarak etkilediği, mekânsal etkiyi güçlendirdiği düşünüldüğünde suyla tasarlanan mekanlarda renk ve renge bağlı kompozisyonlar önemli bulunmuştur. Örneğin su, zeminin açık renk kullanımıyla vitrin gibi içindekini sergileyen bir tavra bürünebilirken; koyu renkli zeminlerde ise yansıma özelliğinden faydalanılarak su dışındakini yansıtan karakterde olabilmektedir. Doku kavramı daha çok yapı malzemelerine has bir özellik gibi görünse de suyun mimari tasarıma katıldığı mekanlarda, organik akışkan dokular ürettiği görülmektedir. Suyla tasarlanan mekanların sahip olduğu deneyimi zenginleştiren diğer biçimsel ve estetik değerler ile mekânın kullanıcıya sunduğu deneyim alanları da mekanların kalıcı bellek sürecine katkı sunacaktır.

Mekânın duyumu ve algılanma süreciyle başlayan bağlamla ve yaşam biçimi ile ilişkilendirilen verilerin kodlanması, bellekte uzun süreli saklanması ile mekân kalıcı bellekte kendine yer eder. Bireyin geçmiş deneyimlerini hatırladığı zihinsel sürecin sonunda, anılar hafızada canlanmaya ve tekrar yaşanmaya başlar (Berk, 2019). Mekân, kişinin algılama süreci sonrası kodlama, tekrar ve anlamlandırma gibi yanlarıyla episodik mekân belleğine yerleşir (Şekil 2.6).

Şekil 2.6 Mekânın kalıcı bellek yolculuğu (Kişisel Arşiv, 2024)

2.2 Su-Mekân ve Bellek İlişkisi

Su unsuru, yüzyıllar boyunca hem fonksiyonel hem de estetik amaçlarla mimari ve kentsel tasarımda yer almıştır. Bir tasarım elemanı olarak, fiziksel ve sembolik amaçlarla yapıda ve yapılı çevrede, farklı biçimlere bürünerek çeşitli görevler üstlenmiştir. Suyun tasarımda kullanımı mekânda insan, su, doğa ilişkisini güçlendirirken; tasarlayan, inşa eden ve o yapıda yaşayanların doğaya karşı tutumlarını, suya yüklenen ya da yükledikleri tarihsel ve sembolik anlamları da yansıtmaktadır (Altun, 2000, sf. 37). Suyun mekandaki rolü ana mekâna eşlik etmek, mimari mekânın tamamlayıcısı olmak, bazen de kendi kendine bir mekân üretmek şeklinde olabilmektedir. Bu tez çalışması kapsamında suyla tasarlanan mekanlar için “su-mekân” ifadesi kullanılmıştır. Bu durum hem suyla örgütlenen ve su etrafında gelişen mekanları ifade etmek, hem de çalışma içerisinde bir anlatım kolaylığı sunmak açısından tercih edilmiştir. Su-mekân terminolojisi, mimarinin katı mekanlardan ayrılarak akışkan yönüne işaret ederken, aynı zamanda suyun mekânda ikincil bir unsur olarak değil başlı başına mekânı kurabildiği durumlar için de alternatif sunmaktadır.

Su-mekanlar tasarlanmış ya da doğal olarak var olmuş olabilirler. Tasarlanmış suyla üretilen mekanlar, mekânda yaratılmak istenen etki ve atmosfer doğrultusunda durgun ya da hareketli biçimde olabilmektedir. Sakinlik, dinginlik, rahatlama, rehabilitasyon beklenen bir alanda genellikle durgun ya da az hareketli su tasarımları kullanılırken; coşku, sevinç, heyecan mekanlarında, kitlelerin bir araya geldiği kamusal alanlarda hareketli sular tercih sebebidir. Tasarlanmış su-mekanların, mimarideki yolculuğunun erken aşamaları dönemin koşulları odağında durgun su tasarımları ile başlamış; hareketli suların daha sonra tasarıma dahil olduğu görülmüştür (Tablo 2.2).

Tablo 2.2 Durgun ve hareketli suyun tarihsel izleği (Betsky,1995)

Dönem	Suyun Kullanım Şekli	Suyun Niteliği
İlkçağ	• “T” şeklinde havuzlar • Charbagrh plan düzeninde merkezi havuzlar ve açık kanallar	Durgun
Eski Yunan ve Roma	• Dikdörtgen veya karelere bölünmüş kanal şeklinde havuzlar	Durgun
Ortaçağ	• Havuz, su çanakları, kuyular ve kanallar	Durgun-Hareketli
İslam	• Kanallar ve havuzlar ve fiskiyeler	Durgun-Hareketli
Rönesans	• Havuz, grotto,Çağlayanlar fiskeyeler	Durgun-Hareketli
Uzak Doğu	• Gölet ve havuzlar • Soyut su kullanımı(kum ve çakıl taşlar ile)	Durgun
Naturalistik	• Gölet ve Ha-Ha	Durgun
Anadolu Selçuklu	• Çeşme, şadırvan, havuz ve çağlayanlar	Durgun-Hareketli

Durgun su, görsel olarak şeffaf ve yumuşaktır ve bu özelliği ile zihne düşünme imkânı tanır. Bellekte konsantrasyon ve odaklanma yaratır. Sabit duruşları dengeyi çağrıştırır, dinginlik ve rahatlama hissi verir. Sağlık ve eğitim yapılarında bu nitelikleri dolayısıyla tercih sebebi olabilmektedirler. Suyun durgunluğu vasıtasıyla gerçekleşen yansıma özelliği, suyun mimaride en çok tercih edilen kullanımlarından bir tanesidir. Platon, yansımayı sonsuzluğun hareket eden bir imgesi olarak ifade eder. Suyun yansıtma özelliği, yapı üzerinde sonsuzluk, derinlik, canlılık gibi etkiler yapmakta, yapı malzemesinin katılığını kırmaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca görsel olarak manipülatif bir etki yaratarak yapıyı olduğundan daha görkemli ve sonsuz göstermek için kullanılabilir. Durgun sular, estetik bir değer ifade etmelerinin yanı sıra etrafa yaydıkları nem ve serinlik ile iklimsel konfor yaratma ve odak noktası olarak insanları cezbetme, çevresinde bireyleri bir araya getirme vb. pek çok fonksiyonlara sahiptirler. Durgun su elemanlarının kullanıcı üzerinde oluşturacağı etkiler; su elemanının boyutu, biçimi, su yüzeyinin yansıtıcılık derecesi ve yansıyacak elemanların varlığı, su elemanının iç yüzey malzemesi ve rengi ile içinde bulunduğu

mekânın özellikleri gibi parametrelere bağlı olarak farklılaşmaktadır (Kürkçüoğlu, 2009, sf.53).

Hareketli su tasarımlarında ise, heyecan, canlılık ve dinamizm duyguları yaratılmak isteniyorsa su hızlı ve şiddetli; huzur, sakinlik ve dinginlik isteniyorsa yavaş ve durağan tasarlanmalıdır. Her iki durumda da durgun su tasarımlarına göre işitsel algı daha fazla uyarılmakta; hareketin oluşturduğu yüzey alanı suya hacim vermekte ve suyun mekânsal otoritesini arttırmaktadır. Hareketli su tasarımlarında bir nehrin akışı, şelaleden suyun düşüşü vb. durumları hatırlatarak belleklerde yer edebilir. Hareketli su tasarımları çoğunlukla suyun görsel ve akustik etkisinin bir arada kullanılmak istendiği mekanlarda tercih sebebi olmaktadır. Suyun devingen durumunda ve sıvı haldeyken işitsel özellikleri daha çok ortaya çıkmaktadır. Suyun işitsel tasarımında, öncelikle su ögesinin bulunduğu mekanın açık ve kapalı oluşu, mimari mekânın akustik tasarımı, su sesinin çıkması için önüne gelecek engellerin niteliği, yüksekliği, mekânda ses yutucu malzemelerin bulunup bulunmaması gibi pek çok kriter mevcuttur. Hareketli su elemanı tasarımları genellikle sert zemin özellikli ve sınırlayıcı öğelerin belirgin olduğu mekanlarda uygulanmakta, bu sayede mekân içinde net bir biçimde algılanıp odak olma özelliği göstermektedirler (Booth, 1989, sf. 261).

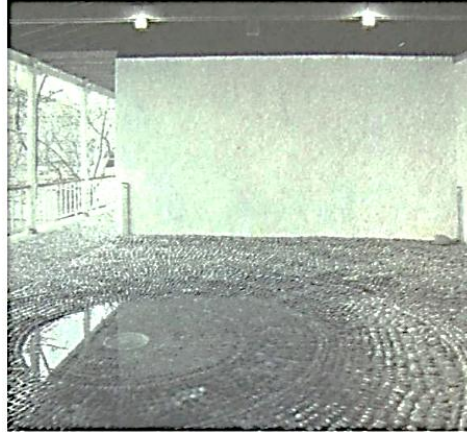
Durgun ya da hareketli su-mekân tasarımları için sadece belirli fonksiyon gruplarında görülebileceğini söylemek doğru olmayacaktır. Yapılarda sadece durgun, sadece hareketli su tasarımları söz konusu olabileceği gibi ikisinin kombinasyonunu da görmek mümkün olabilmektedir. Türkiye’den dikkat çekici bir örnek olarak Sivas Divriği Darüşşifasında (1228) su-mekânın merkezi konumu ile sağlı sollu sıralanmış hasta odalarına hareketli suyun yarattığı akustik etki ile gelen dinginlik ve rahatlamanın hastaları iyileştireceği düşünülmüştür. Sekizgen bir havuz ve havuza dökülen iki adet oluk ile oluşturulan su tasarımı (Şekil 2.7), mental rahatsızlıkların tedavisinde ney sesi ile birlikte kullanılmıştır. Bilinçli bir tasarım ürünü olan bu mekânda suyun akustiği insanların iyileşmelerine yardımcı olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı döneminde sağlık amaçlı yapılarda ve külliyelerde İslam inancının da etkisiyle sık sık bu tür su-mekanlar tasarlanmıştır. Açık ya da kapalı alanlarda bazen durgun, çokça hareketli olmak üzere su sesinin hem iyileştirici, rahatlık veren; hem de görsel, akustik ve dokunsal olmak üzere estetik özelliklerinden faydalanılmıştır. Bu

su-mekanların bellek çağrışımı şüphesiz suyun iyileştirici yönü üzerinden kurulmakta, İslam kültürünün de sudan gelen sağlığa inancının göstergesi olmaktadır. Doğanın bir unsuru olan suyun, doğayı besleyip iyileştirdiği gibi insanları da iyileştiren yönünü hatırlatmaktadır. Tasarlanmış suyun formu, aktığı yol, çıkardığı ses, yarattığı duygu durumlar su- mekânın kalıcı bellekte yer etmesine katkı koymaktadır.

Şekil 2.7 Sivas Divriği Darüşşifasında sekizgen formu su-mekân tasarımı (Sivas İl Kültür Turizm Müdürlüğü, bt)

Ülkemizde su-mekân üretimleriyle öne çıkan Cengiz Bektaş'ın, “Özbekler Tekkesi” onarım projesinde söyleşi eyvanında su ana rolde yer almakta, mekân su üzerinden gelişmektedir. Özbekler Tekkesinde eyvanının merkezinde noktasal bir kaynaktan çıkan sığ su tasarımı söz konusudur (Şekil 2.7). Durgun suyun ilk etapta bir odak yaratarak, söyleşiye katılanların bu sığ su etrafında bir çember oluşturması düşünülmüştür. Katılımcı sayısı artınca, merkezdeki su kaynağı açılıp suyun yayılması sağlanarak insan halkasından hiç kimseye “Arkadaşlar açılalım!” demeden büyümesi sağlanmıştır (Bektaş, 2003, sf.20). Özbekler tekkesi örneği suyun hem durgun haliyle odaklanma etkisi hem de hareketli haliyle dağılma etkisi yarattığı bir örnek olarak su-mekân ve bellek arakesitinde kendine önemli bir yer edinmiştir (Şekil 2. 8).

Şekil 2. 8 İstanbul/Üsküdar'da Özbekler Tekkesi söyleşi eyvanı (Bektaş, 2003)

İnsanlar için tasarlanan yapılarda, kullanıcının mekân üzerindeki etkisi büyüktür. Mekân algısı ve deneyiminin bellekten bağımsız olamayacağı ve belleğin işleyişinde mekân-zaman etkisi aşıkardır. Mekân algısı, öznel ve subjektiftir, kişiden ya da bağlı olduğu topluluktan bağımsız düşünülemez. Mimarlık tarihçisi Eleni Bastea (2004), önceki deneyimlerin yeniden ziyaret edildiğini, düzenlendiğini, değiştirildiğini, başkalaştırıldığını veya silindiğini; mimarlığın bedenle deneyimlenmesine karşın, zihin ve kalp ile hatırlandığını ifade etmiştir (Bastea, 2004). Bedenle deneyimlenen mekânlar, zihin aracılığıyla belleğe kodlanarak kişiyle var olmayı sürdürdüğünde onların artık benliğin bir parçası olduğu ve bu mekânla kurulan bir sonraki ilişkinin, yani hatırlama eyleminin kişiden bağımsız olmayacağını söylemektedir (Çelikcan,2017, sf.9). Fiziksel mekânın sürekli yaşayan bir mekân olmasının koşulu sadece gece ve gündüz kullanılması, her yaştan kullanıcıya hitap edebilmesi vb. gibi özelliklerinin yanı sıra; insan belleğinde bilinç, duyular vb. tetikleyici unsurlarla mekânın yeniden üretimi, yani hatırlanmasıdır. Bu doğrultuda su-mekanların sahip olduğu duyusal nitelikler, kullanıcıya sunacağı deneyimler, mekânda yarattığı doku, ortama verdiği canlılık hissi ve doğallık, suya yüklenen sembolik anlamlar ile çeşitli söylemlerin taşıyıcısı olma potansiyeli gibi durumlar su-mekanların bellek mekanları olabilme potansiyelini gözler önüne sermektedir. Su-mekanların kalıcı bellekte yer edip etmeyeceği kişisel bir olgu olmakla birlikte yeterli mekânsal bellek kodlarının, anlamsal bağlantıların sağlandığı yapıların bellekte daha uzun süre yer kaplayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda su-mekanların, mekânda bulunma durumlarının

çözümlemesi gerekmektedir. Bu amaçla su-mekanları hem noktasal, çizgisel, düzlemsel ve hacimsel olmak üzere biçimsel karakterlerine göre hem de mekânda üstlendikleri çeşitli roller üzerinden irdelemek araştırmanın bir sonraki etabını oluşturacak olan dini yapılarda su-mekân etkileşimlerine ilişkin mekânsal okumaların yapılabilmesi için yararlı olacaktır.

2.2.1 Suyun Biçimine Göre Su-Mekanlar

Su molekülü belirli bir şekle sahip olmadığı için tasarımcıların elinde istenilen şekle derinliğe, akustik özelliklere evrilebilmektedir. Su elemanı biçimsel olarak dört karaktere sahip olabilmektedir. Bu özellikleri noktasal, çizgisel, düzlemsel ve hacimsel karakterleridir (Tablo 2.3).

Tablo 2.3 Suyun tasarımda kullanım biçimleri ve oluşturduğu eylemler ile örnek kullanımları (Kişisel Arşiv, 2024)

Karakter	Eylem	İnsan Aktivitesi ve Algısı	Örnek Kullanım Biçimi	Bellek izdüşümü
NOKTASAL	Bir noktadan suyun etrafa saçılması	Toplanma, seyretme, aktivite	Fıskiyeler	Odak oluşturma
ÇİZGİSEL/LİNEER	Suyun bir hat, doğrultu boyunca akması	Kontrol, sınırlandırma, yönlendirme	Kanal, oluk	Yönlendirme etkisi
DÜZLEMSEL	Suyun çerçevelenmesi, toplanması	Toplanma, seyretme, vakit geçirme	Havuz, gölet	Bir araya gelme/ Düşünme
HACİMSEL	Suyun kendi başına mekân üretmesi	Suyla ilişkili alan kullanımı, su yapıları	Kaplıcalar, sarnıç, hamam, havuz	Deneyim/ Aktivite

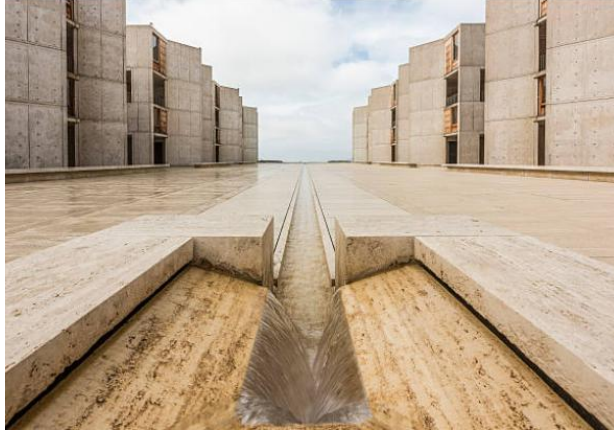
Su ögesinin noktasal karakterli kullanımı; insanların bir araya gelme, toplanma, izleme gibi aktivitelerine olanak sağlayarak bir odak, merkez yaratmayı mümkün kılmaktadır. Fıskiyeler gibi noktasal kaynaklı formlar suyun hareketine olanak

tanırken; görselliğin yanında suyun işitsel özelliğinden de faydalanılmasını sağlayarak duyuşsal belleği tetikler. Hareketin getirdiğı suyun etrafa saçılma durumu suyun görsel temas yüzeyini arttırarak daha fazla etkileşime, deneyime dolayısıyla hatırlanmaya imkân tanır. Sultanahmet Meydanı'nda bulunan fiskiyeli dairesel havuz, alanda görsel ve işitsel özellikleriyle odak obje konumundadır (Şekil 2. 9). Meydanda vakit geçirecek insanlar için bir toplanma noktası, yazları ise fiskiyeli tasarımı ile serinletme amaçlı kullanılmaktadır.

Suyun lineer karakterli kullanımı; bir noktaya kanalize edici, yönlendirici etkisinden faydalanılmak istenildiğinde daha çok kanal ve oluk benzeri çizgisel formlarda tercih edilmektedir. Suyun bir yolculuğa çağırıcısına çizdiği rota sayesinde kullanıcılar suya eşlik ederek mekânsal yolculuklarını gerçekleştirmektedirler. Yüzey alanının genişliği ve lineerliği ile yarattığı yolculuk hissi hafızaya yerleşmektedir. Dünyadan başarılı bir su-mekân tasarımı olarak, Louis I. Kahn'ın Kaliforniya'daki Salk Enstitüsü yapısındaki su ögesi tasarımında kullanıcıya adeta parmakla gösterir gibi Pasifik Okyanusunu işaret etmektedir (Şekil 2. 10). Buradaki tasarlanmış ince-uzun bir su ögesi, dev bir okyanusa çağırının adı olmuştur. Okyanusu işaret etmek ve sonsuzluk hissini çağrıştırmak için tasarlanmış suyun kullanıldığı başarılı bir örnektir.

Şekil 2. 9 Sultanahmet meydanındaki noktasal karakterli su kullanımı (Shakouri, b.t)

Şekil 2. 10 Salk Biyolojik Araştırmalar Enstitüsünde lineer karakterli su (istockphoto, 2016)

Suyun düzlemsel karakterli kullanımında ise suyun çerçevelenip toplandığı, havuz gölet vb. formlar akıllara gelmektedir. Suyun akışkan tabiatı dolayısıyla pratikte tüm su-mekânlar düzlemsel karakterli olarak düşünülebilir. Fakat burada daha çok havuz, gölet gibi çevresinde oturup vakit geçirilebilen, insanları düşünmeye sevk eden mekân çözümlemeleri baz alınmıştır. Düzlemsel karakterli su-mekân tasarımları daha çok kentsel açık mekanlarda, yapı avlularında iklimik ve estetik sebeplerle, yapıların iç mekanlarında vb. pek çok yerde rastlanılmaktadır. Kamusal açık alanlarda insanlarda su-mekânın etrafında durma, dinlenme etkisi yaratırken, kapalı alanlarda meditatif amaçlar hedeflenebilmektedir. Her halükârda kişide durma, suyu fark etme, dinlenme, rahatlama, düşünme etkisi yaratmaktadır. Düzlemsel formlar genelde durgun sulardan oluşmakla birlikte, hareketli su tasarımlarıyla birlikte de kurgulanabilmektedir. Ülkemizde Safranbolu’da havuzlu köşk/oda/sofa olarak ifade edilen konutların iç mekanlarında ya da bahçelerinde düzlemsel karakterli su-mekân tasarımı tekil ve eşsiz örneklerdendir (Şekil 2. 11). Tipolojik olarak suyla birlikte tasarlanan bu konutlarda ölçek olarak suyun baskın karakteri göze çarpmaktadır. Suyun merkeze alındığı yaşam alanında insanları dinlendiren, iyileştiren, düşünmeye sevk eden yönünden faydalanan bu yapılarda estetik nedenler söz konusu olabileceği suyun toplanmasına yönelik ya da farklı pragmatik bir amaçlar da söz konusu olabilir.

Suyun hacimsel karakteri ile su-mekânın içine girilebilen, temas edilebilen yüzme mekanları, havuz, sarnıç vb. yapılar anlaşılmaktadır. Bu su- mekanlara bellek düzleminde bakıldığında direkt olarak deneyime elvermesi bellek açısından olumlu

olmakta, bedenle algılanan mekanının hatırlanma potansiyeli daha yüksek olmaktadır. Peter Zumthor'un,1996 yılında tamamlanan Therme Vals yapısı suyun mekânda başrolde olduğu bir örnektir. İsviçre'de sıcak su kaynağının üstüne inşa edilen bu yapı kullanıcılarına suyun önderliğinde duyuşal deneyim sunmaktadır. Bedensel olarak algılanan mekânda, su açık-kapalı mekân ilişkileri, ışık ve gölge oyunları, malzemenin de dramatik etkileriyle uzun süreli bellekte yer edebilecek bir mekânsal deneyim sunmaktadır (Şekil 2.12).

Şekil 2. 11 Safranbolu havuzlu köşkünde düzlemsel karakterli su-mekân kullanımı (gulevisafranbolu, 2011)

Şekil 2.12 Peter Zumthor'un Therme Vals yapısı ve hacimsel karakterli su-mekân (Fouillet, bt)

Bölüm kapsamında belleğe ve su-mekâna dair yapılan çözümleme; su-mekanların sahip olduğu noktasal, çizgisel, düzlemsel, hacimsel karakter ile durgun ve hareketli olarak kullanımının mekân belleğini etkilediğini göstermiştir. Su-mekânın bu nitelikleri bellek aşamalarının ilki olan duyuşsal belleğin görsel-işitsel ve dokunsal parametreleriyle eşleştirilmiştir.

2.2.2. Kullanım Amacına Göre Su Mekanlar

Suyun iklimsel konfor amaçlı kullanımı, dolaşım düzenleyici bir unsur olarak kullanımı, ses maskeleyme amaçlı kullanımları ile yine suyun görsel, işitsel ya da dokunsal estetiğinden faydalanan rekreatif kullanımları ile meditasyon, sağlık yapıları, dini yapılar gibi çeşitli yapı fonksiyon gruplarında bellekle ilişkilenen çeşitli kullanımları söz konusu olmaktadır.

İklimsel konfor amaçlı kullanım: Su ögesi, iklimsel dezavantajları mekânsal konfora çevirmede etkin olarak kullanılabilir. Özellikle sıcak kuru iklim bölgelerinde, mekâna serinlik katmak amacıyla, daha çok avlu gibi açık alanlara su havuzları, çeşmeler yerleştirilmektedir. İklimsel maksatlı kullanım, sadece avlularda sınırlı kalmamış, *rüzgâr kuleleri* denen mimari elemanlarda da sudan faydalanılmaktadır. Şanlıurfa'da eyvanların ve odaların çatılarında görülen baca formundaki elemanlar, İran ve Mısır'da simgesel elemanlara dönüşerek rüzgâr kuleleri³ şeklini almış ve yöresel mimarlığın işlevsel ve biçimsel ögesi haline gelmişlerdir (Solmaz, Yeler ve Özek, 2007). Orta Doğu ülkeleri gibi iklimlerde, avlularında su ögesi bulundurmanın yanı sıra konutlarının bodrum katındaki serdap ve kanat denen yer altı su kanalları ile bodrum kat sıcaklığının daha da düşürülmesi sağlanmaktadır. Suyun bu coğrafyanın mimarisinde öne çıkan kullanımı kültürel ve toplumsal bellekle açıkça ilgili bir durumdur. Bulunulan bölgenin iklimsel dezavantajlarını mimari su-mekân çözümleriyle aşan kültürlerde mekânsal belleğin kültürel ve toplumsal özellikleri ağır basmaktadır. Su-mekanlarına özel, mimari terminolojileri de bu durumu vurgular niteliktedir.

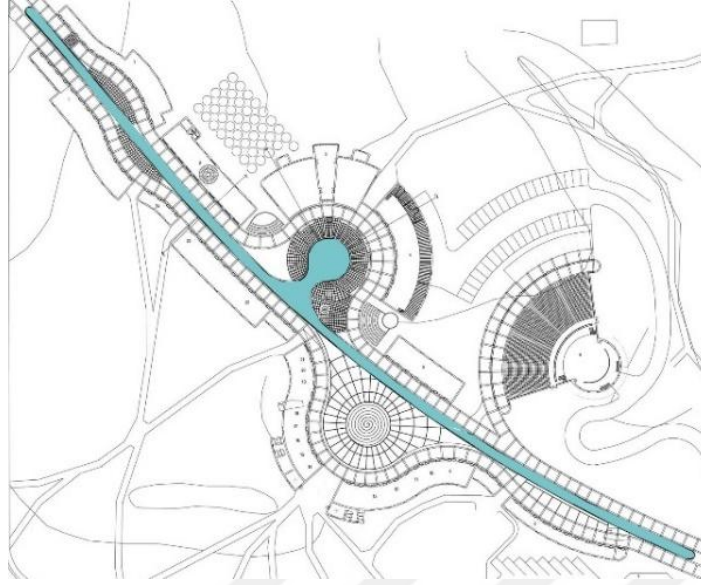
³ Arap ülkelerinde “malkaf” olarak adlandırılan rüzgâr yakalayıcılar (windcatcher), Türk kültüründe badgir, badgel gibi terimlerle bilinmektedir.

Akustik amaçlı kullanım: Açık ve kapalı alanlarda sesleri ya da gürültüyü azaltmak, su elemanın sıklıkla tercih edilen kullanımlarından bir tanesidir. İşitsel maskeleye olarak ifade edilebilecek bu kullanım, bir sesin, başka bir sesin algılanmasını etkilediği bir kullanım olarak düşünülebilir. Özellikle kentsel açık alanlarda trafiğe ya da diğer rahatsız edici seslere karşı bir ses perdesi oluşturarak, işlevsel amaçlı olarak düşen ya da hareket eden sulardan yararlanılmaktadır. Su ögesi ve etrafında gelişen yüksek ses, dış sesleri maskeleyiği için hem rahatsız edici seslerden uzaklaşmaya hem de su etrafında yeni bir kentsel mekân oluşturmaya imkân tanımaktadır. Su ögesinin akustik özelliklerinin fonksiyonel kullanımına bir diğer örnek de, mahremiyete ihtiyaç olan alanlarda, mekanda konuşulan seslerin dışardan duyulmasını engellemektedir. Özellikle kapalı alanlarda ses yalıtımı açısından bugünkü imkanların olmadığı zamanlarda sıklıkla tercih edilen bir yöntem olmuştur. Topkapı Sarayı'ndaki pek çok odada su elemanın çeşme, fiskiye biçiminde yer alışı bu mahremiyet ihtiyacına bağlanmıştır. Sarayda, devlet meselelerin konuşulduğu divana geçişte, harem kısmını diğer bölümlere bağlayan duvarlarda, sultan daireleri, şehzade daireleri, arz odası gibi iç mekanlarda konuşulanların diğer odalardan duyulmasını önlemek için su ögesi kullanılmıştır. Su ögesinin bu kullanımı kültürel bellek kodlarıyla algılanmakta, günümüzdeki görülebilen çeşme ve fiskiyeler geçmişin bu mekân kullanımını akıllara getirmektedir.

Rekreatif amaçlı kullanım: Tasarlanmış suyun rekreatif amaçlı olarak en çok gözlendiği alanlar şüphesiz kentsel açık alanlardır. Suyun durağan ya da hareketli olarak, farklı formlara bürünerek, farklı aktivitelere ve yaş gruplarına imkân verecek şekilde tasarlanması kullanıcıları cezbeden, suya yaklaşmalarına sebep olan bir durumdur. Su, çeşitli oyunlar, su gösterilerinin yanı sıra duyulan, bakılan, etrafında gezilebilen, içinden yürünebilen, altında, üstünde yer alabildiğiniz, su ile yakın diyaloga davet eden pek çok rekreatif fonksiyona ev sahipliği yapabilmektedir. Park, bahçe, yeşil alanlardaki bu kullanımlar mekânı transit geçilen bir alandan, bir duraksama noktası konuma getirmektedir. İnsanların dokunsal temaslarına izin verilen, kişilerin suya dokunabildiği, ya da suyun kullanıcılara dokunduğu tasarımların hafızada yer edeceği, mekân deneyimlerini arttıracığı bir gerçektir. Kullanıcıların gerekli emniyet tedbirleri alınmak üzere, mümkün olduğunca suya yaklaşmalarına, duyumsamalarına izin verilmelidir. Bu tarz temaslar kullanıcı memnun edecek, yapı-

kullanıcı ilişkisini pekiştirecektir. Bu da mekanlarda, tasarlanan suyun insan-mekân etkileşiminde önemini gözler önüne sermektedir. Moore'a göre tasarım ve su iç içedir ve mimari, insanlara suyun hayatları üzerindeki bu etkisini anlatmak durumundadır (Moore,1995, s.23).

Dolaşım düzenleyici bir unsur olarak kullanımı: Su, doğal ve tasarlanmış formu ile dolaşım düzenleyici bir unsur olarak tasarıma katılabilmektedir. Tasarlanmış su ile bilinçli olarak bir yönlendirme, odaklama, dağıtma, ayırma söz konusu olabilmektedir. Suyun dolaşımında üstlendiği roller tasarlanmış suyun formuna da yansımaktadır. Su ögesinin olduğu noktada toplanma, izleme, odak yaratılmak isteniyorsa suyun düzlemsel olarak çerçevelendiği havuz gölet gibi formlar tercih edilmektedir. Suyun bir noktaya kanalizasyon edici, yönlendirici etkisinden faydalanılmak isteniyorsa lineer karaktere sahip su formları daha çok tercih edilmektedir. Bu tasarımlar, su-mekânın boyut ve derinliğine bağlı olarak yönlendirmenin yanı sıra bölme, sınırlandırma, dağıtma, ayırma gibi roller de üstlenebilmektedir. Akdeniz Üniversitesi Kampüsü Olbia Sosyal Kültürel Özeği (1999), Cengiz Bektaş tarafından tasarlanan ve su elemanlarının ön planda olduğu bir tasarıma sahiptir. Su kanalı formunda tasarlanan ve kampüsü bir uçtan bir uca eğime paralel olarak dolaşan su izi (Şekil 2.13), Cengiz Bektaş'ın mimaride suya ve su belleğine verdiği önemin vücut bulmuş halleridir Su izi adeta yanındaki gölgelik alandan yürüyenlere eşlik etsin diye tasarlanmış hissiyatı vermektedir. Seviye seviye kullanıcıya eşlik eden, suyun sesinin dinlendiği bu su tasarımı bir noktada büyük ölçekli su tasarımı ile birleşip odak nokta halini almaktadır. Ağa Han komitesinin jüri raporunda yapı hakkında şu ifadeler kullanılmaktadır: "Suyun ve diğer tarihsel elemanların kullanılışı dikkat çekicidir; dahası bu referanslar yalnızca taklit edilmiyor, bunun yerine geçmişle yeni bağlantılar kuruyor"

Şekil 2.13 Olbia sosyal özeğinde su kanalı (Cengiz Bektaş mimarlık işliğı, b.t.)

Psikolojik/rehabilitasyon aracı olarak kullanımı: Su-mekân kullanımlarının bir diğ er boyutunu su üzerinden iyileşmenin merkeze alındığı, suyun mekân içinde bir unsur olmaktan ziyade iyileşmenin merkezinde konumlandığı sağık yapıları oluşturmaktadır. Yaşamımızın merkezindeki su hem psikolojik hem de iyileştirici özelliğıyle ön plana çıkan bir unsurdur. Suya dokunmak, su ile haşır neşir olmak, su sesi dinlemek, su görüntüsünü izlemek insana rahatlatma hissi vermektedir. Bu nedenle de rehabilitasyon-meditasyon yapılarında su unsuru antik dönemlerden bugüne kendine yer bulmuştur. Saf ve temiz su, gençlik, güzellik, sağık gibi kavramlarla eşleştirilmiştir. İnsanlığın ortak hafızasında su ve sudan gelen şifaya inanç hâkim olmuştur. Bazı nehirler kutsal sayılmış; zemzem gibi bazı sular benzer şekilde kutsal ve şifalı bulunmuştur. Suya yüklenen bu vasıflar, rehabilitasyon-meditasyon mekanlarında suyun kullanılmasını makul ve anlamlı kılmaktadır. Gerek hastaların sakinlik, iç huzur yakalaması, gerekse fiziksel hastalıkların tedavisinde bir ilk koşul olarak temizliğin öncelenmesi gibi maksatlarla sağık yapılarında su unsuru, antik dönemlerden bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Suyun şifa amaçlı ilk kullanımlarından biri Bergama’da bulunan ve dünyanın ilk psikiyatri hastanesi kabul edilen Asklepion sağık ve tedavi merkezidir. Antik dönemde Asklepios adına pek çok hastane yapılmış olup hepsinin ortak özelliğı suya yakın, sağıklı alanda konumlandırılmaları ve hastaların tedavilerindeki suyun rolüdür. Bu durum suyun,

tedavinin başlangıcında ve devamında hem fiziksel hem de mental rahatsızlıklar için bir çözüm olarak ön planda olduğunu göstermektedir. Asklepeion'a kabul edilen hastalara şifalı sudan içirilir ve bu suyla yıkanılırdı (Şekil 2.14). Tedavi işlemi bundan sonra başlardı. Hasta, tanrıdan sağlık dileyip adaklarda bulunurdu. Hastalar uyku odalarında istihare uykusuna yatırılır; görülen rüyanın hekimler tarafından analiz edilmesiyle tedavi programı çıkarılırdı. Telkin ve fizyoterapinin yanı sıra; su sesi, çamur kürü, açlık-tokluk(perhiz) kürleri, masajlar, şifalı otlar, aromaterapi, müzik dinletisi gibi çeşitli yöntemlerle hastalara sağaltım uygulanırdı.

Şekil 2.14 Asklepeion sağlık ve tedavi merkezinde kutsal çeşme ve banyo (Kişisel Arşiv, 2023)

Rehabilitasyon-meditasyon yapılarında su ile iyileşmenin sağlandığı antik Yunan'daki Asklepeion yapıları gibi Selçuklu ve Osmanlı mimarisi ve İslam kültürü ile harmanlanan kültürümüzün de sağlık yapılarında suyun kullanımına sık rastlanılmaktadır. Şifahane yapılarında suyun iyileştirici etkisini oluşturan bizzat suyun kendisi ve yarattığı akustik atmosfer olmaktadır. Rehabilitasyon-meditasyon yapılarında suyun ilahi bir anlamı içermesi su ile gelen sağlık, iyileşme, rehabilitasyon gibi açılımlar suyun içerdiği alt metinlere işaret etmektedir. Su, rehabilitasyon-meditasyon yapılarında gerek fiziksel iyileşmeye araç oluşu gerekse de ritüelik bir kurgu şeması içinde insanların iyileşmelerine imkân tanınması açısından bellekte yer eden mekanlardandır. Algılanan mekânın iyileşme ritüeli çerçevesinde görsel, akustik

ve dokunsal olarak su ile temasının iyileşme ritüeline eşlik etmesi, bu yapıları uzun süreli belleğe taşınmasına aracılık edecektir.

Tekrara bağlı yaşam pratiklerinin gerçekleştiği mekanlar, özellikle bu tekrarların anlamsal bazı ilişkilennmelerle yapıldığı “ritüel mekanları” bellekte daha fazla yer tanımlayan mekanlar olarak görülmüştür. Yapılardaki bazı fonksiyonların, tekrarların varlığı bellekle ilişkilennmeyi arttırmaktadır. Tapınma-inanç yapıları, defin mekanları ritüellere ev sahipliği yapması ve suyla anlamlı ilişkilerin mekânsal karşılıklarını barındırması sebebiyle bu yapılar tezin merkezinde konumlandırılmıştır. Dini yapıların su-mekân-bellek kesişiminde en potansiyelli yapı türü olarak görülmesi bu mekanların sahip olduğu;

- Su-mekânın duyusal etkinlik potansiyeli,
- Su üzerinden mekânsal deneyim sunması,
- Tekrara dayalı pratiklerin olduğu ritüel mekanları olması,
- Suyla anlamsal bağlantılar ve neden-sonuç ilişkilerinin yoğunluğu,
- Suyu sembolik ilahi anlam yüklemelerinin, göndermelerin mevcudiyeti,

gibi özelliklere bağlanmıştır. Başlangıçta kısa süreli bellekte yer alan su mekanlar, tekrar eden mekân deneyimlerinin, mekânsal eşleşmelerin, benzerliklerin, anlamsal bağlantıların kurulması ile kalıcı belleğe taşınabilmeye yatkın görülmüştür. Mekânsal bellek perspektifinin yanı sıra tapınma mekanlarının sosyal ve toplumsal bellekteki konumu, mekânsal farklılaşması ve işaret ögesi olması, güç ve iktidar sembolleri de içermesi, bu mekanların bellek mekanları oluşuna işaret eden diğer özellikleridir. Tüm bu özelliklerinden dolayı dini yapılarda su-mekanların yeri tezin gövde metninde detaylı ve panoramik dizgede yer almıştır.

BÖLÜM ÜÇ

DİNİ YAPILARDA SU-MEKÂN VE BELLEK İLİŞKİSİ

Mimarinin dinden nasıl etkilendiğini ve dinin mimariyi nasıl şekillendirdiğini ortaya koyabilmek için öncelikle din olgusuna dair fikir sahibi olmak gerekmektedir. Din olgusu, insanların inançlarının bir ürünü olarak temelde toplumu, kültürü, medeniyeti ve mimariyi etkileyen ana ilkelerdendir. Din fenomenin anlaşılması, tapınma-inanç yapılarının kavranması noktasında en temel noktalardan biridir. İnsanlık yaratılışından beri kendisini aşan, kendinden üstün bir kuvvete inanmış ve o güç adına eylemlerde bulunmuştur. En geniş anlamıyla bu dürtünün din olduğu söylenebilir. Dinin başlangıcı ve kaynağı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da insanların yerleşik hayata geçmeleriyle⁴ bağlantı olarak gelişme gösteren bir kavram olduğundan bahsedilebilir. Toplu halde yaşayan insanlar antik çağlardan bugüne değin kendileriyle birlikte dini de var etmişlerdir.

Dinin kökenindeki inanma ihtiyacı, insanlığın temel ihtiyaçlarından biri olmuş, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde kendine yer edinmiştir. Ahlak olarak belirtilen doğruyu yanlıştan ayırma ihtiyacı, sonrasında din olgusunun komplike, sosyo-kültürel yapısına evrilmiştir. Abraham Maslow (1908-1970) dini, insanın varoluşunun tamamlamasına yardımcı olacak bir unsur olarak görmüştür. Bireyin daha üstün gördüğü bir güç ile bağ kurma çabası inanmayı, inanç sistemlerini ve dinleri oluşturmuştur. Din ile gelen kurallar toplulukları yönlendirmiş, gelişmelerine rehberlik etmiştir. Fransız filozof Henri Bergson (1859-1941); toplumların ihtiyacı olan inanma güdüsünün başatlığını "Geçmişte bulunduğu gibi bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplumlar bulunacaktır. Fakat dinsiz bir toplum asla..." (Bergson, 1948) sözleriyle ifade etmiştir.

Din insan topluluklarını bir araya getiren inanç, ahlak ve değerler sistemi; kültür ve yaşam biçimi olarak değerlendirilebilir. Dini tanımlama noktasında tek ve genel geçer bir tanımdan bahsetmek din kavramının karmaşık yapısından dolayı pek mümkün

⁴ Dünyanın ilk mabedi sayılan Göbeklitepe, insanların şehirleşmeye başlamadan önce tapınma için oluşturdukları bir mekân olarak, inanmanın tabiatına dair fikir vermektedir.

olmamıştır. Din tarihçileri, din sosyolojisi, din bilimciler, din psikoloji ile ilgilenenler dine farklı tanımlamalar getirmişlerdir. K. Pargament dini, “kutsala ilişkin anlam arayışı” olarak tanımlarken (Naimi,2019); Durkheim, kutsalla ilgili inanç ve pratikler sistemi (Durkheim, 1965, 62) olarak ifade etmekte, Carl Gustav Jung ise zihnin özel eylemi olarak görmektedir (Jung, 1995, sf.9). Türk Dil Kurumu’na göre ise din; Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet olarak tanımlanmaktadır. Lane dini, dünyayı anlama ve kendini o anlayışta bir yere koyma güdüsü olarak tanımlamıştır (Mardin,1997). Din konusunda Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük ise “Dinler Tarihi” isimli eserlerinde, insanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, dini inançlardan yoksun bir topluma rastlanmadığını ve toplumu ayakta tutan temel esaslardan birisi olarak felsefe, hukuk, ahlak gibi bir kısım beşerî bilimlerin kaynağının din olduğunu belirtmişlerdir. Tüm bu tanımlamalar din fenomeninin karmaşık ve çok yönlü doğasını göstermekte, evrensel bir tanımlı mümkün olmasa da tüm dinlerin sahip olduğu ortak özellikler üzerinden bir çıkarımda bulunulabilmektedir. Dinler tarihçisi Kürşat Demirci, bu hususta tüm dinlerin sahip olduğu özellikleri genel olarak şu şekilde sıralamaktadır (Klasik Düşünce Okulu, 2020).

- ❖ Tanrı inancı
- ❖ Kutsal kavramı
- ❖ Kutsal alan/ tapınak
- ❖ Ritüel
- ❖ Kurban/Sunu
- ❖ Ölüm sonrası hayat
- ❖ Ahlak/etik

Demirci’nin belirlediği din çatısını oluşturan bu özellikler, tez kapsamında dini yapıların su ve mekânsal bellek bağlamında deşifresinde bir altlık oluşturabileceği düşüncesiyle araştırmanın referans noktaları olarak değerlendirilmiştir. Dini yapı tabiri, dinle ilişki mekânsal örgütlenmeler olarak tapınak, mabet, sinagog, kilise, cami vb. gibi ilk akla gelen yapılarla beraber mezar yapılarını da kapsamaktadır. Dini yapılarda su-mekân ve bellek ilişkisine başlamadan önce, dini yapının mekânsal ve strüktürel kurgusunun anlayabilmek için bu temel kavramlara hâkim olmak

gerekmektedir. Bu kavramlar hem dinin ve inanç sistemlerinin yapısını anlamada hem de dini yapıdaki mekânsal kurguyu anlamlandırabilmek adına önemli bulunmuştur.

3.1 Temel kavramlar

Tanrı olgusu: Din çatısını oluşturan temel kavramlardan ilki Tanrı olgusu hem dinin hem de dini yapının kurgusunu oluşturan en temel girdilerden biridir. Çok tanrılı politeist dinler ya da tek tanrılı monoteist dinler fark etmeksizin yeryüzündeki tüm dinlerde Tanrı inancı mevcut olup din olgusunun oluşumundaki temel unsurlardan bir tanesidir. İnsanlar, tinsel dünya ile ilişki kurabilmek ya da doğa olaylarını anlamlandırabilmek için kendilerinden güçlü doğaüstü bir varlığa, Tanrıya, ihtiyaç duymuşlardır. Bu noktada tapınma mekânı da Tanrı/Tanrılar ile insanlar arası ilişkilerin gerçekleştiği mekanlar olarak düşünülebilir. Antik Mezopotamya, antik Mısır, Yunan, Roma medeniyetleri gibi pek çok dinde çok tanrılı inanç sistemi hâkim olup, İbrahimi dinlerde ise tek tanrı anlayışı mevcuttur. Monoteist dinlerde evreni meydana getiren, kozmosun yaratıcısı tek bir tanrı anlayışı var olmasına karşın; çok tanrılı dinlerde yaratıcı tanrı, ölüm tanrısı, ay, su, güneş, gök tanrı gibi doğa tanrıları ya da aşk, zafer vb. durumların tanrıları gibi daha pek çok tanrı söz konusu olabilmektedir. Deniz, nehir, okyanus vb. su kaynaklarının medeniyet inşasında önemli olduğu Mezopotamya, Mısır, Yunan, Roma, Uzakdoğu, Hindistan gibi medeniyetlerin dinlerinde suyla ilişkili tanrılar panteonu daha yaygın gözlenmektedir. Tanrı olgusu, tapınma mekanının karakterini etkilemekte; örneğin çok tanrılı dinlerde, tanrıyı temsil eden kült heykellerin, objelerin bulunduğu kutsal bir oda tanrısallığın temsil edildiği mekânı oluşturmaktadır. Suyun mekandaki rolünde, Tanrı kavramının mevcudiyeti ya da niteliği etkili olabilmektedir.

Kutsal kavramı: Dinin içindeki tüm fenomenlerini birbirine bağlayan ana çatıyı kutsal kavramı oluşturmaktadır (Demirci,2020). Mircea Eliade'ye göre en sadesinden en gelişmişlerine kadar tüm dinlerin tarihi, kutsalın tezahürlerinin tarihidir. Kutsalı olmayan din yoktur. Tüm dinlerde tanrı düşüncesinden bile daha arkaik bir duruma işaret eden kutsallık, profan (dünyevi) olanın karşıtıdır (Calloway,1939). Çok tanrılı inanışların su kenarı yerleşimlerinde suya bir kutsiyet atfedilmiş, nehirler su kaynakları ilahlaştırılmıştır. Nil ve Ganj nehirleri bu anlamda hem yaşamı hem dini besleyen nehirlerden olmuş; zaman zaman tapınım nesnesine dönüşmüşlerdir.

Kutsal alanlar: Kutsal alanlar ise kutsalın tezahür ettiği yerler olup bu çalışmada ele alınan tapınak ve dini yapıların tamamı kutsalın vuku bulunduğu yerlerdir. Dini yapılar, tanrının insan için ne anlam ifade ettiği, insanın tanrı karşısındaki ve evren içindeki konumu gibi pek çok ilişkiyi düzenleyen mekânsal organizmadır. İlk kutsal mekanlar insan eliyle yapılmayan, doğanın içindeki unsurlardan tercih edilmiştir. Prehistorik dönemlerde tapınma eylemi mağara ya da açık alanlarda yapılmaktaydı. Yerleşik hayata geçişle birlikte kutsal alanı koruma güdüsü, kapalı tapınak alanlarının yapılmasına ve mimari sürecin işlenmesine neden olmuştur. Ritüellerin daha sistemli ve örgütlü hale gelişi, tapınak adı verilen dini mekanların kurgulanmasına yol açmıştır. Tapınaklar teofani/tapınma alanlarıdır. Dindar/geleneksel/ilkel insan, ancak anlamlı mekanlardan oluşan bir sistem içinde yaşamını sürdürebilir (Schulz,1980, s.28). Burada kast edilen anlamlı mekân, kutsal olana işaret etmektedir. Ayrıca Schulz, kutsal mekanların doğal çevrede merkez işlevi gördüklerini, mekânsal bir strüktür kurup, insanın kimliğini ve hareketlerini de yönlendirdiklerini belirtmektedir (Schulz,1980, s.28).

Mekânın nasıl “kutsal” özelliği kazandığı, kutsal alan açılımında üzerinde durulması gereken bir noktadır. Kutsal alan seçilmez, gizemli işaretler aracılığıyla kendini gösterir. Bu durum *hiyerofani* yani kutsalın tezahürü olarak bilinmektedir. Özel bu konuda, “Çoğu zaman tanrının veya kutsalın ortaya çıkması gerekmemektedir; herhangi bir işaret, yerin kutsallığını belirtmeye yetmektedir. Şayet çevrede herhangi bir işaret görünmez ise hayvanların yardımıyla belirlenir” (Özel, 1998, s. 3) demektedir. Kutsalın tezahürü genelde sabit bir noktayı, bir merkezi göstermektedir. Örneğin, İslam dininde Kâbe ve köşesinde bulunan Hacer-ül Esved taşı bir hiyerofani örneğidir. Gökten düştüğüne inanılan ve Hz. Peygamber tarafından kutsallığı onaylanan bu taş Kabe’de Müslümanlar için dünyanın merkezi (axis mundi) sayılan bir konumda tezahür etmiştir. Evrendeki insanların yaşadığı ‘yer’, ölenlerin gittiği ‘yeraltı’ ve son olarak ilahi gücün/güçlerin yaşadığına inanılan ‘gök’ten oluşan bir evrende bu üç alemi birbirine bağlayan eksen axis mundi’dir. Tapınaklar ya da kutsal alanlar, din için dünyanın merkezi sayılan axis mundi noktalarıdır.

Tapınakların formu ve işlevi değişkendir, ancak inananlar tarafından özellikle antik dinlerde bir veya daha fazla “tanrının evi” olarak kabul edilirdi. Çok tanrılı dinlerde tapınaklar bir ibadet ya da toplanma alanı olmaktan ziyade tanrısallığı barındıran

kutsal alanlar olarak görülmekteydi. Günümüze gelindiğinde dini yapılar daha çok inananların bir araya gelebildiği, ayinlerini gerçekleştirebildiği, bazen düğün, cenaze vb. uygulamalara da ev sahipliği yapabilen dini ve sosyal bir karakterdedir. Antik tapınaklarda Tanrılara adaklar adanır, hediyeler sunulurdu. Tapınaklar, tanrıların bu dünyadaki izdüşüm noktaları olarak düşünülürdü. Tapınak alanları kutsalın açığa çıktığı alanlar olarak belirlenmiş; diğer alanlar profan yani dünyevi alanlar olarak görülmüştür. Suyun konumu ve rolü de ritüel uygulamalara paralel mekânsal formlara bürünmektedir. Günümüz dinlerinde dini yapıların üstlendikleri roller odağında değişen mimari formlara bürünmektedir.

Ritüeller: Din çatısını oluşturan en kritik etmenlerden bir diğerini ritüeller oluşturmaktadır. Ritüel kelimesi Latince rota köküne dayanmakta, dini anlamda tanrı ile iletişimi sağlamada gidilmesi gereken yolu, rotayı anlatmaktadır. Bir diğer ifadeyle Tanrı ve insanlar arası ilişkileri kuran, birey ya da grup olarak yapılabilen ardışık ve tekrara dayalı hareketler olarak tanımlanabilir. Her türlü davranış, belirli bir tarzda tekrarlanabilir bir biçime sokulduğunda, bir anlamda bir ritüel haline dönüşebilir. Fakat dini ritüeller bahse konu eyleme mistik, metafizik bir katman açmakta, değiştirilemez ve mümkün olduğunca aslına uygun şekilde yapılmasını gerekli kılmaktadır. Hooke ritüeli; söz konusu eylemlerin yürütülmesinde izlenmesi gereken yolların yetkili kimselerce, belirli zamanlarda ve değişmez biçimde yerine getirilen eylemler sistemi (Hooke, 2020, sf.14) olarak ifade etmektedir. Dinsel anlamda bir ritüelin temel gerekliliklerini Demirci şu şekilde ifade etmiştir: ritüel sahibi, görevli din adamı, kutsal mekân, gerektiğinde kullanılmak üzere bir takım ritüel aletleri, talep formülasyonu, dua, şifahi ifadeler, hareketler, tanrıyı temsilen heykel ya da nesne gibi temel unsurlardan oluşmaktadır (Demirci,2013, sf.55). Genel ifadelerle bir ritüel için;

- ❖ Bireysel (ritüel sahibi) ya da grup olarak (yetkili kimse gerekiyor),
- ❖ Ardışık ve tekrara dayalı, değişmez eylemler,
- ❖ Belirli zamanlarda,
- ❖ Ritüel gereçleri(gerekliyorsa),
- ❖ Eyleme eşlik eden dua, sözler, müzik,
- ❖ Hareket, dans vb. tamamlayıcı unsurlarla gerçekleştiği söylenebilir.

Çok geniş yelpazede dini ritüelin varlığı sistemik bir sınıflandırmayı pek mümkün kılmasa da bazı ortak niteliklerine göre genel bir sınıflandırma söz konusu olabilir. Örneğin geçiş ayinleri, kişilerin sosyal statüsünü değiştirmekte; değişim, dini törenlerle resmileştirilmektedir. Evlat edinme, vaftiz, erişkinlik, evlilik, ölüm-defin ritüelleri buna örnek olarak sıralanabilir. Bunun dışında kurban ritüelleri, tapınma-ibadet ayinleri, arınma ritüelleri, şifa, bereket, doğurganlık ritüelleri, hac yolculukları gibi ritüel uygulamalar söz konusudur. Çeşitli bayram ve festivaller de toplumsal ritüellerdendir. Ritüellerin sosyal açıdan farklı yaş ve cinsiyet gruplarını, farklı hiyerarşik yapıdan insanları bir araya toplayan kapsayıcı, birleştirici bir gücü vardır. Ritüeller, topluluğun ortak hafızası olup geleneğin korunmasını sağlar (Demirci, 2013, sf.51). Tüm ritüellere başlamadan önce kişilerin temiz olması istenir. Ritüel arınma ya da **ritüel saflık** olarak ifade edilen bu durumda arınma bireysel ya da grup şeklinde gerçekleştirilebilir (Şekil 3.1-Şekil 3.2). Su, başta arınma ritüelleri olmak üzere, ibadet, bereket ritüelleri, kurban, kefarete ritüelleri, defin ve ölüm ritüelleri, masumiyeti ispat amacıyla yapılan ritüellerde yer alabilmektedir. Arınma su serpmeye, suya dalma, vücudun belirli yerlerini ya da tamamını yıkama şeklinde gerçekleştirilebilir. Arınma ritüellerinde su, yenileyen canlandıran, dönüştüren bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Kişinin arınma öncesi ile sonrası değişmekte, spiritüel anlamda yeniden doğuşu söz konusu olmaktadır.

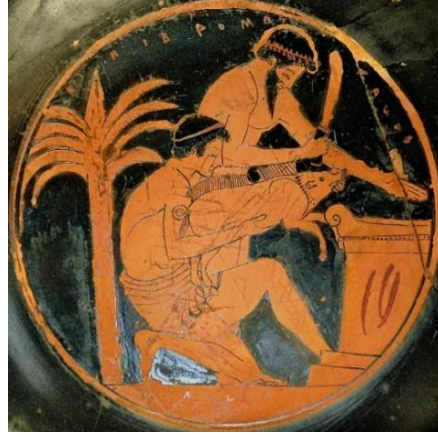
Şekil 3.1 Ritüel arınma törenlerinden misogi yapan bir grup Japon (Attractivejapan, b.t.)

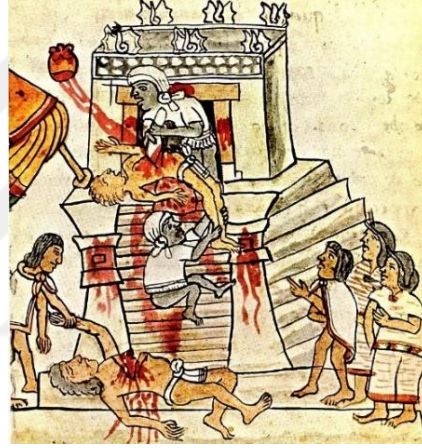
Şekil 3.2 Yahudi arınma ritüeli tevilah (Fitoussi, 2011)

Ritüeller harekete dönük aktivitelerdir ve eylemler mimaride fonksiyonu belirlemektedir. Ritüel eylemi destekleyen sözel etkinlikler, müzik, dans vb. figürler hareketin etkisini arttırmakta, mitosun temsili olarak yeniden yaşanılmasına imkân sunmaktadır. Tekrara dayanan eylemler, yinelenen sözler anının tekrar belleğe getirilmesini, hatırlanmasını tetiklemektedir. Böylelikle ritüellerin mekânı bellek mekânı niteliği kazanmaktadır. Bu anlamda ritüeller dini yapıyı şekillendiren temel verilerdendir. Dolayısıyla dini yapılardaki su-mekanların tespitinde de odak, suyla yapılan ritüellerde olacaktır. Su-mekanları üreten su ritüelleri çalışma kurgusuna dahil edilerek tez içinde mitoloji-ritüel-mekân şeklinde bir açılımla yer almıştır.

Kurban/Sunu: Ritüel kavramı ile kısmen iç içe olarak değerlendirilebilecek bir kavram olan kurban/sunu kavramı dinin olmazsa olmazlarından. Tanrıya sunulan kurbanın niteliği dinin kurban görüşü çerçevesinde çok çeşitli olabilmektedir (Şekil 3.3-Şekil 3.4). Çok tanrılı dinlerde tapınma mekanını şekillendiren temel unsurlardan en önemlisi kuttören/kurban veya adak sunmadır (Özel, 1998, s. 10-11). İbadet mekânı tasarımından bile önce sunular için hazırlanan sunak/altar yapıları mekânsal olarak tapınakların atası niteliğindedir. Kurbanda amaç kendinden üstün görülen, ilahi güce kanlı ya da kansız bir şeyler sunma isteğidir. Boğa, keçi, domuz, inek, at gibi hayvanların sağlıklı olanları kurban seçilebilirken çeşitli medeniyetlerde insan kurbanların da söz konusu olduğu bilinmektedir. Semavi dinlerde kurban olgusu daha sistemli hale gelmiştir. Hz. Âdem döneminde başlayıp oğullarınca da uygulanan bir ibadet halini almıştır.

Şekil 3.3 Antik Yunanistan'da MÖ 510-500, bir domuzun kurban edilme sahnesi (Jastrow,2007)

Şekil 3.4 Codex Magliabechiano'da tasvir edilen Aztek insan kurban ritüeli (Anonim, bt)

Ölümden sonraki hayata inanç: Primitif ya da modern tüm dünya dinlerinde ölümden sonraki hayata inanç kavramı mevcuttur. İslam inancındaki cennet ya da cehennem olabileceği gibi, reenkarnasyon ya da atalar kültündeki gibi ruhlar bir yerde depolanıp sonradan yaşaması inancı gibi ölüm sonrasına dair bir senaryo, tüm inanç sistemlerinde var olmuştur. Suyun çeşitli mitlerde, mitolojilerde yer aldığı, ölümden sonraki hayata hazırlayan defin ritüellerinde de suya yer verildiği görülmüştür. Suyun cenaze törenlerinde kullanılması, bellekte yer edecek çeşitli alt metinleri de beraberinde getirmektedir. Çeşitli ölüm anlayışlarında ölünün tam olarak ölmediği, bunun yerine ilk varlık biçimine geri döndüğü görüşü hakimdir. Bu nedenle bu geri dönüş ve kurtuluş beklentisi içindeki ruhlar acı çeker ve bu acı da ölünün susuzluğu

olarak ifade edilmektedir. Eliade Dinler Tarihine Giriş adlı eserinde bu konuda ‘Su, ölünün susuzluğunu giderir, onu eritir ve tohumuyla somutlaştırır, su ölüyü öldürür ve onun insan olarak kaderine kesin olarak son verir’ demektir (Eliade, 2017a, sf.225). Su ve içecek sunma ritüellerinin amacı bu susuzluğu dindirmektir. Din çatısındaki ölümden sonraki hayatın varlığı ya da yokluğu defin, mezar yapılarında kendini göstermektedir.

Ahlak: Dinin çerçevesini oluşturan son kriter ise tüm dinlerde hayata bakış şekli tanımlayan, insan hayatına yön veren ahlak kavramı yer almaktadır. Bütün dinler, insanın varlığını anlama ve yorumlamasına yardımcı olma iddia ve çabasında olan, sosyolojik bir dünya görüşünü ifade eden durumlar içerir. Bu doğrultuda tüm dinlerde iyi-kötü, doğru-yanlış, sevap-günah çizgisinde ahlaki çerçeve çizilmiştir.

Din fenomenini tanımlayan bu yedi öge, mekânsal olarak dini mekânın işleyişine tesir etmektedir. Tanrı kavramının varlığı, kutsal kavramı ve inananların kutsala yaklaşımı, ölüm sonrası hayat inancı, kutsalın tezahür alanı olarak kutsal alan/ tapınak mekanlarına direkt etki ederken; ritüel olgusu, kurban/adaklar ve ahlak/etik kavramları tapınma mekânın diğer unsurlarına ya da endirekt olarak dini yapıya etki etmektedir. Dini tanımlayan temel kriterler, dini yapının da altlığını oluşturmaktadır. Dini ve dini yapıyı tanımlayan bu unsurlar, su-mekân çözümlemesinde bir rota oluşturulmasını sağlamıştır.

3.2 Mitoloji-Ritüel- Mekân İzleği

Dinin kavramsal altyapısı çözümlendiğinde; direkt olarak her dinin, inanç yapısındaki su-mekanını anlatmak hem yüzeysel bir yaklaşım hem de bellek ve din kavramının açılımlardan uzak bir tutum olacaktır. Zira dini oluşturan kriterlerden ritüel terimi, inanç yapısını üreten en temel fenomendir. Ritüel kavramının analizi, inananların kutsala, tanrı kavramına yaklaşımlarıyla mitolojilerin deşifresi, nihayetinde tapınma mekanını üretmektedir. Yine bellek üzerine yapılan açılımlarla paralel olarak mitoloji- ritüel-mekân izleğinin yürütülmesi belleğin tapınma mekânı üretilene değin geçirdiği aşamaları gözler önüne serecektir.

Su vasıtasıyla bir araya gelen toplumlar kendi su kültürlerini oluşturmuşlar ve kültürlerinde ve inanç sistemlerinde suya ait imgeler, motifler, tasarımlar

üretmişlerdir. Bu imgeler kısaca hayat, doğum, sağlık, şifa, arınma, güç, güzellik, bereket, yenilenme, saflık, ölüm, yeniden dirilme olarak belirtilebilir. Suyu içerik olarak pek çok anlamın yüklenmesi suyu kültürün ve mimarinin bir parçası haline getirmiştir. Su üzerinden üretilen fikirlerin insanlar ve toplum açısından ne anlam ifade ettiği su-mekanları anlamak açısından önemlidir. Suyun sembolizminde, suya yüklenen anlamlar bazen benzer karşılıkları içerebilirken, bazen de farklı sembolik anlamların taşıyıcı olabilmektedir. İnsanların içinde yaşadıkları toplumun kültürel değerlerine göre suyu alımlama şekilleri farklılık gösterebilmektedir. Mircea Eliade “Dinler Tarihine Giriş” adlı eserinde sular ve su ve su simgelerini; Ne tür kültürel örüntü söz konusu olursa olsun su; kozmogonilerde, mitlerde, ritüellerde, ikonografide her zaman aynı işlevi görür; her biçimin öncülü her yaratımın desteğidir (Eliade, 2017, s.216) şeklinde ifade etmektedir.

Suyun yaşamımızdaki merkezi konumu, onun yaşam kaynağı olarak görülmesine, dinlerde kutsiyet atfedilmesine ve sembolik anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur. Pek çok inançta suyun yaşamın kaynağı olduğu düşüncesi, çok tanrılı dinlerde suyun tanrılaştırılmasına kadar gitmiştir. Semavi dinlerde de su ile ilgili pek çok sembole yer verilmiş, arınma ve inisiyasyon⁵ ritüellerinin bir parçası olmuştur. Kimi toplumlarda su dinsel temizlik vasıtası olarak kullanılırken, kimilerinde şifa amaçlı kullanılmış, bazılarında da gücün ve iktidarın sembolü olarak kendini göstermiştir (Erbaş,2004, sf.242). Din ve inanışlarda suya çeşitli fonksiyonlar yüklenmiş, ritüellerde yer almış ve hayat veren özelliği suyun kutsanmasına neden olmuştur. Suyun geçmişten günümüze inanış sistemlerde yer alması mekânsal olarak da bazı karşılıklara işaret etmektedir. Bu noktada suyun metaforik anlamlarından, ritüellerde yer almasından ve mekânsal karşılıklarının irdelenmesinden oluşacak **üçlü kurgusal şema** suyun inanış yapılarındaki izleğinin görülmesi açısından değerli bulunmuştur.

Tanrı algısı, tarihsel süreç içinde değişime uğramış, bu değişim tapınma mekanının tasarımını etkilemiştir ve etkilemeye devam edeceği öngörülmektedir. Mitler, mitolojiler, efsaneler anlatıldıkça, aktarıldıkça kolektif belleğe yerleşir. Ortak bellekteki bu figürler, eylemleri; nihai olarak da mekânı şekillendirmektedir. Her

⁵ İnisiyasyon, ritüeli gerçekleştirecek öznenin, inisiyenin, dinsel ve sosyal statüsünü kökten değiştirmeyi amaçlayan sözlü öğreti ve âyinlerin tümüne denir.

devrin insanının kutsala olan bakış açısını kavramak, kutsalın mitoslardan ritüele, ritüelden mekâna evriminde, suyun mekandaki rolünü kavramak adına değerli bulunmuştur. Su-mekânın bellekte kalıcılığını arttıracak anlamsal bağlantıları yakalamak adına, **mit-ritüel- mekân** üçlemesinde suyun yeri aranacaktır (Şekil 3.5). Böylelikle tapınma mekanına gelmeden önce, su-mekânın izlerini mitolojilerde aranacak, ardından sözün eyleme dönüştüğü noktada yani ritüellerdeki konumu incelenecek, son olarak da söylem ve eylemlerin mekandaki varoluşu olarak su-mekanlar tespit edilmiş olunacaktır.

Şekil 3.5 Su motifinin dinlerdeki izlerini bulmada söylem-eylem-mekân kurgusu

3.3 Dinlerin Sınıflandırılması

Dinlerin sınıflandırılması tezin strüktürünün belirlenmesi açısından önemli bir adımdır. Dini yapılardaki su-mekanların irdelenebilmesi için dinlerin tez kapsamında kategorizasyonu gerekmektedir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren dinlerin tasnifine yönelik farklı girişimler başlamış, sınıflandırmalar normatif, fenomenolojik, coğrafi, felsefi, morfolojik gibi pek çok türde olmuştur. Müller'in yaptığı Semitik, Aryan, Turan ve Çin dinleri şeklindeki sınıflandırma ilk örneklerden olup dinleri dil ailelerine göre gruplayan erken örneklerdendir. Whitney'in sınıflandırması da yine dil bağı ile bağlanan kültürleri belirttiği soy dini ve bir kurucuya haiz olan kurulmuş din olmak üzere temelde iki kategoridedir. Tiele'nin tabiat dinleri ve ahlaki dinler olarak yaptığı sınıflama dinleri ahlak fenomeni üzerinden ayırmaktadır. Tabiat dinlerini daha çok antik dönemlerin ürünü olan ve ahlaki dinlere hazırlayan bir basamak olarak görmektedir. Ahlaki dinleri ise mili dinler ve dünya dinleri/ evrensel dinler olarak

kategorize etmiştir. Tiele yaptığı bu ayrımla dünya dinleri kavramını literatüre dahil ederek sonraki çalışmalar için baz oluşturmıştır (Özcan, 2019, sf. 269). N. Söderblom kültür dinleri ve vahye/peygambere dayalı dinler ile; M. Eliade 'nin geleneksel(kozmik) dinler-tarihi dinler gibi sınıflandırmaları da mevcuttur (Şekil 3.7). Yaşayan dünya dinleri kavramı 1924 yılında Robert Ernest Hume (1877-1949)'un "The World's Living Religions" (Yaşayan Dünya Dinleri) adlı eserinde gündeme gelmiştir. Hume bu tabiri literatüre katarak, bu dinler arasında Güney Asya, Doğu Asya ve Batı Asya olmak üzere coğrafi bazlı bir sınıflama yapmıştır.

Max Müller (1823-1900) sınıflandırması	Semitik dinler	Yahudilik Hristiyanlık İslamiyet
	Aryan dinler	Hinduizm Budizm
	Turan dinleri	Türk-Moğol halk dinleri
	Çin dinleri	Konfüçyanizm
William D. Whitney (1827-1894) sınıflandırması	Soy dinler	Hristiyanlık İslamiyet Budizm Zerdüştilik
	Kurulmuş dinler	Yahudilik
Cornelius Petrus Tiele(1830-1902) sınıflandırması	Tabiat(natural) dinleri	~~Animizm~~ ~~Antropomorfik politeizm~~ Terantropik politeizm (büyüsel dinler)
		Taoizm Konfüçyanizm Brahmanizm Caynizm İlkel Budizm Musevilik
	Nomistik milli dinler	
	Ahlaki (etik) dinler	Evrensel dünya dinleri Budizm Hristiyanlık İslamiyet

Şekil 3.6 Morfolojik dinler tasnifi (Kişisel Arşiv, 2024)

Nathan Söderblom (1866-1931) sınıflandırması	Kültür dinleri	Hinduizm
		Budizm
	Vahye/Peygambere Dayalı Dinler	Zerdüştilik
		Yahudilik
Mircea Eliade(1907-1986) sınıflandırması	Geleneksel (Kozmik) Dinler	Hristiyanlık
		İslamiyet
		Budizm
		Zerdüştilik
	Tarihi Dinler	Yahudilik
Robert Ernest Hume (1877-1949) sınıflandırması	Güney Asya Kökenli Dinler	Hinduizm
		Budizm
		Caynizm
		Sihizm
	Doğu Asya Dinleri	Taoizm
		Şintoizm
		Konfüçyüsyanizm
	Batı Asya Dinleri	Yahudilik
		Zerdüştilik
		Hristiyanlık
		İslamiyet

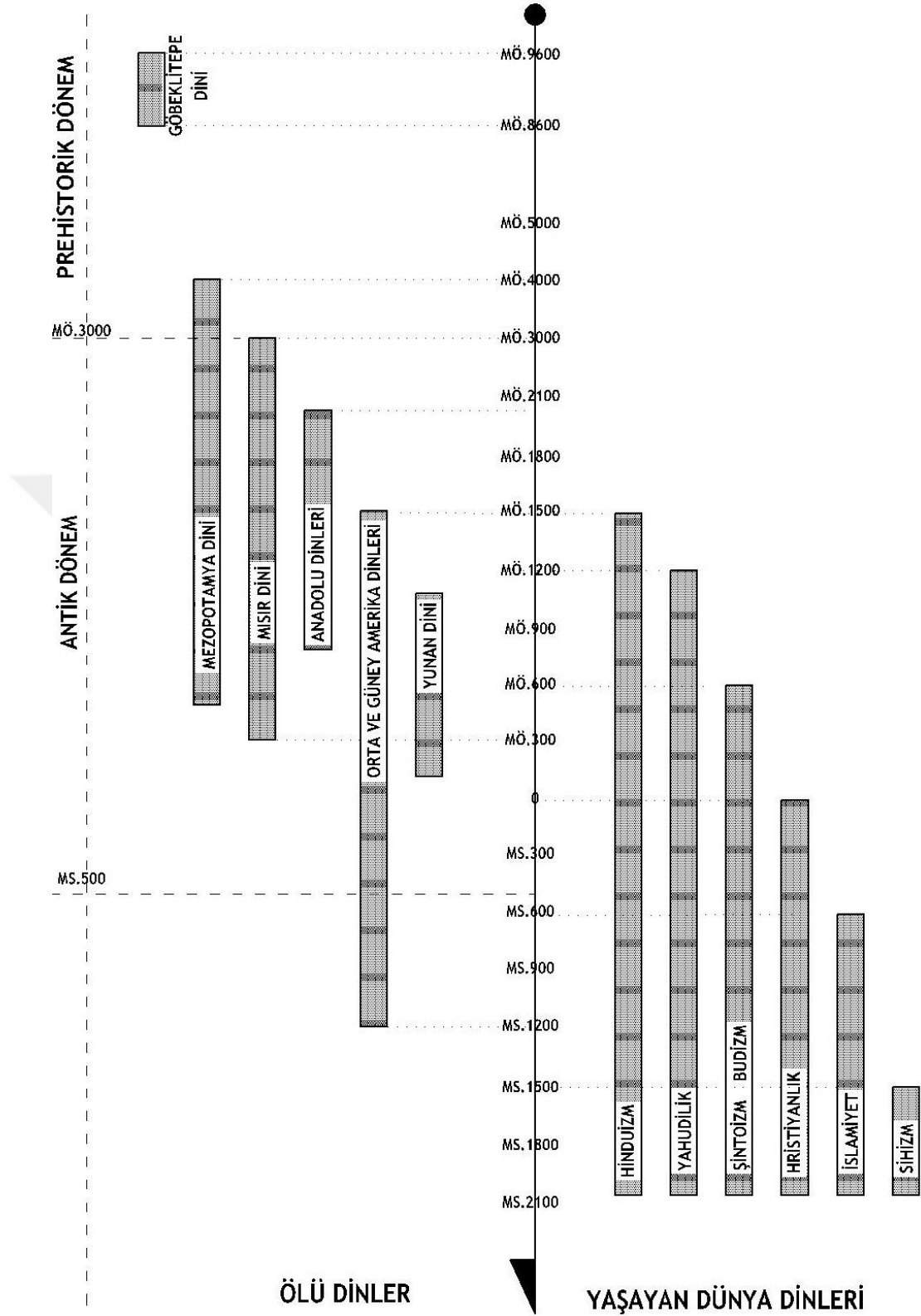
Şekil 3.7 Morfolojik dinler tasnifi devamı (Kişisel Arşiv, 2024)

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen su-mekân çıktılarının “gelecek su-mekân tasarımlarına ışık tutması” hedeflenmektedir. Bu noktada geçmiş dinlerin su-mekânları irdelenip, bugün yaşanan dinlerde neye dönüştüğü ya da dönüşeceğine dair veriler elde edilmesi önemli görülmektedir. Bu durum antik dönemden günümüz dinlerine değin panoramik bir bakış gerektirmektedir. Bu doğrultuda incelenen tüm yaklaşımlardan bir sentez çalışma olarak iki ana kategori belirlenmiştir. Yaşayan dünya dinleri merkeze alındığında diğer dinleri antik, geçmiş ya da ölü dinler olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu doğrultuda dini yapılarda su-mekânlar aranırken inanç sistemleri temelde iki bölümde incelenmiştir. İlki bugün faal olmayan

dinleri kapsarken; diğeri ise bugün halen dünyada inanılan, tapınma mekanları aktif olarak kullanılan ya da inşa edilen yaşayan dünya dinleridir.

- ❖ Geçmiş/ölü dinler
- ❖ Yaşayan dünya dinleri

Tüm bu veriler ışığında antik ve yaşayan dinlerdeki su-mekanları aramada aşağıdaki gibi bir sınıflandırma yapmak mümkündür (Şekil 3. 8). Bu sınıflandırma ile hem geçmiş dinlerden günümüze taşınan mitoloji-ritüel ve su-mekanlar tespit edilerek günümüze hangi niteliklerinin aktarıldığı tespit edilebilecek hem de günümüzün yaşayan dünya dinlerindeki mekânsal verilerin gelecek su-mekân tasarımlarına katkılarının tespit edilebilme imkânı olacaktır. Panoramik perspektif su-mekanların potansiyellerini ve dezavantajlarını kavramaya fayda sunacaktır.

Şekil 3. 8 Geçmiş ve yaşayan dünya dinlerine ait zaman çizelgesi

3.4 Geçmiş/Ölü Dinlerde Su-Mekân ve Bellek İlişkisi

Mitolojik düşünce insanlığın edindiği ilk kutsal düşünce biçimidir. Başka bir ifadeyle, insanlık kutsal olaylarını mitolojik kurgularla binyıllar boyu taşımış ve bunları gene mitolojik anlatımla aktarmıştır (Ateş, 2012, s.33). Mitolojiler, Antik çağlarda yaşayan insanların kültürlerine, değer yargılarına, dini inanışlarına, düşünce yapılarına, yaşam şekillerine yönelik olarak çeşitli ipuçları içermektedir. Her toplumun kendine has bir mitolojisi mevcuttur ve bu mitolojiler yaratılıştan başlayıp, ölümden sonraki hayata dek uzanmaktadır. Mitler insanların yaratıcı, ruhsal ve sosyal dürtülerinin bir karışımı olup; dine, estetiğe ve pratiğe yönelik amaçları olabilir. Aslında her toplumun efsanesi, o kültürün her açıdan bir örneği gibidir (Wilkinson ve Philip, 2010, s.14, 15). Mitlerin işlevi, insanlara başka yollarla dile getirilemeyecek, anlatılamayacak şeyleri imgeler kullanarak ve simgesel yolla anlatmaktadır, mitoslar bu noktada simgeselliğin bir uzantısı olarak düşünülebilir (Hooke, 2020, sf.20). Mitolojilerin çeşitliliği ve sayısı oldukça fazladır. Dinlerin bugünkü formunu almasında da etken olduğu düşünülebilir. Mitolojilerin sayısı ve çokluğu düşünüldüğünde bu araştırma çerçevesinde su ile eşleşen mitolojiler ve su-mekân merkeze alınarak bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3.9 Francesco Morandini'nin Su Tanrıları adlı tablosu

Su figürü merkeze alındığında incelenen mitolojilerde coğrafya ve zaman farkı olmasına rağmen bazı benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler suyun yaratılış ve yıkım mitlerinde yer almasıdır. Mitolojide yaşam suyla başlar ve suyla son bulur. Yer ve zaman bakımından farklılıklar olsa da insanların suyu hem varlık ve hem de yokluk sebebi olarak görmüşlerdir. Evrenin, insanların, hatta tanrıların kökenini ve varoluşunu konu alan pek çok köken mitinde suya, “hayat veren ilk sebep” olarak rastlanılmaktadır. Deniz Gezgin, *Su Mitosları* adlı eserinde suyla ilişkisi güçlü olan toplumlarda suyun tanrı olarak benimsendiği, ibadetin suyla yapıldığı ve su kaynaklarının kutsal mekân olarak kabul edildiğini ifade etmektedir (Gezgin, 2016, s. 8). İnsanların varlık sebepleri açıklamada kullandıkları yaratılış mitoslarında evrenin başlangıcında sadece suyun olduğu ya da ilk canlıların sudan yaratıldığına dair mitolojiler mevcuttur. Mitolojilerde suyun yaratılıştaki rolüne benzer şekilde semavi dinlerde de su, varlığı anlamlandırmada ilksel maddelerden biri olarak kabul görmektedir. Yine mitolojilerde ve kutsal kitaplarda belirtilen insanın balçıktan yaratılması durumu suyun yaratımdaki önemini göstermektedir (Gezgin, 2016, sf.7). Su maddi ve manevi kirlerden arınmanın, temizliğin baş unsurlarından bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Suyla temas etmek her zaman yenilenmeyi temsil eder; çünkü eriyip giden daha sonra “yeniden doğacaktır”; çünkü suya batış yaşamın yaratıcılığın potansiyelini çoğaltır ve geliştirir (Eliade, 2017, s.216). Yaratılış mitlerinde olduğu gibi yıkım anlatan mitlerde suyun yok edici gücü cezalandıran etken olarak rol almaktadır. Tufan miti olarak ifade edilebilecek bu mitolojilerde toplumları cezalandıran bir unsur olarak yine suyun rolünden bahsetmek mümkündür. Tufan ifadesi; Tanrı tarafından bir kavmi, milleti ya da tüm insanları cezalandırmak amacıyla gönderildiğine inanılan büyük felaket olarak açıklanabilir. En bilineni ise Nuh Tufanıdır. Nuh Tufanı, semavi dinlerin kitaplarında ve antik inançların mitoloji ve efsanelerine kendine yer bulmuştur. Coğrafi ve kültürel farklılıklara göre suya farklı anlamlar yüklenmesi, mekânsal olarak da farklılaşmaya sebep olmaktadır. Bu doğrultuda suya yüklenen anlamların ve su-mekanların kavranması noktasında, ilk olarak mitolojilerinde suyun yeri; ardından sözün eyleme dönüşümüyle ritüellerde suyun konumu; son olarak bu ikili verinin mekânsal olarak karşılığı aranacaktır. Geçmiş/ ölü dinlerin analizi prehistorik dönemden Göbeklitepe ile başlayacak, Antik

dinlerden Mezopotamya, Anadolu dinleri, Mısır, Yunan ve Orta ve Güney Amerika şeklinde devam edecektir.

3.4.1 Prehistorik dönem: Göbeklitepe’de Su-Mekân Analizi

Bilinen en eski mabet olarak kayıtlara geçen ve günümüzden yaklaşık 12.000 yıl öncesine ait olduğu düşünülen Göbeklitepe (Şanlıurfa), Çanak çömlek öncesi Neolitik döneme tarihlenmektedir. Dünya çapında kabul edilen arkeolojik bakış açısı, insanları avcı-toplayıcı bir yaşam tarzından yerleşik düzene geçmeye iten en büyük etkenin korunma güdüsü ve açlık korkusu olduğunu belirtmekteyken; Göbeklitepe’nin yapıldığı dönem göz önüne alındığında, kalıcı yerleşim yerlerine geçişte, dini inançların da rol oynamış olabileceğinin kanıtları gözler önüne serilmektedir. Bu durum inancın ve inanç yapısının tarihinin ne kadar derine indiğinin bir göstergesidir. Göbeklitepe’nin inşası M.Ö. 9600 yıllarında başlamış, yaklaşık 1000-1500 sene tapınma/toplanma amacıyla kullanılmıştır. Schmidt (2007), Göbeklitepe’de diğer Neolitik yerleşim yerlerinde olduğu gibi vadi, su kenarı ve ova benzeri yerleşimin görülmemesi, arkeolojik kazılarda yoğun ritüel kalıntılarıyla karşılaşılması ve yerleşim amaçlı yapıldığını gösteren hiçbir kanıtın bulunmaması gibi sebeplerden bölgenin görkemli bir dağ kutsal alanı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Schmidt K. , 2007)

Göçebe grupların bir araya geldikleri bir ritüel alanı olarak düşünülen Göbeklitepe’nin metinsel kanıtlardan yoksun olması günümüz araştırmalarında zorlayıcı bir unsur teşkil etmektedir. Günümüzde edinilen veriler kült alanı bünyesindeki pek çok hayvan kabartması ve soyut sembollerden elde edilmiştir. Dikilitaşlar üzerindeki resimler ve kabartmalar, 12.000 yıl öncesinin sembolik dünyasını, hafızasını, mesajlarını bugüne ulaştıran, anlamları ve hikâyeleri olan imgeler olarak değerlendirilmelidir (Bengisu, 2020, s. 112). Göbeklitepe’deki ikonografinin öteki dünyanın tasviri, dönem insanının anlatmaya çalıştığı mitolojik hikâyeler ya da tanrıların kutsal hayvanı gibi anlatılar olduğu düşünülmektedir (Kurt & Göler, 2017, s. 1124). Bu durum arkaik insanın soyut düşünme becerisi ve bilinç düzeyindeki gelişmişliğin göstergesidir. Göbeklitepe yapılarının yüksek ihtimalle tapınak yapıları ya da kült mekanları oldukları düşünüldüğünde buradaki inanç sisteminin ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Yapılardaki betimlemelerin çoğunlukla hayvan tasvirleri olduğu dikkate alındığında Göbeklitepe’deki inancın, bu hayvanların

bir ruha sahip olduklarına inanan ve bunlara tapınan, insanların ilk inançlarından *animizm* olabileceği bir olasılık olarak değerlendirilmelidir (Bengisu, 2020). Bunun yanı sıra yapıların merkezindeki iki dikilitaşın tanrısal güce sahip ve önemli insanları ya da Tanrıları temsil eden birer totem olduğu kabul edilirse de *totemizm* inancında oldukları söylenebilir (Bengisu, 2020, s. 141) Göbeklitepe’de nasıl ki spesifik bir inanç ya da tapımdan bahsedilemiyorsa, benzer şekilde ritüele dair kesin verilere ulaşmak da zordur. Mevcut tapınak alanlarındaki mekânsal veriler incelendiğinde buradaki tapımın ritüel eşliğinde gerçekleştiğine dair ipuçlarını bünyesinde barındırmaktadır. Tapınakların bazılarında taş duvar yüzeylerindeki sekiler, oturup izlenerek yapılan bir ayinin varlığına işaret edebileceği gibi; dairesel plan da insanların yönden bağımsız olarak, muhtemelen dönerek yaptığı bir ritüel davranışın göstergesi olabilir. Çeşitli ritüellerin söz konusu olduğu Göbeklitepe’de su ya da sıvıyla yapılması olası ayinler hakkında günümüzde sadece olasılıklardan bahsedilebilmektedir. Suyun/sıvının rol aldığı en temel dinsel törenleri libasyon ayinleri oluşturmaktadır. Libasyon, sıvı sunulara verilen addır. Göbeklitepe’de de libasyon maksatlı olması olası çeşitli kaya çanakları ve kaplar tespit edilmiştir (Şekil 3.10). Hacimce büyük (150-160 litre) taş kaplarda yapılan kalıntı analizleri alkollü içkilerin de üretildiğini göstermektedir (Şekil 3.11). Bu tür sıvı ile yapılan ayinlerin ne amaçla ve nasıl yapıldığı hakkında yeterli bilgi bulunmamasına ve sıvının niteliğinin bilinmemesine karşın su-mekân analizi kapsamında olasılık olarak değerlendirilebilir.

Şekil 3.10 Göbeklitepe’de taş kap örneği (DAI/Göbeklitepe Arşivi, bt)

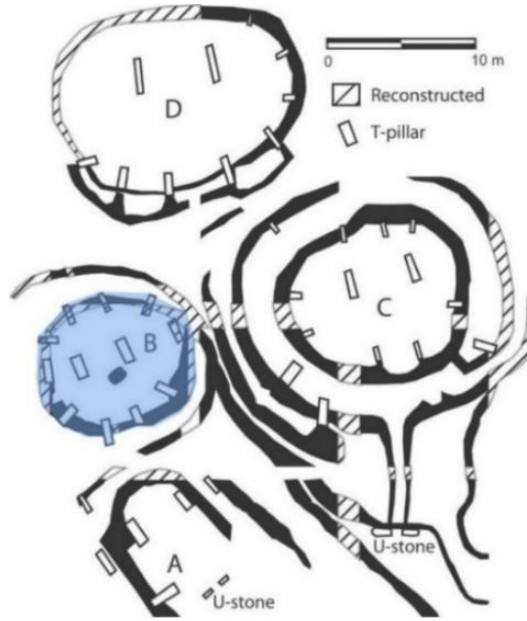

Şekil 3.11 Göbeklitepe’de alkol üretiminde kullanılan geniş hacimli taş kaplar, (DAI/Göbeklitepe Arşivi, bt)

Su-mekân

Bölgede yapılan çalışmalarda 20 adet dairesel planlı kült yapı tespit edilmiş olup, 1995-2014 arasında 4 tanesi açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkan dairesel planlı yapılar Şekil 3.12’de gösterilmiştir. Göbeklitepe tapınaklarında herhangi bir çatı örtüsünün mevcut olmadığını düşünen Schmidt, bu yapıların açık hava tapınağı şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Tapınak yapılarının merkezinde ve duvar aralarında çok sayıda T biçimli sütunlar bulunmaktadır. Farklı büyüklüklerdeki dairesel planlı yapılardan ilk açığa çıkan kısım A odası olup, yılan kabartmaları çokça bulunduğu için “yılan yapısı” olarak bilinmektedir. A’dan sonra açığa çıkartılan, tilki betimlemelerinden dolayı “tilki yapısı” olarak anılan B yapısı ortaya çıkan yapılar içinde su/ sıvı ritüellerinin ve mekânsal verinin bulunduğu şu ana dek tek yapıdır. Bu yapıda merkez dikilitaşının önüne yerleştirilmiş, içinde sadece erkek tilki kabartması bulunan ritüel gereci olduğu tahmin edilen taş bir kap bulunmuştur. Bu kap, yapının iç donanımının ve dolayısıyla yapıda gerçekleştirilen aktivitelerin bir parçası olarak yorumlanmıştır (Notroff, Dietrich, Peters, Pöllath, & Köksal-Schmidt, 2015).

Kompleksin merkezi kabul edilen, çapı 24 metre olan C yapısı, diğer adıyla yabandomuzu yapısı ise bu dörtlünün içindeki en büyük yapıdır. Schmidt, buranın kazı alanının en eski yapısı olduğunu dile getirmiştir (Schmidt, 2007). D yapısının ise açığa çıkan dört odacık içinde en iyi korunmuş yapı olduğu belirtilmiş ve turna yapısı olarak bilinmektedir.

Şekil 3.12 Göbeklitepe'de açığa çıkan A, B, C, D odalarının ve T sütunların konumu (Schmidt, 2006)

Ritüellerde suyun/sıvının kullanılmış olabileceğinin bir diğer göstergesi terrazzo olarak adlandırılan sıvı geçirmez zeminlerdir. A, C ve D yapılarında kaya taban yer alırken, B yapısında kirecin yakılması ve daha sonra sürtülerek parlatılmasıyla oluşturulan, terrazzo adı verilen yapay bir taban ortaya çıkarılmıştır (Notroff, Dietrich, Peters, Pöllath, & Köksal-Schmidt, 2015). Terrazzo zemin, B yapısındaki merkezi iki dikilitaşın arasında birkaç metrekarelik bir alanı kaplamaktadır (Şekil 3.13). Terrazzo zeminler düzgün, parlak ve su geçirmez bir yüzey olup, özellikle kült yapılara özgüdür. Bu durum, kült alanlarda sıvı ile yapılan ritüellerin varlığına, kurban sunaklarının bu zeminlerde yapılmış olabileceğine işaret edebilir. Terrazzo zeminlerinde tespit edilen eğim ve tabanda suyun tahliyesini sağlamak için kanalların bulunması da bu görüşü destekler niteliktedir. Merkezi sütunların önünde, B Bölümü'nün tabanını oluşturan

terrazzoya gömülü bir taş kap/kâse de buluntular arasındadır. Bu kâseye giden küçük bir kanal, her iki merkezi sütun arasında gerçekleşmiş gibi görünen ritüellerdeki olası rolünü vurgulamaktadır (Dietrich, 2017). Sonuç olarak Göbeklitepelilerin inançlarının, ritüellerinin kesin olarak ne olduğu tespit edilemese de dini bir motivasyona sahip oldukları, sıvının kullanıldığı ritüeller de dahil olmak üzere çeşitli ayinlerin yapıldığı bir mekân olarak 1000-1500 yıl kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Tapınak alanında özellikle B yapısında tespit edilen suyun/sıvının mekânda kullanılma olasılıkları aşağıda gösterilmiştir. Bulunan çeşitli kaplar ve mekânın zemin nitelikleri su-mekân kullanımını akıllara getirmektedir (Şekil 3.14).

Şekil 3.13 B yapısında dikdörtgen planlı taş kap ve terrazzo zemin görünümü (DAI Alman Arkeoloji Merkezi, bt)

Şanlıurfa bölgesinde Göbeklitepe ile çağdaş olan Nevalı Çori, Karahantepe, Sefertepe, Harbetsuvan gibi yerleşmelerde T biçiminde dikilitaşların olduğu yapıların daha küçük kült merkezleri olduğu düşünülmektedir. Bu bilgi ışığında Göbeklitepe'nin Urfa'da tek inanç merkezi olmadığını, ancak bölgedeki tüm kabilelerin ziyaret ettiği en büyük kült merkezi, belki de bugünkü anlamda bir “Hac Merkezi” olduğunu da söylemek mümkündür (Bengisu, 2020, s. 123).

Ritüellerde sıvı kullanımına mekansal veriler

- Sıvı sunular için kullanılan kaya çanakları
- Terrazzo zemin malzemesi
- Zeminde sıvı akışı için eğim bırakılması
- Zeminde oluk benzeri tahliye kanalları

Şekil 3.14 Göbeklitepe’de su/sıvı ritüel olasılıkları (Kişisel arşivi, 2023)

3.4.2 Antik Dönem: Mezopotamya’da Su-Mekân Analizi

Yukarıda henüz gökler adlandırılmamışken,

Aşağıda henüz yerin adı yokken,

Onların ezeli yaşam kaynağı Apsu,

(Mummu ve herkesin annesi Tiamat,

Henüz sularını tek bir kaynaktan toplarken... (Enuma Eliş)

Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan Mezopotamya, sadece coğrafi bir konumdan ziyade bölgede gelişen bir kültür olarak var olmuş; Sümer, Akad, Babil, Asur gibi dünyanın ilk medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır. En erken yerleşim MÖ 4000 yılına uzanan Sümerler ile başlamış; Sümerler, bir süre sonra Akad imparatorluğu adı altında birleşmişlerdir. Daha sonra Asur ve Babil olmak üzere iki medeniyete ayrılmışlardır. Son olarak Babil’i ele geçiren Perslerle birlikte bu medeniyetler yerine yeni kültürlerle bırakmışlardır. Mezopotamya bölgesinde suyun yaşam için hayati öneme sahip olması, suyla ilişkilendirilen Tanrı figürleriyle özdeşleştirilmiş; Sümer, Akad, Asur ve Babil gibi medeniyetlere baktığımızda birbirine oldukça benzeyen tanrı anlayışlarıyla karşılaşmaktayız. Sümerlerde becerikli, bilge, şifa veren, tufanın kurtarıcısı kabul edilen su tanrısı Enki(Ea); Akadların rüzgar, yağmur ve yer altı sularının ilahı olarak kabul ettiği Adad (Raman); kışın Fırat ve Dicle’ye akıp, yazın gittikçe hafifleyip kaybolan suların ilahı sayılan Tammuz (Dumuzi); Asurluların “akarsuların ve kanalların patroniçesi” olarak gördüğü, suya temizleyici özelliğini veren ve insanlara nimetler bahşeden ana Tanrıçası İştar, bu bölgede suyla ilişkilendirilen tanrılardan sadece birkaçıdır.

Sümerler, Mezopotamya topraklarında gelişim gösteren, pek çok ilkin sahibi bir medeniyettir. Uruk gibi ilk şehir devletleri, ilk yazılı dil olan çivi yazısı, tekerlekli araçlar, ilk ticaret ağı gibi özellikler ile “tanrıların, insanların ve ritüellerin hiyerarşik yapısına dayalı ilk organize din (Farthing,2014)” Sümerlerde görülmektedir. İlk Sümer metinleri, rahipler tarafından yazılmış olup, tanrısal bir sınıflandırmayı içermektedir. Burada An (Gök Tanrı), Enlil (Hava Tanrısı) ve Enki’den (Toprak/su tanrısı) oluşan büyük tanrılar üçlüsü ile Nanna (Ay tanrısı), Utu (Güneş tanrısı) ve Inanna (Venüs yıldızı)’dan oluşan gezegen tanrılarını içermektedir. Enki, bereket ve bilgelik kavramlarıyla anılmış; Akad ve Babil metinlerinde Ea olarak geçmektedir. Su motifi, Sümer mitolojisinin yaratılış ve tufan mitlerinde ana unsurlardan biri, insanlığı yok olmaktan kurtaran, yaşamı ve bilgeliği bağışlayan unsur olarak var olmuştur. Sümer dili uzmanı Samuel Kramer (1897-1990), Sümerlerin yaratılış mitoslarında suyun birincil element, harekete geçirici unsur olduğunu ve Sümer tabletlerinde bu durumun “yaratılış suyu” olarak ifade edildiğini belirtmektedir. Kramer, Sümer yaratılışında “eski ve sonsuz bir denizin olduğunu, bu denizin gök ve yeri bir arada tutan bir evren dağını oluşturduğunu” söylemiştir (Kramer,1995, sf.65-68). Evrende ilk olarak Tanrıça Nammu olarak isimlendirilen büyük, sonsuz, ezeli bir su vardı. Tanrıça Nammu (Gök ve Yeri doğuran ana), An ve Enki’yi yaratır. Ardından hava tanrısı Enlil’i yaratılır. Enlil ve Enki tarafından yeryüzünde bitkiler, ağaçlar, sular ve hayvanlar yaratılmıştır. Ardından yeryüzünü yönetsin diye tanrılar yaratılır. Son olarak da tanrılara hizmet etsin diye yaratılan insan Tanrı’nın hayat nefesini üflemesiyle ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Sümer mitoslarında başlangıçta suyla kaplı evren mitinin hâkim olduğu söylenebilir. Suyun hayat veren ve yıkım getiren yönü Sümerlere ait Gılgamış destanında da yer bulmuş; su motifi hem tufan ile gelen yıkım hem de ölümsüzlük arayışındaki göldeki bitki betimiyle anlatılmıştır. Burada su figürü hem yıkımı gerçekleştiren hem de ölümsüzlüğe giden yolun aracı olarak işlenmiştir.

İnsanlığın ilk yazılı kaynaklarından Babil yaratılış destanı “Enuma Eliş” insanın ve evrenin yaratılışından, suyun tanrısallığından bahseden önemli bir kültürel mirastır. Babil kültüründe de Sümerlere benzer şekilde yaratılış mitinde başlangıçta evrende tatlı su Apsu ile tuzlu su Taimat’tan başka hiçbir şey olmadığı ve bu iki suyun birleşmesiyle Anu ve Ea yani toprak ve su tanrısının dünyaya geldiği anlatılmaktadır (Hooke, 2020, s. 51-56). Asurlulara ait antik bir duvar panelinde suyun giderek dağılan

spiraller şeklinde ifade edildiği gözlenmiştir (Şekil 3.15). Spiral motifi, su dalgalarını sembolize eden antik dönemde suyu ve suyun sembolize ettiği şeyler için kullanılan ortak bir semboldür. Spiral motifi fiziksel olarak suyun varlığının yanı sıra sembolik olarak da bereket, büyüme, doğurganlık, evrim, yaşam, ölüm gibi anlamları da beraberinde taşımaktadır. Günümüze ulaşan Akad dönemi (M.Ö. 2150) hükümdarı kral Gudea heykelinde elinde bir su kabının olduğu görülmektedir. Hükümdarların ritüellerde görev aldıkları düşünüldüğünde suyun ritüellerde kullanılan önemli bir unsur olduğu ya da Gudea ile Enki arasında bir bağlantı olarak düşünülebilir (Şekil 3.16). Gudea heykelin vazodan akan suyun spiral görünümü ile Asur duvar kabartması arasındaki suyun betimlemeleri arasındaki benzeşim net bir şekilde gözlenmektedir.

Şekil 3.15 Kaymaktaş duvar paneli kabartmasından detay, M.Ö. 883-859 (britishmuseum, bt)

Şekil 3.16 Kral Gudea'nın elinde akan su vazosu gibi duran Sümer su tanrısı Enki ile ilişkilendiren heykeli, yaklaşık MÖ 2120. Dolerit.Louvre Müzesi (minervamagazine, bt)

Su ritüelleri

Su motifinin Antik Mezopotamya dinlerinde bu denli yerinin olmasının ritüellere yansması beklenmektedir. Mezopotamya’da Sümer'in en önemli rahipleri ve ruhani önderleri tarafından yaptırılan çeşitli ayin ve ibadetlerin varlığı bilinmekle beraber, bunların nitelikleri ve yapılışı tam olarak gün yüzüne çıkarılamamıştır (Kramer, 2002, s.227). Mezopotamya’da su, dini arınma ritüellerinde kullanılan başlıca unsurlardan biridir. Antik Mezopotamya dinlerinde temizlik çok önemliydi ve bir ön şarttı. Tapınağa gidenlerin, dua edenlerin, kurban kesenlerin bu ritüelleri uygulamadan evvel vücutça temiz olmaları istenirdi. Her geniş tapınağın yanına bir veya daha fazla su kaynağı ya da “banyo evi” yapan Babiller, orada arınma ayinleri gerçekleştirirdi. Bunun mümkün olmadığı durumlarda arınma ayinlerini akarsu kenarlarında yapmışlardır. Suyun arınma ritüellerindeki önemi dolayısıyla her tapınağın içinde derin suyu (kozmetik su) sembolize eden bir su kaynağı bulunur, bu kaynaktan şu-luh denen el yıkama ritüeli yapılırdı (Demirci, 2013, s. 80). Bu ritüelin suyla temas eden kişiyi arındırıp, tanrısal aleme geçişi kolaylaştırdığına inanılmaktaydı. Sadece insanların değil, yeni yapılan binaların da içine girmeden önce dinsel bir temizlikten geçirilerek kullanıma açılırdı (Sezal, 2007, s. 34). Mezopotamya’da, belli zamanlarda tapındaki kutsal resimler temizlenir, arıtılırdı. Babilliler ve Asurlular yeni yıl şenliklerinde tapınağa su serperek arınma ayinine başlamaktaydılar. Mezopotamya’daki tapınlarda ayin esnasında sıvı kullanımı yaygın olup, tanrı heykelinin önünde sıvı (kutsal su, alkol, süt, bal, yağ, sirke) dökülerek bir çeşit

libasyon ritüeli yapılmaktaydı (Kurt & Göler, 2017, s. 1124). Hükümdarın sıvı dökme ayini gerçekleştirdiği silindir mühür Şekil 3.17’de gösterilmiştir.

Şekil 3.17 Akad dönemine ait silindir mühürde Kral Gudea ve diğerlerinin sıvı dökme ayini, Louvre Müzesi, Paris (Curatola, Forest, Gallolis, Lippolis, & Ricciardi, 2007, s. 55)

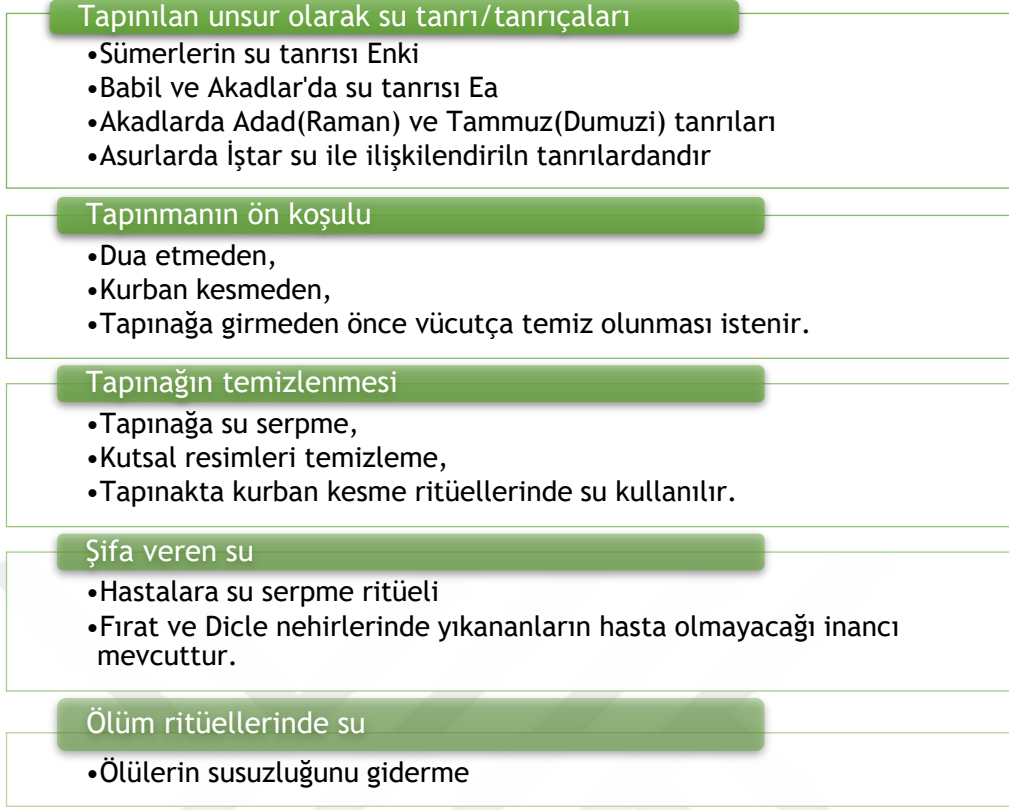
Babil’de hastaya su serpme işlemi, suyun hayat verici niteliğiyle özdeşleştirilebilir. Dicle ve Fırat gibi kutsal nehirlerden alınan su, bu amaç için kutsanır; rahip, hastanın iyileşmesi için bazı kutsal sözler söylerdi. Aynı zamanda ilkbaharda Fırat Nehri’nin kaynaklarından birinde banyo yapanın tüm yıl hastalanmayacağı inancı da mevcuttu. Bu ve benzeri örnekler su vasıtasıyla temizlik ve arınmanın, hastalıklardan şifa bulmanın mümkün olduğu ritüelleri kapsamaktadır.

Su motifi, Antik Mezopotamya’da sadece yaşamda değil ölümden sonraki hayatta da yer almaktadır (Şekil 3.18). Çeşitli ölüm anlayışlarında kişinin tam olarak ölmediği, bunun yerine ilk varlık biçimine geri döndüğü görüşü hakimdir. Bu nedenle bu geri dönüş ve kurtuluş beklentisi içindeki ruhlar acı çeker ve bu acı da “ölünün susuzluğu” olarak ifade edilmektedir. Eliade Dinler Tarihine Giriş adlı eserinde bu konuda su, ölünün susuzluğunu giderir, onu eritir ve tohumuyla somutlaştırır, su ölüyü öldürür ve onun insan olarak kaderine kesin olarak son verir, demektedir (Eliade,2017a, sf.225). Ölünün susuzluğu tabiri fiziksel bir susuzluk olmasa ruhun çektiği acıyı ifade ederken; fiziksel bir unsur olarak su kullanımı yaygındır. Su ve içecek sunma ritüellerinin amacı bu yoksunluğu gidermektir. Mezopotamya, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır gibi coğrafyalarda ölümlere su verilir; bu suyun ölümlere öbür dünyada esenlik, mutluluk

vereceği düşüncesi hakimdir. Suyun cenazelerde kullanılması, sembolik olarak “ölülerin susuzluğunu giderme” gayesine yönelik olarak değerdendirilmektedir (Erbaş, 2004, 251). Babilliler arasında yeraltı dünyası "susuzluk alanı" olarak bilinirdi. Mezopotamya mitolojisinde cennet, tüm evreni sardığına inanılan “gökyüzü ırmağı/denizi” olarak betimlenmektedir. Cennete gidildiğine karşılaşılabacak su-mekân tüm evreni sarıp sarmalayan sulardan ibaret olacak şekilde tarif edilmektedir. Mezopotamya’da cennetin girişinin “nehrin çatasında” diye tarif edilmesi bu duruma kaynak gösterilebilir (Gezgin, 2016, sf.61).

şekil 3.18 Kraliyet mensuplarının cenaze ritüellerine gösteren sahne (Leacroft & Leacroft, 1974)

Şekil 3.19 Antik Mezopotamya'da dini- arınma ritüellerinde suyun rolleri (Kişisel Arşiv, 2024)

Su-mekân

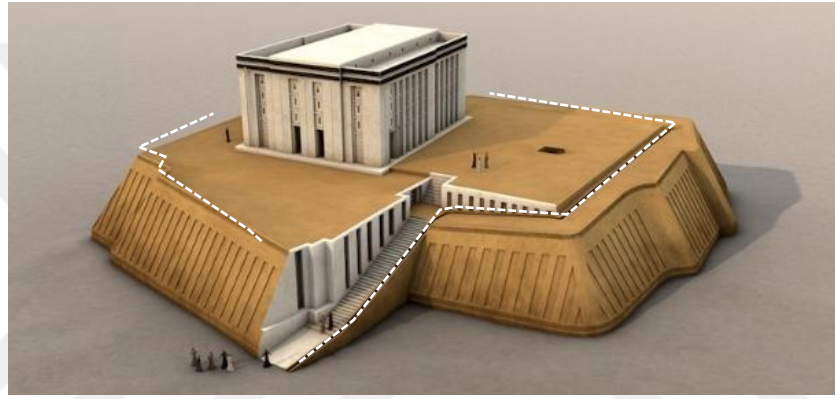
Antik Mezopotamya'da tapınaklar ritüel, siyaset ve ideolojiyi içeren bir merkez olmuştur. Bu anlamda dinsel işlevinin yanında sosyal ve siyasi bir misyon da üstlenmişlerdir. Mezopotamya' da tapınakların önemli bir kısmı, Fırat ve Dicle boyunca yayılım göstermektedir. Bu da tapınakların bir su kenarına ya da kaynağına yakın konumlandırılmasının sonuçlarındandır. Kozmik su(abzu) olmadan tanrıların tapınağa inişi sağlanamayacağı görüşü hâkim olduğu için konumlanmada suyun önemli bir rolü mevcuttu. Çünkü su aracılığıyla, insanların arınarak tanrılarla temas etme erdemine erişebileceklerini düşünüyorlardı. Tapınak yapımı, tanrının sarayının dünyada eksiksiz bir biçimde yaratılması anlamına geliyordu. Eliade bu durumu “imago mundi (dünya imgesi)” olarak belirtmektedir (Eliade, 2020b, sf.90). Tapınak yapımı Antik Mezopotamya insanların tanrılardan güç, bereket vb. istemelerin yapılaşmış haliydi. Örneğin herhangi bir savaş galibiyetlerinden sonra genellikle ya

yeni bir tapınak yapılır ya da mevcut olan onarımı yapılırdı. Tapınak ve insanlar arasındaki kozmik bağlantı bu şekilde sağlanmaya çalışılırdı.

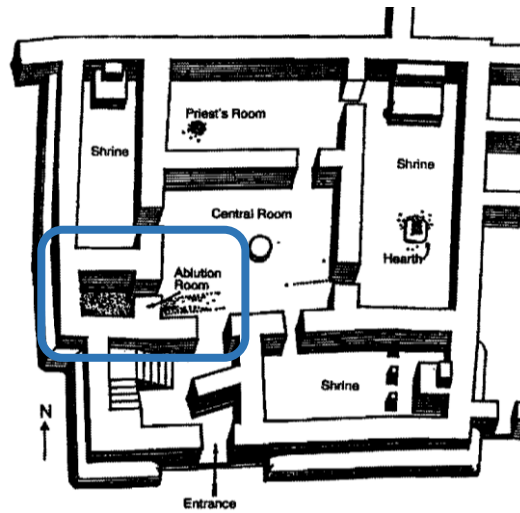
Mezopotamya'daki tapınak mimarisi M.Ö. 3000 yıllarında Sümerlerin yaptıkları zigurat(ziggurat) denen kule tapınaklarla başlamıştır. Her kentte kendilerinin koruyan Tanrılara adanmış ziguratlar bulunmaktaydı. Ziguratların tam olarak bir tapınma yapısı olduğuna dair kesin veriler mevcut olmamakla birlikte tapınmayı içeren bir dizi fonksiyona sahip olduğu düşünülmektedir. Antik çağlar boyunca kutsal alan başlangıçta tanrının kendisi olan, ya bir sunak biçiminde, onun varlığının bir sembolü haline gelen ya da bir hayvan ya da insan figürünün (veya bir kombinasyonunun) ana hatları verilen kutsal taşın etrafında büyümüştür (Jastrow,1911). Sonrasında en üstte tapınağın kendisinin bulunduğu ziguratlara dönüştüğü düşünülmektedir. Tanrıların eşleri ve çocukları ile birlikte kaldıkları bir yapı olarak düşünülen yapılar genelde 2 ile 7 kat arasında değişmekte, göğe doğru daralarak teraslanmaktadır. Sümerlerde tapınma mekânı ulaşılması için çaba gerektiren bir süreç olarak tasarlanmıştır. Tapınak merdivenlerle çıkılan en yüksekteki sete yapılmıştır. Ziguratların göğe yükselen merdivenlerinin tanrıların yeryüzüne inmesine yardımcı olacağına dair görüşler mevcuttur. Kürşat Demirci(2013), Mezopotamya dinleri adları eserinde Sümer tapınaklarını kiku/kinamtila (kutsal yer/hayat yeri), abzu (kutsal su) ve duku (kutsal tepe) olmak üzere üç ana bölüme ayrıldığını belirtir. Kiku, klasik tapınak mimarisinde cella diye bilinen en kutsal bölge olup, Tanrının ikamet ettiği kısımdır. Abzu bölümü derinlikler suyunun olduğu yerdir. Derin su, Mezopotamya tapınaklarının "derinlerden gelen ilahi ve kozmik okyanus" olarak nitelendirdiği Absu'yu karşılamaktadır. Muhtemelen bir havuz şeklinde olan bu su kaynağı, yerin altından gelen ve ziguratın en üst tanrılar katına kadar çıkan, tapınağın girişinde, arındırıcı ve kişiyi "ilk haline" (ab origina) döndüren ritüel havuzudur (Demirci, 2013, s. 85-86). Bu havuzun, şu-luh / el yıkama ritüelinin de yapıldığı yer olması ihtimal dahilindedir. Son olarak Duku, kaostan kozmosa geçişi temsil eden "kutsal tepe"yi sembolize etmektedir. Duku insan ve tanrıyı birleştiren, Tanrıların ilahi kararlarını verdiği makamdır. Demirci ziguratın kendisinin duku olabileceğini ifade etmiştir (Demirci, 2013).

Ziguratlarda su-mekân analizleri neticesinden spesifik bir mekân mevcut olmamakla birlikte bazı olasılıklar değerlendirilmelidir. Örneğin, Uruk şehrindeki Beyaz Tapınağın kuzeyinde, ortasında ateş izleri olan ve büyük bir kayadan oyulmuş

bir çukurun bulunduğu geniş bir düz teras bulundu. Bu terasta sığ bitüm kaplı oluk tipli kanallardan oluşan bir sistem keşfedildi. Bunlar teras kenarlarının güneydoğu ve güneybatısından uzanıyordu (şekil 3.20). Arkeologlar, sıvıların terastan akıp tapınağın orta salonundaki bir çukurda toplanmış olabileceğini tahmin etmektedirler (German, 2016). Eshnunna(Tal Asmar)da yer alan Abu tapınağı ince uzun kutsal alanların merkezi bir oda çevresinde gelişim gösterdiği plan şemasına sahiptir. Yaklaşık M..2600 yıllarına tarihlendirilen tapınakta ibadet öncesi arınma ritüelleri için bir hacmin tasarımı dikkat çekmektedir (şekil 3.21).

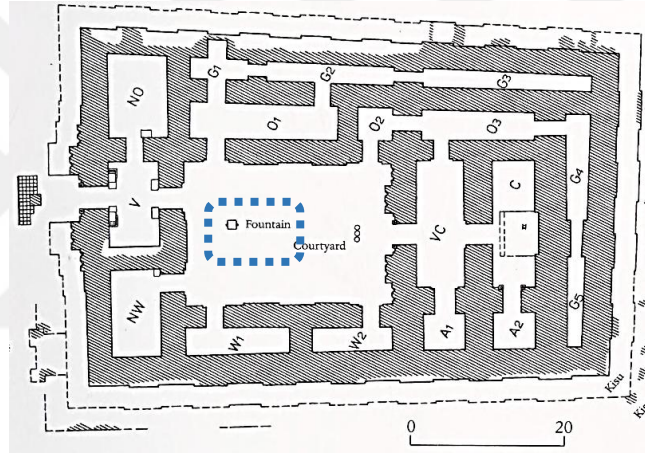

şekil 3.20 Uruk şehrindeki Beyaz tapınak rekonstrüksiyonunda olukların konumu (artefacts-berlin.de, Alman Arkeoloji Enstitüsü, bt)

şekil 3.21 Eshnunna(Tell Asmar/Irak) 'daki Abu Tapınağı. Uzun odalı kutsal alanlar, M 2600, (Delougaz ve Lloyd,1942)

Babil döneminde inşa edilen Ninmah/Ninmakh/ Ninhursag Tapınağı içinde su-mekân barındıran bir örnektir. Sümer ana tanrıçası Ninmakh'ın (Su tanrısı Enki'nin eşi) tapınağı, MÖ 626-539 yılları arasında inşa edilmiş ve Büyük Tapınak olarak da bilinmektedir. Dikdörtgen planlı tapınağın merkezi avlusu kutsal bir kuyu ile karakterize edilmektedir (Şekil 3.22). Şehirde benzeri birkaç kutsal kuyunun varlığından bahsedilmektedir (Şekil 3.23). Çeşitli arınma ritüelleri bu kuyuda gerçekleştirilmektedir. İç kutsal alanının ritüel banyo ve arınma ayinleri için sadece kadınlara ayrıldığı bilinmektedir. Bunun dışında önemli konuların görüşüldüğü sosyal-dini bir merkez olarak da var olmuştur.

Şekil 3.22 Ninmah tapınak planı (Curatola, Forest, Gallolis, Lippolis, & Ricciardi, 2007)

Şekil 3.23 Ninmakh tapınağındaki su kuyusunun görünümü (Rubaye, 2022)

Ritüel su-mekânın tespit edilen bir diğer bulgusu aşağıda Şekil 3.24'teki havuzdur. Asur tapınağının avlusunda tamamen parçalanmış bir durumda bulunmuştur. Havuz duvarlarının her köşesinde ve yanında ellerinde su testileri tutan su tanrıları betimlenmiştir. Çivi yazılı tabletlerden Asur kralı Sanherib'in adının geçtiği birkaç tekrarlanan metin bulunmuştur (Emin,2014). Havuzun ölçeği ve kabartmalarından, ritüel arınma törenleri için kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Şekil 3.24 Asur dönemine ait arınma amaçlı ritüel havuz, M.Ö. 7. yy, Pergamon müzesi (Emin,2014)

Sonuç olarak, Antik Mezopotamya'da suyun mitoslarında yer aldığı, ritüellerde kullanıldığı görülmüştür. İbadetin ön koşulu olarak görülen arınma ritüellerinin ayrılmaz parçası olarak su-mekanlar; dini yapıların çok azında mekânsal karşılık bulduğu görülmüştür. Zigurat yapılarının bugüne kadar tamamıyla kalan bir parçası olmaması bu duruma açıkça sebebiyet vermektedir. Fakat Beyaz tapınak örneğindeki oluklar, Eshnunna Abu Tapınağındaki arınma alanının tasarımı, Ninmah tapınağındaki kutsal kuyunun varlığı ve Asur dönemine ait ritüel havuzun tespit edilmesi Antik Mezopotamya'da tasarlanmış su-mekanların varlığına delil gösterilebilir.

3.4.3 Antik Dönem: Mezopotamya'da Su-Mekân Analizi 2: Anadolu Dinleri

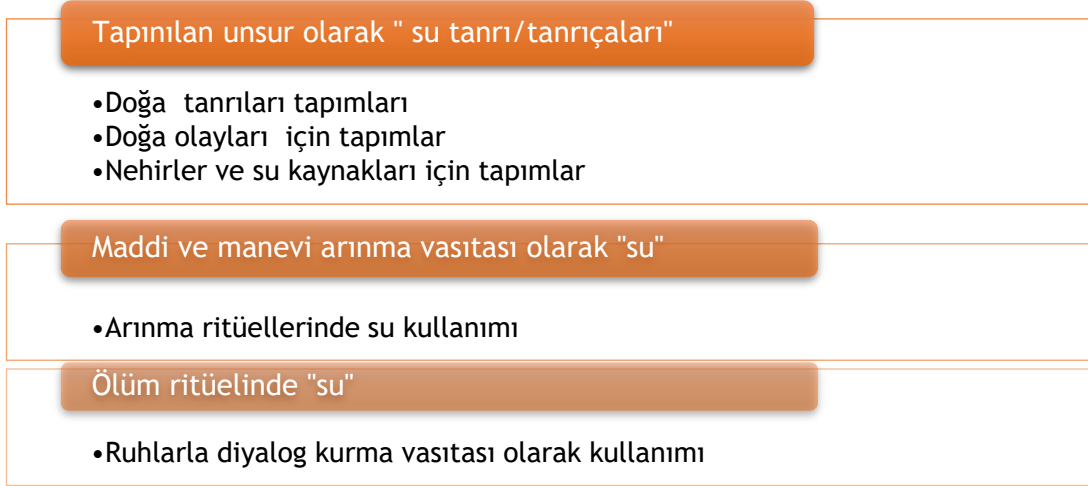
*“Tanrım, hangi kirlilikten kaçtınsa,
eğer (bunun yüzünden) göğe çıktıysan, dağa çıktıysan,
denize çıktıysan, yedi yola çıktıysan,
şimdi gökten gel, dağdan gel
(veya) nehirler, denizden gel,*

yedi yoldan gel, yedi patikadan gel!”

(Hitit çivi yazısı metinlerinde, tanrıları ve ruhları insanların alanına götüren “Yedi Yol” a yapılan atıfı içeren bir çeviri, (Erbil & Mouton, 2012)

Anadolu, çeşitli inançlara ve medeniyetlere ev sahipliği yapan zengin bir coğrafyadır. Bugün Türkiye’nin de su mimarlığını oluşturan Anadolu’da binlerce yıl öncesine dayanan medeniyetler ve bu medeniyetlerin inandıkları dinlerdir. Anadolu’daki dini mimariyi Hurri ve Luvi inançlarıyla başlayan ardından Hititlerin, ardından Friglerin, Lidyalıların, Urartuların ve İyonların inançları şekillendirmiştir. Politeist/çoktanrılı inançların hâkim olduğu coğrafyada yakın konumu dolayısıyla Mezopotamya kültürü ile de etkileşim söz konusu olmuştur. Hititlerin tanrılar panteonunda antik kültürlerde sıkça gördüğümüz gibi doğa güçlerinin tanrıları yer almakta, bunun dışında ölümler dünyasıyla bağlantılı tanrılar da bilinmektedir. Friglerde ana tanrıça Kibele tapımı mevcuttur. Hurri inancında Teşup ve Hepat adlarında hava ve gök tanrıça tapımları görülmüştür. Hint-Avrupa köken dolayısıyla İndra, Varuna, Mitra gibi Hindu kökenli inanışlara da rastlanılmıştır (Kahraman, 1993, s. 93). Mitannilerde ağaçlar kutsal kabul edilirken, Urartularda Haldi baş tanrıdır. Anadolu’daki kavimlerinden en çok mimari eser bırakan ve su-mekân üreten medeniyetini Hititler oluşturmaktadır. Bu sebeple Hititler odağında gelişen bir anlatımla içerik sunulacaktır.

Hititler M.Ö. 2000-800 yılları arasında hüküm sürmüş, Kızılırmak civarında yaşamış ve çok tanrılı bir inanç sistemini benimsemişlerdir. Bu yüzden tarihte Hitit halkı “bin tanrılı millet” olarak geçmektedir. Hititlerde doğa tanrıları ve ölü ruhlar için gerçekleşen atalar kültü inançları mevcuttur. Ayrıca İç Anadolu bölgesinin sert karasal ikliminde karşılaşılan kuraklık, don, sel gibi doğa olayları içinde çeşitli tapımlar ve ritüeller de görülmüştür. Yine nehirler ve su kaynaklarına kutsiyet atfedilmiş, bu kaynaklar için çeşitli tanrıçalar ve su kültlerinin varlığı bilinmektedir. Hititler, yaşadıkları coğrafyanın koşullarını değerlendirdiklerinde su toplamaya yönelik barajlar ve havuzlar yapmışlardır. Su toplama sistemlerini sadece fonksiyonel bir gaye ile yapmayıp suyu arınma, bereket, yer altı tanrıları ve ruhlarla bir diyalog kurma vasıtası olarak kullanmışlardır (Erbil Y. H., 2005)(Şekil 3.25).

Şekil 3.25 Antik Anadolu dinlerinde su tapımları ve ritüelleri (Kişisel Arşiv, 2024)

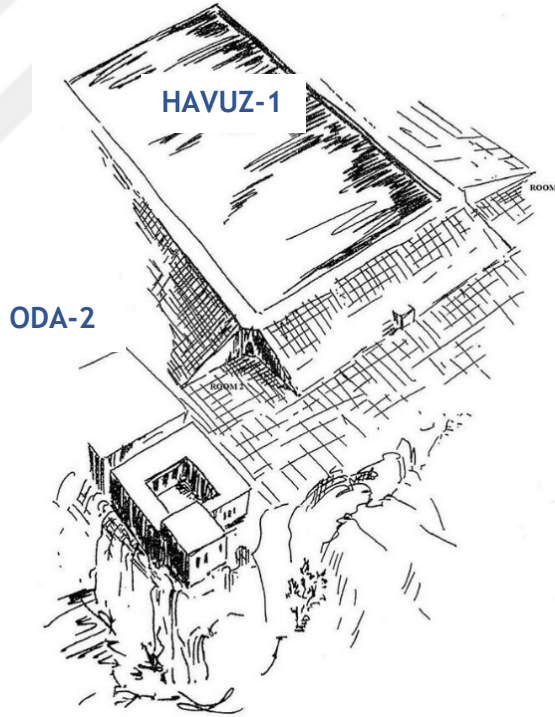
Su-mekân

Hititler, medeniyetlerinin inşasında suyun önemini fark etmişler ve yerleşimlerinin merkezini oluşturan Konya ve çevresinde, M.Ö. 1800 yıllarında su-mekanlar oluşturmuşlardır. Suyun bu denli önemli bulunmasının nedeni, tarım toplumu olmalarının yanı sıra, inanç sistemlerinde de suyun kutsallığından kaynaklanmaktadır. Suyun azlığı ya da çokluğunun önemini kavrayan Hititler kuraklık ve tufan arasındaki dengeyi sağlayabilmek çeşitli ritüellere başvurmuşlar, suyu kutsallaştırmışlardır. Dini törenlerin başlıca elemanı su, fiziken ve ruhen temizliğin de başlıca unsuru “kutsallık, arılık suyu” olarak tabir edilmekteydi. Hitit çivi yazılı metinlerine göre su, etkili bir arındırıcı unsur olarak görülmüş, suyu arındırma gücü, kısmi yıkama ya da suya dalma şeklinde gerçekleştirilmiştir (Erbil & Mouton, 2012). Teokratik bir yapıya sahip Hitit kültüründe tapınaklara girebilmek, dua edebilmek, kurban sunabilmek için ilk şart su ile madden ve manen temizlikten geçmiştir. Çeşitli ritüeller öncesi arınma ayinlerinin varlığı bilinmektedir. Arınma uygulamaları dışında yine antik dinlerde rastlanılan suyun masumiyet ispat amacıyla kullanıldığı ritüeller de mevcuttur. Hititler, bir kimsenin günahkâr olup olmadığını anlamak için suya atar, batarsa suçlu, batmazsa günahsız ve masum sayarlardı (Sarıkcıoğlu, 2004).

Anadolu’da en zengin mekân çözümlemeleri ve su mekanlar Hititlerde gelişmiştir. Hititler, aynı coğrafyada kendilerinde önce hakimiyet süren Hurri kavminin

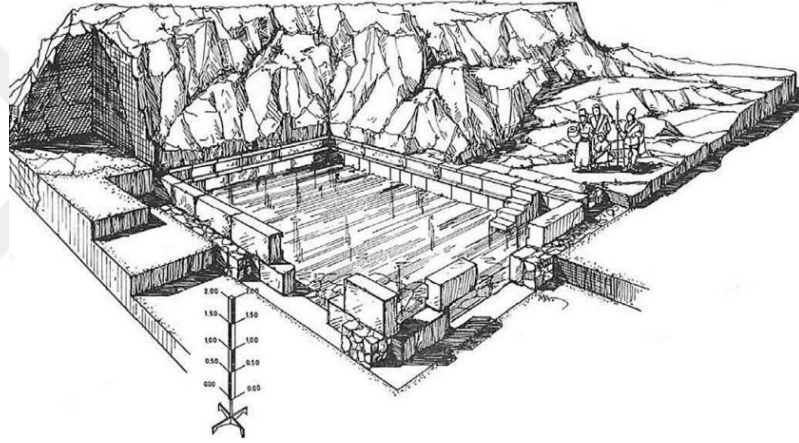
dinlerine ilgi duymuşlardır. (Kahraman, 1993, s. 92). Hurrilerin de Hint Avrupa kökenli bir inanç ailesinden olduğu düşünüldüğünde, suyu muhafaza etmek için Hititlerin kullandıkları metotların ileriki bölümde görülecek olan Hindu tapınak tanklarına benzerliğini, iki medeniyetin etkileşiminin mimari ifadesi olarak düşünülebilir.

Nişantepe yakınındaki Hitit yerleşiminde yer alan kutsal gölete ait rekonstrüksiyon aşağıda gösterilmiştir. Kutsal gölet/havuz tasarlanmış bir su-mekân olarak içe doğru eğimli ve alt yüzeyleri su geçirmez bir malzeme ile kaplanmıştır. Bölgenin topografyası düşünüldüğünde havuzun suyunu şehrin dışından gelmiş olabileceğini düşünülmekte, aynı zamanda yağışlarla dolmuş olması ihtimal dahilindedir (Erbil & Mouton, 2012). Havuz 1'in içinde bulunan adak seramikler buranın ritüel maksatlı kullanılmış olma ihtimalini arttırmaktadır (Şekil 3.26).

Şekil 3.26 Boğazköy'deki Nişantepe Kompleksin rekonstrüksiyonunda kutsal havuz ve oda-2 (Hawkins ed., Hieroglyphic Inscription, bt).

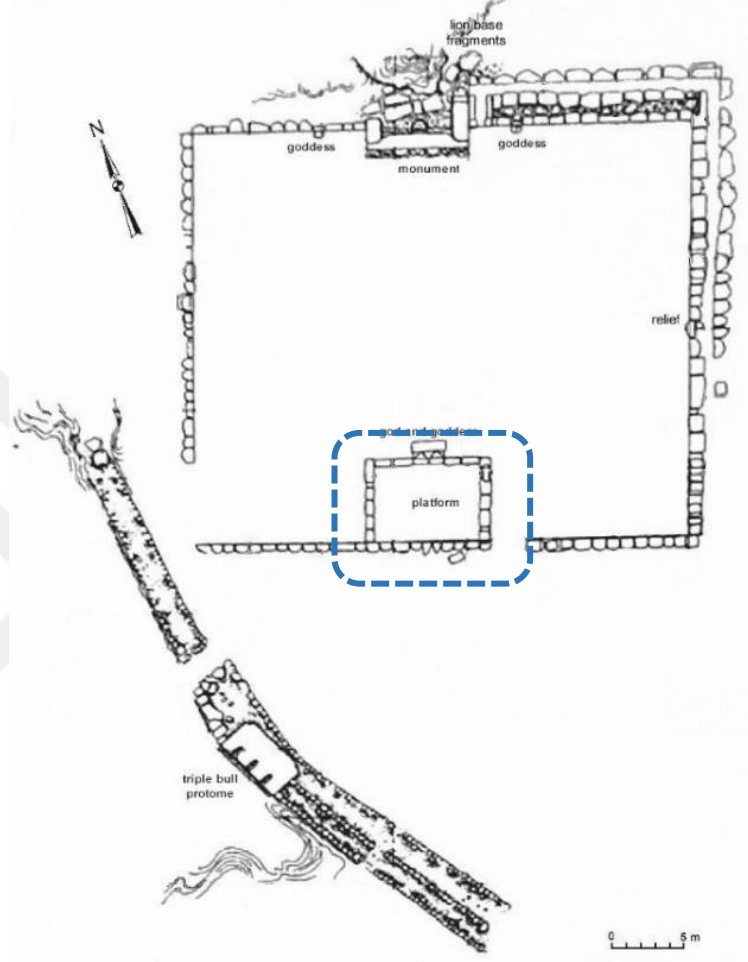
Hititlerin başkenti Hattuşuş bugünkü Boğazköy/Boğazkale’de Yalburt, Kuşaklı ve Eflatunpınar’daki anıtlar su kültürüyle ilişkilendirilebilir. Yalburt havzasında, dikdörtgen havuzun su toplama ve ritüel işlevine cevap veren niteliği üzerinde durulmaktadır. Üç-dört basamakla zemine inmeyi sağlayan merdiven suyun derinliği hakkında fikir vermektedir. Havzanın iç tarafı IV. Tuthaliya’nın askeri zaferlerini anlatması olası olan hiyerogliflerle kaplanmıştır. Buranın adak niteliği hakkında muhalif düşünceler mevcut olsa da kült alanı olması olası görünmektedir (Şekil 3.27). Hitit yerleşim yeri olan Kuşaklı ‘nın yakınlarında dairesel formlu yapay bir göl bulunmuştur. Kuşaklı’nın antik metinlerde fırtına tanrısının tapınıldığı bir yer olarak bilinmesi buranın da suyla gerçekleşen kültürlerin mekânı olabileceği fikrini doğurmaktadır.

Şekil 3.27 Yalburt Kompleksi'nin yeniden canlandırılması (Temizer, “İnandiktepe: Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, s.172).

Eflatunpınar su anıtı, doğal bir su kaynağını merkeze alarak tasarlanmış, dikdörtgen formlu taşların üzerine tanrı(fırtına) ve tanrıça(güneş) kabartmaları işlenerek bir açık hava tapınağı oluşturulmuştur. Anıt duvara paralel yatay su kanalları, suyun havuz içerisine akmasını sağlayarak hem durgun hem de hareketli suyun bir aradalığını sergilemektedir (Şekil 3.28-Şekil 3.29). Su anıtlarının döneminde yapılma sebepleri; tarımsal amaçlar, siyasi otorite ve hakimiyet göstergesi olması, yollar üzerinde olmasından yolcuların su ihtiyacını giderme, tanrılardan su talebinde bulunulan şükran yapıları olması gibi amaçlarının olabileceği düşünülmektedir (Bahar, 2017, sf.865). İkonografi ve arkeolojik veriler havuzun dini ritüeller ve festivaller sırasında

kullanıldığını deştelemektedir. Erbil ve Mouton (2012) kutsal havuzun Büyük Kral'ın kült festivalleri sırasında önemli bir hac durağı olduğunu öne sürmektedirler.

Şekil 3.28 Eflatun Pinar Kompleksi vaziyet planı (S. Özenir,1997)

Şekil 3.29 Eflatunpınar Hitit Su Anıtı, Konya (Türkiye kültür portalı, 2013)

Hititlerin su kültürünün ve suya verdikleri değerin maddi ve manevi kalıntıları, günümüzde fiziki kalıntılarla, çoğu zamanda toplumsal bellekte kültürün taşınımı ile aktarılmaya devam etmektedir. Eflatunpınar Su Anıtı, Hitit medeniyetinin dinsel yaşamına ve 3800 yıl öncesinin su-mekânına ışık tutmakta, uzun süreli bellekte yer edip Hititlerin su kültürünün taşıyıcı olarak var olmaya devam etmektedir. Konya’da Hititlerin yaptığı pek çok su anıtı, Anadolu coğrafyasındaki diğer medeniyetlerin de su ile ilişkisini de tanımlamada mihenk taşı niteliğindedir. Tıpkı Hurri ve Luvi kültürlerinin Hititlerin su kültürünü etkilemesi gibi, Anadolu coğrafyasında uzun süre hakimiyet süren Hititlerin de bugünün su inancı üzerindeki etkisi yadsınamaz.

3.4.4 Antik Dönem: Mısır’da Su-Mekân Analizi

“Ben kaosun sularından yükselen kadim tepecikte tek başına görünen Atum’um. Ben görüldüğüm zaman ne cennet (gökyüzü), ne yeryüzü ne de yeryüzünün yarattıkları vardı.

Ben sular içinden yükseldim ve üzerinde duracağım bir yer (zemin) yaptım.

Sonra her formu ağızımdan çıkanlarla yaptım.” (Demirağ, Şen, & Erten, 2008, s. 65)

Antik Mısır medeniyeti, topraklarının çoğunluğu çöl olan bir coğrafyada yer aldığından yerleşim daha çok Nil Nehri’nin çevresinde yoğunlaşmıştır. Doğanın ana elementlerinden su, doğal bir fenomen olmanın ötesinde Mısır kültürel tarihinin de önemli bir parçası olarak var olmuş; günlük ihtiyaçlardan, ritüellere varan çeşitlilikte tüketilmiştir. Antik Mısır medeniyeti çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olup; Sümer,

Asur ve Babil medeniyetlerindeki kralların Tanrı tarafından seçilip atandığı inanişının aksine Mısır'da kral Tanrı'nın temsilcisi değil, bizzat kendisi idi. Mısır mitolojisinde suya ilişkin temelde 3 mitos mevcuttur. Bunlar;

- Atum-Re mitosları (yaratılış)
- Nil mitosları
- Osiris mitosları (ölüm ve yeniden diriliş) şeklindedir.

Mısır dininde yaratılışa dair pek çok anlatı mevcut olup; Hooke (2020), hepsindeki ortak noktanın Nil'in taşkın sularının çekilirken bıraktığı mil üzerinde, güneşin etkisinin temel deneyim olarak görüldüğünü ifade etmektedir (Hooke, 2020, s. 86). Mısır yaratılış mitosunun en eski tasarımlarında yaşam su ile başlamaktaıdı. Mısırlı güneş tanrı Re, diğer adıyla Atum, dünyanın yaratıcısı olarak biliniyordu. İlksel bir tepeye oturup tanrıları var ettiği inanılıyordu. Atum'un kendisi ise ezeli okyanus Nun'dan çıkıp yükselmiştir (doğmuştur). Mısır hiyerogliflerinde yatayda dalgayı andıran zikzaklı çizgilerle ifade edilen su, birkaç figürün yan yana gelmesiyle göl, nehir gibi ifadeler ya da özel isim olarak Nil'i, Abydos'u ya da diğer özel isimleri karşılayabilmektedir (Şekil 3.30). Nun denen ilksel okyanus da hiyerogliflerde hem erkek hem kadın özellikleriyle, mavi bedenli ve suyu betimleyen zikzaklarla tasvir edilmiştir (Şekil 3.31).

Şekil 3.30 Mısır hiyerogliflerinde suyun ifadesi (Britannica Ansiklopedisi, 2013)

Şekil 3.31 İlksel okyanus Nun'u gösteren papirüs, Ani'nin Ölüler Kitabı (British Museum koleksiyonu, bt)

Nil Nehri, Mısır'ın yaşamına, kültürüne, din ve inanç sistemine, uygarlığına yön verdiği gibi, Mısır mitolojisinde de önemli yeri olan bir figürdür. Nil nehri mitosları sadece Nil hakkında olmayıp, yaratılış ve özellikle ölümle ilgili mitoslarda (Osiris mitosları) gözlenmektedir. Nil mitoslarında göze çarpan nokta, iki farklı Nil resminin çizilmiş olmasıdır. Bunlardan ilki Atum'un yeraltı dünyasında yarattığı ve Mısır halkını beslemek için yüzeye çıkan Nil iken; diğeri ise yabancı halklara yağmur vermek için Atum'un gökte yarattığı Nil'dir. Mısır halkı, Nil nehrine Hapi (Apis) adı altında, Nil'i ve taşmasını kişileştiren bir nehir tanrısı olarak tapmıştır (Hooke, 2020, s. 92).

Mısırlılarda, mumyalama, ölüm ve öte dünya ile ilgili mitoslar(eskatologya) çoğunlukla Osiris mitine ilişkindir. Mitolojiye göre; Osiris, kardeşi Set tarafından öldürüldükten sonra, eşi İsis tarafından parçaları tekrar bir araya getirilmiş bu yüzden Osiris, 'ölen ve dirilen tanrı' konumundadır. Bu da hem ölümle hem de yeniden hayata dönüşle ilgili mitoslara ve ritüellere yansımıştır. Osiris mitinde kral Horus öldüğünde tanrılaştırılmış ve Osiris olmuştur (Hooke, 2020, s. 80). Kadınlar ritüel olarak yılın belirli zamanlarından balçıktan yapılmış Osiris heykellerini, Osiris'in boğuluşunu temsil etmek üzere Nil nehrine atmışlar, rahipler ise gece suya dalıp, altın kupalarına su doldurarak çıkmışlardır. Halk bunun ardından "Osiris bulundu" diye naralar atarak Osiris'in yeniden dirilmesini canlandırmaktadır. Osiris'in boğulması ve yeniden dirilişi ile Nil nehrinin taşması sonucu yıkım getirmesi, daha sonra yeniden diriliş gibi

tazelenip yenilenmesi ile bereket getirmesi arasında bağlantı kurulmuştur (Öner, 2018, s. 37).

Su ritüelleri

Mısır mitolojisinde yaşamın özünü, Tanrıları ve insanları suyun oluşturması suyun ve özellikle Nil Nehri'nin kutsal kabul edilmesine sebep olmuştur. Antik Mısır'da suya, su tanrılarına ve Nil'e tapım yaygın olup; göllerde, pınarlarda, akarsularda, kuyularda vb. su kaynaklarında ilahi bir ruh olduğuna inanılmaktaydı. Bu yüzden su ve sudaki tüm canlılar kutsal kabul ediliyor, suyun kirletilmesi günah sayılıyordu. Su üzerinden gerçekleşen tapımlar bazen direkt Nil nehrinin kendisine, bazen de Nil ile kişiselleştirilmiş Osiris, Hapi ya da Nun gibi tanrılarına yapılmaktaydı. Nil Nehri'ne boğa, at ya da insan gibi çeşitli kurbanlar sunulmaktaydı.

Su, maddi ve manevi arınma vasıtası olarak kullanılmış; büyü yapılırken şeytanları, kötü ruhları defetmekte kullanılmıştır. Eski Mısır'da anne karnındaki bebeklerin, bazı lekeler aldıkları gerekçesiyle vaftiz edilmesi inancı da arınma ritüellerinin bir parçasıdır. Takdis denen kutsama törenleri suyla yapılmaktaydı. Maddi arınmanın da önemli bir parçası olan su, tapınma ön koşulu olarak gerekli görülmüştür. Yine, günahkâr hisseden firavunların yaptıkları ayinsel banyolar da maddi ve manevi arınmanın bir parçası olarak görülmekteydi. Suyun tanrısal karakterinden dolayı Antik Mısır'da boğularak ölmek de mutluluk sebebi olarak görülmekteydi. Suyun bir diğer kullanımı da yine arınma ritüellerinin bir parçası olarak değerlendirebilecek tapınak temizlik ayinlerinde kullanımıdır. Tıpkı Mezopotamya'daki gibi kült heykellerin ve tapınağın temizlenmesi için dinsel törenlerde kullanılan başlıca unsur sudur.

Defin ritüellerinde su önemli bir yer kaplamaktadır. Ölümü “Nil'den yaşam suyu içme” olarak değerlendiren Mısırlılar, günahlardan temizlemek amacıyla ölen kişiyi temsil eden heykelin üzerine Nil Nehri'nin suyundan dökmekteydiler. Nil nehrinin kutsal suyunun bu dünyadaki kötülüklerden koruyan, manevi arınmayı sağlayan karakterinin; ölüyü öte dünyaya hazırlamada da bir araç olacağı düşünülmüştür. Kişinin öte dünyaya geçiş yapabilmesi için masumiyetini ispat etmesi gerekmektedir. Bu noktada kişinin Tanrıya (Osiris) verdiği hesapta; “Çalmadım, adam öldürmedim, dedikodu dinlemedim, suları kirletmedim” (Gala, 2016) gibi ifadelerle birlikte bazı

suçları işlemediğini beyan etmesi gerekmektedir. Bunların içindeki suları kirliletmedim ifadesi şüphesiz Nil nehrine ve suya verilen kıymetin ifadesidir. Sorguyu geçebilen kişiler “sazlık tarlası” denen semavi dinlerin cennet olarak ifade ettiği, bir alanda yaşamaya hak kazanacaktır. Sazlık tarlası suların bol olduğu, yeşile ve maviye doymuş bir alan olarak betimlenmiştir. Budge(1911)’in *Osiris and the Egyptian resurrection* adlı eserinde Osiris’in öte dünyada bahçesi betimlenmiştir (Şekil 3.32). Osiris’in bahçesindeki doğal su-mekân olarak gölün büyüklüğü çevresinde yetişen ağaçlar hiyeroglif detaylı şekilde işlenmiştir. Bu hiyeroglif ile öte dünyadaki sazlık tarlası denen mekanların benzerliği dikkate değerdir.

Şekil 3.32 Osiris’in dirilişi (Wallis Budge, 1911)

Tapınılan unsur olarak "su ve su tanrıları"

- Nil taşkınlarını ifade eden tanrı "Hapi" olarak,
- Osiris, kardeşi Set tarafından parçaları Nil'e atıldığı için bizzat Nil'in kendisi olarak kabul ediliyor.
- "Nun" denen ezeli okyanus tanrısına tapım.

Maddi ve manevi arınma vasıtası olarak "su"

- Yenidoğan bebeklere vaftiz ederken,
- Büyü yapılırken kötü ruhları defetmede,
- İbadete hazırlık aşamasında temizlenmede,
- Günahlardan arınma için banyo ritüelinde,
- Takdis denen kutsama ayinlerinde kullanılır.

Tapınağın temizlenmesinde araç olarak "su"

- Tapınağın içinde tanrı heykellerini temizlenmesi
- Tanrı yontularının üzerine su dökülmesi

Ölüm ritüelinde "su"

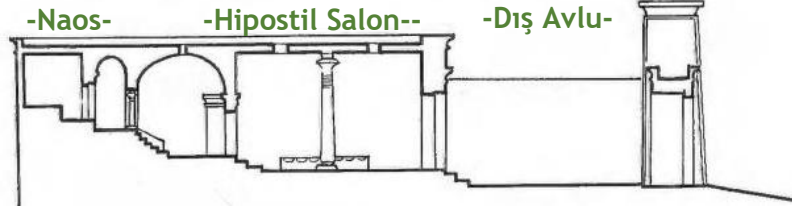
- Cenazeyi temsil eden heykelin üzerine Nil'in suyundan serpilmesi

Şekil 3.33 Antik Mısır'da su tapımları ve suyla yapılan ritüeller, Kişisel Arşiv, 2024

Su-mekân

Mısır tapınakları, en içteki kutsal mekân (naos), onun önünde bir veya birkaç sütunlu salon (hipostil) ve dış avludan oluşmaktadır (Şekil 3.34). Mısır tapınağında kült mekânı, yatay aksın sonunda ulaşılan içe dönük, gizli ve karanlık bir tasarıma sahiptir. Yatay eksenin sonunda, zemin yavaş yavaş yükselirken, tavan alçalmaktadır. Güngör (2004) bu durumu, Toprak tanrıya doğru yükselmekte, tanrı firavunun bedeninde cisimleşmektedir (Güngör, 2004, s. 10) şeklinde ifade etmiştir. Kült odası tapınağın arkasında olup, her gün firavun veya baş rahip günlük tapınak ritüelini burada gerçekleştirmektedir. Mısır'daki her tapınakta günde üç kez yapılan (O'Brien, 2019) bu ritüel, Tanrı yontusunun yıkanması, beslenmesi ve giydirilmesi, ardından dualar ve tütsüler sunulması şeklinde uygulanmaktaydı. Tapınak bir ibadet, toplanma alanından ziyade din görevlilerinin daha çok bulunduğu, sıradan halkın ulaşamadığı, rahip eğitimlerinin de verildiği anıtsal bir mimariyi karşılamaktadır. Din adamlarının

en önemli görevlerinden biri, ayinlerde hayati bir yeri olan heykelleri yıkayarak içlerine tanrısal varlığı yerleştirmektir.

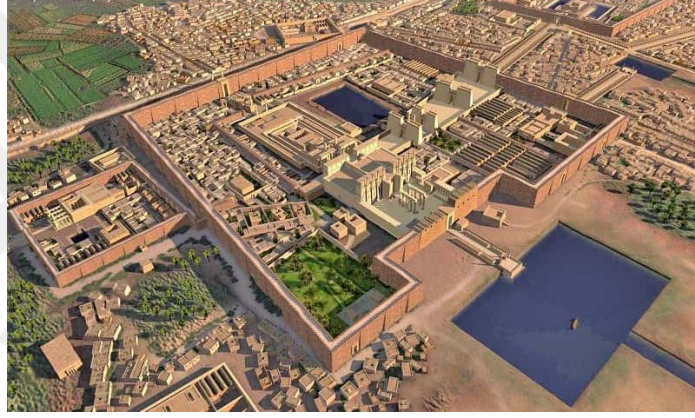

Şekil 3.34 Tapınak kesiti (Badaway, 1968, s. 271)

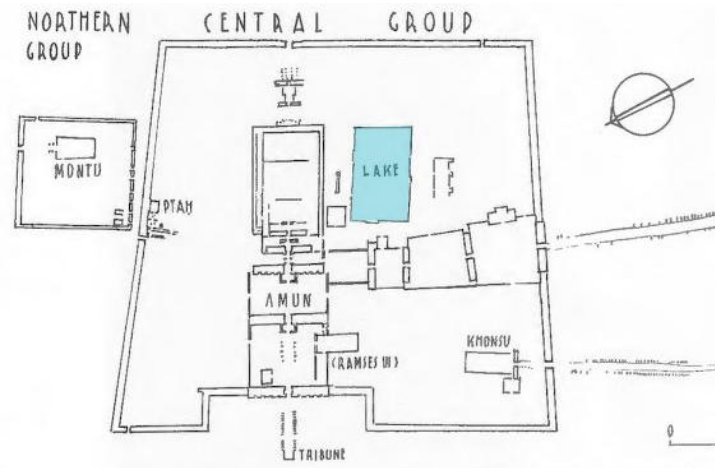
Mısır'da tapınak mimarisinin daha çok piramitler sonrası dönemde yaygın olduğu söylenebilir. Kral I. Senusret'in (yaklaşık MÖ 1971-1926) hükümdarlığı döneminde Karnak'ta yaptırdığı büyük Amun-Ra Tapınağı, su-mekân araştırması çerçevesinde incelenecek ilk örneklerdendir. Dünyanın en büyük tapınak komplekslerinden biri olarak değerlendirilen bu yapı çeşitli tapınaklarla birlikte dış avlu, salonlar, sütunlu avlular ile tanrı heykelinin bulunduğu iç kutsal alan ve kutsal bir gölden ibarettir. Tasarlanmış su-mekân olarak kutsal göle yakından bakıldığında türünün en büyüğü olduğu ve Tuthmosis III (MÖ 1473-1458) tarafından kazıldığını belirtmek gerekir. 120x77 metre boyutlarında, taş duvarla çevrili olup suya inen merdivenleri vardır (Şekil 3.35). Dikdörtgen plan şeması ile bu yapay göl kompleks içinde merkezi karaktere sahiptir (Şekil 3.36-Şekil 3.37). Su-mekan, rahipler tarafından ritüel yıkama ve ritüel yolculuk için kullanılmaktaydı. Eski Mısır'ın yaratılış fikrinde hayatın içinden çıktığı ilkel suların da bir simgesi (Millmore, b.t.) olan bu göl, dünyanın başlangıcının ve evrenin uyumlu işleyişinin de sembolik bir temsilidir (O'Brien, 2019). Kutsal gölün etrafında rahipler için depolar ve yaşam alanları tasarlanmıştır. Amun Ra Tapınağındaki kutsal göl hem böyle bir sembolizmin bellekte hatırlatıcısı olmakta, hem de rahiplerin arınma ritüelleri için fonksiyonel bir kullanım sunmaktadır.

Şekil 3.35 Kutsal gölün yakın geçmiş görünümü (madainproject, 2022)

Şekil 3.36 Tapınak ve kutsal göle ait rekonstrüksiyon (Madain project, 2022)

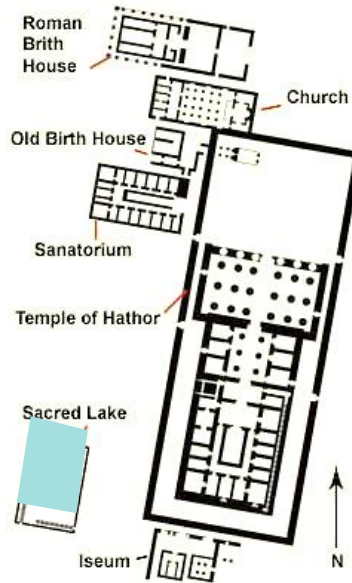

Şekil 3.37 Amun Ra Tapınak kompleksi ve kutsal göl (Badaway,1968, s.236)

Karnak şehrinde Amun-Ra tapınağına yakın konumdaki Mut tapınağında at nalı şeklindeki kutsal göl benzer görevde kullanılmıştır (Şekil 3.38). Kompleksin güneyinde yer alan su-mekân, Hatşepşut, Ramses ve tanrıça Mut'un kutsal alanlarına hizmet veren sembolik ve ritüelik kullanım için tasarlanmıştır. Dendera şehrindeki Hathor tapınak kompleksindeki kutsal gölde de geometrik formu ve merkezi karakteriyle önceki su-mekân tasarımlarındaki sembolizm devam ettirilmiştir (Şekil 3.39). Dini yapılarla birlikte çeşitli sağlık yapılarının olduğu Hathor tapınak kompleksinde kutsal göl, kompleksin güneyinde konumlanmış bir açık hava ritüel alanı şeklindedir. Deir el Medina'daki Hathor tapınağında ise rahiplerin ritüel görevlerine yerine getirmelerini imkân veren su kapları/yalakları tespit edilmiştir (Şekil 3.40). Bu kaplar su-mekanların iç mekânda kullanıma örnek gösterilebilir.

Şekil 3.38 Mut tapınağı ve kutsal göl ilişkisi (Badaway,1968)

Şekil 3.39 Dendera'daki Hathor tapınak kompleksi ve kutsal gölü (Pinterest, bt).

Şekil 3.40 Deir el Medina'daki Hathor tapınağında su kapları (Badaway,1968)

Dieter (2003), 'The Encyclopedia of Ancient Egyptian Architecture' adlı kitabında kutsal göl hakkında bir açılım yapmış ve bu göl/göletlerin çoğu Mısır tapınağındaki mimari bir unsur olduğunu, bu göllerin bazen köşeleri yuvarlatılmış, bazen T şekilli, at nalı şekilli, ada oluşturan formda ya da duvarlarla çevrili dikdörtgen formlarda olabilen tasarımlarından bahsetmektedir (Dieter, 2003, s. 206). Bu tasarlanmış su-mekanlar tanrıların meskenini güzelleştiren, ayinlerin gerçekleştiği mekanlar olarak var olmuşlardır. Mısır'ın Karnak, Tanis, Armant, Dendera, Medamud, El-Tod gibi şehirlerinde günümüze değinen korunan farklı büyüklüklerde kutsal göllerin varlığı bilinmektedir. Tasarlanan bu su-mekanlar hem ezeli suların sembolizminin taşıyıcısı hem de din görevlilerinin ritüel kullanımına hizmet eden bir karakterdedir.

Antik Mısır medeniyetinde ölümden sonraki yaşam çok önemliydi. Erken dönem konut mimarisi geçici konaklama olarak düşünülürken; mezar yapılarının kalıcı olduğunu düşünmeleri bunun en temel göstergelerinden biridir. Antik Mısır'da defin ritüellerinde suya yer verilse de mezar yapılarında (mastaba, basamaklı piramit ve piramit mezar), mitolojilerde suyun yer aldığı sahnelerin işlendiği lahitler ve mezar

odaları olmasına karşın fiziksel olarak herhangi bir su-mekânın varlığına delil oluşturabilecek bir veriye rastlanmamıştır.

3.4.5 Antik Dönem: Yunan'da Su-Mekân Analizi

Yunan kültürü coğrafi konumu itibariyle suyla temas halinde olan bir kültürdür. Bu coğrafi temas Yunan kültürünün mitolojisinde de yer bulmuştur. Romalılar, Yunanlardan birkaç yüzyıl sonra yaşamış ve Yunan mitolojilerini kendilerine adapte etmişlerdir. Her iki kültürün de mitolojisindeki tanrılar ve tanrıçalar aşk, nefret, öfke, kıskançlık gibi insani niteliklere sahip, yaşam ile etkileşim içinde, her biri evrenin farklı bir alanına hizmet etmektedir (Wilkinson ve Philip, 2010, s.34). Poseidon, Yunan mitolojisinde denizlerin tanrısı olup, kozmosun yaratıcısı Kronos'un oğludur. Denizlere, akarsulara hükmetmek, fırtınalar yaratmak, dev dalgalara söz geçirmek, bir sözüyle yerden su kaynakları fışkırtmak, yer sarsıntılarını oluşturmak Poseidon'dan bilinmekteydi. Poseidon'un karşılığı antik Roma'da Neptün'dür. Homeros'a göre Poseidon'un simgesi üç dişli yabasıdır. Poseidon hem suları oluşturan kimliğiyle yaratılışta hem de tufan olgusuyla yıkımda var olan bir tanrıdır. Yunan mitolojisinde su ile bağı olan bir diğer yaratım ise nymphalardır. Suda, su kenarlarında, mağaralarda yaşayan, bütün suların, kaynakların ve çeşmelerin tanrıçası olarak bilinmekte ve insan suretinde kişiselleştirilmekteydiler. Su perileri, tapınma ve adak sunma gibi dinsel olayların gerçekleştirilebildiği aynı zamanda korku duyulan ve tehlikeli yaratıklar olarak bilinmektedir.

Yunan mitolojisinde su ile ilişki halinde deniz, nehir, göl vb. ile kişiselleştirilen pek çok tanrı, tanrıça, peri ve deniz yaratıkları vardır. Onlardan biri de Lethe nehridir. İlich'e (1991, s.40) göre, hatıraları içinde biriktiren tüm belleği alıp götüren ve ölüleri bütün geçmişinden arındıran bir nehir olan Lethe, unutmanın sularıdır ve ölümsüzlük suyu olarak da bilinmektedir. Bu sudan içen ruhlar, hayatta iken yaşadığı acıları, kederleri, kısacası tüm geçmişini unutup ölümler diyarına giderler ve ölümsüzlük kazanırlar (İlich,1991, sf.40). Ölümünden sonraki hayatın yeniden başlaması için unutmaya suları mitinden yola çıkarak, ölümden sonraki yaşamın suyla başladığı düşünülebilir. Lethe'nin antidotu ise Mnemosyne'dir. O da Yunan mitolojisinde hatırlamanın, belleğin tanrıçası olarak bilinmektedir. Mnemosyne'nin sularından içenler tüm geçmişini yeniden hatırlamaktadır. Bu da bir anlamda yeniden doğuş

demektedir. Antik Yunan'da Mnemosyne, tanrılardan önce suyun var olduğunun temsili olup, suyun fiziksel varoluşunun yanı sıra belleğin de kaynağı olduğunun bir göstergesidir. Unutturan ve hatırlatan özellikleri ile nehirlerin, dönüşümü temsil ettiği de düşünülebilir (İllich,1991, s.43). Antik çağdan bugüne kalan birçok sanat eserinde, Yunan ve Roma mitolojisine ait tanrıların adına yapılan tapınaklarda, onurlandırmak için birçok oyunların izlendiği tiyatrolarda, adak sunma geleneklerinde, hazine odalarında ve mitolojik öğelerle dekore edilmiş sayısız nesnelerde suyun izleri ve önemi görülebilmektedir (Öner, 2018, sf. 51).

Su ritüelleri

Eski Yunan dini, sabit doktrinlere olan inançtan çok bir ritüel diniydi. Kurban da en önemli ritüellerden biriydi. Din adamları iyi şans ya da iyi yelken havası talep etmek için farklı tanrılara içkiler, dualar, şarkılar ve kurbanlar sunarlardı. Kurban sunma ritüelinde inek, domuz, keçi, koyun gibi evcil hayvanların iyi ve sağlıklı olanları ya da özellikle felaket zamanlarında tanrıları yatıştırmak ve toplumu arındırmak için insanların kurban edilmesi uygulaması mevcuttu. Kurbanın boğazını kesmeden önce, hayvanların başına su serpilmesi gerekmekteydi. Başına su dökülmesi hayvanın kurbanı kabul ettiğini belirtmek için "başını sallamasını" zorunlu kılmaktaydı (Cline, 2018). Bu durumun kurbanın bir şiddet eylemi olarak görülmemesi için önemli bulunmaktaydı. Kurban kesme işlemi tapınağın dışında açık hava sunaklarında yapılmakta, kesim işlemine dualar ve ilahiler eşlik etmekteydi (Şekil 3.41-Şekil 3.42). Hızlıca başı kesilen hayvanın kanı bir kaba konmakta; eti kutlama yapanlar tarafından tüketilmek üzere hazırlanırken; kemik, karaciğer ve bağırsaklar gibi parçalar bir araya toplanıp tanrılara adak olarak yakılmaktaydı.

Şekil 3.41 Antik Yunan'da kurbanlık boğaya ritüel öncesi bakım yapan kadınlar (Learnreligions, bt)

Şekil 3.42 Bir boğanın kurban edilme anı (NY Dijital koleksiyonlar- Miriam ve Ira D. Wallach Sanat, Baskılar ve Fotoğraflar Bölümü 1852-1898)

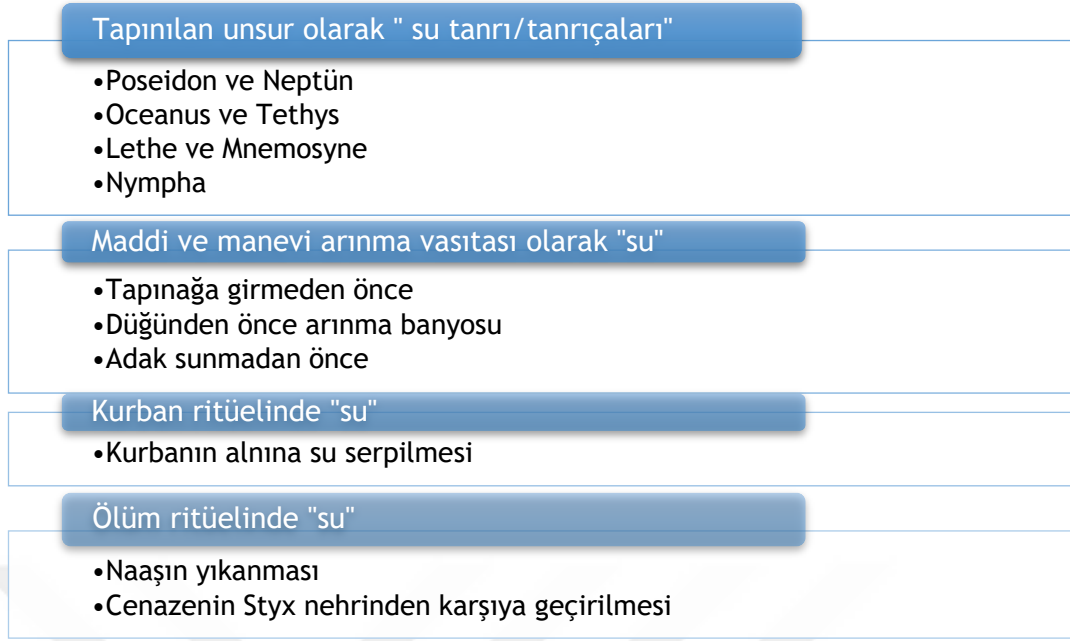
Suyun kullanıldığı diğer önemli alanı arınma ritüelleri oluşturmaktadır. Tapınağa girmeden önce, kurban kesmeden önce kişilerin temizlenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra düğünden önce yapılacak arınma banyosu da bu ritüellerinin bir parçasıdır. Antik dönemde tanrı heykellerinin suyun içine batırma geleneği mevcut olduğu bilinmektedir. Bu uygulama, kutsal banyo töreni olarak bilinen bereket ve tarım tanrılarının tapınımında sık sık uygulanan bir yöntemdi. Böylelikle tanrı/tanrıçanın güçleri yeniden bir araya gelecek ve daha iyi bir hasat ve bereketli ürünler alınacağı düşünülmektedir. Aphrodite ve Athena gibi tanrıçaların kült heykellerin yıkandığı belli nehirler vardı. Burada tanrının yontusu suya batırılır ya da yıkanır.

Antik dönemde ölüm ritüelleri, hem ölü gömme/inhümasyon, hem de ölü yakma/kremasyon şeklinde uygulanmıştır. Cenaze yakılırsa, akrabaları külleri

toplayıp bir çömleğe koyar ve daha sonra mezar hediyeleriyle birlikte gömerlermiş. Ölüm gerçekleşikten sonra tüm vücut yıkanır ve yağlanır, ağız ve gözler kapatılıp, çene sarkmasını engellemek için bağlanır. Son olarak, bireyin ölülerin kayıkçısı Charon'a onları Styx nehrinden öbür dünyaya taşıması için ödeme yapmasına izin vereceğine inanılmış (Şekil 3.43). Ölüm ritüellerinde cenazenin naaşının yıkanması ve ölümsüzlük için Styx nehrinden geçirilmesi hem ölüm hem de arınma ritüelleriyle bir arada değerlendirilebilir. Son aşama defin ise, cenazenin çukurlara gömülmesidir. Mezar hediyesi olarak genellikle çanak çömlek seçilir, korunaklı şekilde mezara konurmuş. Styx nehri ölüm ritüellerinde güçlü bir imge olmakla birlikte ölümsüzlük veren su anlayışında da var olmuştur. Yunan mitolojisine göre, Akhilleus doğar doğmaz annesi tarafından Styx suyuna batırılmış ve ölümsüz kılınmış; Roma inancında da Jupiter, sevgilisi su perisi Juventa'yı, suyunda yıkananları gençleştiren bir çeşme haline sokmuştur (Hançerlioğlu, 2004, sf. 8).

Şekil 3.43 Gustave Dore'nin Kayıkçı Kharon tablosu 1861(wikimedia, bt)

Şekil 3.44 Antik Yunan ve Roma'da su tapımları ve ritüelleri (Kişisel arşiv, 2024)

Su-Mekân

Antik Yunan ve Roma'da pek çok tapınak, tanrıların karakterini ifade etmeye yardımcı olan doğal çevrelerinden yararlanarak tasarlanmıştır. Tapınak alanlarının etrafındaki toprakların incelenmesi, alanların belirli tanrılara göre seçildiğinin kanıtıdır; örneğin, tarım tanrıları Dionysos ve Demeter için ekilebilir toprakların ortasında ve avcı toplayıcı tanrılar Apollo ve Artemis için kayalık toprakların yakınında tapınaklar inşa edilmiştir (Retallack,2008). Deniz tanrısı Poseidon'a adanan Sounion'daki tapınak, üç taraftan görkemli bir su manzarası ile çevrelenmiştir.

Antik dönemde Yunan tapınakları, ataları Mikenlerin aristokrat evi plan megaron'dan gelmektedir (Schulz,1983). Tapınaklarında farklı plan tipleri bulunmasına rağmen mekân dizilimi ve kurgusu hepsinde benzerdir. Mekân diziliminde karşılama alanı olarak pronaos bölümü sonrasında; Tanrı ya da Tanrıçanın kült heykelinin, idolünün bulunduğu penceresi olmayan kutsal mekân cella ya da naos vardır. Mekân dizilimindeki son hacim opistodomus ise naosun arkasındaki odaya verilen isimdir. Mekansal hiyerarşide en kutsal kabul edilen alan naosdur. Parthenon, Olympia'daki Zeus Tapınağı ve Epidauros'taki Asklepios Tapınağı gibi

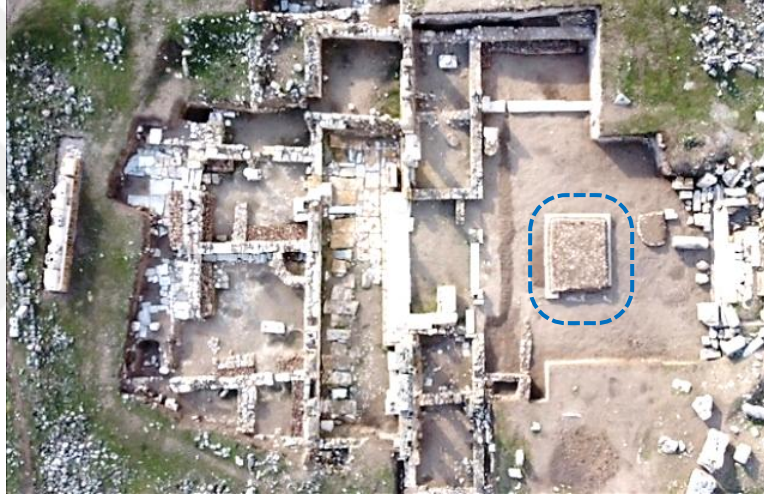
bazı önemli merkezlerde, naos tabanının çoğunun suyla (Parthenon) veya zeytinyağıyla dolu çok sığ bir havuzla kaplanmış olduğu görülmüştür.

Antik Yunan tapınakları “Tanrının Evi” olarak inşa edilirdi ve tapınakların içinde naosta Tanrı/Tanrıça heykellerinin barındırıldığı kült salonları mevcuttu. Yunanlılar, dini törenlerini tapınakların önündeki açık alanda yapmışlardır. Antik Yunan ve Roma tapınağında kapalı alanda suyla ilişkili mekân örüntüsü tespit edilememiş olup, açık alanda gerçekleşen kurban ayinlerinde sıvı kullanımına rastlanmıştır. Tapınma ve ritüeller, tapınağın dışında avluda ya da sunak alanında gerçekleştirilmiştir. Sunak, Tanrılar için ayinlerin yapıldığı, önünde kurbanların kesildiği kutsal bir alanı tariflemektedir. Sunak alanları, tapındaki Tanrı heykellerinden daha alt bir kotta tasarlanmaya gayret edilir. Sunakların yükseklikleri de ithaf edildiği tanrıyla bağlantılı olarak değişebilmektedir. Toprak ve sularla ilişkilendirilen tanrı sunakları, göksel tanrılarla eşleştirilen sunaklardan daha alçakta yapılmaktaydı (Şekil 3.45 -Şekil 3.46)

Kültürel nedenlerle ve aynı zamanda yükselen güneşin ışığından yararlanmak için, neredeyse tüm Yunan ve Roma tapınaklarının ana kapıları doğuya yönlendirilmiştir. Tapınakların yönünün doğuya bakmasının bir diğer nedeni de Odysseia'da görüldüğü gibi batının Yeraltı Dünyası'na girişi olarak görülmesidir. Sunaklar da çoğunlukla tapınak dışında ve doğu yönündedir. Bu konuda Vitruvius, tapınağın ve kutsal odada yer alacak tanrı heykelinin gökyüzünün batı cephesine dönük olması gerekir ki; sunağa adak adamak ya da kurban kesmek için gelenler tapındaki tanrı heykeline bakarken gökyüzünün doğu yönünde olabilsin; bu şekilde dualarını ederken yüzleri hem tapınağın hem de güneşin doğduğu yöne dönük olacak, tanrı heykelleri de sanki dua edenleri kurban kesenleri izliyormuş hissi uyandıracaktır, demiştir (Vitruvius,2017, sf. 159-160). Athena Nike tapınağı ve sunak ilişkisi Şekil 3.45'te gösterilmiştir. Avluda bir ön mekân olarak hizmet veren sunaklardan yakın geçmişte Uşak ilinde Demeter kutsal alanında dikdörtgen planlı sunak kalıntısı tespit edilmiştir. 5x4 metre ebatlarında en az iki basamaklı olduğu tespit edilen (Can, 2021) sunağın toprak ve bereketle ilişkili Demeter tapın alanı olmasından yüksekliğinin az olduğu düşünülebilir.

Şekil 3.45 Athena Nike Tapınağı ve tapınağın önündeki sunağı (myfavouriteplanet,bt)

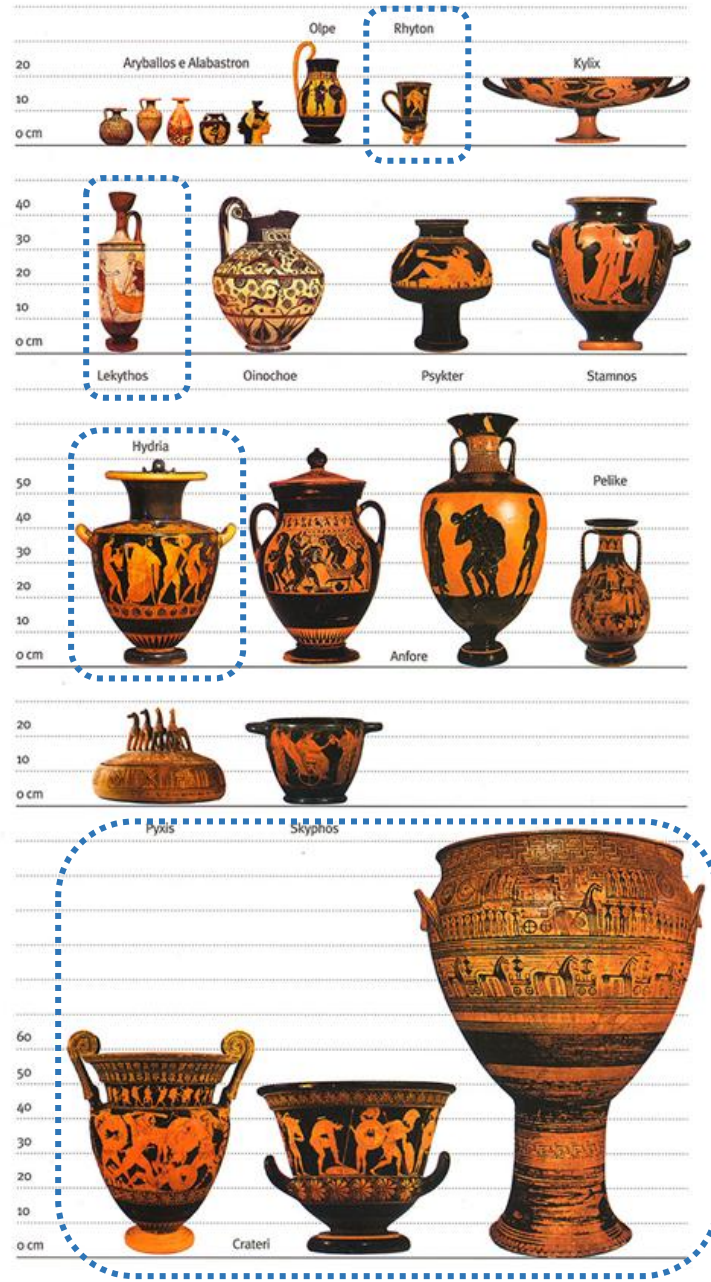

Şekil 3.46 Blaundus Demeter kutsal alanında tapınak ve sunak kalıntıları, Uşak (Çalık, 2021)

Şekil 3.47 Blaundus Demeter kutsal alanında sunak kalıntıları, Uşak (Anadolu Ajansı, bt)

Antik Yunan ve Roma’da araştırılan su ritüelleri çerçevesinde suyun arınma, ölüm ve kurban ritüellerinde rol aldığı gözlenmiştir. Mekânsal dizgede bu ritüellerin karşılıkları arandığında kapalı alanda spesifik bir su-mekân mevcut olmamakla birlikte tapınak avlusunda sunak alanı çevresinde yapılan kurban ritüelinde suyun rol aldığı gözlenmiştir. Ritüel sırasında kullanılan su için mekânsal bir örgütlenme olmamasına rağmen, çeşitli kapların kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle Antik Yunan’da çok geniş yelpazede ve terminolojide kapların söz konusu olduğu görülmüştür. Bu kapların bazıları günlük kullanım içerirken, bazılarının çeşitli sıvı ritüelleri için kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Kapların kullanımı genel anlamda içki, karıştırma, depolama kapları, evlilik ve mezar kapları şeklinde devam etmektedir. Hidralar, üç kulplu direkt olarak su taşımaya yarayan kaplardır. Rhytonlar sıvıların içilmesi veya libasyon gibi bir törenle dökülmesi için kullanılan; krater denen kaplar da büyük hacimleriyle su ve şarabın karıştırıldığı ritüel kaplardır. Lebes gamikoslar evlilik törenlerinde kullanılan seramik olup düğünden önce gelinin üzerine su serpilmesi ritüelinde; lekythos içine daha çok zeytinyağı konan ve mezar eşyası olarak kullanılan; Loutrophoros evlilik ve cenaze törenlerinde su tutmak için kullanılan ritüel kaplardır. (Hellenic-art.com, b.t)(Şekil 3.48). Mekânsal olarak bir su-mekân oluşturmaya da ritüel anlamda kullanılan çok sayıda kap sıvı sunular, kutsama törenleri, evlilik ve cenaze törenlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Bu verilere kaplar üzerindeki zengin bezemelerden erişilmektedir.

Şekil 3.48 Antik Yunan çömlekçiliğinde çeşitli kaplar (Pinterest, bt)

Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde tasarlanmış su-mekân mevcut olmasa da doğal su-mekanlar söz konusudur. Örneğin Sounion'daki Poseidon tanrısına adanan tapınak üç tarafı sularla çevrili, manzaraya hâkim konumdaki yerleşimiyle doğal su-mekanlardandır (Şekil 3.49). Denizlerin tanrısı için denizlerle çevrili bir bölgede tasarlanan tapınak, Atina'daki önemli bellek noktalarındandır. İznik'te sular altındaki bazilika da doğal su-mekanlardan olup Antik Roma döneminden günümüze kalmıştır.

MS. 4-5. yüzyılda inşa edilmiş olduğu tahmin edilen bazilikanın 13. yüzyılda gömülerek terk edildiği bilinmektedir. Zamanla suların kıyıya yaklaşmasıyla bugünkü görünümünü alan bazilika, kentin suyla ve dini yapıyla kurduğu ilişki anlamında nitelikli bir örnektir (Şekil 3.50). Denizli örneğindeki antik havuz ise Roma imparatorluğu döneminde oluşmuştur. MS. 7. yüzyılda yaşanan deprem sonucu oluşan çöküntüye, agora yapısı yıkılmış böylelikle bugünkü halini almıştır. Oluşan doğal su-mekân zeminin açık tonu ve derinliğinin fazla olmayışı ile durgun suyun vitrin olarak kullanıldığı ve insanların deneyimine izin veren donanımlı bir kentsel bellek mekanı olmuştur (Şekil 3.51). Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde mezar yapılarında su-mekan donanımı olmamasına rağmen küllerin konulduğu ya da çeşitli mezar eşyalarının konulduğu kaplardan bahsedilmişti. Bunun dışında yıllar geçtikçe nekropol alanını kaplayan doğal suların oluşturduğu mekan olarak Cevizcioğlu çiftliği nekropol bölgesi örnek gösterilebilir (Şekil 3.52).

Şekil 3.49 Sounion'daki Poseidon tapınağı panoramik (theathenianriviera, bt)

Şekil 3.50 İznik Gölünde Bazilika Kalıntısı (trthaber, 2021)

Şekil 3.51 Denizli'deki antik havuz (arkeolojisanat,bt)

Şekil 3.52 Cevizcioğlu çiftliği nekropolü (İzmir arkeoloji müzesi,bt)

Son söz olarak, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde suyla ilişkili güçlü mitolojik anlatımlar göze çarpmaktadır. Çeşitli ritüellerde de sıklıkla yer alan su

motifi zengin bir Yunan seramik sanatına dönüşmüş; kaplar günlük kullanımlarda, arınma, kurban, evlilik ve ölüm seremonilerinde zengin bir yelpazede kullanılmıştır. Tapınak çevresinde gerçekleşen kurban ritüelinde su, açık alanda sunak çevresinde kullanılmış, buna karşın mekânsal örgütlenme olarak belirgin bir su-mekân dokusuna dönüşmemiştir. Tasarlanmış su-mekanlar olmamasına rağmen, doğal su-mekân örüntülerine sahip tapınak örnekleri mekânsal bellek kodları üretmede nitelikli görülmüştür.

3.4.6 Antik Dönem: Orta ve Güney Amerika'da Su-Mekân Analizi

Maya, Aztek, İnka medeniyetlerinin harmanlandığı Güney Amerika bölgesinde din politeist yapılıdır. Aztekler Meksika'da, İnka ve Maya medeniyetleri Peru'da gelişim göstermiş olup çeşitli doğa güçleri için tanrıları mevcuttur. Yağmur, şimşek ve gök gürültüsü ile bilinen tanrıları Mayalar için Chaac, Aztekler için Tlaloc ve Totanaclar için Aktzin şeklindedir. Chaac, baltasıyla bulutlara vurup gök gürültüsü ve yağmur üreten, hayat veren bir su tanrısıydı. Antik Mayalar, Chaac ve doğaüstü hizmetkarlarının *cenote* denen kuyularda yaşadığına ve bu yeraltı kaynaklarından Yucatan yarımadasına hayat veren yağmuru getirdiğine inanıyordu (Romey, 2004). Tewa tanrısı Avanyu da Pueblo halkının koruyucusu bir su tanrısı olarak karşılaşılmaktadır.

Güney Amerika dinlerinde diğer bir kutsal unsur ise İnka halkı için kutsal olan Titicaca Gölü'dür. İnkaların kökenlerinin bu gölde yattığı düşünülmektedir. İnka mitolojisinde, İnkaların güneş tarafından kutsandığı; çünkü güneşin ilk olarak Titicaca gölünden yükseldiği belirtilmiştir. Mayalarda ise evrenin üç katmandan oluştuğuna inanılmaktaydı. Bunlar sulu yeraltı dünyası, orta dünya ve gökyüzü alemi şeklindedir. Mayalar, su kütlelerini sulu yeraltı dünyasıyla doğrudan bir bağlantı olarak görüyorlardı. Bu yüzden erişilebilen suyu ruhlar ve tanrılarla iyi bir bağlantı kurmak için kullanıyorlardı. Yaşamın devamı için gerekli suya erişim için çeşitli ayinler yapılmıştır. Yağmur tanrıları onuruna törensel ziyafetler düzenlenmesi, ana yönlere yerleşen dört erkek çocuğun kurbağa gibi davranıp şarkı söylemesi yağmur ritüellerinin bir parçasıydı. Cenoteler yağmur istemek için insan kurban edilen ritüel alanlarından bir tanesiydi.

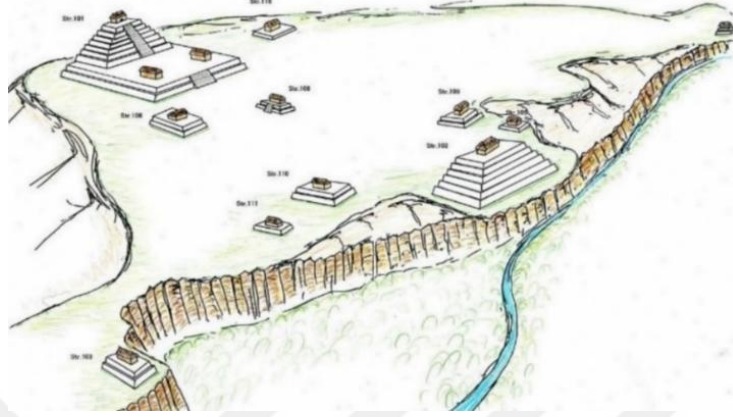
Tapınılan unsur olarak " su tanrı/tanrıçaları" •Yağmur şimşek ve gök gürültüsü tanrıları için tapımlar (Maya'larda Chaac, Aztekler Tlaloc ve Totanaclar için Aktzin)
Bereket ritüellerinde"su" •Yağmur yağması için yapılan çeşitli ritüellerde
Kurban ritüelinde "su" •Cenote denen kuyulara kurbanların sunulması
Ölüm ritüelinde "su" •Ruhlarla bağlantı vasıtası olarak kullanılması

Şekil 3.53 Antik Mezoamerika dinlerinde su tapımları ve ritüelleri (Kişisel Arşiv, 2024)

Su-Mekân

Mezoamerikan tapınakları, setli piramitler şeklinde ve zigurat mimarisini anımsatmaktadır. Burada tapınak, masif bir piramidin üzerinde oluşturulan düzlükte yer almaktadır. Tapınak, bir iç tapınak ya da en kutsal alan niteliğindeki iç odaya sahiptir. Tapınağın önünde, piramidin üstündeki düzlükte kurban ritüelleri gerçekleştirilmekteydi. Mezoamerikan tapınaklarında, tapınağın içinde herhangi bir su-mekân örüntüsü tespit edilememiştir. Fakat cenote denen kuyularda çeşitli kurban ritüellerinin gerçekleştirildiği ve suya değerli nesneler atıldığı bilinmektedir. Cenote terimi hem coğrafi bir oluşumu hem de Mezoamerikan mimarisinin doğal su-mekânını karşılamaktadır. Kökeni, Meksika'nın Yucatan Yarımadasında kireçtaşı blokların çökmesiyle açığa çıkan yer altı suyunun oluşturduğu doğal çöküntülere dayanmaktadır. Bölgenin su toplama ihtiyacını karşılarlarken bazen de çeşitli kurban ritüellerine de ev sahipliği yapmışlardır. Bu kuyular Mayaların dini yapıyla ilintili su-mekânını oluşturmaktadır. Tasarlanmış bir su-mekân olmasa da kuyuların varlığının dini yapının konumunu etkilemesi olasılıklı bulunmuştur. Her tapınağın bir cenote 'si olmak zorunda değildir. Fakat olasılıklı olarak cenote'lerin mevcudiyeti Güney Amerika tapınağının da konumunu etkilemiştir. Aşağıdaki görsel şehir surları ve suyun konumunu göstermektedir (Şekil 3.54). Suyun tapınak komplekslerine ulaşmamış

olması tapınakta herhangi bir su ritüelinin ihtimali düşürürken taşıma suyun kullanıldığı da düşünülebilir.

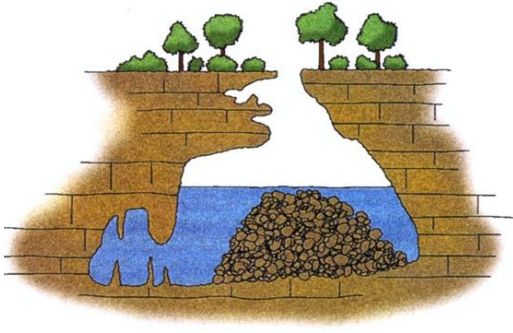

Şekil 3.54 Honduras'taki Yarumela veya El Chirral arkeolojik alanının yapılarını yeniden canlandıran illüstrasyon (Kurawa, 2010)

Meksika'nın Yucatan yarımadasındaki su kaynakları birkaç gölden ibaret olmakla birlikte cenote'ler bu anlamda bölgenin temiz su temininin de başlıca unsurlarındandır (Şekil 3. 55). Bundan dolayı tapınaklar ve yerleşim, bu su kaynaklarının yakınlarında konumlandırılmıştır. Cenoteler, uzun süre bölgenin çoğunda başlıca su kaynağı olmuş, Büyük Maya yerleşimi Chichen Itza da bu kuyuların yakınlarına konumlandırılmıştır. Chichen Itza'daki Kutsal Cenote (Sacred Cenote) en bilindik olanlardandır. Kutsal Cenote, Kukulkan/El Castillo tapınağı ilişkisi Şekil 3. 57'da gösterilmiştir. Tapınak ve su-mekân yükseltilmiş bir platformla birbirine bağlanmaktadır. Mayalar, cenoteleri Xibalba'ya (Maya mitolojisindeki yer altı dünyası) açılan bir kapı ve yağmur tanrısı Chaac'ın evi olarak görüyorlardı. Bu yüzden kuyu çeşitli ayinlere ev sahipliği yapmakta; kuraklık zamanlarında değerli eşyalar ve insan bedenleri kuyuya bırakılmaktaydı. Bazı kaynaklar Chichen Itza'daki kutsal Cenote'nin bir hac yeri olduğunu ifade etmiştir (Cano,2002). Bu duruma kanıt olarak ise kutsal kuyuya atılan nesnelerin çoğunun Yucatan bölgesine ait olmaması gösterilebilir. Orta Amerika'daki diğer yerlerden Chichen Itza'ya getirilen yeşim, altın, bakır, ahşap nesneler, çanak çömlek, tekstil parçalar vs. atılmıştır. Kutsal kuyuda gerçekleşen bu ayinler tüm cenoteleri kapsamamaktadır. Bu durum sadece belirli teofani alanlarındaki kuyularda

gerçekleşmektedir. Cenoteler dışında Mezoamerikan tapınaklarında herhangi tasarlanmış su-mekâna rastlanılmamıştır.

Chichen İtza bölgesindeki İk-Kil Cenote'si de yine kurban kuyusu olarak kullanılan cenote'lerden bir tanesi olup, günümüzde dalışlar ve yüzme için halka açılarak, su-mekân belleklerde canlı tutulmaya çalışılmıştır (Şekil 3.56). Belize'deki Cara Blanca'da yine hac yapılan diğer kuyulardandır. Görüldüğü üzere Güney Amerika mimarisinde tapınak yapısı içinde bir su-mekân bağlantısı bulunmayıp, cenote denen kuyuların tapınak kompleksinin ek bir yapısı olarak ritüellere cevap verdiği tespit edilmiştir. Günümüzde varlığını sürdüren cenote'ler aktif kullanım senaryoları ile günlük hayatta var olmaya ve canlılığını sürdürmeye devam etmektedir.

Şekil 3. 55 Cenotenin şekli, (Romey, 2004, s. 18)

Şekil 3.56 Hubiku'daki Cenote, Yucatan
(Son of Groucho, 2014)

Şekil 3. 57 El Castillo tapınağı ve Kutsal
Cenote ilişkisi (Frerek, bt)

Geçmiş/ölü dinlerde su-mekân ve bellek araştırmasında, bu dinlerin politeist inanç yapısına sahip oldukları, suyun mitolojilerde hayat veren ilk sebep, her şeyden önce var olan temel madde ve doğurganlık, şifa, masumiyet ile özdeşleşen karakterine ışık tutarken; tanrıların insanları cezalandırmak için seçtiği yöntemlerde de su rol almaktadır. Suyla gelen yıkım, tufan vb. olgular da çok tanrılı dinlerin inanışlarında ve evren tasarımlarında gözlenmiştir. Suyla ilintili çeşitli tanrı tapımları, yağmur vb. doğa olayları için tanrılar olması, bunun yanı sıra medeniyeti kuran su kaynaklarına tapma en çok gözlenen durumlar olup dinlerin mitolojileri de bunun üzerine kurulmuştur. Su hem kendisine tapınılan ilahi güç hem de tanrı tapımlarında kullanılan temel kült objelerden olmuştur. Su ritüellerinde ise suyla yapılan şifa ritüelleri, masumiyeti ispat amacıyla yapılan çeşitli ayinler, arınma ritüelleri, tapınağın temizlenmesinde su uygulamaları, cenaze ritüellerinde suyun rolleri olmak üzere suyun kullanıldığı dinsel törenleri sınıflandırmak mümkündür. Medeniyetlerin ritüelleri ve mitolojileri arasındaki benzeşim toplumsal bellekle ilişkilendirilebilir. Mitoloji ve ritüel birikiminin ürettiği su-mekân tespitinde antik dönem dinlerinde genel anlamda spesifik bir su-mekân beklentisi olmamasına karşın Antik Mısır'ın kutsal gölleri, Anadolu dinlerindeki su anıtları su-mekân üretimlerinin mekânsal karşılıkları olmuştur. Bu mekân bulgularının yaşayan dünya su-mekân tasarımlarını etkilemesi olası bulunmuştur.

BÖLÜM DÖRT

YAŞAYAN DÜNYA DİNLERİNDE SU-MEKÂN

Primitif ya da sistemli bir din olup olmadığı fark etmeksizin, insanlar her zaman kendini aşan, üstün bir varlığa inanmıştır. Bu anlayış mekânsal olarak “inanç yapılarına” dönüşmüş; üstün gücü hatırlatan bir karaktere bürünmüştür. Bu tez çalışması kapsamında inanç yapılarındaki “hatırlatma eylemi” su fenomeni üzerinden incelenmektedir. Antik dinlerin mitolojilerinde genel anlamda suyun yaratılışla eşleştirilip başat bir rol üstlendiği görülmüş hem var eden hem de yok eden doğasıyla aşkın bir unsur olarak betimlenmiştir. Suyun üstlendiği bu rolün tespit edilebilen ritüellerin bazılarında yer bulduğu görülmüştür. Ritüellerde maddi ve manevi arınmanın yanı sıra iyileşme, bereket, doğurganlık gibi kavramlarla da eşleştirilmiş; bu tür ritüellerde de yer almıştır. Suyla gerçekleşen ritüeller çeşitli su-mekanlarını gerekli kılmıştır. Bunlar Antik Yunan, Antik Roma medeniyetlerindeki çeşitli su kapları, su çanağı gibi küçük ölçekli mekanlar olabildiği gibi; bazı inanışlarda arınma ritüellerine eşlik eden su-mekanlar özelleşmiş, tapınma yapısının bir tamamlayıcısı ya da unsuru olmaktan ziyade başlı başına bir mekân olarak öne çıkabildiği gözlenmiştir. Anadolu inanışlarındaki kutsal havuzlar, Antik Mısır’daki kutsal göl/gölet formlu tasarlanmış su-mekanlarla birlikte Güney Amerika senoteleri gibi doğal su-mekanlar bu özelleşmiş ritüel mekanların örneğidir.

Antik dinlerde kullanılan mitoloji, ritüel, mekân şeklindeki üçlü kurgu, yaşayan dünya dinlerindeki su-mekân çözümlenmesinde de tercih edilecektir. Böylece mitolojiden su ile ilgili hangi unsurların ritüellere, yani eylemlere aktarıldığı görülecek; suyla ilgili ritüellerin de hangilerinin bir mekânı örgütlemeye yetebileceği anlaşılacaktır. Yaşayan dünya dinlerindeki su-mekanlar;

- Hint inanışları,
- Uzakdoğu inanışları,
- Yahudilik,
- Hristiyanlık,
- İslamiyet

şeklinde bir güzergâhta anlatılacaktır. Hint ve Uzakdoğu inanışları coğrafi bir ayrımı da kapsayarak birden fazla dini barındırmaktadır. Hint dinlerinde su-mekân, Hinduizm, Caynizm, Budizm ve Sihizm'i içerirken; Uzakdoğu inanışlarında su-mekân Şintoizm, Taoizm, Konfüçyüsçülük ve Çin dinini içermektedir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarının ve peygamberlerinin oluşu gibi sistemli yapısı, su-mekân araştırmasında daha fazla veriye ulaşmada ve mekânsal verileri arttırmada etkili olacağı düşünülmektedir. Bu kısmın su-mekân araştırması çalışmanın diğer yaşayan dünya dinlerine göre daha hacimli bir kısmını oluşturmaktadır. Yine ilahi dinlerin mensuplarının yaşayan dünya dinlerindeki yoğunluğu ve gelecekteki artma potansiyeli de çalışmanın odağının bu noktada yoğunlaşmasına bir etken olarak düşünülebilir.

4.1 Hint Dinlerinde Su-Mekân Analizi

Dünyanın en eski dinlerinden olup, 1,3 milyardan fazla takipçisi olan Hinduizm, dünyada en çok inanılan üçüncü dindir. Hinduizm ahlak, maneviyat ve gelenekler hakkında çeşitli fikirler içeren fakat dini olarak keskin bir düzene, sorgulanamaz dini otoritelere, peygamberlere sahip değildir. Hindular çoktanrılı, panteist, henoteist, tek tanrılı, agnostik, ateist veya hümanist olmayı seçebilirler. Bu noktada politeist ve monoteist dinlerin arasında; fakat politeist inanışa daha yatkın bir duruşu vardır. Hindu inanışları Hindistan, Nepal, Bali, Endonezya başta olmak üzere; Güney Asya'nın diğer ülkelerinde, Güneydoğu Asya'da, Karayipler'de, Körfez ülkelerinde, Kuzey Amerika'da, Avrupa'da, Okyanusya'da, Afrika'da ve diğer bölgelerde yaşanmaktadır.

Su kaynaklarının, nehirlerin kutsallığı pek çok kültür ve inanışta söz konusudur. Su kaynağı zaman sonsuzluğunda akan güç ve kuvvetin sembolü olarak kabul edilmektedir (Erbaş, 2004, s. 252). Kutsal yerlerin pek çoğunun su kenarlarında, nehir yakınlarında olması suya verilen önemin göstergesidir. Hindular için şüphesiz en kutsal alan Ganj nehridir. Hinduizme inananlar Ganj Nehri'ne bereket tanrıçası, hayat veren tanrıça ve insanlığın koruyucusu olarak tapar. Ganj nehri ile birlikte Yamuna ve Saraswati nehirleri de Hindu coğrafyasında kutsal sayılan diğer nehirlerdendir. Suyun arındırıcı ve yenileyici özelliklerinden mitolojilerde, destanlarda faydalanılmış, suya tanrısal özellikler atfedilmiştir.

4.1.1 Mitoloji

“Su, sen her şeyin, tüm varoluşun kaynağısın. Su, dünyanın temelidir; bitkilerin özüdür, ölümsüzlük iksiri amrita'dır; uzun ömür sağlar, yaratıcı güçtür ve her yerde devadır. Veda rahibi ‘Su, bize hayır getirsin’ diye dua eder. Gerçekten su, her yerde devadır” (Bhavisyottarapurana, 31,4; Aktaran Eliade, 2017, s.216).

Hinduizmde evrenin temel yapısını oluşturan beş unsurdan biri sudur ve su kaynakları kutsal sayılmıştır. Nehirler, Hindistan'da tanrıçalar olarak saygı görmekte ve suların maddi, manevi kirleri, tüm günahları temizleyebileceğine inanılmaktaydı. Sanskritçe bir incelemede, büyük Hint nehirlerinin gücü şu şekilde anlatılır: " Narmada nehri kişiyi yedi hafta sonra arındırır, Saraswati nehri kişiyi üç gün sonra arındırır, Ganj nehri kişiyi hemen arındırır ve Yamuna onu gören kişiyi arındırır" (Ashokkumar,2022). Hindu inanişında suyun varoluşun ve ölümsüzlüğün kaynağı olarak görülmesi, nehirlerin sürekli akması ile yenileyen, canlandıran tarafları suyun Hindu inanişlarında olumlu taraflarına dikkat çekmekte herhangi bir olumsuz olgu ile anılmamaktadır. Bu durum su ile kurulan bağın, diğer toplumların aksine neredeyse hiç felaket getirmemesi açısından, daha derin ve farklı olduğı (Öner, 2018, s.41) düşüncesini doğurmaktadır.

Tüm Hindu yaratılış mitosları, mitolojinin merkezini ve aynı zamanda kozmosu da yaratan Brahma, onu koruyan Vişnu ve yok edici Şiva olarak bilinen üç tanrının farklı biçimlerde anlatımlarından oluşmaktadır (Öner, 2018). Temeldeki bu tanrılara eklenen pek çok tanrının hikayeleri ile anlatım çeşitlenmiş ve Hinduların ruhani yazıtları olan Vedalar ve Purana, Brahmanalar, Ramayana, Mahabharata gibi destanlar ile başka birçok metinde ele alınmıştır. Hinduizm'in kutsal metinlerinde önemli bir yeri olan İndra, suları kontrolünde tutan tanrı olarak bilinmektedir. Suları, dolayısıyla yaşam gücünü elinde tutan İndra, yağmurlar yağdıran, bereket veren ve tüm sulara hükmeden tanrı olarak bilinmektedir. Hindistan bölgesindeki bir diğer önemli su tanrısı da sulara hükmeden Varuna'dır. Deniz, göl, nehir, kaynak ve kuyuların tanrısı olarak bilinmektedir. Koruyucu tanrı ve bereket tanrısı olarak bilinen Varuna'ya kuraklık dönemlerinde yağmur temin etmesi dualar edilmektedir. Hindu mitolojisi çok geniş ve kapsamlı alan kaplamaktadır. Bu bölümde Hinduizm'in tamamen açılımını

yapmak, tüm mitolojilerine değinmekten ziyade su ile bağlantılı tanrılar ve başta Ganj nehri olmak üzere su kaynaklarının, nehirlerin Hindistan coğrafyasındaki kutsiyetini anlama noktasında önemli bulunmuştur.

4.1.2 Ritüel

Hindistan için Ganj nehri, nehir hiyerarşisinde en üst sırada yer almaktadır. Suyun kutsal kimliğinin oluşturduğu bu kentsel mekân; doğumdan ölüme değin bir Hindu'nun yaşamındaki tüm ritüellerin gerçekleştiği ortam ve arınma merkezi olarak görülmektedir (Aysel, 2004). Ganj nehri, Yamuna ve Saraswati nehirleri ile birlikte Hindular için önemli hac noktalarından biridir. Bu nehirlerde banyo yapan Hindu hacılar bu ritüelle bütün günahlarından arındıklarını düşünmektedirler. Cenazeleri olduğunda ise ölülerin küllerini yine Ganj nehrine serpmektedirler. Hindistan'da yaygın olan Hinduizm, Budizm ve Caynizm'de kullanılan su ritüelleri ibadet, arınma ve defin ritüelleri gibi temalar altında incelenmiştir.

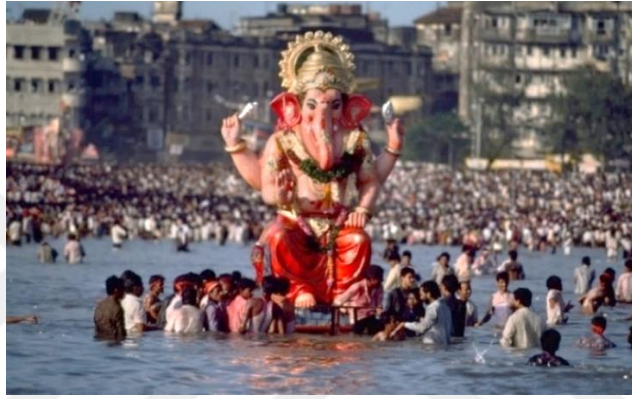
İbadet ritüelleri; Hinduizm'de suyun kullanıldığı en temel dinsel ayinleri oluşturmaktadır. İbadet ritüeli evde, tapınakta veya Ganj nehri kıyısında olabilmektedir. Başlamadan önce tanrı, tanrıça heykelleri temizlenip, mantralar⁶ söylenmektedir. İbadet esnasında Tanrının adı anılırken azar azar su içilmekte ve idolün etrafına su serpilmetedir. Son olarak tanrı heykeline su ikram edilmekte ve ona bağlılık dile getirilmektedir (Sezal, 2007, s. 35). Tapınakta gerçekleşen ibadet ritüellerinde tanrı idolünün her sabah yıkanması ve tütsülenmesi gerekmekte, festival ve özel günlerde de tören eşliğinde nehre götürölüp yıkanmaktadır. Theertha-havari denen bu törende tanrı, tanrıça idolü her yıl dini bir günde⁷ tapınakla ilişkili su kütlmesine getirilmekte, inananlar bu idolle birlikte kutsal bir dalış yapmaktadırlar (Şekil 4.1). Hindu inanişında yaygın bir sembol olan suya dalışın günahları ortadan kaldıran bir gücünün olduğuna inanılmaktadır.

Hindu inanişlarında hac ritüeli diğer dinlerde aşına olunanın aksine kara parçasındaki tasarlamış katı bir mekâna değil de doğal bir mekân üzerinde, suda,

⁶ Mantra denen dini kelime ya da şiirlerin tekrarı ile oluşan titreşimler sayesinde Tanrı ile ruhani bir bağ kurulduğu düşünülmektedir.

⁷ Durga Puja ve Ganesh Chaturthi festivallerinin son aşamalarında Durga ve Ganesh heykelleri nehirlerle daldırılır (Şehgal, 1999, Hinduizm ansiklopedisi)

gerçekleşmektedir. Yatra, yolculuk anlamına gelen ve genelde kutsal nehirlerin birleştiği alanlarda yapılan su ile bağlantılı bir hac ibadetidir. Kutsal su anlamına gelen *theertha*/tirtha ile birlikte *theertha-yatra* olarak bilinmektedir (Şekil 4.2). Hindular için zorunlu bir ibadet olmamakla birlikte, isteyenler gerçekleştirilebilir. Kumb Mela festivali olarak bilinen bu hac ritüelinde, en son 2013 verilerine göre 50 milyona yakın Hindu hacının Ganj ve Yamuna nehirlerinin sularına girdiği bilinmektedir (bbc.com,2013). 12 yılda bir düzenlenen yaklaşık iki ay süren festivalde on milyonları bir araya getiren birleştirici güç su olmaktadır.

Şekil 4.1 Ganesha heykelinin suya daldırılma ritüeli (Pinterest, bt)

Şekil 4.2 Hindu Hacılar, Ganj nehrini geçerken, *theertha-yatra* ritüeli, (tirtha-yatra.blogspot, bt)

Arınma ritüelleri; suyun en yaygın kullanıldığı dinsel uygulamalardır. Eliade'ye göre suyla arınma ve yıkanma ritüelinin amacı, yaratılışın meydana geldiği zamanı canlandırmak, dünyanın ya da yeni insanın doğumunu simgesel olarak tekrarlamak olduğunu ifade etmiştir. Dinsel amaçlı olarak suya yapılan her dokunuş suyla yeniden

bütünleşme ve yaratılış olmak üzere kozmik ritmin iki döngüsünü temsil etmektedir (Eliade, Dinler Tarihine Giriş, 2022). Antik dinlerde olduğu gibi Hinduizmde su sadece fiziksel arınmanın değil; aynı zamanda manevi arınmanın ve içsel huzurun kaynağı olarak görülmüştür. Arınma ritüelleri doğumdan ölüme hayatın çoğu aşamasında yer bulmuş, bu ritüellerin çoğu Ganj başta olmak üzere kutsal kabul edilen nehirlerde kutsal banyo şeklinde gerçekleştirilmektedir (Şekil 4.3). Doğum, ölüm, festivaller ve ibadet öncesi gibi pek çok durum ritüel arınmayı gerektirmektedir. Tabu olarak görülen kan ve kanla teması olan kişilerin topluma tekrar kabulü için arınma şarttır. Yeni doğum yapmış anne ve bebeği dinen kirli⁸ görülüp temizlenme ayini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bazı Hint kabilelerinde, suçlu görülen biri toplum tarafından kirli kabul edilir ve kutsal bir nehirde arınma ritüeli ile topluma geri dönüşü sağlanmaktadır. Bu tür düşünce ve ritüeller, pek çok ilkel kabile inancında da mevcut olup, yıkanmanın amacı genellikle tabu olarak görülen kanın etkilerini suya akıtmaktır (James, 1951, sf. 706). Arınma ritüellerinin önemli bir parçası da mabetlere girmeden önce yapılanlardır. Bunun sağlanması için genelde mabetlerin yakınlarında yıkanmaya elverişli havuzlar yapılmıştır. İleriki bölümlerde tapınak tankı olarak ifade edilecek bu mekanlar, inananların tapınağa arınmış bir beden ve ruhla girmesini sağlamaktadır.

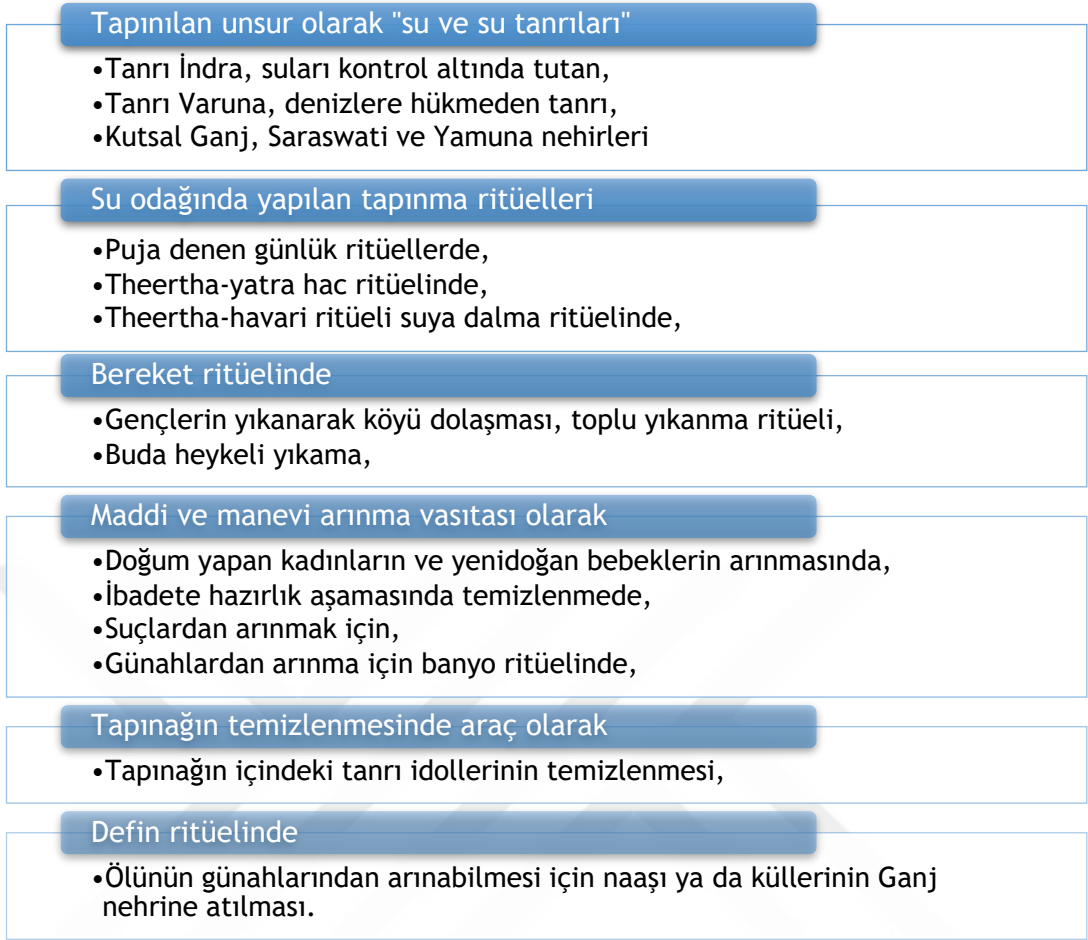

Şekil 4.3 Ganj nehrinde ritüel arınma gerçekleştiren Hindu hacılar (Britannica, bt)

⁸ Anne ve bebeğin ritüel kirlilik hali sutaka/sütaka denmektedir.

Defin ritüelleri de arınma ayinlerini gerekli kılmaktadır. Hinduizmde nehirler temizliği sembolize eder ve Ganj Nehri insanların bütün hata ve kusurlarını silip yok edici özelliğe sahip kabul edilmektedir. Tıpkı fiziksel kirlerden arındırdığı gibi yaşayanları ya da ölüleri manevi olarak temizleyeceği, tertemiz yapacağı düşüncesi hakimdir. Hindular, ölülerini yakıp küllerini Ganj nehrine savurmaktadırlar. Yakılmayan cenazeler yine Ganj'a bırakılır. Her şekilde ölünün kutsal Ganj nehri ile buluşması sağlanmaktadır.

Hindistan'da doğmuş olmasına rağmen evrensel bir din olarak kabul gören Budizm'de ise su, ateş, ay ve güneş hayat veren unsurlar olmanın yanı sıra temiz kalpli Buda'nın muhabbetini göstermeleri dolayısıyla kutsaldırlar (Schimmel, 1999, sf.131). Sihizm inancında Sihler arınma ritüellerini, önemli hac merkezlerinin geniş havuzlarında yapmakta suya dalıp bir nevi abdest almaktadırlar. Endonezya'daki Hindular tarafından Bali'de kutlanan Melasti töreni ise kişilerin kendilerini tüm kötü şeylerden arınmak ve kötülükleri sembolik olarak okyanusa atmak için plajın kenarında yaptıkları bir arındırma ritüelidir. Görüldüğü üzere arınma ve ibadet ayinleri suyun en çok kullanıldığı uygulamalardır. Bunun dışında hasadın bollaşması, toprağın verimli olması, yağmur yağması için yapılan çeşitli bereket ritüellerinde suyun kullanıldığı, toplu yıkanma uygulamalarının yapıldığı bilinmektedir. Suyun kullanıldığı ritüellere dair özet aşağıda belirtilmiştir (Şekil 4.4).

Şekil 4.4 Hint Dinlerinde ritüellerde suyun rollerini gösteren özet (Kişisel Arşiv, 2024)

4.1.3 Su-Mekân

Hint kültüründe suyla ilişkili ritüel mekanları ilk etapta kutsal kabul edilen nehirler oluşturmaktadır. Arınma, hac ritüelleri ile çeşitli festivallerin gerçekleştiği Ganj, Yamuna ve Saraswati gibi nehirler doğal su mekanlar olarak hafızalarda yer etmektedir. Nehirler kutsal kabul edildiği için dini yapılar çoğunlukla bu su kaynaklarının yakınlarında örgütlenmekte, ibadete hazırlık aşamasındaki ritüeller bu nehirlerde gerçekleştirilmektedir. Tapınaklar ve nehrin arasındaki anıtsal merdivenler ise ritüele hazırlık mekânı olarak hizmet vermekte (Şekil 4.5), ayrıca çeşitli adakların hazırlandığı ibadet mekânı, cenaze yakma alanı(Şekil 4.6) ya da yıkanma alanı olarak kullanılmaktadır. Ghat olarak isimlendirilen bu merdivenler dini ve sosyal aktivitelere olanak veren kara ve su arasındaki iletişimi sağlayan, halkın su ile diyalogunu pekiştiren önemli eşik alanlarıdır. Şehre erişim sağlamak, toprağı tutmak, nehir

kıyılarını sabitlemek ve tanımlamak, su akışını yönlendirmek ve yerleşim yerlerini taşkınlardan korumak için inşa edilmişlerdir (Gattupalli, 2023).

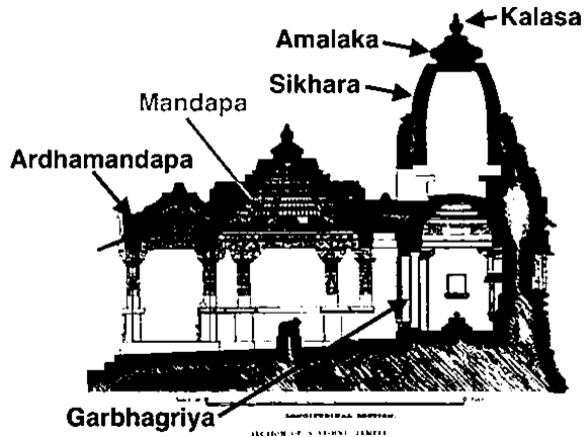
Şekil 4.5 Varanasi şehrindeki ghat'ta günlük aktiviteler (Bansal, bt)

Şekil 4.6 Ganj nehri kıyısındaki Manikarnika Ghat'ta ölü yakma uygulaması (Ramalingaswami, bt)

Kıyıdan kentin içerisine doğru gelindiğinde Ganj nehrini temsil eden yapay havuzlar su ritüellerin mekanları olarak karşılık bulmaktadır. Bunun öncesinde Hindu tapınak mimarisine değinmek yerinde olacaktır. Bir Hindu tapınağı insanları ve tanrıları tapınma, fedakârlık ve bağlılık yoluyla bir araya getirmek için tasarlanmıştır

(Michell, 1988, s. 61-62). Hindu tapınakları farklı coğrafyalarda, farklı stillerde ve malzemelerde, farklı tanrılara ya da bölgesel inançlara göre yapılabilir. Fakat hepsinde değişmeyen şey, yansıttıkları temel fikirler ve sembolizmdir. Hindu tapınaklarında dünyevi ve uhrevi arasında keskin bir ayrım olmayıp, tapınaklar kutsal ve seküler alanlardır. Bir tapınak yapısı derin düşüncelere dalıp düşünülebilen bir alan olabileceği gibi; doğum, evlilik, ölüm, tapım gibi sosyal ve günlük ritüellere cevap verebilen bir yapıdadır. Hindu dini mimarisi heykelsi silüeti, renklerin bir aradalığı, pek çok yüzeyde kullanılan motifler ve bezemelerle ile yaratılan plastik atmosferiyle ayırt edici bir mekân çehresine sahiptir. Tipik bir Hindu tapınağında tapınak kompleksinin en iç kısmında “ana rahmi” anlamındaki garbhagriha denen kutsal mekân bulunur (Şekil 4.7). Tapınağın merkezini oluşturan ve adandığı tanrının tasvirlerini içeren bu kült odada günde dört defa olmak üzere çeşitli ritüeller gerçekleştirilmekte (Şekil 4.8) tanrılar uyandırılıp adaklar sunulmaktadır (Şekil 4.9). Tapınağın suya temas eden ilk mekânı olma özelliğine sahiptir. Garbhagriha’nın ardından Mandapa tapınağın girişi rolündedir. İbadet eden kişiler için sütunlu salon şeklinde tasarlanmaktadır. İlk Hindu tapınakları sadece garbhagriha’dan oluşmakta iken mandapalar daha sonraları eklenmiştir.

Şekil 4.7 Nagara stili Bir Hindu tapınağının mimarisi (wikipedia, bt)

Şekil 4.8 Walkeshwar(Banganga) tapınağının Garbhagriha'sında tanrı idolü (vishnupriyaarts, bt)

Şekil 4.9 Walkeshwar (Banganga) tapınağının Garbhagriha'sında tanrı idolüne su verilmesi (tripadvisor, bt)

Kuraklık ve sellerin bir arada görüldüğü Hindistan coğrafyasında su, ilahi kudretin bir sembolü olarak görülmüştür. Kramrisch'e göre de Hindu tapınakları için seçilecek alan, Antik Sanskrit metinlerine göre, nilüferlerin ve çiçeklerin açtığı, kuğuların, ördeklerin ve diğer kuşların seslerinin duyulduğu, hayvanların yaralanma veya zarar görme korkusu olmadan dinlendikleri su ve bahçelerin yakınında olduğu ifade edilmiştir (Kramrisch, 1946, s. 4). Hindu dini inanışında su, arınmanın başlıca sembolüdür. Fiziksel arınmanın kutsal sulara, nehirlere dalmakla mümkün olduğuna inanılırken, içsel temizliğin doğruluktan geldiğine inanılmaktadır. Bu sebeple tarih boyunca Hint dini merkezleri genellikle sarnıçlar, basamaklı kuyular, nehirler ve denizler gibi su kütlelerinin etrafına veya yakınlarına inşa edilmiş, yüzyıllar boyunca törensel, ruhsal ve sosyal işlevlere hizmet etmiştir (Ashokkumar, 2022). Su, ibadet ve

arınma ritüellerinin bir parçası olduğu için tapınağın başarılı bir şekilde işleminde temel faktörlerdendir. Doğal su kaynaklarının bulunmadığı yerlerde ritüel gereksinimlerini karşılamak için, yapay sarnıçlar veya rezervuarlar inşa edilmiştir. Hindu mitolojisinde, Hindu tapınakları genellikle moorthy(resim), stalam(kutsal yer) ve theertham (bir su kütlesi) üçlüsü ile ilişkilendirilmesi (Rajaratnam,2019), suyun mekânsal hiyerarşideki rolünü göstermektedir.

4.1.3.1 Tapınak Tankları

Hint kültüründe su ile ilişkili ritüeller başta kutsal nehirlerde, yakınlarındaki ghat alanlarında; kent içinde de tapınak tankları denen su-mekanlarda örgütlenmektedir. Tapınak tankları⁹, Hindistan'ın tapınak mimarisinde direkt olarak tapınak kompleksinin bir parçası olarak tasarlanan su depolama ve ritüel amaçlı durgun su tasarımlarıdır. Hindistan'ın iklimik nedenlerden, su mevcudiyetindeki mevsimsel dalgalanmalarla başa çıkmak için kullandığı su koruma yöntemlerinden biri olarak da düşünülebilir. Hindistan'ın farklı bölgelerinde pushkarini, kalyani, kunda, sarovara, talab, pukhuri, ambalakkuḷam, tirtha vb. adlandırmaları mevcuttur (Temple tank, 2024). Pushkarini ya da kalyani banyo kuyuları¹⁰ olarak bilinirken; sarovara ise tapınak tanklarının Sihizm inanışındaki karşılığıdır. Ayrıca daha çok pragmatik amaçlarla kullanılsa da basamaklı kuyular¹¹ da bir tapınak ya da türbe yapısının eklentisi olarak dini-ritüel amaçlı hizmet edebilmektedir. Tapınak tanklarının suyunun, Ganj nehrinden geldiğine inanılmaktadır. Dolayısıyla bu sular ritüel temizlik ve kutsama ayinlerinin bir parçası olarak, tapınma alanından ayrı bir mimari unsur olarak görülmektedir. Ayrıca bu suyun şifalı olduğu inancı, bazı hastalıkların ve rahatsızlıkların tedavisinde, rezervuarın suyundan faydalanılmasına sebebiyet vermiştir. Tapınak kompleksinin yakınına genelde basamaklı şekilde, bazen de mitolojik sahnelerle yer veren dini bezemelerle birlikte, tapınak kompleksinin önemli bir parçası olarak inşa edilmektedir. Ölçekleri değişkenlik göstermekle birlikte, tapınak yapısıyla orantılandığı geniş bir yüzey-temas alanına sahip olduğu

⁹ İngilizce literatürde, temple tank olarak ifade edilmektedir. Rezervuar, kuyu, sarnıç, havuz, gölet olarak değerlendirilebilir.

¹⁰ Banyo kuyuları, yine tapınak yakınlara inşa edilen, *garbhagriha*'daki tanrı idollerinin yıkanması için kullanılan ritüel havuzlara işaret etmektedir.

¹¹ Literatürde *stepwell* olarak geçen, yerel mimaride de *vavs* ya da *baori* gibi karşılıkları olan su depolama amaçlı kuyulardır.

söylenebilir. Hindu tapınak tanklarına ilk örnek Mumbai Walkeshwar'da bulunan Banganga tapınak havuzu verilebilir. Çevresindeki 33 tapınağa hizmet eden kentsel mekânda su ritüellerin merkezini oluşturmaktadır (Şekil 4.10-Şekil 4.11). Banganga tapınak tankı Mumbai'deki en eski (12.yüzyıldan beri) ve en büyük Hindu hac yeridir (Banganga Tank at Walkeshwar, b.t).

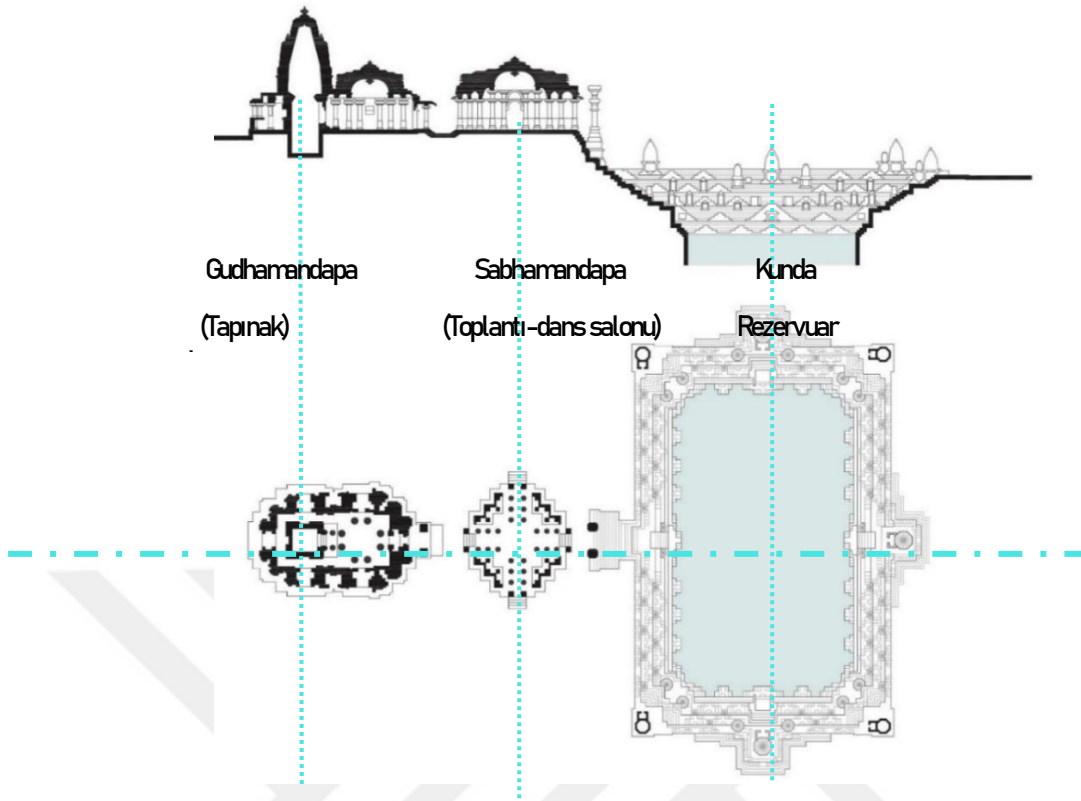
Şekil 4.10 Walkehsmar/Banganga tapınak havuzunun kentsel doku içindeki konumu (Parry, 1987)

Şekil 4.11 Banganga Tapınak Havuzu, Walkeshwar, Hindistan (exhibits.jioinstitute, bt)

Bir diğer tapınak tankı örneği Güneş tanrısı Surya'ya adanmış, M.S. 1026 inşa ettirilmiş olan, Hindistan'ın Gujarat bölgesindeki Modhera Güneş Tapınağıdır. Tapınak kompleksinin Guḍhamandapa denen tapınak salonu, Sabhamandapa isimli toplantı veya dans salonu ve kunda¹² denen rezervuar alanı olmak üzere üç bileşeni vardır (Şekil 4. 12). 11.yüzyıldan kalma kunda, yağmur suyunu depolayan ve bazen yer altı suyuna erişebilen bir havzadır. Dikdörtgen planlı ritüel amaçlı kunda teraslardan oluşmaktadır Suryakunda'yı diğer basamaklı havuzlardan ayıran özelliği basamaklar üzerinde pek çok küçük tapınak yapısının olmasıdır. Taş basamaklar ve üzerindeki küçük niş ve tapınaklarda tanrı ve tanrıça figürleri ile mitolojik sahneler canlandırılmıştır (Şekil 4.13). Suryakunda'un dik kenarları 'mehsana' adı verilen tekrarlayan üçgen düzenlemelerdeki büyük basamaklarla desteklenir. Tekrarlayan mimari biçimin su-mekânı ve bellek ilişkisini arttıracakı kuvvetle muhtemeldir.

¹² Suryakunda ve Ramakunda olarak da bilinmektedir.

Şekil 4. 12 Modhera Güneş tapınağının plan ve kesitleri, (Traditional Water Harvesting Structures of North Central Gujarat, 2020)

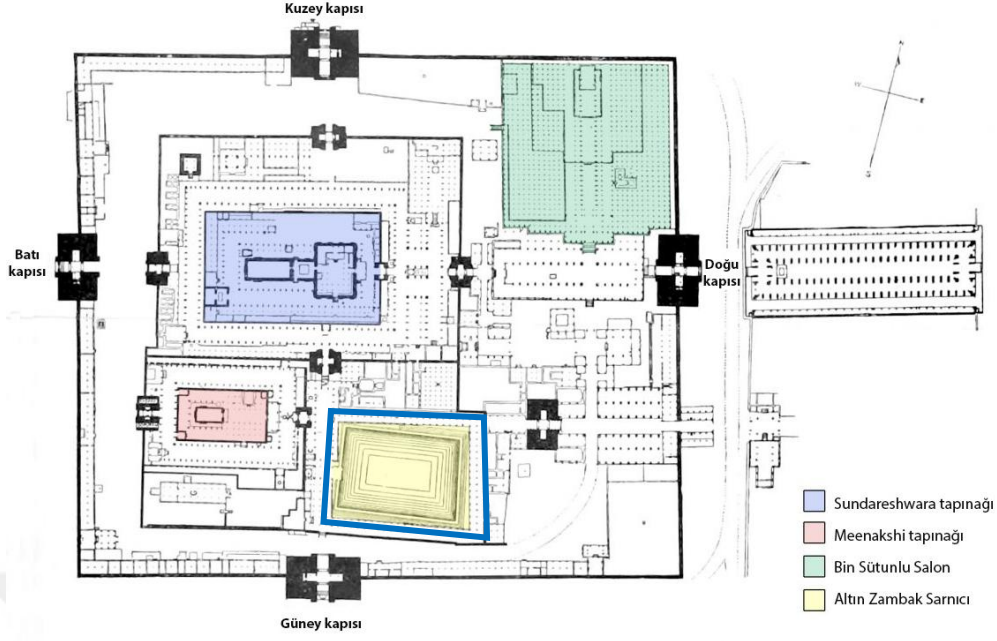

Şekil 4.13 Güneş tapınağının kundasına bakış (Khanna Tyagi, 2024)

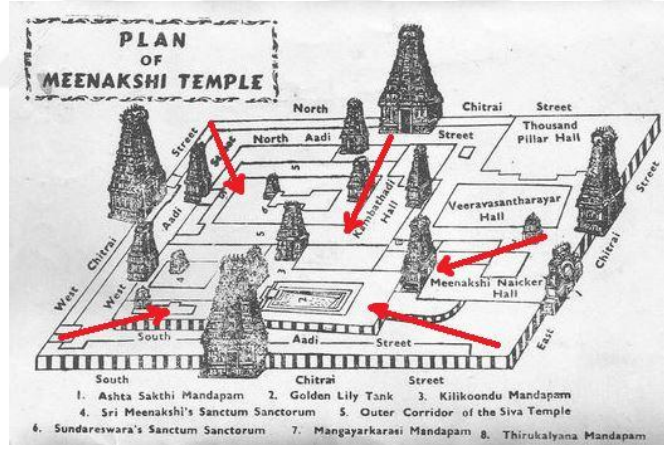
Tamil Nadu kentinde Arulmigu Meenakshi Sundaraswarar Tapınağı, 12. yüzyıldan kalma bir Hindu tapınağıdır. Tanrıça Meenakshi'ye ve eşi Sundareshwarar'a adanmıştır. MS. 1190 – MS. 1205 arasında yaptırılmıştır. 16. yüzyıla değin pek çok yıkım ve tahribata uğramış; 16. yüzyılda genişletilip,

güçlendirilmiştir. Bu tapınak Şiva'yı başlıca varlık gören Hindu inancının merkezlerinden ve hac yerleri¹³nden biridir. Meenakshi Tapınağı, Hindistan'ın güney eyaletlerinde yaygın olan Dravid mimarisinin tipik özelliği olan kapalı sundurmaları, iki veya daha fazla taraftaki yüksek giriş kulelerin, çok sütunlu salonları ve ritüel yıkanma için bir su rezervuarı içermektedir (Fosmire, b.t.). Tapınak kompleksine yaklaşım, hacıların dört yönden yapıya girmesine izin veren dört yüksek kapıyla (gopuram) gerçekleşmektedir. Yapı, Meenakshi ve Sundareshvara için olmak üzere iki tapınak, hacıların yıkanması için kutsal havuz (altın zambak havuzu) ve bin sütunlu bir salonu içermektedir. Ana yapılar dışında Hindu tanrıları ve alimler için irili ufaklı birçok tapınak, düğün ritüelleri için salonlar mevcuttur. Meenakshi Tapınağının planı yakından incelendiğinde, su-mekânın kompleks içindeki konumu görülmektedir (Şekil 4.14). Tapınağın güney ucunda *Porthamarai Kulam* su ritüellerinin mekanıdır. Bu terimin karşılığı altın zambak ya da altın nilüferli havuz olarak çevrilmektedir. 16. Yüzyılda (1516) hacıların suya dalıp temizlenmeleri için yapılan havuz 50*37 metre boyutlarındadır (Theertham, 2012). Ritüellerde bolca yer alan su motifi, mekânsal olarak da havuz formunda var olmaktadır. Bu havuz sadece arınma ritüellerinin bir parçası olmasının yanında, bu kadar büyük alanda yağmur suyu toplama işlevini de görecekte şekilde tasarlanmıştır. Yapı içinde gizlenmiş antik yağmur suyu toplama boruları vasıtasıyla 14 dönümlük alandaki su, %1-2'lik eğimle bu antik havuzda toplanmaktadır (Şekil 4.15).

¹³ Bu merkez, yılda on günlük Meenakshi Tirukalyanam festivali sırasında bir milyondan fazla hacı ve ziyaretçiyi çekmektedir

Şekil 4.14 John Murray'den Meenakshi Tapınağı Planı, Hindistan, Burma ve Seylan'daki Gezginler İçin Bir El Kitabı (Londra: J. Murray, 1911)

Şekil 4.15 Antik yağmur suyu toplama sistemi (resonantnews, bt)

Bir diğer su-mekân örneği Sihizmin önemli merkezlerinden, Hindistan'ın Pencap eyaletinin Amritsar şehrinde bulunan, Altın Tapınaktır. Burası Sihler için toplantı ve ibadet yeri, aynı zamanda Sihizmin ruhani bölgesi ve önemli hac merkezidir. Amritsar, Guru Ram Das tarafından kurulmuş olup adını 'amrit' (nektar) ve 'sar' (sarovar) kelimelerinin birleşiminden almaktadır (Ashokkumar, 2022). Ölümsüzlük havuzu olarak da isimlendirilebilecek bu yapay göl hem şehrin hem de kompleksin kilit

unsurudur. Harmandir Sahib olarak da bilinen Altın tapınak yaşamın her kesiminden ve inancından tüm insanlara açıktır. Kare planlı yapının dört adet girişi vardır. Tapınak merkezde yer almakta olup, tıpkı bir ada gibi etrafı su kütlesi ile sarılmıştır (Şekil 4.16). Herkese açık etkisi yaratan dört yönden girişin aksine, merkezdeki tapınağa erişim tek bir köprü ile sağlanmakta, bu da varılacak noktanın tek olduğuna dair Sih inancının vurgusu olduğu düşünülebilir. Yapı gurubu, tapınak ve havuzun etrafındaki yapılardan oluşmaktadır. Yapay havuz, 1577'de tamamlanmıştır. Kompleksin tasarımında havuz önemli bir başlangıç noktası olup, tapınak yapılmadan öncelikle yapay havuzun yeri belirlenmiştir. Bu da inanç sistemlerinde, ritüellerindeki suyun merkezi rolüne referans vermektedir. Altın tapınak kısmı iki katlı kare planlı, altın varaklı ve kubbelidir. Nerdeyse 150*150 metre denebilecek kare bir havuzun içinde yer almaktadır (Şekil 4.17). Tapınaktaki hac ritüelinde hacılar, tapınağa girmeden önce havuzun etrafında saat yönünde bir tavaf yaparlar. Sarovar denen yapay havuz 5 metre derinliğinde olup etrafı istinatla çevrilmiştir. Sih hacılar, kişinin karma¹⁴sını arındırıcı, onarıcı güçlere sahip olduğu düşüncesiyle havuza girmeyi tercih etmektedir. Ayrıca bu havuzun suyunun hastalara iyi geldiği düşüncesi mevcut olduğundan şişelere doldurularak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktadır.

Şekil 4.16 Amritsar Altın Tapınak kompleksi (sanskritimagazine,bt)

¹⁴Karma: Hinduizm, Budizm, Jainizm, Taoizm ve Sihizm gibi dinlerde kullanılan bir terim olarak; yapılan herhangi iyi ya da kötü bir fiilin evren tarafından size geri dönüşünün olması anlamına gelmektedir.

Şekil 4.17 Havuzdan Altın tapınağa bakış (pixabay,2018)

4.1.3.2 Pura

Bir pura, Bali Hinduizmi mensupları için ibadet yeridir. Hinduizm'in de görüldüğü Bali adasında ve Endonezya'nın diğer bölgelerinde puralara rastlanmaktadır. Puralar, kapalı duvarlar içinde açık hava ibadet yeri olarak tasarlanır ve mimari bileşenleri açıklıklarla birbirine bağlanır. Çeşitli pura tipleri olup pura tirta ve pura segara'lar su ile bağlantılı bileşenler içermektedir. Pura tirta “su tapınakları” olarak bilinmekte; dini işlevlerinin yanı sıra şehrin sulama sisteminin bir parçası olarak fonksiyonel çalışmaktadır. Su tapınaklarının en bilinen örnekleri Bratan gölünün içine inşa edilen Pura Ulun Danu Bratan (Şekil 4.18)ve Pura Tirta Empul'dur (Şekil 4.19). 962 yılında inşa edilmiş Pura Tirta Empul, bin yılı aşkın bir süredir önemli bir kutsal su tapınağı olup, Bali Hindularının kendilerini bir dizi su hortumunun altında arındırdıkları petirtaan denen ritüel yıkanma havuzları içermektedir (Balinese temple, 2025).

Şekil 4.18 Pura Ulun Danu Bratan/ Bratan Gölü, Bali, Endonezya (Triton, 2022)

Şekil 4.19 Pura Tirta Empul, Travis Levius (cntraveler, bt)

Pura segara tapınakları ise deniz tanrılarını yatıştırmak için deniz kenarında bulunan bir pura türüdür. Pura segaralar, Bali deniz tanrılarına ibadet etmek için kutsal bir yer olarak görülmektedir. Melasti denen Hindu-Bali arınma ritüeli sırasında, yaşam suyu olarak kabul edilen tirta amerta'yı elde etmenin sembolik eylemi olarak, günahlardan arınmak, kötülükleri okyanusa atmak için sahil, göl gibi su kaynaklarının kenarında yapılmaktadır (Meraih Kesucian Diri Menjelang Nyepi dalam Upacara Melasti, b.t.). Bu törenlerde dua etmenin yanı sıra, bir tapınağa ait tüm kutsal nesneler ve tüm kutsal ekipmanlar temizlenip, saflaştırılmaktadır. Pura Tanah Lot ve Pura Uluwatu deniz tapınaklarına örnek verilebilir (Şekil 4.20).

Şekil 4.20 Pura Tanah Lot (Leiter, 2024)

Hindu tapınaklarında suyun konumu hakkında fikir veren örnekler incelendikten sonra, bu örneklerdeki su-mekanların tekil örnekler olmaktan ziyade tapınak yapısının temel bileşenlerinden biri olduğu ve bu ritüel mekanlarında suyun ruhani yönüne vurgu yapılırken pragmatik olarak sudan faydalandığı gözlemlenmiştir. Hindu tapınaklarının sadece dinsel bir mekândan ziyade sosyal, ekonomik yönünden bahsedilmiştir. Bu durumun suyun eşlik ettiği tapınma mekanının hem sürekli yaşayan bir mekân olmasına, hem de bellekteki yerini kalıcılığına tesir ettiği düşünülmektedir.

4.1.4 Su ve Mezar Mimarisi

Hindu inancında, ölümün sürekli bir yeniden doğuş döngüsünün doğal bir parçası olduğu görüşü hakimdir. Yani fiziksel bedenleri öldükten sonra geride ruhun kaldığına ve gerçek doğasına yerleşene kadar reenkarnasyona devam ettiğine inanırlar. Bu dönüşüm süreci birçok yaşam alabilir ve her ölümle birlikte Brahma'ya yaklaşılmaya çalışırlar. Hindular, ölümden sonra fiziksel beden her hangi bir amaca hizmet etmediğine ve bu nedenle korunmasına gerek olmadığına inanırlar. Bu yüzden çoğunlukla cenazelerini yakma yolunu tercih ederler. Yakma eyleminin de ruhu serbest bırakmanın ve reenkarnasyona yardımcı olmanın en hızlı yolu olduğuna inanmaktadırlar. Cenaze yakma ritüeli(mukhagni) Ganj nehri yakınında gerçekleştirilirken, külleri de yine Ganj'a atılmaktadır (Şekil 4.21). Ganj nehrinin, cenazeyi yaşarken işlediği günahlardan arındırdığına inanılmaktadır. Bu durum suyun hem yaşarken hem ölüyken bedeni ve ruhu arındırdığının göstergesi konumundadır. Hindu dinlerinde stupalar mezar yapıları olarak bilinmesine rağmen, bu anma

yapılarında suyla bağlantılı bir spesifik mekâna rastlanılmamıştır. Mezar mimarisinde de özellikli bir su-mekân çalışması olmamasına rağmen tekil örneklerin varlığı suyun ve yapının bellekle ilişkisi açısından önemli bulunmuştur.

Şekil 4.21 Nehir kenarında hazırlanmış bir cenaze (Del Molin, 2020)

4.1.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân

2016 yılında, Spacematters mimarlık tarafından Hindistan Barmer kentinde inşa edilen Taş ve Işık tapınağı su-mekânın yakın geçmiş tasarımlarını görmek adına önemli bulunmuştur (Şekil 4. 22). Bu örnekte geleneksel Hindu mimarisinin önemli su-mekân bileşeni olan tapınak tankı yerine üç farklı su-mekân tasarımıyla yapı çevrelenmiştir. Bu su-mekanlar durgun suyun kare bir formla çevrelendiği bir meditatif fonksiyonlu havuz, tapınağın garbhagriha'sının (kutsallar kutsalı) arkasındaki su kaynağı ve kaynaktan akan hareketli su tasarımından oluşmaktadır. Topografik olarak da bir su kaynağına yakın konumdaki tapınakta, tasarlanmış suyun yapı ile kurduğu bağlantılar değerli görülmüştür (Şekil 4.23 -Şekil 4. 24-Şekil 4. 25).

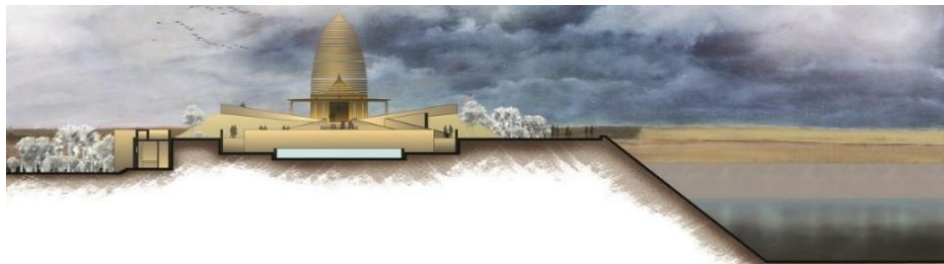
Şekil 4. 22 Taş ve Işık Tapınağı, (spacematters, bt)

Şekil 4.23 Taş ve Işık Tapınağı planı ve su-mekanların konumu (spacematters,bt)

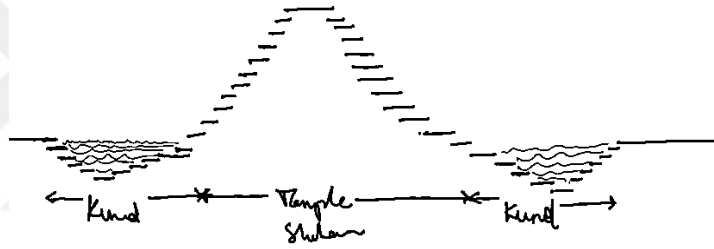

Şekil 4. 24 Taş ve Işık Tapınağı kesit ve su-mekanlar (spacematters,bt)

Şekil 4. 25 Taş ve Işık Tapınağı kesit ve su-mekanlar (spacematters,bt)

Bir diğ er modern Hindu tapınağı örneğı 2019 yılında tamamlanan Basamaklar Tapınağı¹⁵, Sameep Padora ve ortakları tarafından, Nandyala'da tasarlanmıştır. Köy halkının kullanımı düşünülen, suyun mekânsal karakteri ile ön plana çıktığı bir örnek olmuştur. Proje hem suyun hem ritüel fonksiyonu hatırlatması hem de su toplamaya yönelik ekolojik stratejisi ile öne çıkmaktadır ( ekil 4.26). Suyun alçakta bulunan bir havuza veya kunda'ya yönlendirilmesiyle, Hindistan'ın mimari mirasının önemli bir parçası olan ghat'lardaki dini ve sosyal atmosfer yakalanmak istenmiştir (Abdel, 2020). Kara ve suyun buluştmasının temsili olarak, Ganj nehrindeki su ritüellerinin  ağırtıran Basamaklar tapınağı Hindu tapınak mimarisinde su-mekânın başarılı yakın geçmiş örneklerindendir ( ekil 4.27). Geçmiş tapınak tanklarında görülenin aksine suyun çevrelenmiş olmayıp, tüm kompleksi kaplayan görünümü su-mekânın temas yüzeyini arttırmakta, tapınağı yeni buluşmalar ve deneyimlere açık hale getirmektedir.

Şekil 4.26 Basamaklar Tapınağının suyla(kunda) kurduğı ilişki gösteren konsept kesit (Sameep Padora ve Ortakları, bt)

Şekil 4.27 Basamaklar Tapınağı (Sumner, bt)

¹⁵ Balaji Temple ya da Temple of Steps olarak geçmektedir.

2020 yılında Saket Sethi'nin tasarladığı Sunoo Tapınak evi, ölçek ve bağlam olarak farklı bir pozisyonundadır. İşverenin ev ve tapınağın yan yana konumlandırılması isteği üzerine ortaya çıkan bu tasarım, yumurta formu bir tapınağa sahiptir (Şekil 4.28-Şekil 4.29). Bu kadar küçük ölçekli bir tasarımda dahi tapınak formunun çevresini sarmalayan durgun su tasarımı kısıtlı ritüele imkân tanıyacak boyutlarda olsa da bellekte hatırlattıkları açısından kıymetlidir. Dairesel formda dönen bir su-mekân tasarımı (Şekil 4.30) adeta tapınak tanklarının etrafında hacıların tavafını hatırlatmakta, bu sebeple mekânsal bellek incelemesinde üstünde durulması gereken bir yapıdır.

Şekil 4.28 Sunoo Tapınağı ve ev ilişkisi (Charuau, 2020)

Şekil 4.29 Sunoo Tapınağı ve suyun ilişkisi Charuau, 2020)

Şekil 4.30 Sunoo Tapınak Evi Planı, Ev ve Tapınak İlişkisi (Saket Sethi Design, 2020)

Hint dinlerinde mitolojilerinde suyun hâkim unsur olduğu, ritüellerde bolca kullanıldığı görülmüştür. Suyla ilgili ritüellerin çokluğu, başta Ganj nehri olmak üzere nehirlerin kutsal kabul edilmesi ve pek çok ritüele ev sahipliği yapması su-mekân beklentisini güçlendirmektedir. Zira Hindu tapınak mimarisinin tipik bir unsuru olarak tapınak tanklarının mevcudiyeti bu beklentiyi gidermekte; ölçek olarak kapladığı alanla da büyük bir ayak izi oluşturmaktadır. Hindu inancındaki bu tankların suyunun Ganj nehrinden geldiği düşüncesi suyun mekânsal otoritesini açıklar niteliktedir. Hafızalarda kalan Ganj suyu imgelemi, suyun ritüellere cevap veren, deneyime tabi olan yanı, yaşayan bir mekân olması tapınak taklarının en büyük artılarından. Pura tirta ve pura segaraların Bali Hinduizminin su-mekanları olarak var olduğu görülmüştür. Defin ritüellerinde suyun aktif rolü olmasına karşı mezar yapılarının spesifik bir unsuru olarak bir su-mekâna rastlanmamaktadır.

Son olarak yakın geçmiş örnekleri incelendiğinde Hindu tapınak mimarisinin kendine has heykelsi, bezemeli halinden uzaklaşarak mimari ifade dilinin sadeleştiği söylenebilir. Tapınak tanklarında da benzer durum söz konusudur. Yakın geçmişte tapınak tankı ifadesi çok kullanılmamasına karşın ritüel ve diğer kullanımlar için çeşitli su mekanların söz konusu olduğu görülmüştür. Su-mekanlar ölçek ve biçimsel olarak değişiklik göstermeye başlamışlardır. Oranları biraz daha küçülerek, farklı mimari formlarda ve karakterlerde, inananlara Ganj nehrinde yaptıkları ritüelleri yeni mimari biçimiyle aktarmaya çalışmaktadır.

4.2 Uzakdoğu İnançlarında Su-Mekân Analizi

Uzakdoğu inançları Çin, Kore, Japonya, Vietnam, Endonezya gibi coğrafyalardaki inançları kapsamaktadır. Çin’de Sinizm, Konfüçyanizm, Taoizm gibi inançlar hakimken; Japonya’da Şintoizm, Konfüçyanizm ve Japon Budizmi hakimdir. Sinizm toprağın, suların, dağların, ormanların bir ruhunun bulunduğu inanılan; insan sevgisi, adalet ve bilgeliğin en temel erdemlerden olduğu bir dindir (Kahraman, 1993, s. 62). Konfüçyanizm, Konfüçyüs’ün öğretilerinden oluşan, insanın bildiğini ve bilmediğini bilmesi düsturu üzerine kurulan dindir. Çin’de yaygın bir diğer milli din ise ilkelerini Lao Tseu’nun oluşturduğu; takip edilmesi gereken yol, rota anlamlarına gelen, insanları ahlaki gelişim yoluyla ölümsüz olmaya teşvik eden Taoizm’dir.

Japonya’nın yerli dini Şintoizm ilahların(kamilerin) yolu anlamına gelmektedir. Şinto dini, esasen kami denen ölümlerin ruhlarına tapmakta, bu yönüyle animizme benzetilmektedir. Bu inanışta Tanrı kavramı olmayıp; ölümlerin ruhlarının ilahlaştırılarak(kami) insanların evlerinde yaşamaya devam ettiği ya da çeşitli kaya, dağ, bitki, ağaç, vb. doğa formlarına büründüğüne inanılmaktadır. Budizm ise temel ilkeler anlamında Şinto dininden ayrılmakta ve doğduğu topraklardaki (Hindistan) Budizmden de farklılaştığı için Japon Budizmi olarak geçmektedir. Buda, insanların nasıl ahlâklı yaşayabileceği ve mutlu olabileceğiyle ilgili düşünceler öne sürmüş, daha sonra onun öğretilerinin etrafında bir sistem oluşturularak Budizm dini kurulmuştur. Budizm’de gerçek amaç nirvanaya ulaşmaktır (Şenavcu, 2015, s. 51).

4.2.1 Mitoloji

Çin kültüründe evren *ying* ve *yang* denen enerji ağından oluşmaktadır. Çin yaratılış mitlerinin çoğunda kaostan düzene geçişle *ying* ve *yang*’ın denge kurması arasında ilişki mevcuttur. Çin yaratılış mitosunda ilk yaratıcı Pan Gu kaosa düzen vermek için yeryüzü ve gökyüzünü ayırır, ardından bedenini parçalara ayırarak güneşi, ayı, yıldızları, dağları, denizleri ve bitkileri meydana getirerek evreni yaratır. Son olarak insanlar da tanrıça Nü Wa’nın toprağı su ile şekillendirmesi sonucu meydana gelmiştir (Wilkinson, Philip, 2010, s.172). Çin ve Güneydoğu Asya mitolojisinde önemli bir su simgesi olan ejderha, yağmur ve yıldırım tanrısı olarak bilinmektedir (Şekil 4.31). Suların hâkimi olan ejderhalar bulutlarda, göllerde, suyun olduğu her yerde koruyucu

tanrı olarak bulunur ve bereket ile özdeşleştirilirler (Gezgin, 2016, s.102). Yaşamı temsil eden ejderha, tüm canlıları besleyen ve medeniyetleri doğuran, ritmik dalgalanmalarıyla hayat ile uyum içerisinde olan, suyun ruhunun simgesidir (Eliade, 2022, s. 92).

Şekil 4.31 Çin Mitolojisinde Ejderha Tasviri (studycli, bt)

Japon yaratılış mitolojisinde, yaratılışın temel unsuru olarak *İzanagi ve İzanami* figürleri ile karşılaşmaktadır. Erkek ve dişi karakterler olup aynı zamanda ying ve yangı temsil etmektedirler. İkisine yüzen bir ülke yaratma görevi verilmiş; bu iki karakter mızrakları ile okyanusu karıştırarak Japon adalarını, denizi, nehirleri, dağları ve ovaları meydana getirmişlerdir (Şekil 4.32). Daha sonra bu iki tanrının birlikteliğinden diğer tanrılar meydana gelmiş ve İzanami öldüğünde yalnız kalan İzagani ise ölümün kirini üstünden atmak için gittiği bir nehirde, vücudunun uzuvlarını yıkarken diğer tanrıların oluştuğunu görmüştür. Bu mitoloji suyun yaratılışı destekleyen doğasına işaret etmektedir.

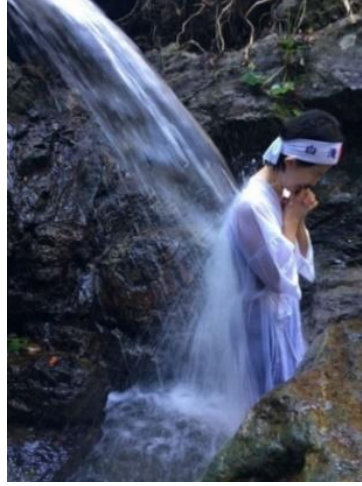

Şekil 4.32 İzagani ve İzanami'nin dünyayı yaratmasını betimleyen görsel (Young, 2024)

4.2.2 Ritüel

Japonların yerel dini olan Şinto inancında su önemli bir yer tutup, ritüellerde aktif rol almaktadır. Şintoizm’de ruh ve beden temizliği önemlidir ve temiz olmayanlar, ilahların huzuruna çıkmaya layık değildir algısı hakimdir (Kahraman, 1993, s. 78). Şintoist anlayış, kötülük problemiyle ahlaki açıdan ilgilenmemekte, onu kirlilik olarak algılamaktadır. Kötülüğün şifasının da arınma ve temizlenmede olduğuna inanılmaktadır. Bu durum, bireysel(harai)ve toplu arınma törenleri(ohoharai) olarak günlük yaşamlarına yansımıştır. Arınma ritüelleri; maddi ve manevi temizlik için soğuk suyla yapılan tam vücut arındırma misogi ile parmaklara su dökmek ve ağzı çalkalamak olarak bilinen harai şeklindedir. Misogi, yılın on bir ayında soğuk suyla yapılan tam vücut arınma ritüelidir (Şekil 4.33). Soğuk suyla gerçekleştirildiğinden aynı zamanda hidroterapi¹⁶ yöntemi olarak da kullanılmaktadır. Dondurucu su, fiziksel bir meydan okumanın yanında kişisel ve zihinsel gelişim için meditatif bir yol oluşturmaktadır. Tsumi kegare olarak adlandırılan günahlardan ve kirliliklerden vücudun arındırılması uygulamasıdır. Bu uygulamanın kökenlerinin Izanagi'nin Yomotsukuni'den döndükten sonra yeraltı dünyasının kirliliğinden kurtulmak için abdest alıp ritüel arınma gerçekleştirmesine bağlanmaktadır (Kazuhiko, 2007). Maddi ve manevi arınmayı karşılayan misogi, bir bedeni kirlilikten temizlemenin yanında yeni bir ruhu karşılamayı sağlamaktadır. Misogi ve harai benzer amaçlarla ritüel arınmayı sağladığından genellikle misogiharae olarak da bilinmektedir. Arınma ritüelleri mümkün olan durumlarda Ise tapınağında olduğu gibi, tapınak arazisindeki doğal kaynaklarda, şelalelerde veya su yollarında yapılmaktadır (Şekil 4.34).

¹⁶ Hidroterapi: Su üzerinden iyileşme, şifalanma maksatlı tıp dalıdır.

Şekil 4.33 Şelale altında misogi yapan bir kadın (fun-japan, bt)

Şekil 4.34 Ise tapınağı yakınlarında ohoharae (greenshinto, 2013)

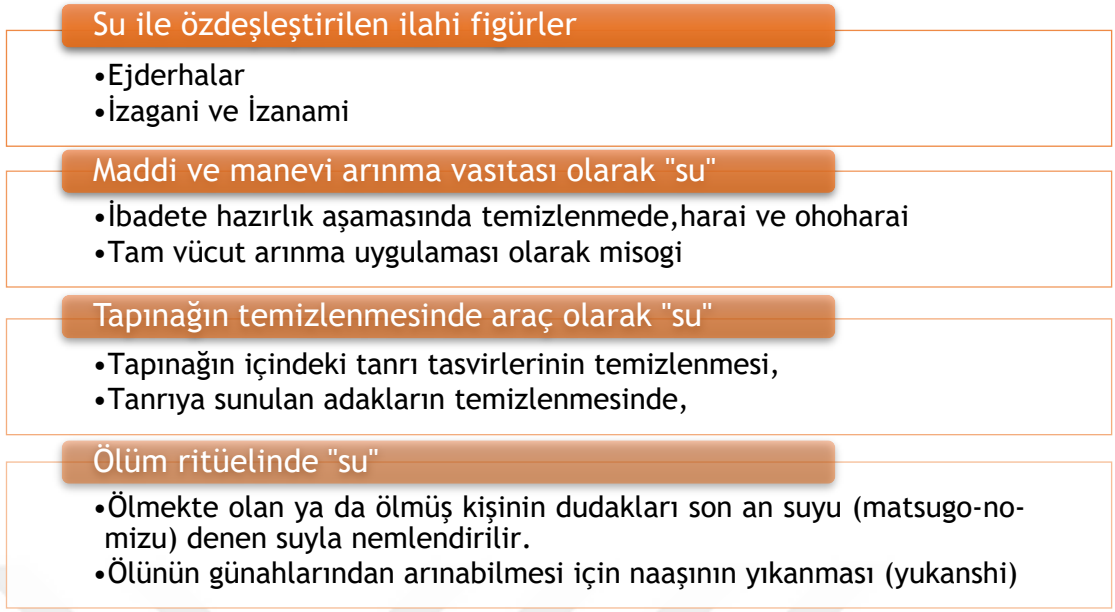
Bir Şinto mabedinin iç avlusunun girişindeki *temizu-ya* (*Chōzu-ya*), mabede girmeden önce bedeni arındırma yeridir. Burada ibadet edecek olanlar harai arınma ritüeli olarak ellerini ve ağızlarını akan suyla yıkarlar. Bu ritüel Japonların tam vücut arınma ayini olan misoginin basitleştirilmiş, kısaltılmış bir versiyonudur (Manabu, 2016). Harai ritüelinin uygulanması ise şu şekildedir: İlk olarak sağ elle su kepçesi alınır ve sol ele su verilir, ardından kepçe sol ele alınır ve sağa su verilir. Kepçe tekrar sağ ele alınarak ağız yıkanır, son olarak da sol ele su dökülerek kepçe yerine kaldırılır. Tüm işlemin tek bir kepçe dolusu su ile yapılması önemlidir (Şekil 4.35).

Şekil 4.35 Temizuya ritüel aşamaları (Manabu, 2016)

Su, Uzakdoğu dinlerinde başta arınma ritüellerinde rol almakta, bunun yanında Çin'in önemli dinlerinden biri olan Konfüçyüsçülükte özellikle yeni yılda tapınaklar, tasvirler ve evler temizlenmektedir. Böylece kötü ruhlardan arınmış olduklarına inanmaktadırlar.

Uzakdoğu dinlerinde su, defin kültüründe de yer almaktadır. Şintoizmin dünyevî bir din olması ve ölüm sonrası için kami olma dışında bir öğretisi olmadığından, defin kültürlerinde Budizm'in inanç esaslarını yerine getirmektedirler. Budizmden önce ölülerini gömen Japonlar, Budizm ile tanıştıktan sonra çoğunlukla ölü yakma geleneğine uymuşlardır. Budizm'de ölüler yakılır, küllerinin konulduğu kavanozlardan bir tanesi eve, bir tanesi Budist mabedine, bir tanesi de mezarlığa götürülür. (Şenavcu, 2015, s. 163). Defin kültürlerinde, ölmekte olan veya ölen kişinin dudaklarını son an suyu (matsugo-no-mizu) verilir. Bu su, sembolik olarak cesedi canlandırmak için son şanstır. Ölüler artık yaşayanların suyundan içmeyecekleri için, bu su ile hem ölen kişiye bir sunu verilmiş hem de onun gerçekten öldüğünün kanıtı olarak görülmüştür. Cenaze işlemlerinin başlamasıyla birlikte vücut yıkanır ve vücut delikleri pamuk veya gazlı bezle kapatılır, cenazenin bedeni ritüel olarak giydirip hazırlanır ve *Sanzu* (Üç Geçiş) *Nehri*'ni geçmek için madeni para ve merhumun sevdiği eşyalarla tabuta konur (Anonim, Japanese funeral, 2024). Daha sonra krematoryumda yakılmaya gider. Japon cenaze törenleri *yukanshi* olarak bilinmektedir. Geleneksel Japon kültüründe ölüm ritüellerinin önemine rağmen, ölümle ilgili her şey kirlilik kaynağı olduğu düşünüldüğünden ölülerle temasa geçtikten sonra, bireyler arındırıcı ritüellerle kendilerini temizlemelidir (Şekil 4.36).

Şekil 4.36 Uzakdoğu inançlarında dini ritüellerde suyun rolleri (Kişisel Arşivi, 2024)

4.2.3 Su-Mekân

Çin’de yaygın olan Taoizm, Budizm ve Konfüçyanizm inançları doğrultusunda Taocu tapınaklar guan/daoguan, ve miao şeklinde bilinmektedir. Çin Budist tapınakları si/siyuan; Konfüçyanizm tapınakları Konfüçyüs tapınağı olarak geçmektedir. Taoizmin tapınak guanlar sessizliğe ve dış dünyadan izole olmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden derin ormanlara, sağlam kayalara inşa edilmeye çalışılmıştır. Bir Konfüçyüs tapınağı, Konfüçyüs’e ve bilgelerine, filozoflarına saygı gösterilmesi için yapılan bir tapınaktır. Hem bir tapınak hem de okul olarak Konfüçyüs öğretilerini onurlandırmak amaçlanmaktadır. Çin tapınakları genelde toprak ya da taştan yükseltilmiş bir platform üstünde yer almakta; fakat tapınağın geneli ahşap iskeletten oluşmaktadır. Kıvrımlı ve sarkan saçaklara ve üst üste yığılmış çatı konstrüksiyonuna sahiptir. Canlı renkleri ile Çin ejderhalarının ve başka mitolojik karakterlerin bulunduğu zengin süslemeleriyle bilinir. Çin tapınakları genelinde mekânsal dizilim incelendiğinde tapınma kompleksi içinde veya çevresinde yapısal bir unsur olarak özelleşmiş su-mekâna tesadüf edilememiştir. Fakat Yuantong Budist Tapınağı ve Chongsheng Tapınağı’nda olduğu gibi su ile ilişki kuran mabet örnekleri mevcuttur (Şekil 4.37-Şekil 4.38). Chongsheng Tapınağı’nda olduğu gibi suyun

içindeki taş heykeller ya da balıklarla Çin mitolojilerini, suyun buradaki konumunu anımsatan bir karakteri vardır.

Şekil 4.37 Kunming'deki Yuantong Budist Tapınağı (Panoramic Images, 2019)

Şekil 4.38 Yunnan Chongsheng Tapınağı'nın avlusunda su-mekân (lovepik, bt)

Japon tapınakları genelde Şintoizm ve Japon Budizmi ekseninde gelişmiştir. Japonlar için ibadet evde ya da mabetlerde yapılabilir. Japonya'da yüz binden fazla mabet ve Şinto tapınağı bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu tapınakların girişleri simgesel mabet kapısı *torii* ve/veya kutsal halat *şimenavanın* da olduğu yerlerdir. Torii kapıları dünyevi olanla kutsal alan arasında bir eşik görevi görmektedir. Torii kapıları, şehrin ortasında olabileceği gibi ormanlarda veya ıssız dağlarda bulunabilir. Tapınağın

yönelimine¹⁷ göre kırmızı başta olmak üzere, sarı, mavi ve siyah renkte olabilmektedirler. En yaygın görülen kırmızı torii kapıları canlılık ve kötü ruhlardan korunmayı sembolize eder. Torii kapıları basit bir mimarisi olsa da anlam olarak derin sembolizmle yüklüdür. Tapınağa giden basit bir yol ya da geçitten ziyade, sıradan dünya hayatını bırakıp kutsal alana yönelişin, kadim Japon kültürünün ve inancın hatırlatıcısı konumundadır. Gelgitler sırasında suların yükselmesinden yüzüyormuş hissi veren Itsukushima Mabedinin torii'si Japonya'nın en ikonik torii kapılarından biridir (Şekil 4.39-Şekil 4.40). Itsukushima toriisinde olduğu gibi başka torii'lerde de suyla temas eden örnekler mevcuttur. Futami Okitama tapınağının denizin ortasındaki torii'si birleştirilmiş kayaları ile ünlüdür (Şekil 4.41). İki tanenin kayanın şimenevayla /kutsal halatla birleştirilmesiyle elde edilen bu torii'de kaya ve su kombinasyonu, kutsalın hatırlatıcısı olmaktadır. Oarai Isosaki Tapınağında Kamiiso-no-Torii'si de suyla temas eden torii kapılarından biridir (Şekil 4.42). Bu tür torii kapıları, kutsal-dünyevi arasındaki ilişkiyi su ve kara iletişimi üzerinden sağlayarak, ilahi yolculuğa suyu dahil etmektedir.

Şekil 4.39 Itsukushima Mabedi'nin Torii Kapısı (Pike, 2015)

¹⁷ Kuzeye bakan tapınaklarda siyah, doğuya bakanlarda mavi ve merkezde bulunan tapınaklarda sarı renkli olabilmektedirler (Wong, 2024)

Şekil 4.40 Itsukushima Mabedi'nin Torii Kapısı sular çekildikten sonra (Matsumoto, 2023)

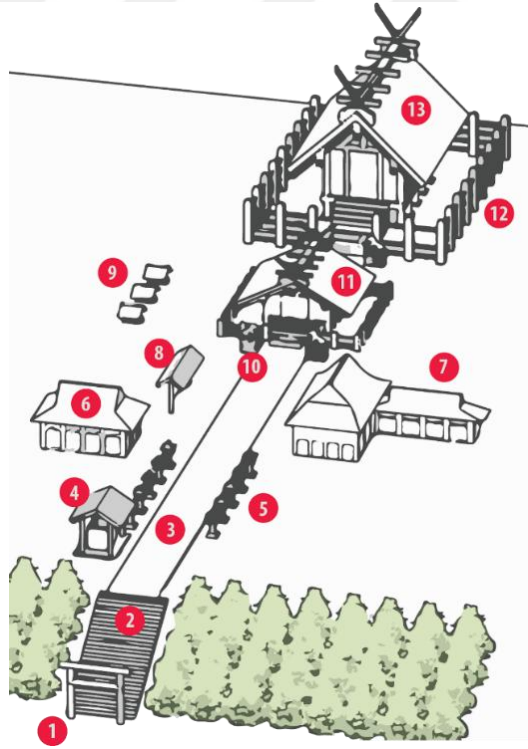
Şekil 4.41 Futami Okitama tapınağın torii'si (Wong, 2024)

Şekil 4.42 Oarai Isosaki Tapınağında Kamiiso-no-Torii'si (Cherrygarden, 2024)

4.2.3.1 Temizuya/Chozuya

Tipik bir Şinto tapınağı, içerisinde birkaç yapı ya da yapı grubunu içermektedir (Şekil 4.43) Şinto tapınağında, Torii (1) denen giriş kapıları tapınakta ilk karşılaşılan unsurdur. Daha sonra taş merdivenlerle (2) kişinin bireysel arınma ritüelini gerçekleştirdiği Chozuya/temizuya (4) denen kısmına ulaşılmaktadır. Yolun devamında toro(5) denen taş fenerler, kagura dansına adanmış kagura(6) binası, tapınağın idari ofisi shamusho(7) bulunmaktadır. Ema(8) denen kısımda inananların dileklerini astığı ahşap levha ve küçük türbeler(9) yer alır. Haiden(11) denen ana ibadethane kısmının önünde sağda solda tapınak koruyucuları olan figürler komainu(10)lar bulunmaktadır. Honden(11) ise kamiyi kutsayan ana salon olarak bilinmektedir. Burada Tanrıya ait kutsal eşyalar (shintai) korunmaktadır.

Şekil 4.43 Tipik bir Şinto tapınağının bölümleri (pngkey, bt)

Şinto tapınak mimarisi incelediğinde su ile temas kuran mekânsal eleman önemli bulunmuştur. Arınma yapıları olan temizuya (Chozu-ya), genellikle temiz suyun

çeşitli taş haznelere doldurulduğu açık bir alandır. *Ise Jingu* gibi bazı geleneksel Şinto tapınaklarında bu ritüel, tapınağın yakınından akan bir su akıntısında doğrudan yapılmaktayken; günümüzde temizuyalarda gerçekleşmektedir. Chozuya ritüelinin gerçekleştiği mekân, açık alandan ve sütunların taşıdığı üst örtüden¹⁸ ibaret olmakla birlikte tapınağa girişin ön koşulu olarak düşünülmüştür. İslam tapınma mimarisindeki şadırvana olan benzerliği dikkate değerdir. Tasarım ya da mimari karakter olarak benzerlik yoğun olmasa da mimari kurgu ve program olarak benzerliği ilgi çekicidir. Şinto tapınak hiyerarşisinde torii'den geçtikten sonra ana ibadet alanına girmeden bu ritüelin gerçekleşmesi gerekmektedir. Ellerin, ağzın ve su tutulan kepçenin yıkanması ile gerçekleşen arınma ritüeli su kaynağının erişilebilir olduğu yerlerde su kaynağının yakınına inşa edilmeye dikkat edilmiştir. Narihira Tapınağı ve Tsurugaoka Hachimangu Tapınağındaki temizuyalara aşağıda yer verilmiştir (Şekil 4.44-Şekil 4.45). Açık alanda, dört yönden erişimli davetkar bir görünüme sahip olan temizuyaların içinde taştan bir kaptan temiz su, genellikle bambu borulardan akmakta ve bambu kepçelerle alınmaktadır (Şekil 4.46). Suyun aktığı bambu borular yerine Kuzuryu Temizuya'daki gibi antik temizuyalarda su çağrışımı güçlü ejderha şeklindeki lülelerden su akmaktadır (Şekil 4.47). Hasedera Budist tapınağı örneğinde olduğu gibi üst örtü kullanılmayan temizuyalar da mevcuttur (Şekil 4.48).

Şekil 4.44 Narihira Tapınağında Temizuya, Tokyo (Chan, 2013)

¹⁸ Hasedera Budist tapınağı örneğinde olduğu gibi üst örtü kullanılmayan temizuyalar da mevcuttur (bkz. şekil 4.48).

Şekil 4.45 Temizuya, Tsurugaoka Hachimangu Tapınağı, Kamakura (Chan,2014)

Şekil 4.46 Chozuya'ya yakından bakış / temizuya (shutterstock, bt)

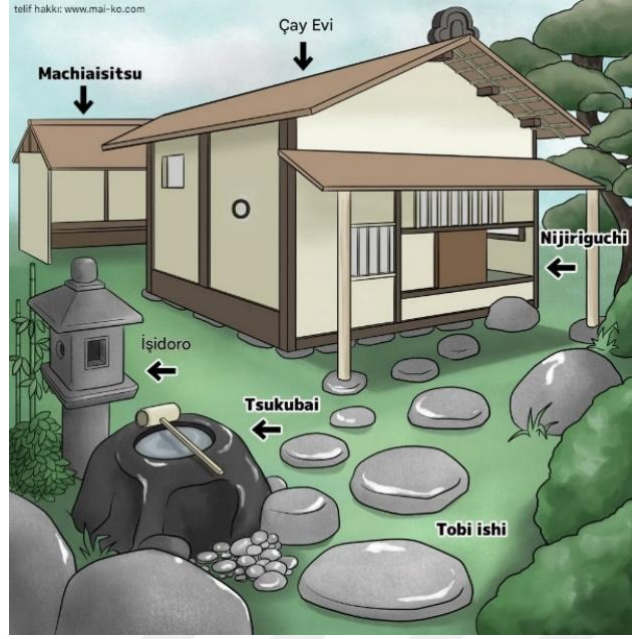
Şekil 4.47 Fuji dağında Dokuz Başlı Ejderha temizuya /Kuzuryu Temizuya (Harasymiw, 2023)

Şekil 4.48 Hasedera Budist tapınağı, Kanagawa (Kei, 2016)

4.2.3.2 Tsukubai

Şinto dininin bir diğer önemli mimari unsuru “çay evleri” dir. Japon çay seremonisi, çayın ritüele uygun ve törensel bir şekilde hazırlanması, servis edilmesi ve içilmesidir. Çay evleri, merkezi bir rolü olmamakla birlikte doğa içinde mütevazı yapılar olup, yalın bir mimari çizgiye sahiptir. İç mekânında kullanılan bölücülerle mekân, daha büyük ya da daha küçük bir ritüel mekanına kolaylıkla dönüşebilmektedir. Bir çay seremonisine katılan konuklar, çay salonuna girmeden önce çay bahçesindeki *tsukubai* önünde çömelip ellerini yıkamaktadırlar (Şekil 4.49-Şekil 4.50). Bu su kaplarının alçak olmasının nedeni kişilerin su kabının önünde eğilerek bir nevi saygı göstermesini de sağlamaktır. Bu taş kaplar, çay seremonilerinin kurucusu, 1500'lerin sonlarında yaşamış Sen No Rikyu tarafından düşünülmüştür ve seremoni öncesi tsukubaide arınma ritüeli gerçekleştirilmesi, ritüel gereksinim olarak görülmüştür.

Şekil 4.49 Japon çay evi bileşenleri ve Tsukubai (Maikoya, bt)

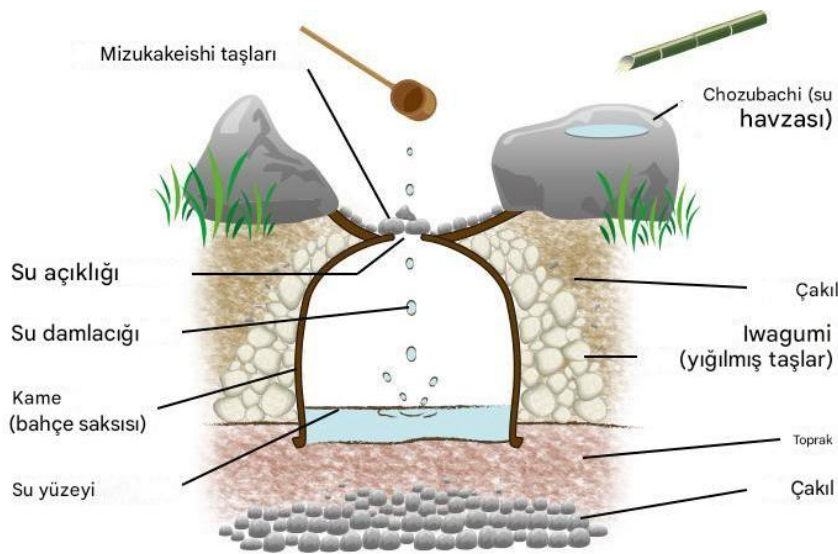

Şekil 4.50 Kyoto'daki Ryoan-ji tapınağının tsukubai' si (Javier, 2010)

4.2.3.3 Suikinkutsu

Japon dini mimarisinde arınma ritüellerinin gerçekleştiği mekânda su ile gerçekleştirilen bir diğer tasarım ise *suikinkutsu*'dur. Genellikle Japon çay

bahçelerindeki tsukubai'nin bir parçası olarak yapılabil­i gibi, chozubachi denen su kaplarının altına da yapılabilir. Bir suikinkutsu tamamen farklı bir tasarım olmayıp mevcut ritüel arınma kaplarının doğal bir enstrümana dönüşmesi olarak düşünülebilir. Bir su teknesinin(chozubachi) yakınına üstünde bir delik bulunan ters gömülmüş bir çömlek yapılır. Zemin seviyesinde kullanılan su, tepedeki delikten çömleğin içindeki küçük havuza damlar ve çömleğe ya da çömleğin içinde zile çarparak çınlayan hoş bir sıçrama sesi yaratır. Dışardan bakıldığında fark edilmeyen bu gizlenmiş yapı, ritüel öncesi suyun hareketinden gelen akustik özelliklerinden faydalanan bir örnektir (Şekil 4.51). Chozubachinin yanında zeminde çakıl taşları bulunması muhtemelen gizlenmiş bir suikinkutsunun habercisi olabilmektedir. Arınma ritüellerinde çoğunlukla kullanılan durgun su tasarımlarının aksine; suyun hareketine eşlik eden akustiğiyle akılda kalıcılığı ve hatırlanabilirliği yüksek bir tasarımdır. Bir tsukubaide elleri yıkamak *suikinkutsu* almak olarak da değerlendirilir ve yıkamadan kısa bir süre sonra sesler çıkmaya başlar. Herkesin alabildiği bu enstrüman gizli ve uhrevi yönüyle el yıkama ritüellerine eşlik etmektedir. Su damlalarının rahatlatıcı ve yatıştırıcı sesi, huzurlu bir atmosfer yaratmaktadır. Suikinkutsu genellikle tapınak bahçelerinde, çay odalarının girişlerinde arınma ritüellerinin gerçekleştiği mekanlarda, Japon bahçelerinde ve hatta konutlarda bile bulunabilmektedir (Şekil 4.52).

Şekil 4.51 Suikinkutsu'nun çalışma prensibini gösteren kesit (traditionalkyoto, bt)

Şekil 4.52 Enko-ji Tapınağı'nda suikinkutsu, Kyoto (soundscapedesign, 2018)

4.2.4 Su ve Mezar Mimarisi

Antik mezar höyükleri, su ve mezar yapıları kesişiminde üzerinde durulması gereken bir türdür. Mezar höyükleri yönetici sınıf için ve anıtsal boyutlarda inşa edilen, ölenlerle birlikte hazinelerin de gömüldüğü yapılardır. MS 1. ve 2. yüzyıllarda, mezar höyüklerinin öncülü hendek mezarlar, “hendek kazma ve pirinç tarlasını yetiştirme” temsillerini ve eylemlerini içermektedir. 3. yüzyılın ilk yarısında, hendek mezarlar anahtar deliği şeklindeki höyüklerle dönüşmüş, 8. Yüzyıla değin yaygınlaşarak devam etmiştir. Suyun geniş bir yayılım alanı gösterdiği antik mezar höyüklerinde suyun içerdiği sembolik anlamlar mezar mimarisi ile bütünleşmiştir. Japonya’nın piramitleri olarak görülen anıtsal mezar yapıları, birkaç katlı ve etrafı hendeklerle ve suyla çevrilidir. Yatayda geniş yayılım gösteren bu höyüklerden, Japonya’nın Osaka şehrindeki Nintoku höyüğü 486 metre uzunluğuyla en büyük mezar höyüğüdür (Coman, b.t.)(Şekil 4.53). Kofun olarak da bilinen antik mezar höyüklerinde, seçkinlerin son dinlenme yerine dışardan yaklaşılmalarının suyla önüne geçilmiştir. Su, şeffaf bir sınır tanımlayarak hem erişimi kesmiş hem de sembolik anlamların taşıyıcısı olmuştur.

Şekil 4.53 Japonya'nın Osaka Ovası'ndaki Mozu ve Furuichi'deki mezar kümeleri (kofun), Nintoku (sağ üst) ve Ojin (sol alt) (Kaner, 2024)

Günümüze gelindiğinde, çoğunlukla tercih edilen ölü yakma geleneğinde, cenazelerin külleri aile mezarlıklarındaki (haka/hakaba) anıt mezarlara yerleştirilmektedir. Bu anıtın önünde cenazeye sunulacak çiçekler, tütsü ve su için bir yer mevcuttur. Geçmişten günümüze Japon mezar mimarisindeki suyun mekânsal izinin çok küçüldüğü görülmektedir.

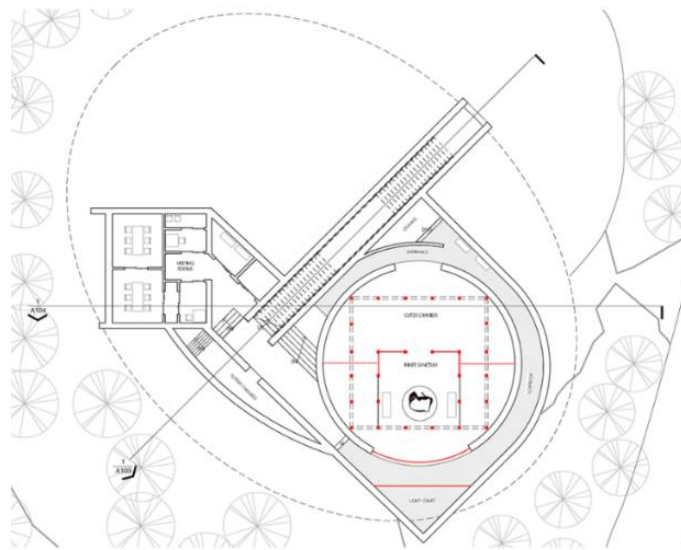
4.2.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân

Çin'de Budizm için 1988'de inşa edilen Hainan adasında Sanya'da bulunan Nanshan Budist tapınağı, 40.000 m²'lik Nanshan Budizm Kültür Bölgesinin içinde yer almaktadır. Deniz kıyısındaki Nanshan Tapınağı ve Buda heykeli suya davet eden platformu ile Budist hacıları ve ziyaretçileri ağırlamaktadır. Suyun odak yaratarak insanları çağırın, davet eden karakteri mekânsal bellekte iz bırakacak türdendir (Şekil 4.54).

Şekil 4.54 Nanshan Tapınağı, Hainan, Çin (reddit, bt)

Japon mimar Tado Ando'nun Higashiura'daki Su tapınağı, şüphesiz su ve dini yapı kesişiminde en nitelikli örneklerdendir. 1991 yılında tamamlanan Honpukuji Tapınağı olarak da bilinen bu yapı, su ile kurulan güçlü diyalogun mekânsal tezahürüdür (Şekil 4.55-Şekil 4.56). Su temelinde kurulan inanç yapısı duysal bir deneyimle tapınma ihtiyacını aynı potada eritmektedir. Ando, en kutsal mekânı Budizmin sembolü nilüferlerle dolu eliptik havuzun altında konumlandırmıştır (Şekil 4.57). Kutsala erişim, suyun merkezinden geçen merdivenlerle sağlanmıştır. Tapınağın en kutsalının çıkılarak değil inilerek düşünülmesi, suya daldırma simgeciliğini çağrıştırmakta, suya değmeden sembolik olarak arınmayı hatırlatmaktadır.

Şekil 4.55 Su Tapınağı Plan (Yang, 2016)

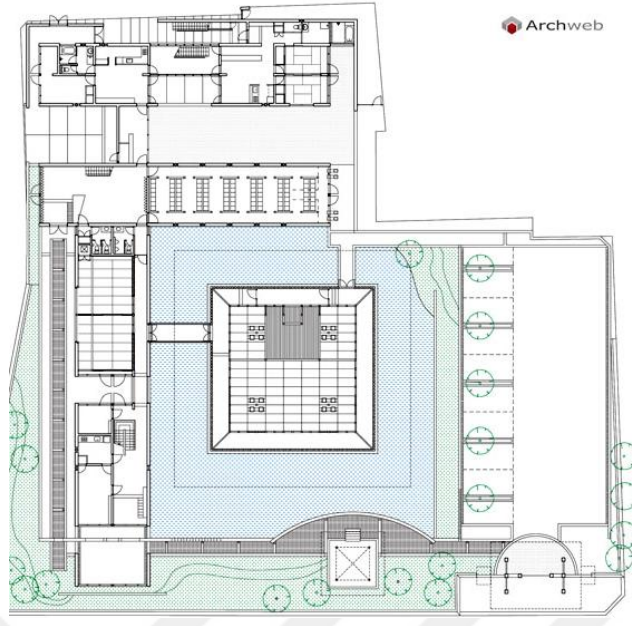

Şekil 4.56 Su Tapınağı Kesit (Yang, 2016)

Şekil 4.57 Su Tapınağı, Awaji Adası, Japonya (arquitecturaviva, bt)

Tadao Ando, 2000 yılında ise Komyo ji Saijo Tapınağı (Budist) projesini, 250 yıl önce var olan Budist tapınağın yerine tasarlamıştır. Ando'nun "Mimariyi tanımlarken mekâna bir anıyı geri getirebildim ve mekanla bir diyaloga girebildim" Ando,2000), dediği projede su ve tapınağın bir aradalığında, suyun ahşap tapınağı ön plana çıkaran ve geniş bir su kütlesi üzerinde yüzüyormuş gibi görünen bir bina olarak düşünülmüştür (Şekil 4.58-Şekil 4.59).

Şekil 4.58 Komyo ji Saijo Tapınağı (archweb, 2002)

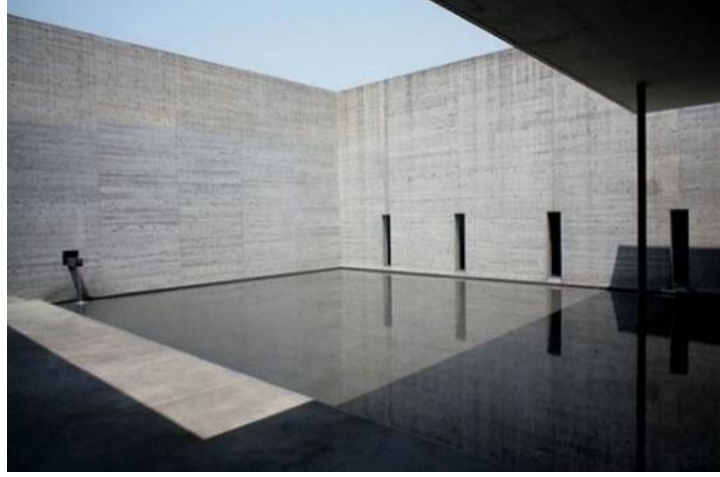
Şekil 4.59 Komyo ji Saijo Tapınağı (Matsuoka, bt)

Tokyo'daki Shiunzan Zuisho-Ji Tapınağı yenileme projesi, Kengo Kuma Mimarlık tarafından 2018'de gerçekleştirilmiştir. Yönlendirmeyi ve derinliği vurgulayan Çin tapınaklarının düzenlemesini yansıtan tasarım kararlarıyla tapınağın içindeki rahip odaları yeniden inşa edilirken; avlunun merkezinde, insanların bir aradalığını güçlendiren, performanslar düzenlemeye teşvik etmek için yükseltilmiş bir sahneye sahip bir su havuzu bulunmaktadır. Birleştirici unsur olarak suyun kullanımı, suyun mekânda üstlendiği role dair fikir sunmaktadır (Şekil 4.60).

Şekil 4.60 Shiunzan Zuisho-Ji Tapınağı, Tokyo (Hamada, 2018)

Defin mimarisinin yakın geçmiş örnekleri incelendiğinde su mekanların, bu yapıların da içine sızdığı görülmüştür. 1997 yılında tamamlanan Kaze-no-Oka Krematoryumunda (Şekil 4.61) çevrelenmiş suyun ana mekân içinde kullanılması; 2013 yılında tasarlanan Sayama Lakeside Mezarlığı Topluluk Salonunda (Şekil 4.62) yapıyı çepeçevre saran bir yansıtıcı havuz; ölüm ve su ritüellerini çağrıştırmakta, su üzerinden gelen dinginlik ve rahatlamının yanında, ölümün insan hayatında bıraktığı izlerin de simgesi olmaktadır. Ryusenji Tapınağı'nın bahçesine 2015 yılında cenaze evi olarak yapılan projede ise Budist defin ve cenaze kültüründe suyun önemine riayet eden su-mekân tasarımları ve günümüze uyarlanmış çağdaş temizuyası ile dikkate değer bir defin yapısı örneği teşkil etmektedir (Şekil 4.65). Cenaze evi girişindeki temizuyası ve *shinobi no komichi* denen hatırlama yolu (Arcdaily, 2016) bir bütün olarak cenaze evi tasarımında ölüm ve yaşamın iç içe oluşuna dair mekânsal hatırlatmalar içermektedir. Ryusenji Tapınağı'nın cenaze evi tasarımı hem açık alanda saçaklı su-mekânı hem de yapı çevresini sarmalayan suyu ile mezar mimarisi ve su arakesitinde değerli bir örnektir (Şekil 4.63-Şekil 4.64).

Şekil 4.61 Kaze-no-Oka Krematoryumu (Maki, bt)

Şekil 4.62 Sayama Lakeside Mezarlığı Topluluk Salonu (Fujii, bt)

Şekil 4.63 Ryusenji Tapınağı'ndaki Hasshoden-Charnel Evi/Cenaze evinin vaziyet planı (Love Architecture, bt)

Şekil 4.64 Ryusenji Tapınağı'ndaki cenaze evinde yapı ve su-mekân ilişkisi (Love Architecture, bt)

Şekil 4.65 Ryusenji Tapınağı'ndaki cenaze evinin temizuyası (Nishikawa,2016)

Sonuç olarak, Uzakdoğu dinlerinde mitolojilerinde ejderha motifi ve yaratıcı tanrılar Izagani ve Izanami figürlerinin varlığıyla, suyun hâkim unsur olduğu görülmüştür. Ritüellerde bireysel (misogi ve harai) ve toplu arınma ritüellerinin (ohoharahi) Japon inançlarında titizlikle gerçekleştirildiği ve önem verildiği tespit edilmiştir. Bu ritüeller Uzakdoğu dini mimarisinde mekânsal olarak vücut bulmuş, Şinto tapınak mimarisinin tipik bir unsuru olarak chozuya, temizuya denen el-ağız yıkama ritüelleri için kullanılan mekanları ortaya çıkarmıştır. Diğer su-mekanlar tsukubai denen su tekneleri ve müzikli su-mekân olarak suikunkutsulara değinilmiştir. Spesifik arınma mekanları dışında torii denen geçitlerde, tapınak avlusunda ya da çevresinde suyla bağlantılı tekil mekânsal veriler de mevcuttur. Mezar mimarisine geldiğinde ise büyük ölçekli seçkin mezar yapıları olarak bilinen kofunlar ön plana çıkmıştır. Uzakdoğu dinlerinde su şüphesiz, ritüellere cevap vermekte, yaratılış mitoslarını anımsatmakta, mekânsal deneyimler sunmakta ve mekâna canlılık katmaktadır. Tüm bu su-mekanların bugünün ve yarının tasarımlarına önderlik edeceği düşüncesiyle yakın geçmiş örnekleri incelendiğinde ise suyun mekânsal anlatısı biraz farklılığa uğramıştır. Öncelikle mimari ifade dilinin sadeleşmiş, temizuya ve türdeşi spesifik su-mekanların üretiminin azalmış olduğu görülmüştür. Su-mekanların ana mekanla entegrasyonu ya da iç mekanlara sokulma oranlarının, modern çağı yapı teknolojisinin de kattıklarıyla beraber arttığı görülmüştür. Su-mekanlar ölçek ve biçimsel olarak farklı kullanımlar sunmakta, farklı mimari formlarda ve karakterlerde, kutsalın hatırlatıcısı olmaktadır. Dini inanışlarında var olan su ile temizlenme,

kötülüklerden arınma ve ruhen yükselmeyi çağrıştırmaktadır. Su ile kurgulanan mekânsal örgütlenme suya yüklenen ilahi anlamlar ve bunun bilincinde kullanıcılarda mekânı, kalıcı belleğe transfer etmeye yatkın görülmüştür.

4.3 Yahudilikte Su-Mekân Analizi

*“Rabbindir yeryüzü ve içindeki her şey,
Dünya ve üzerinde yaşayanlar;
Çünkü O'dur denizler üzerinde onu kuran,
Sular üzerinde durduran.”*
(Mezmurlar24:4/1-2)

Yahudilik, semavi dinlerden ilki olup 4000 yıllık tarihi ile hem din hem de millet için kullanılan ortak bir ifadedir. Üç semavi dinin doğuşunda ve gelişiminde, dünya tarihinde etkileri olan, üçünün de kutsal kitaplarının üzerinde durduğu bir dindir. M.Ö 2000 yılının başlarında, İbrahim ve soyundan gelenlerle Mısır'ın Kenan bölgesinde göçebe bir kültür olarak başlamıştır. Atalar dönemi olarak bilinen İbrahim, İshak ve Yakup ile süregelen dönem Yahudiliğin tarih sahnesine çıkışı olarak bilinmektedir. Hz. İbrahim zamanında Filistin bölgesine yerleşen Yahudilerin, Mısır'a geçişleri Yusuf zamanında M.Ö. 1600'lerde gerçekleşmiştir. Firavunun zulmünden kaçan Yahudilerin Mısır'dan çıkışının vahyedilmesi ise Musa peygamberle olmuştur. Yahudi kavmi ile birlikte Mısır'dan çıkan Musa'ya, Sina Dağında 10 emir iletilmiştir. Ülkemizde Yahudiliğe Musevilik de denmesi Yahudilerin en önemli peygamberi ve dini lideri olarak kabul edilen Hz. Musa'dan kaynaklanmaktadır. M.Ö. 975'de, Hz. Davud zamanında Yahudiler tam anlamıyla bir birlik oluşturarak krallık kurulmuş, Kudüs¹⁹ başkent olmuştur. Krallığın ekonomik ve siyasi yönden en güçlü olduğu dönem ise Süleyman'ın hükümdarlığı zamanındadır. Bu dönemde ilk tapınak, Bet ha-Mikdaş²⁰ inşa edilmiş, Yahudiliğin simgesel yapısı olmuştur. İlk tapınağın Babilliler tarafından yerle bir edilmesi ile diaspora²¹ süreci başlamış, asırlar boyunca tekrarlanacak diaspora silsilesini oluşturmuştur. Tekrar anavatanlarına kavuşan Yahudiler ikinci tapınağı inşa etmiş ve onun da sonu yıkım olmuştur.

¹⁹Yeruşalayim de denmektedir.

²⁰İbranice Beth ha-Mikdaş ve Arapça Beytül Makdis kelimesi kutsal toprak anlamındadır.

²¹ Diaspora belli bir grubun yurtlarından ayrılarak azınlık durumuna gelmesine denir.

Yahudilerin kutsal kitapları dört parçaya ayrılmış kitapçıklardan oluşmaktadır. Bu parçalar *Tevrat*, *tarihi kitaplar*, *şiiysel kitaplar* ve *peygamberler* şeklindedir. Hristiyanlarca tüm bu parçalar tek bir ciltte Eski Antlaşma/Eski Ahit olarak ifade edilmekte; antik Yahudi geleneğinde ise bu eserlerin tümü *Tanak* adını verilen üç ciltlik birleşik bir eserde yer almaktaydı. Tanak üç cildin baş harflerinden oluşan İbranice bir kısaltmadır. T ile Torah (öğretiş) bölümü, N kısmı Nevii'm (peygamberler) bölümünü, K ile Ketuvim (yazılar) bölümünden oluşmaktadır. Türkiye'de Tevrat olarak bilinen kısım, Tanak'ın Torah kısmına denk düşmektedir.

4.3.1 Mitoloji

"Yer ıssız, boş ve karanlıktı ve Tanrı'nın ruhu suların üzerinde hareket ediyordu...Tanrı 'Suların ortasında kubbe olsun ve suları birbirinde ayırsın' diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı kubbeyi yarattı ve kubbenin altında olan suları, üstündeki sulardan ayırdı. Kubbeye 'Gök' adını verdi... Tanrı, 'Göğün altındaki sular bir yere toplansın, kuru toprak görünsün' diye buyurdu ve öyle oldu. Kuru alana 'Kara', toplanan sulara 'Deniz' adını verdi" (Yaratılış 1:1-10).

Tanak'ın ilk kısmı *Yaratılış*²² bölümünde dünyanın yaratılması, evrenin başlangıçta sularla kaplı olduğu ve Tanrı'nın sulara hükmetmesi ile içinden yaşamın çıkışının tasviri yukarıdaki cümlelerle ifade edilmiştir. Tanak'ta suyun yaratılıştaki ana fenomenlerden biri olduğu, suyun hayat gücü ve yaşamın kaynağı olarak karşılık bulduğu görülmektedir. Suyun Kutsal Kitap'taki vurgusu, Yahudi dinsel yaşamının temel kitaplarından Torah'nın suya benzetilmesine sebep olmuştur (Sezal, 2007, s. 39). Haftada üç gün Torah okumaya özen gösteren Yahudiler, bu durumu insanın üç günden fazla susuz kalamayışıyla ilişkilendirmişler, Blech (2003) bu durumu, "Torah okumadan geçirilen süre iki günü aşsaydı, Yahudiler ruhani susuzluktan can verebilirdi" (Blech, 2003, sf.328), şeklinde belirtmektedir. Yahudi inancında suyun temelde üç yönü göze çarpmaktadır. İlki hayat, bereket, şifa veren; ikincisi insanları uyaran, cezalandıran yönü ve son olarak temizleyen yönü dikkat çekmektedir.

²² Türkçe kaynaklarda Tekvin olarak da geçmektedir.

Mucizevi olaylara ev sahipliği yapan, hastaları iyileştiren bir gücü olduğuna inanılan Ürdün Nehri, İbraniler için kutsal bir nehirdir. Elişa'nın ölüm, kıtlık ve kısırlık getiren suları iyileştirmesi (II. Krallar, 2/19–22) ve cüzzamlı adamı Ürdün nehrinde yedi kez yıkanmasını tavsiye ederek tedavi etmesi (II. Krallar, 5/1–14) su vesilesiyle gerçekleştirilen mucizevi olaylara örnek verilebilir (Sezal, 2007, s. 43). Hezekiel'in 47. babında²³ Hezekiel, suyun tapınağın eşiğinden çıkıp, birçok ülkeyi kat ettiğini ve ırmağa dönüştüğünü görür. Bu su, girdiği her yere can verip, çağıladığı her yerde yaşamı başlatacak niteliklere sahiptir. Kutsal kitap, suların niteliklerine göre çeşitli çağrışımlarını barındırmakta, suyun tatlı ya da tuzlu oluşu yükseklikle ilişkilendirilmektedir. Yağmur ve kaynak suyu gibi tatlı sular yaratıcı ve arındırıcı yönüyle yaşamın, yüksekliğin; deniz suyu gibi tuzlu sular uğursuzluğun²⁴, aşağıda olanın sembolü olmuştur. Cefa suyu²⁵ ise Tanrı'nın insanları sınamak için verdiği sudur. Bir toprağın ya da bahçenin susuz kalması, oralarda Tanrı'nın insanları suçlu gördüğü için yüzüstü bırakmış gibi düşünülmesinin bir sembolü (Yeşaya 1:30) olarak kabul edilmektedir (Erbaş, 2004, s. 249). Bu anlamda Tanrı Yehova suyu hem tanrısal bir lütuf olarak gönderirken hem de insanları cezalandırma yöntemi olarak yağmurun yokluğuyla sınamaktadır.

Su, hem ilahi kudretin sembolü²⁶ hem de Tanrı'nın peygamberleri aracılığıyla mucizelerini gerçekleştirdiği bir araç olmuştur. Hz. Musa ve Hz. Harun vasıtasıyla gerçekleştirilen bir dizi mucizede suyun ana figür olduğu görülmektedir. *Mısır'dan Çıkış* bölümünde anlatılan olaylarda su, semavi gücün sembolü olarak Musa, Harun ve Yahudiler için kurtuluşu müjdelirken; firavun ve Mısır için kaçınılmaz sonu hazırlamıştır. Harun'un Yehova'nın emriyle Mısır'ın tüm sularını; Nil nehri, kanallar, havuzlar, kap kacakların içindeki sular dahil bütün su birikintileri kana dönsün²⁷

²³ “İrmağın aktığı yerlerde her çeşit canlı yaratık kaynaşacak. Çok sayıda balık olacak. Çünkü bu sular oraya akıyor, oradaki tuzlu suyu tatlı suya dönüştürüyor. İrmak aktığı her yere yaşam getirecek” (Hezekiel 47:9)

²⁴ “Kadını Rabbin önünde durdurduktan sonra onun saçını açacak, anımsatma sunusu, yani kıskançlık sunusunu eline verecek. Kendisi de lanet getiren acı suyu elinde tutacak.” (Çölde Sayım 5:18)

²⁵ “Rab size sıkıntı ekmeği ve cefa suyu verse de öğretmenlerin artık gizlenmeyecekler” (Yeşaya, 30/20)

²⁶ “Rabbin sesi sulara hükmediyor, Yüce Tanrı gürleyiyor, Rab, engin sulara hükmediyor” (Mezmlar 29:3).

²⁷ “Sonra Rab, Musa'ya şöyle buyurdu: "Harun'a de ki, 'Değneğini al ve elini Mısır'ın suları üzerine – ırmakları, kanalları, havuzları, bütün su birikintileri üzerine uzat, hepsi kana dönsün. Bütün Mısır'da tahta ve taş kaplardaki sular bile kana dönecek" (Çıkış 7:19)

emriyle mucize gerçekleşmiş²⁸, Tanrı Yehova gücünü su üzerinden göstermiştir. Bir diğer hadisede Hz. Musa'nın Mısır'dan kurtulmak için ettiği duada, elini Kızıldeniz'in üstüne uzatarak, denizi ikiye yarması vahyi gelmiştir. Musa bu yolla denizi ikiye ayırmış, denizin içinde kendine ve kavmine bir geçit açılmıştır. Peşlerinden gelen Mısırlılar için Musa elini tekrar uzatmış ve dev yarık kapanmıştır (Şekil 4.66). Böylelikle su bir halkın çıkış yolu olurken, bir halkın da sonu olmuş; kurtuluş ve felaketi beraberinde getirmiştir. Bir diğer mucizede Mısırdan çıkıp çölde kavmi ile birlikte yola devam eden İsrailoğulları çölde içecek su bulamamış, buldukları tek su kaynağının da acı olmasından dolayı Musa'ya yakınmaya başlamışlardır. Musa gelen vahiyle Tanrı'nın gösterdiği ağacı acı suya atmış ve su tatlanmıştır (Çıkış 15:22-25). Bu suyun adı acı/acılık anlamına gelen Mara olduğundan Mara hadisesi olarak bilinmektedir. Başka bir mucizede yine çölde²⁹ susuz kaldıkları bir zamanda Musa, Horeb'de kayaya vurarak su çıkartmış halkını suya kavuşturmuştur. Susuzlukla çokça sınanmış İsrailoğullarına su, her defasında Tanrı'nın merhametiyle ulaştırılmıştır. Tanak'ta su, olağanüstü olaylar vesilesiyle iman etmeyenleri uyarmak için sembol olarak düşünülebilir (Sezal, 2007, s. 43).

Şekil 4.66 Kızıldeniz'den geçişi anlatan fresk³⁰, Sistine Şapeli/Vatikan (Rosselli, 1482)

²⁸Suların kana çevrilmesi olayı Sümer edebi metinlerinde de varlığı bilinmekte; ölümlülere kızan Tanrıçanın ülkenin sularını kana çevirmektedir (Kramer,2002, sf.97-98).

²⁹ Çöldeki hayatlarının 40 yıl sürdüğünü belirtmek gerekir.

³⁰ Sağ alt kısımda sularda can çekişen Rönesans askeri kıyafetli Mısırlı askerler, sol tarafta ise sarı giysili, yeşil pelerinli elinde asas ile duran genç Musa ve yanında da İsrailoğulları kavmi yer almaktadır.

Tufan olgusu daha önce antik medeniyetlerde rastlanılan bir mitostur. Yahudi tarihinde de Nuh peygamber vasıtasıyla insanları suyla cezalandıran Tanrı figürü mevcuttur. Tanrı yoldan çıkan insanları cezalandırmak ve iyi olan insanları korumak amacıyla, göklerden kırk gün kırk gece aralıksız yağmur göndermiş, dünyayı sular altında bırakmıştır. Sadece masumiyetine inandığı Nuh ve onun ailesi ile her canlının dişisi ve erkeğinden birer tane olmak üzere hayvanlardan oluşan bir grubun Nuh'un hazırladığı gemiyle tufandan kurtulma hikayesi Yaratılış kitabında detaylı olarak anlatılmaktadır. İnsanları yarattığına pişman olan (Yaratılış 6 :6-8) Tanrı, onları su vasıtasıyla cezalandırarak yeryüzünden Nuh ve ailesi hariç insan ırkını silmiştir. Bu yüzden Nuh, Adem'den sonra insanlığın ikinci atası olarak kabul edilmektedir. Tufandan sonra gemiden çıkan Nuh, Yehova için gemide temiz (koşer) sayılan hayvanlardan yakarak Tanrı'ya sunmuştur. Yaratılış kitabında geçen tufan olgusu yıkım ve kurtuluşun çift yönlü simgeselliği olarak düşünülebilir.

Görüldüğü üzere Yahudi kavminin tarihinde su fiziksel varlığının yanı sıra ruhani olarak önemini gösterir. Genel anlamda suyun Tanrı'nın gücünün ve adaletinin bir simgesi olduğu, Tanrının bunu yaparken suyu bir araç olarak kullandığı görülmüştür. Buna göre, suya ya da içindekilere herhangi bir tapım söz konusu olamaz ve tek olan Tanrı Yehova'dır.

4.3.2 Ritüel

Suyun hayat veren ve cezalandıran yönünün yanında maddi ve manevi olarak temizleyen yönü, eylemsel olarak dinsel ayinlere yansımıştır. Hezekiel'in 36. bölümündeki "Üzerinize temiz su serpeceğim ve arınacaksınız; bütün kirliliğinizden ve putlarınızdan sizi temizleyeceğim. Ve... taş yüreği bedeninizden çıkarıp, size etten yürek vereceğim" (Hezekiel, 36/25–26) bu sözler maddi ve manevi saflık ile su ilişkisini yansıtmaktadır. Su semavi dinlerde başta arınma ritüelleri olmak üzere pek çok dinsel uygulamada görülmektedir. Dufour (1983) ritüel arınmayı içsel kutsallığın, dışsal yansıması olarak ifade etmiştir (Dufour, 1983, s. 75). Ritüel arınmada kişiler Tanrı Yahve'nin huzuruna çıkabilmek için saflığını sağlamalıdır. Genel anlamda kanla ilişkilenen durumlar, ölüm ve din değişimleri ritüel arınmayı gerekli kılmaktadır. Murdar yani kirli kabul edilen durumlarda, o kişiyle temas edenler de murdar kabul edilmiştir. Murdarlık durumu günah değil, sadece geçici kirlilik durumudur ve gereken

arınma ritüeli yerine getirilerek ritüel saflık yakalanmalıdır. Kişilerin ritüel temizlik sağlanmadan herhangi bir kutsal mekâna girmeleri, kutsal bir şeye dokunmaları yasaklanmıştır. Yahudi geleneğinde çeşitli kirlilik durumlarına göre farklılaşan üç tür arınma ritüeli mevcuttur. Bunlar;

- Ellerin ve ayakların yıkanması,
- Sadece ellerin yıkanması (netilat yadayim)
- Tüm vücudun yıkanması (tevilah) şeklindedir.

El ve ayakların yıkanmasından ibaret arınma ritüeli, kahinlerin kurban sunmadan önce ve tapınağa girişte şart koşulmuştur. Bu arınma ritüeli kohenliğin/kahinliğin de başlangıcı olup Harun ve oğullarının soyundan gelenlerin bu ritüeli yerine getirmeleri gerekmektedir³¹. Sadece ellerin yıkanmasından ibaret arınma ritüeli; çok yaygın olmayan, Yahudi abdesti ya da netilat yadayim olarak bilinen ritüeldir. Ellerin her birinin bileklere kadar suya daldırılmasını gerektirir (Şekil 4.67). Belirli bir miktar suyun her iki elin üzerine, geniş kenarlı bir kaptan dökülmesiyle yapılan bir işlemdir (Tezokur, 2012, s. 117).

Mikve havuzuna dalarak yapılan tevila/tevilah uygulaması ise en yaygın olan arınma ritüelidir. Tevila, çeşitli ritüel kirlilik halindeki bireylerin ve eşyaların arındırılması için yapılan ritüel banyodur (Şekil 4.68). Ritüel saflığı yeniden kazanmak için hem erkekler hem de kadınlar tarafından yapılır. Yahudiliğe yeni geçecek insanların dine kabulü için de mikve bir ön koşuldur. Eski Ahit'te Yahudiliği seçen kişi dünyaya yeni gelmiş bebek gibidir. Bu yüzden mikveye girmenin ana rahmine giriş, mikveden çıkmanın da doğumu simgelediğini ifade edilmektedir (Tezokur, 2012, s.116). Dindar Yahudiler ve hahamlar dualardan, haftalık ibadetlerini yaptıklarını cumartesi günlerinden (Şabat) veya Yom Kippur'dan önce tevilah yaparak arınma ayinini gerçekleştirirler (Hinnells, 1984, s. 213-214). Mikvede yapılan tevilah ritüeli; tapınağa su serpme şeklinde gerçekleşen törensel temizlik geleneğinin sonrasında ve yaklaşık M.Ö. 280 civarında uygulamaya konmuştur (Rudd, 2017).

³¹ "Harun'la oğulları ellerini, ayaklarını orada yıkayacaklar. Buluşma Çadırına girmeden ya da Rab için yakılan sunuyu sunarak hizmet etmek üzere sunağa yaklaşmadan önce, ölmek için ellerini, ayaklarını yıkamalıdır. Harun'la soyunun bütün kuşakları boyunca sürekli bir kural olacak bu." (Çıkış 30:19-21).

Mikveye girmeden, önce hazırlık odasında ritüele hazır hale gelinmesi gerekir. Vücutta yabancı nesne kalmamalı ve su, vücudun her yerine ulaşmalıdır. Dalış tamamen çıplak olarak, tüm vücut saçlar dahil suya gömülerek gerçekleşir. Tevila (suya dalış/batı) denen bu ritüelde bedende bir şey kalmış ise ya da suyun ulaşmadığı tek bir saç teli dahi kalsa geçersiz olur ve ritüel kirlilik hali devam eder. Dalış sırasında *berachah* denen şükran duası³² okunur. Bir iki kere daha dalınarak tevila tamamlanır. Mikve insanlar dışında mutfak araç gereçleri için de kullanılmaktadır. Agala denen bu ritüel, Yahudi olmayanlar tarafından, uygun olmayan bir mutfakta kullanılmış ya da üretilmiş gereçler (tabak, kaşık, pişirme, saklama gereçleri), insanların kullandığından farklı mikvede suya daldırılarak kaşer³³ hale gelmeleri sağlanır (*Tevilat keilim*).

Şekil 4.67 Kudüs'te Batı Duvarı'nın önünde ritüel arınmada kullanılan çeşme (Adobestock, b.t.)

Şekil 4.68 Mikvede tevilah yapan bir kadın (nedida. wordpress, 2017)

³²BaruchAtahAdonayElohaynuMelech ha-olam, asherkidshanub'mitzvotavv'tzivvanu al hatevilah- Sen lütfedensin, Ey Tanrımız, Ey Rabbimiz, Suyu dalmayla ilgili bize emir verdin; Sen emiderinle bizleri kutsayansın Ey Evrenin Sahibi Tanrı! (Tezokur, 2012, s. 114)

³³Kosher/ kaşer: Dinen uygun, gerekli kural ve standartları karşılayan anlamındaki Yahudilerin dünya literatürüne kattığı kavram.

Taşlih ritüeli ise bu üç tür arınma ritüeli dışında Yahudilerin senede bir gün, yeni yılı karşılarken, bir nehir kenarında günahlarını sembolik olarak suya bırakmasıdır. *Roş Haşana* (Yeni yıl bayramı) denen bu özel, bir nevi bayram gününde su toplumsal arınmaya önderlik etmekte, insanları günahkâr tabiatlarından arındırdığına inanılmaktadır. Arınma ritüelleri en yaygın olarak Ortodoks Yahudilikte görülmekte, diğer mezheplerde genellikle yapılmamaktadır.

Pek çok kültürde olduğu gibi Yahudilikte de ölüm ve ölüme ilişkin konular bir tabu niteliğinde olup, derece olarak en büyük kirliliklerden bir tanesidir. Ölüm ve ölüye dokunmak *tama met /tumat* yani ölümün kirliliği olarak bilinmektedir. Bu ritüel kirlilik sadece cenazeyi değil, cenazeye dokunanları ve hatta mezarlıkta defin ritüeline katılanları da kapsamaktadır. Ölüye temas edenler murdar kabul edilir ve arınma ayini gerçekleştirmeden tapınağa girmeleri, sosyal hayata müdahil olmaları istenmemektedir. “Herhangi bir insan ölüsüne dokunup da kendini arındırmayan kişi Rabbin Konutu'nu kirlletmiş olur. O kişi İsrail'den atılmalı. Arınma suyu üzerine dökülmediği için kirli sayılır, kirliliği üzerinde kalır” (Çölde Sayım 19:13) sözleri kirliliğin boyutları hakkında fikir vermektedir. Bu ayetlerdeki arınma suyu kavramı kişilerin arınmasında kızıl renkli, sağlıklı bir ineğin kurban edilip, yakılarak küllerinin taze suya karıştırılmasıyla elde edilen karışım için kullanılmaktadır. Arınma suyu, ceset kirliliğine bulaşmış kişilerin temizlenmesinde cenazenin üzerine serpilerek kirlilik giderilmekteydi. Arınma suyu kavramı İncil tercümelerinde kefareti suyu, arılık suyu, temizlenme suyu, kirlilik suyu olarak yer almakta olup tapınağın yıkılışından sonra uygulanmayan bir ritüeldir.

Su, ritüellerde temelde arınma temalı rol alırken farklı kullanımları da söz konusudur. Bu kullanımlardan bir tanesi de masumiyeti ispat amacıyla kullanılmasıdır. Ortada kimin yaptığı belli olmayan bir suç ya da kötülük olması durumundan kişiler kendilerini aklamayı “ellerini yıkamak” suretiyle gerçekleştirirdi. Böylelikle kendilerinin masum olduğunu, bir kötülüğe karışmadığını bu ritüelle ifade etmiş olurlardı. Görüldüğü üzere su, çeşitli kirlilik durumlarından arınmada, masumiyeti ispat amacıyla ya da defin ritüellerinde yer almaktadır (Şekil 4.69).

Arınma ritüellerinde "su"
•Ellerin ve ayakların yıkanması •Ellerin yıkanması-Netil(y)at yadayim •Tüm vücudun yıkanması-Tevilah •Taşlih ritüeli
Ölüm ritüelinde "su"
•Ölünün naaşının yıkanması-tahara
Masumiyeti ispat amacıyla kullanılan "su"
•Elleri yıkamak

Şekil 4.69 Yahudilikte su ritüelleri (Kişisel Arşiv, 2024)

4.3.3 Su-Mekân

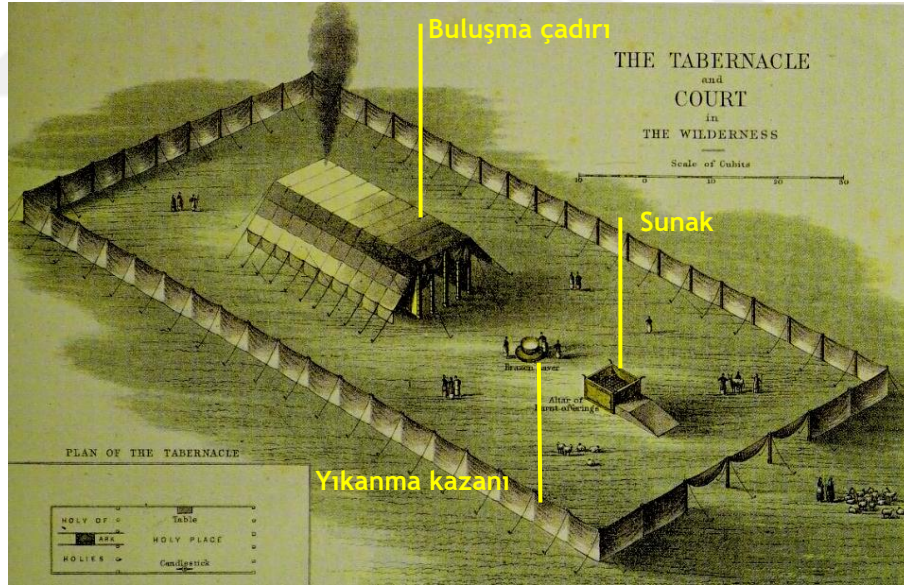
Dört bin yıllık Yahudi tarihi düşünüldüğünde Yahudiliğin belli dönemlerinde farklı ibadet mekânlarına rastlanmaktadır. Yahudi dini mimarisi erken dönemi çölde buluşma çadırlarıyla başlayıp, ardından tapınak döneminde en kutsalları Süleyman Mabedi ve tapınak sonrası dönemde de sinagoglar göze çarpmaktadır. Bu tarihsel kırılmalar çevresinde Yahudi dini mimarisi ve su-mekânları değişim göstermektedir.

Süleyman mabedi yapılmadan önce İsrail topraklarında İbranicede mesken anlamındaki *mişkan*, batı dillerinde *tabernakl* olarak bilinen çadırlar inşa edilmiştir. Buluşma çadırı, toplanma çadırı, cemaat çadırı ya da çadır mabet denebilecek bu yapılar, İsrailoğullarının çölde sahip oldukları taşınabilir kutsal mekânlarıydı. Buluşma çadırı, bütün dini faaliyetlerin yürütüldüğü, başta kurban olmak üzere ibadetlerin gerçekleştiği, arınma ritüellerinin uygulandığı yerd. *Çıkış* kitabında belirtilen Tanrı'nın "aralarında yaşamam için bana kutsal bir yer yapsınlar" (*Çıkış* 25:8) sözünün mekânsal karşılığıdır. Kudüs'teki ilk tapınağın öncüsü ve tüm sinagogların uzak atası kabul edilir (Meek, 1995, s. 28). Mimari program olarak bir tabernakl; sunak ve yıkanma kazanını içeren avlu ile buluşma çadırını kapsamaktaydı (Şekil 4.70). Buluşma çadırı ve avlusu kutsalın tezahür alanı olduğundan sadece kâhinlerin erişimindeydi. Orada hizmet etmekle görevlendirilen kâhinler olan Harun ve oğulları arınma ritüelini, avluda *yıkanma kazanında* gerçekleştirmekteydi.

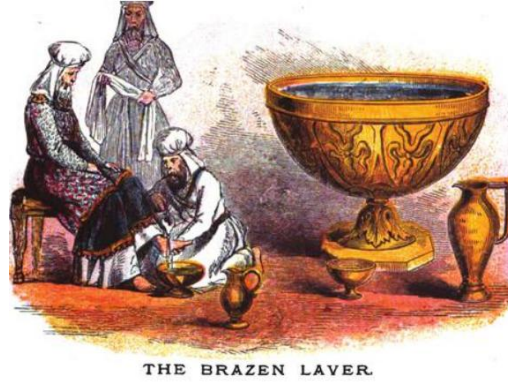
Mısır'dan Çıkış 30. bölümde yıkanma kazanı ve burada gerçekleştirilecek ritüel arınma şu şekilde ifade edilmektedir:

“Rab Musa’ya şöyle dedi: Yıkanmak için tunç bir kazan yap, onun ayağını da tunçtan yapacaksın. Ve onu buluşma çadırı ile sunağın arasına koyup; içine su doldur. Harun’la oğulları ellerini ve ayaklarını orada yıkayacaklar; buluşma çadırına girmeden önce, Rab için yakılan sunuyu sunmak üzere sunağa yaklaşmadan önce, ölmek için ellerini ve ayaklarını yıkamalılar. Harun’la neslinin bütün kuşakları boyunca sürekli bir kural olacak bu.” (Çıkış, 30/17–21).

Yıkanma kazanı, dairesel formlu, ayaklıklı, tunçtan yapılmıştı (Şekil 4.71). Çadır ve sunak arasında, kutsala erişimin hazırlık mekânı olarak hizmet vermekteydi. Kutsala ulaşmada önceliğin arınmadan geçmesi avluda böyle bir su-mekâna gereksinim duyulmasına sebep olmuştur.

Şekil 4.70 Tabernakl plan ve perspektifi (Meek, 1995, s. 27)

Şekil 4.71 Yıkama kazanının kullanımına dair illüstrasyon (Dilworth, 1878)

Çöl yaşamının ardından Kudüs'te ilk tapınak, buluşma çadırlarının taştan bir benzeri şeklinde inşa edilmiştir. Tanrı'nın varlığının burada ikamet etmesi nedeniyle Kudüs'teki tapınak İsrail'deki en kutsal yer olarak görülmekteydi. İlk tapınak Kudüs'te Kral Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Beytül Makdis, Bet ha-Mikdaş ya da Süleyman Mabedi olarak bilinmektedir.

I. tapınağın inşaatındaki su-mekân, buluşma çadırındaki benzer şekilde detaylıca tasvir edilmiştir. Çapı yaklaşık 4.5 metre, boyu 2.3 metre olacak şekilde, dökme tunç malzemeden dairesel bir havuz³⁴ yapılmıştır (Şekil 4.72). Havuz, avlunun güneydoğu köşesinde yer almıştır. Literatüre erimiş deniz (molten sea), bronz deniz, bronz lavabo(laver) olarak geçen bu havuz kahinlerin ellerini ve ayaklarını yıkamak maksatlı yapılmıştır. Sembolik olarak rahipler elleriyle çalıştıkları ve hizmet ettikleri için ellerini; ayakları yolculuğu, yaşamdaki yollarını ve Tanrı ile yürüyüşlerini ifade ettiği için de ayaklarını yıkamaktaydılar (Zavada, 2019). Bronz/erimiş deniz, yüzleri dışarı bakacak şekilde on iki boğa heykeli tarafından taşınmıştır. Erimiş denizin, Tanrı'nın ruhunun suların üzerinde hareket eden o ilk, kaotik suya işaret ettiği tahmin edilmektedir (Özen, 2001, sf.65). Havuza yukarıdan girilemeyecek kadar büyük olması, suyun buradan alttaki bir kaba aktarılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bronz denizin sembolizmi tefsir kitabı Midrash Tadshe'de ayrıntılı olarak anlatılmıştır:

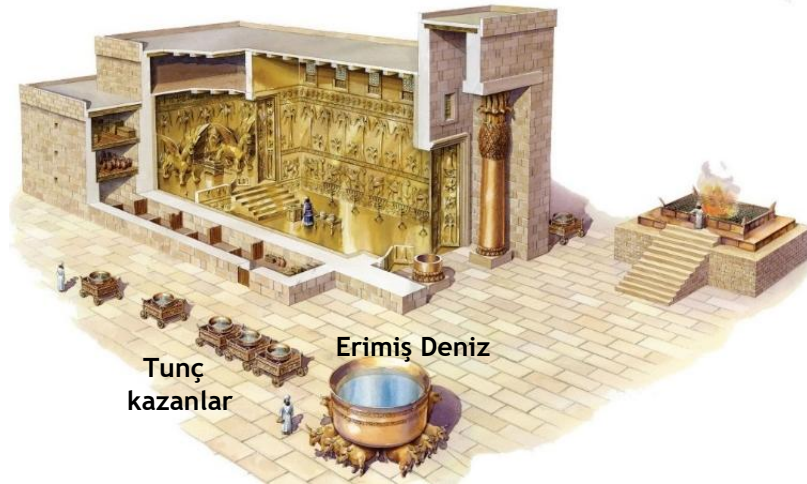
³⁴ Kaynaklarda tekne, kazan, lavabo, leğen, bronz lavabo, pirinç lavabo ifade yer alabilmektedir.

Deniz dünyayı temsil ediyordu; ... ve göklerin yuvarlak olması gibi, tepesi de yuvarlaktı. Denizin derinliği beş arşındı ; bu da gök ile yer arasındaki beş yüz yıllık yolculuk mesafesine karşılık geliyordu.... denizin üzerinde durduğu on iki öküz ise burçları temsil ediyordu. İçinde 2000 hamam (kübik ölçü) vardı, çünkü dünyadan 2000 yıl önce yaratılan Tevrat'ı koruyanı dünya ayakta tutar (Midrash Tadshe, b.t.)

Havuzla oranla daha küçük ölçekli olan beşi kuzey, beşi güney tarafta olmak üzere on adet tunç kazanın avluda yer aldığı ve havuzun (erimiş deniz) ise güneydoğu da yer aldığı bilinmektedir (Şekil 4.73). Yakmalık sunuların parçaları kurban edilen hayvanların bağırsakları, içkembesi ve ayakları) bu tunç kazanlarda yıkanmaktaydı.

Şekil 4.72 Erimiş Deniz(Nicephorus, 1892)

Şekil 4.73 Süleyman mabedi ilüstrasyonu ve su-mekanlar (Crossway ESV Bible Atlas,b.t.)

Süleyman mabedi, Asur-Mısır savaşı sonrasında M.Ö. 586'da Babiller tarafından yerle bir edilmiştir. Yaklaşık 400 yıl hizmet veren Süleyman mabedinden fiziksel hiçbir parça mevcut değildir. İkinci tapınak ise yıkılan tapınağın yerine MÖ 520-515 yılları arasında inşa edildi. Perslerin desteğiyle yapılan II. Tapınak ile Kudüs bir dini merkez haline gelmiştir. MS. 70 yılında Romalı General Titus ve askerleri tarafından yıkılan tapınaktan yalnızca günümüzde ağlama duvarı olarak bilinen kısmı ayaktaadır.

Yahudiler M.Ö. 70 yılında ilk tapınağın yıkılışıyla beraber dünyanın çeşitli yerlerine, diasporaya dağılmışlar, kendilerine bir araya gelebilecekleri çok işlevli toplanma mekanları (Tanaç Kiray, 2004, s. 18) olarak sinagoglar inşa etmişler, dini ritüellerini burada icra etmişlerdir. Sinagoglar herhangi bir yere inşa edilebilen böylelikle ibadetin Yahudi dünyasının her yerinde uygulanmasına imkân veren mekanlardır. Diaspora bölgelerindeki sinagog mimarisi genellikle gösteriştan uzak, yalın bir dil sergilemekte, belirli bir tipolojiden uzakta, bulundukları bölgenin koşullarına, bölgedeki kendi konumlarına göre bir mimari tasarı söz konusu olmaktadır. Yunanca kökenli “toplanma, buluşma yeri” anlamındaki synagogue kelimesi “dua evi, halkın evi, toplanma yeri, Şabat evi (Cumartesi ibadeti)” anlamlarında kullanılmıştır. Sinagoglar, dini ritüellerin yerine getirildiği mekânlar olmanın yanında, cemaatin bir araya geldiği, yaşadıkları hayat ve geleceklerini tartıştıkları, planlar yaptıkları, sosyal mekânlar olarak kullanılmıştır (Türkoğlu, 2001).

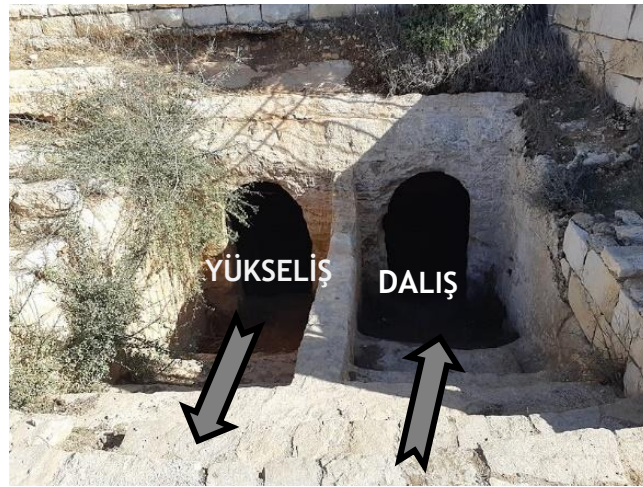
4.3.3.1 Mikve

Tevrat'ta Tanrı Yahve, “yaşayan suların pınarı” (Yeremya 2:13) ve “hayat kaynağı” (Mezmurlar 36:9, Özdeyişler/Meseller 13:14 ve 14:27) olarak tasvir edilmiştir. Bu tasvirler suyun Yahudi dinsel yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum suyla ilgili ibadetlere yansımış ve mekâna bürünerek mikve havuzunun bulunduğu oylumu ifade etmeye başlamıştır. Sinagog mimarisindeki su-mekân, mikve/mikveh denen ritüel arınma için kullanılan havuzlardan oluşmaktadır. İçine tam olarak dalınıp çıkıldığında ritüel kirlilik durumundan kurtulmaya yarayan, arınmanın sağlandığı banyolardır. Genellikle yağmur suyunun özel olarak tasarlanmış bir hacimde toplanmasına izin verilerek inşa edilmektedir (Hinnells, 1984, s. 213-214). Mikvede gerçekleşen suya dalma motifi ne yönden bakılırsa bakılsın yeni bir kimlik inşasıdır. Suya giren ile çıkan kişi birbirinden farklılaşmakta, adeta yenilenmektedir.

Mikveyi arınmanın ötesinde bir yükselme olarak ifade eden Besalel(2009) mikve sembolizmini şu şekilde ifade etmiştir:

Mikve suyuna dalış, Tanrı tarafından yaratılan dünyanın ilk haline dönmesi gibidir. Ayrıca suya dalan bir kişi nefes alamadığı için çok kısa bir süre için de olsa ölümlerle karşılaşmaktadır. Çıkışında ise yeniden yaşama kavuşmaktadır. Bu yorum mikvenin "yeniden doğma" ve "yenilenme"yi simgelediğini ortaya koymaktadır (Besalel, 2009).

Mikvenin tamamı ya da büyük çoğunluğu nitelikli su olarak değerlendirilen yağmur suyu, doğal kaynak suyu, erimiş kar ya da buz ile doldurulmalıdır. Suyun hareketli ve tatlı su kaynağı olmasına dikkat edilmelidir. Geçmiş mikve tasarımları tamamen nitelikli sular ile doldurulurken günümüzde dalış havuzu musluk ve yağmur suyunun karışımı ile doldurulabilmektedir. Bir mikve, yetişkin bir insanın dalabileceği boyutlarda ve üç dört kişinin sığabileceği büyüklükte olmalıdır. Mikvenin derinliği minimum 1.2-1,25 metre, uzunluğu 3-5 metre, genişliği 2-3 metre arasında değişkenlik gösterirken hacim olarak da en az 750-900 litre su alabilecek kapasitede olmalıdır (Tezokur, 2012, s. 103). Ayaktayken göğüs hizasını geçecek derinlikte ve genelde zemin seviyesinden alt kotlara birkaç basamak merdivenle inilecek şekilde tasarlanmalıdır. Bazı tasarımlarda bu merdivenler, ritüel olarak kirli ve temiz ayırıcısına mimari bir kurgu ile de ayrılmaktadır (Şekil 4.74).

Şekil 4.74 Antik dönem mikve/arınma havuzlarındaki hiyerarşi (Mckaby, 2021)

Sinagoglar genelde mikve inşasından dolayı su kaynaklarına yakın konumlandırılmaya çalışılır. Mikve sinagogun içinde yer alabildiği gibi müstemilatında, avlusunda bulunabilir. Yahudi inanişında, Yahudi cemaatinin, mikve inşasına finansman sağlamak için Tevrat parşömenlerini, hatta gerekirse bir sinagogu satma gibi aşırıya gitmesi normal karşılanmaktadır (Lesches, 2001). Bu anlayışa göre, Yahudiler cemaat halinde dua edecekleri bir yer olmadan yaşayabilir ama aile saflığını temin eden tesis olmadan hayatta kalamayacağı düşünülmektedir (Blech, 2003, s.294). Yahudi geleneklerinde mikvesi olmayan bir toplum Yahudi cemaati olarak anılamaz. Bu durum su-mekânın üstün konumunu görmek adına önemlidir. Mikve temelde sinagoglarda olmak üzere, hamamlarda bir bölüm olarak ya da az da olsa evlerde de inşa edildiği görülmüştür.

Yahudi dini mimarisinde mikveyi hazırlayan mimari ortam tarihsel kronolojide, çöl yaşamında buluşma çadırındaki yıkanma kazanları, tapınak döneminde erimiş deniz denen su kaplarıdır. Yahudiliğin erken dönemlerinde görülen bu su-mekanlar mabet sonrası sinagogların inşa edildiği dönemde mikve denen ritüel banyolara dönüşmüştür (Şekil 4.75). Mikve geleneği oluşmadan önce Yahudilerin arınma ritüellerinin biriktirilmiş yağmur suyunda ya da akarsu, nehir kenarlarında yaptıkları tahmin edilmektedir. Antik sinagogların çoğunda, sinagogun hemen yakınında Yahudilerin arınma ritüelinin bir parçası olarak mikve inşa edilmiştir. İsrail’de ve Yahudi diasporasının olduğu topraklarda antik mikvelere rastlanmıştır. Antik sinagogların en az bir mikvesi olmakla birlikte Eriha ve Herodyum gibi iki mikvesi olanlar da bilinmektedir (Rudd, 2017). Hem Kudüs’te hem de diaspora döneminde dünyanın çeşitli bölgelerinde sinagogun bir parçası olarak, geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Sıralama olarak İsrail örneklerinden Masada, Gamla, Eriha ile İtalya’dan Ostia ve Türkiye Sardis örnekleri incelenmiştir.

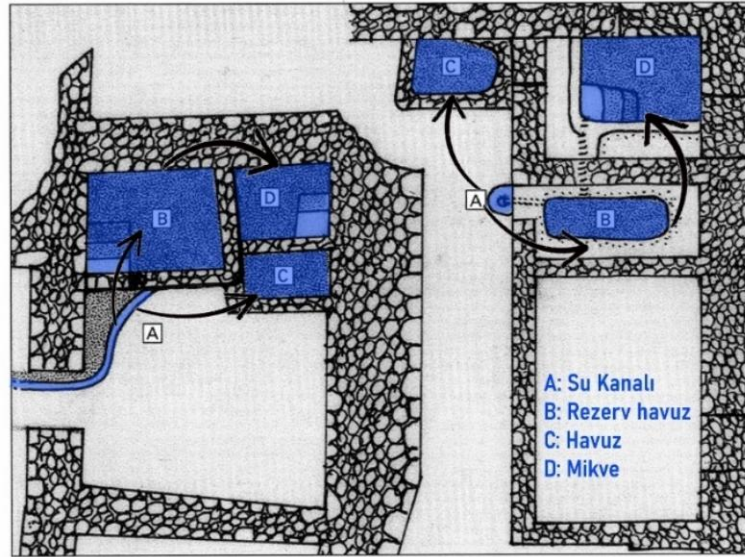
Şekil 4.75 Yahudi dini mimarisinde su-mekânlar temsili (Kişisel Arşiv, 2024)

Mikvenin en erken örneklerinden Masada'daki mikvaot³⁵(M.Ö. 75) sinagogun bir parçası olmaktan ziyade, Fısıh, Pentikost ve Sukot gibi Yahudi hac bayramları sırasında Kudüs'ü ziyaret eden Yahudilere hizmet etmek üzere inşa edilmişlerdir (Ricks, 2020, s. 279). Mikve, kullanıcıların eşyalarını koyabilmeleri için düşünülmüş duvar nişleri ve basamaklı havuzu içermektedir (Şekil 4.76). Aşağıdaki planda solda güney mikvaot, sağda ise bir yönetim yapısının avlusundaki kuzey mikvaot yer almaktadır (Şekil 4.77). Her iki strüktürde A ile gösterilen, yağmur suyunu toplayan bir çeşit kanala, su yoluna sahipti. Su kanalından gelen(A) suyu, B ile gösterilen rezerv havuzu toplamaktadır. D ile gösterilen mikveye(D) dalmadan önce el ve ayakların yıkanması gibi fiziksel temizliğin yapıldığı için küçük bir havuz(C) yer almaktaydı. Antik su-mekân, burada yapılan arınma ve hac ritüelini hatırlatmaktadır. Bellekte mekânsal olarak bu şekilde kodlanan su-mekân, suyun yokluğunda bile taşıdığı mekânsal bellek kodlarıyla hatırlanabilirliğini korumaktadır.

³⁵ İbranice kökende mikvenin çoğulu mikvaot'tur.

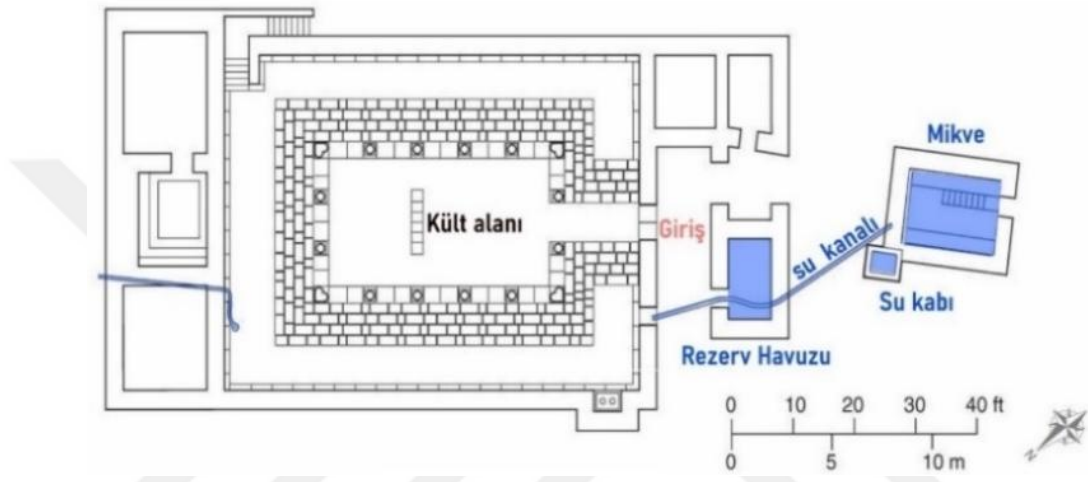
Şekil 4.76 Massada’da yer alan mikve (Petri Paavola, b.t.)

Şekil 4.77 Masada’daki mikvaot kompleksi (Ricks, 2020, s. 280) üzerinden renklendirilmiştir

M.Ö.76 yılına tarihlenen Kudüs’teki bu Gamla sinagogu (M.Ö.76), İkinci tapınak dönemi sinagoglarından en iyi korunmuşlardan bir tanesidir. Kareye yakın, dikdörtgen planlıdır(Şekil 4.78). Mikve, yapıyla bağlantılı ama dışında konumlanmıştır. Ana girişe yakın bir konumda olup, sinagogun bir ön, hazırlık mekânı niteliğindedir.

Yönelim olarak yapı ile birlikte kuzeydoğu-güneybatı ekseninde uzanmaktadır. Kareye yakın bir formda (4x4,50 metre) tasarlanan mikveye yedi basamakla inilerek ulaşılmaktadır. Mikvenin bitişiğinde kolay erişimli bir noktada diğer arınma ritüelleri için bir su kabı mevcuttur (Şekil 4.79). Mikve ve rezerv havuzu sinagog inşaatından daha sonra, yaklaşık M.S. 1. yüzyılda yapılmıştır (Runesson, Binder, & Birger, 2008, s. 33).

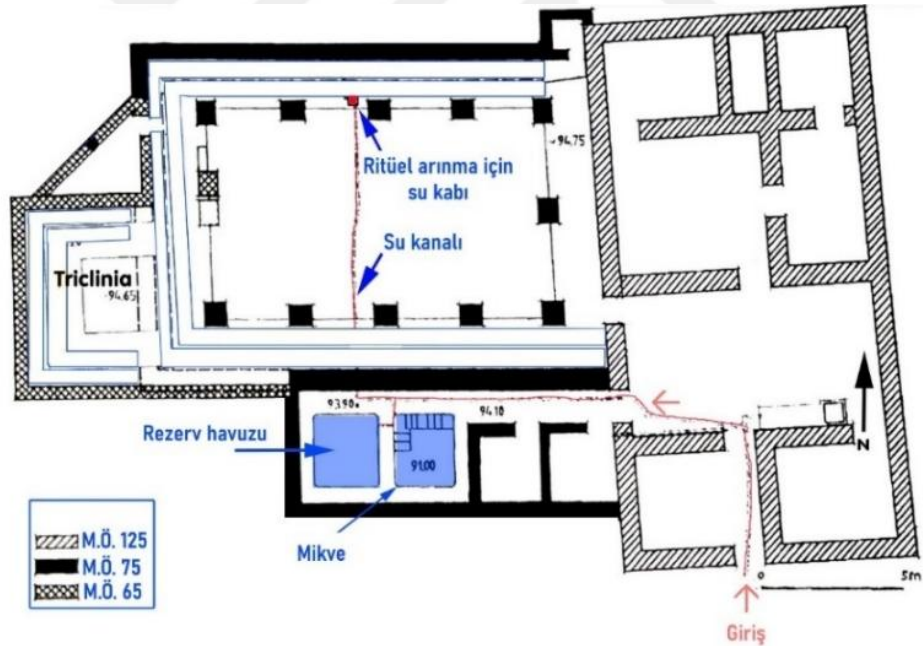
Şekil 4.78 Gamla sinagogunda su ile irtibatlı mekanlar(Runesson, Binder, & Birger, 2008)

Şekil 4.79 Gamla sinagogu rekonstrüksiyonu (baptistekerkkemptonpark, 2021)

Eriha sinagogu (M.Ö. 75), kompleks niteliğinde olup, yedi-sekiz odayla çevrili bir avlu, dikdörtgen bir ana salon ve ritüel banyo alanı içerir. Sinagog salonuna giriş,

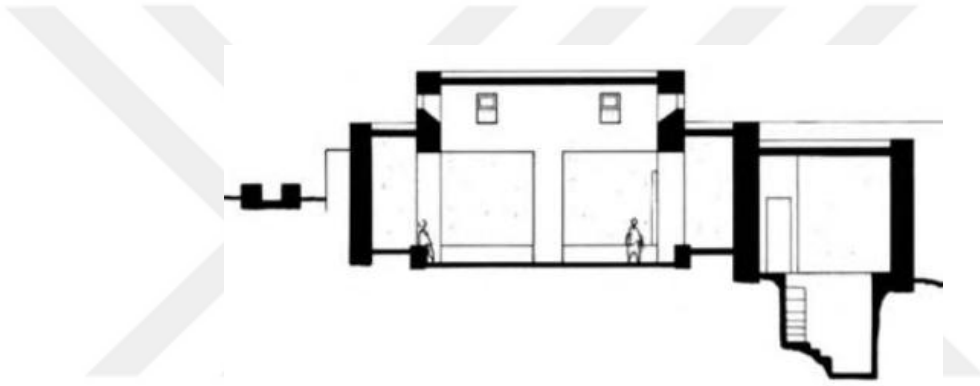
kompleksin güney yönünde gerçekleşmekteydi. Arınma havuzunun da yaklaşımı da avluya girdikten sonra doğu yönünde gerçekleşmektedir. Eriha'daki su-mekân sinagogun güney duvarına bitişik halde bulunan mikve ve yanında yaklaşık aynı boyutlardaki rezerv havuzundan oluşmaktadır (Şekil 4.80-Şekil 4.82). Bazı kaynaklarda taze suyu depolayan kısmın ayrı bir mikve olarak da değerlendirildiği görülmüştür (Şekil 4.81) Rezerv havuzunu kuzey-güney yönünden gelen bir su kaynağı beslemektedir. Gamla'daki mikveden farklı olarak Eriha'nın kazı çalışmalarında iç mekânda da ritüel saflık için kullanılan su kabına tesadüf edilmiştir. Mikvenin yanındaki iki küçük oda muhtemelen mikveye hazırlık amaçlı kullanılmaktaydı. Mikve ve taze su havuzu, ortak yan duvarlarının tepesinde yer alan küçük bir kanalla birbirine bağlanmaktaydı. (Rudd, 2017). Erken dönem mikve örneklerinden olan bu yapıda arınma ritüeli sinagogun dışında, kompleksin içinde yer almakta olup hahamları ibadete hazırlamaktaydı.

Şekil 4.80 Eriha sinagogunda su-mekânların izleri (Rudd, 2017) üzerinden renklendirilmiştir.

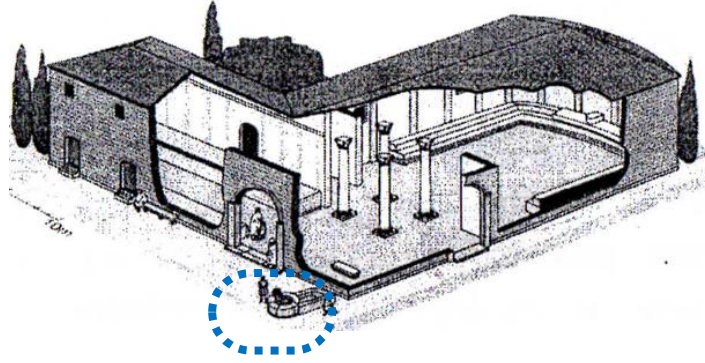

Şekil 4.81 Eriha sinagogunda mikveden geriye kalanlar (Radovan, b.t.)

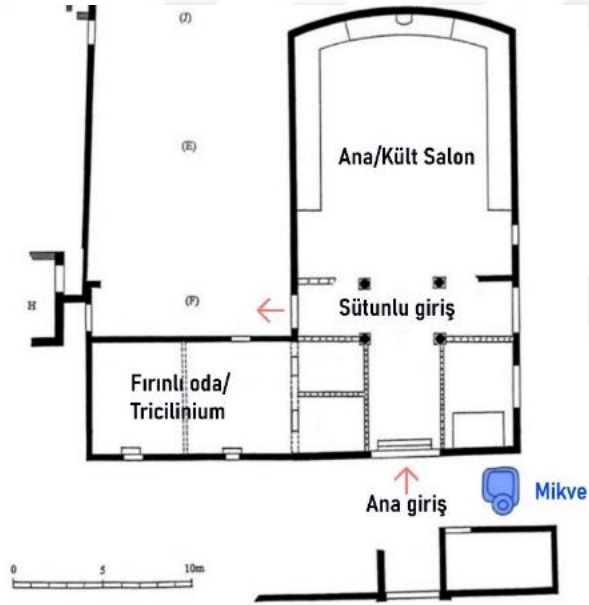

Şekil 4.82 Eriha sinagogunda mikveden geçen enine kesit (Runesson, Binder, & Birger, 2008, s. 41)

Ostia Sinagogu, MS 1. yüzyılın ikinci yarısında bir kamu binası olarak inşa edilmiş fakat aynı zamanda sinagog olarak hizmet vermiştir (Runesson, Binder, & Birger, 2008, s. 226). Diaspora sürecinde İtalya'daki Ostia sinagogu, Batı Akdeniz'in en eski sinagoglardan biridir. Yapının 1. ve 5. yüzyıllar arasında kullanıldığı ve kompleksin pek çok ayrı yenileme veya yeniden inşa aşaması geçirdiği bilinmektedir. İlk etaptaki görünümüne yönelik Olsson'un rekonstrüktif çalışması aşağıdadır (Şekil 4.83). İlk fazda da sonraki halinde su-mekân değişmemiş sığ bir havuz ve sarnıcı şeklinde kalmıştır (Şekil 4.84). Konum olarak sonradan ana girişe çevrilen geçidin sağında kompleksin doğusunda yer almakta ve ana mekân öncesi bir hazırlık mekânı olarak hizmet vermektedir. İnsanlara sinagoga girmeden yapılacak arınma ritüelini hatırlatmaktadır. Mekânsal olarak su kaynağını yitirse dahi bugün su mekândan kalan izler burada yapılan ritüeli mekânsal olarak hafızada canlı tutmaktadır.

Şekil 4.83 Ostia sinagogunun 1.faz rekonstrüksiyonu (Lönegard ve Olsson, 2001)

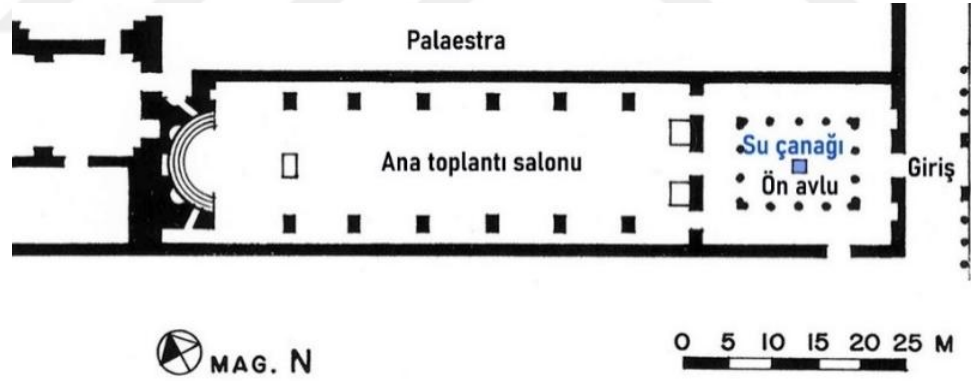

Şekil 4.84 Ostia sinagogun 2. fazda gelişimi (Runesson, Binder, & Birger, 2008, s. 229)

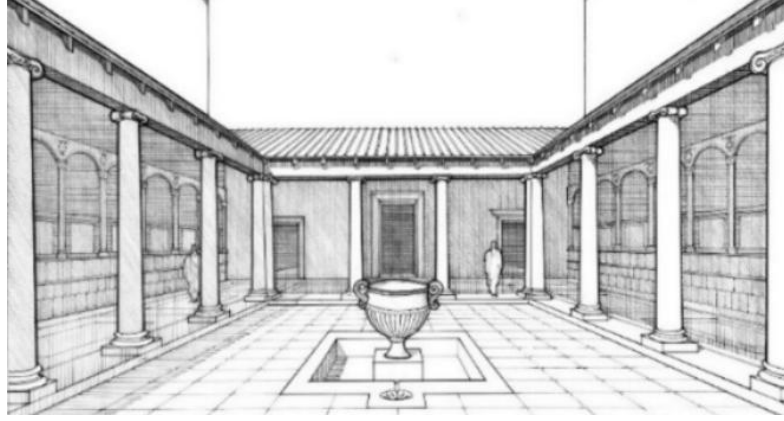
M.S. 150-250 arasında diasporada Yahudiler, Manisa Sardis'te görkemli bir hamam-gymnasium kompleksinin parçası niteliğinde sinagog inşa etmişlerdir. Antik dünyanın en büyük sinagoglarından bir tanesi olan Sardis sinagogu, döneminde Yahudi dini yaşamının merkeziydi. M.S. 4. Yüzyılın başlarında bazilikadan sinagoga dönüştürülmüştür. Bölgede bu ölçekte ve zenginlikte bir sinagog kompleksi tasarımı istisnaidir. Doğu batı yönünde uzanmakta olan, yaklaşık bin kişiyi alabilecek kadar geniş olan ana toplantı salonuna sahipti (Sarveis Arkeolojik Araştırmaları, b.t.). Bazilika tipi plan şemasına sahip bu yapı ince uzun bir formda olup dört dönemde

gelişme göstermiştir. Anıtsal sinagoga doğu yönünden sütunlu (peristil) bir avlu eklenmesi son aşamada M.S. 4. Yüzyılda gerçekleşmiştir (Şekil 4.85) Bu avludan ana toplanma mekanına ulaşılmaktadır. Sütunlu avlu, merkezinde bulunan mermer bir su çanağı etrafında gelişmiştir. Mermer su çanağı Antik Yunan'daki *volüte krater* denen su kabına çok benzerdir. Ön avludaki bu su-mekân Yahudi cemaatinin ibadet öncesi ellerini yıkadığı bir çeşme olarak hizmet verdiği bilinmektedir. Bu çeşmeye su, zeminin altındaki kilden borularla taşınmıştır (Sardeis Arkeolojik Araştırmaları, b.t.). Dairesel formu çanağın iki yanında kulp benzeri bezemeler mevcuttur (Şekil 4.86).

Komplekste sinagoga ilişkili tamamen suya dalmayı mümkün kılan bir mikve tespit edilememiştir. Bunun sebebi bağlamla ilişkilendirilebilir. Kamusal ve dini yapıların oluşturduğu bu yapı bütününde büyük bir hamam yapısının varlığı sadece sinagoga hizmet eden bir mikve gerekliliği ortadan kaldırmış olabilir. Fakat mikvede belli kriterleri sağlama zorunluluğu düşünüldüğünde, gymnasium yapısında bu koşulları sağlayan bir mikveye tesadüf edilememiştir.

Şekil 4.85 Sinagogu planı (Sart Amerikan Arkeolojik Kazısı, bt)

Şekil 4.86 Ön avlunun yeniden inşa çizimi. (Sart Amerikan Arkeolojik Kazısı, b.t.)

Kudüs ve diaspora şehirlerindeki su-mekan örnekleri incelendiğinde çoğunlukla mikvenin yaygın olduğu fakat yer yer Yahudi abdesti için kullanılan mikvenin erken örneklerinden su çanakları göze çarpmaktadır. Mikve tasarımları sinagogla irtibatlı, dini yapıya girmeden bir hazırlık mekanı olarak hizmet vermiştir. Mikvenin yanında yağmur suyunun depolandığı ikinci bir rezerv havuzunun yer aldığı, mikvenin bu havuzdan beslendiği görülmüştür. Mikve havuzları çoğunlukla kare, dikdörtgen ya da dairesel formlarda ve 7-8 basamaktan oluşmuştur.

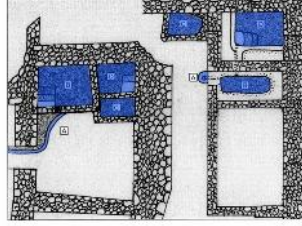
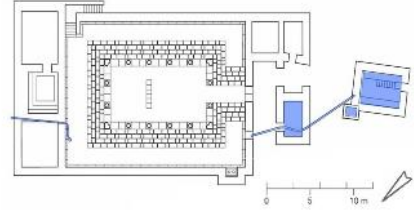
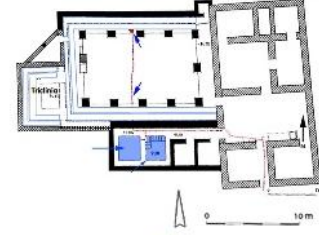
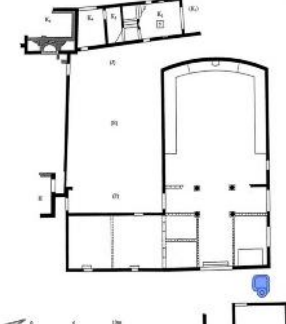
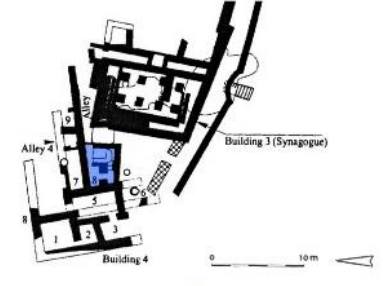
4.3.4 Su ve Mezar Mimarisi

Yahudilikte cenazelerin defin yöntemi toprağa vermek şeklindedir. Defin öncesi naaş, çeşitli maddi ve manevi arınma ritüellerine tabidir. Cenaze ile aynı cinsiyette kişiler, üstü örtülü naaşı ılık suyla temizlemektedirler (Şekil 4.87) Naaşı yıkama görevini dindar Yahudilerden üç dört kişiden oluşan gruplar gerçekleştirmekte, *tahara* denen yıkamanın ardından cenaze kefenlenmektedir. Yahudilikte ölüm kendi içinde bir tevazu ve sadelik barındırmaktadır. Ölümden sonraki hayata inanan diğer semavi dinlerdeki gibi ölüm bir bitiş değil; yeni bir hayatın başlangıcı olarak değerlendirilmekte, bu yüzden de mezarlıklarına *Beth Ha-Hayim (Dirilerin Evi)* ismini vermektedirler. Mezar mimarisinde suyla ilintili mekanlar naaşın son yolculuğuna uğurlandığı bet ha-metager (temizlenme evi) denen gasilhanelerdir. Bu yapılar daha çok mezarlıklarda yer almaktadır. Bunun dışında yine Yahudi inancısında ölümün kirlilik sayılmasından dolayı mezarlıklar çeşme, kuyu vb. mekanlar içerebilmektedir.

Şekil 4.87 Bir cenazenin yıkanma ritüeli (Agins, 2010)

Tablo 4. 1 Sinagoglarında su-mekân özelliklerinin karşılaştırılması (yakın geçmiş öncesi)

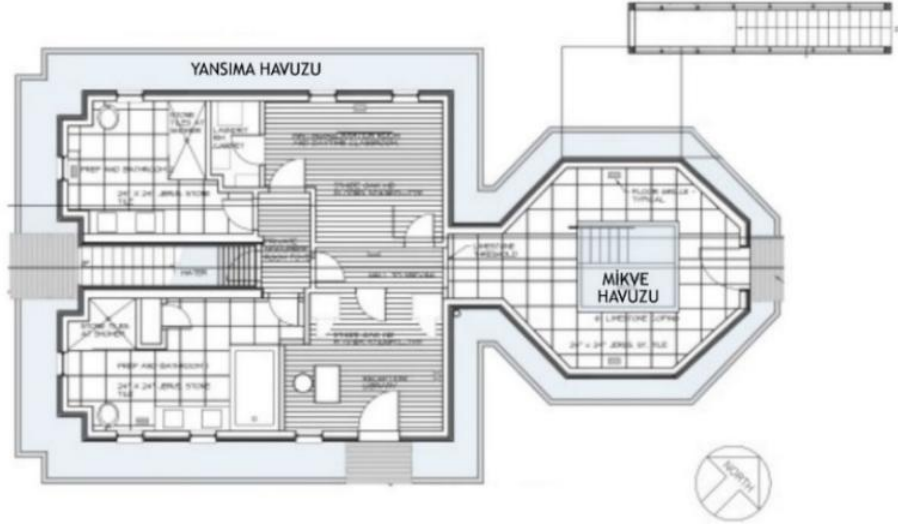
	 MASADA	 GAMLA	 ERİHA	 OSTIA	 MODEİN
SİNAGOG İLE DURUMU	SİNAGOG'DAN BAĞIMSIZ	SİNAGOG'UN PARÇASI	SİNAGOG'UN PARÇASI	SİNAGOG'UN PARÇASI	SİNAGOG'DAN BAĞIMSIZ
NİTELİĞİ	KENDİ BAŞINA BİR MEKAN NİTELİĞİNDE	HAZIRLIK MEKANI NİTELİĞİNDE	HAZIRLIK MEKANI NİTELİĞİNDE	HAZIRLIK MEKANI NİTELİĞİNDE	HAZIRLIK MEKANI NİTELİĞİNDE
FORM	KARE VE DİKDÖRTGEN FORMLAR	KAREYE YAKIN FORM	KAREYE YAKIN FORM	KARE-DAİRESEL FORM	KAREYE YAKIN FORM
KARAKTERİ	HACİMSEL	HACİMSEL	HACİMSEL	DÜZLEMSEL	HACİMSEL
SU-MEKAN TİPİ	MİKVE+REZERV HAVUZU	MİKVE+REZERV HAVUZU	MİKVE+REZERV HAVUZU	MİKVE	MİKVE+REZERV HAVUZU
SUYUN DOĞRUDAN GÖRÜLMESİ	SU KAPLARI	SU KAPLARI	-	SU KABI	-

4.3.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân

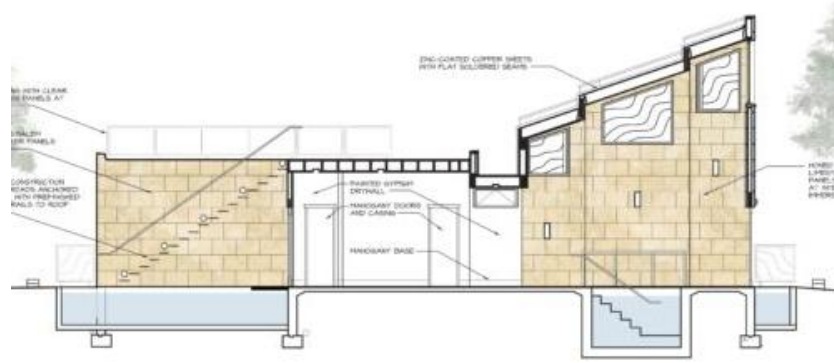
Modern sinagoglarda mikve tasarımları artık çok az yapılmaktadır. Mikvenin azalmasının genel nedeni, Tapınağın MS. 70 yılında yıkılmasından sonra Yahudilerin ilgilerini kaybetmeleri veya ritüel saflığa gerek duymamalarıdır (Rudd , 2017). Birinci yüzyılın ritüel saflığının bir parçası olarak, tüm sinagoglarda bir veya daha fazla mikve bulunmaktaydı. Hatta sinagogdan önce, mikvesinin yapıldığından bahsedilmişti. Modern sinagoga gelindiğinde ise mikveye dalmak karmaşık ve zaman alıcı görölmeye başlamıştır. Modern sinagoglarda mikve yerine genellikle su tesisat altyapısı koymak yeterli görölmüştür. Yakın geçmişte özellikle Ortodoks Yahudilikte mikve hala önemli görölüp, sinagogla direkt bir bağlantı içermeyen bağımsız mikve yapıları inşa edilmektedir.

ABD'nin Connecticut eyaletinde Beth Israel Westport'a hizmet eden Mikve Chana diğeri adıyla Mei Leiba ya da Waterfall Mikvah, Valerie Schweitzer Architects tarafından 2008 yılında projelendirildi. Sekizgen formlu mikve havuzunun bulunduğ u kütle ve ona eklemlenen hazırlık mekanlarından oluşmaktadır (Şekil 4.88). Bağımsız bir mikve yapısı olarak var olmakta ve mekânsal olarak sinagogla direkt bir etkileşim içerisinde değıldir. Yapının en göze çarpan özelliğı bina hattı boyunca devam eden cennet bahçesi Aden'in sembolizmini içeren su hendeğıdir (Şekil 4.89-Şekil 4.90).

Bunun yanında su hendeğinden cam merdivenlerle çatıya verilen çıkış da suyun içinden cennete yükseliş metaforunu barındırmaktadır. Mikve havuzu ise mikve yapım normlarına uygun zemin kotunun altında, merdivenle inilecek şekildedir.

Şekil 4.88 Waterfall Mikvah planı(Valerie Schweitzer Architects, bt)

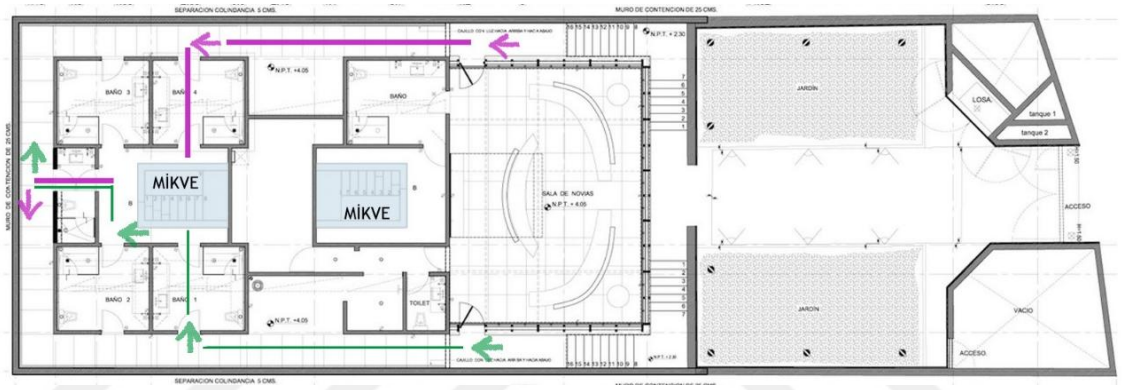

Şekil 4.89 Waterfall Mikvah boyuna kesiti (schweitzerarchitecture, bt)

Şekil 4.90 Waterfall Mikvah, (schweitzerarchitecture, bt)

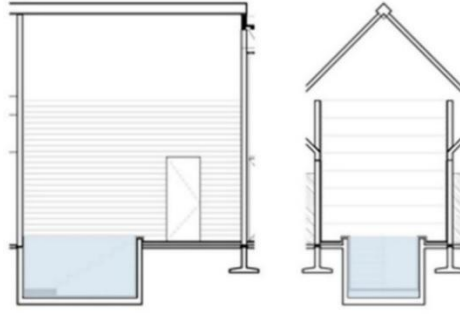
Pascal Arquitectos tarafından, 2011 yılında Meksiko’da tasarlanan Mikve Rajel, Yahudi arınma ritüelleri için önceden var olan hamamın yerine inşa edilmiştir. Yapı iki adet mikve havuzu, bunlara hizmet eden tuvaletler ve hazırlık odalarını içermektedir (Şekil 4.91). Mimarları, mikvenin kadın rahmi ve mezarın bir sembolizmi olduğunu, yapılarında da bu mistisizmi barındırmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. İçeri girdiğinizde kirli, dışarı çıktığınızda ise temiz olma durumunu farklı giriş çıkışlarla vurgulamışlardır (Şekil 4.92-Şekil 4.93). Bu yüzden mikve havuzunun olduğu alanda iki adet açıklık yapılarak temzi-kirli hiyerarşisi kurulmuştur.

Şekil 4.91 Mikve Rajel kat planı ve giriş çıkış karşılaşıma durumları (Pascal Arquitectos, bt)

Şekil 4.92 Mikve Rajel mikvelerinden biri (Victor Benitez, b.t.)

Şekil 4.93 Mikve Rajel'in mikve plan ve kesiti (Pascal Arquitectos,b.t.)

Arqhé Studio tarafından 2017 yılında, Meksika'da tamamlanan Mikve Oh, bir adet mikve havuzu ve yardımcı mekanlarından oluşmaktadır (Şekil 4.94). Meksika'da bir Yahudi mahallesinde, Ortodoks Yahudi cemaati için tasarlanan yapıda mikve, yağmur suyunun toplanmasıyla elde edilen nitelikli suyu kullanmaktadır. Projenin mimarları, manevi temizliğe ulaşma ve insanın en saf haline dönme ritüeline götürecekt olan mikveyi, spiral bir sirkülasyon rotasıyla kurduğunun belirtmektedir (Şekil 4.95- Şekil 4.96).

Şekil 4.94 Mikve Oh planında olası ritüel kirli-temiz rotası (Arqhe Studio,bt)

Şekil 4.95 Mikve Oh yapısı dıştan görünüm (Koitani , bt)

Şekil 4.96 Mikve Oh yapısı içten görünüm (Koitani, bt)

Yakın geçmiş Yahudi dini mimarisindeki su mekanlar incelendiğinde tespit edilen temel nokta sinagog ve mikve arasındaki diyalogdur. Geçmiş kullanımlarında çoğunlukla hahamları sinagog için hazırlayan bir ön mekân niteliğindeki mikvenin, yakın geçmişte bağımsız bir yapı olarak varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Günümüzde çok sayıda sinagog yapısı inşa edilmediği ve inşa edilenlerde de mikvenin her zaman dini yapının ayrılmaz bir parçası olmadığı tespit edilmiştir. Önceden sinagogla temaslı mikvenin başta hahamlar olmak üzere erkek ve kadınlar tarafından kullanıldığı bilinmesine karşın, bugünlerde daha çok kadınlar için mikve tasarlandığı görülmüştür. Günümüzde inşa edilen mikve tasarımlarında, bir mikve inşaatının

gerektirdiği; nitelikli su kullanımı, zemin kotunun altında havuz tasarımı, arınmanın sembolizmini barındıran kirli ve temiz olunan durumlara göre değişen mekânsal çözümler vb. gibi kurallara riayet edildiği görülmüştür. Bugünün mikve tasarımlarında hazırlık mekanları daha donanımlı olup, bir sirkülasyon ağı ile mekânın kalbindeki mikve havuzuna yönlendirilmektedirler. Geçmişte de bugün de anlamını koruyan mikve, su üzerinde kişilerin bedenlerini ve ruhlarını arındırarak manevi yükselmeyi hatırlatmaktadır.

4.4 Hristiyanlıkta Su-Mekân Analizi

Vahye dayalı dinlerden olan Hristiyanlık, Yahudilerin kurtarıcı Mesih beklentisinin olduğu zamanda ortaya çıkan, Hz. İsa (Yeşua) tarafından tebliğ edilen bir dindir. Hristiyanlık İbrani kökenli bir din olup Yahudi kutsal kitabındaki ortak atalara ve tarihsel olaylara vurgu yapmaktadır. Tarihsel düzlemde Yahudiliğin ardından ve karşısına çıkmış olan tek tanrılı dinlerdendir. Hristiyanlığın, Ferisilik mezhebine üye Yahudilerce, İsrail dinine tepki olarak, yine Yahudiler tarafından ortaya çıktığı da ileri sürülmektedir (Güç, İlahi Dinlerde Ma'bed, 1992, s. 135). Hristiyanlar, İsa'nın "Tanrı'nın Oğlu" ve Eski Ahit'te geleceği haber verilen "Mesih" olduğuna inanmaktadırlar. Hristiyanlık, teslis denen sistem üzerine kuruludur. Bu inançta Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olmak üzere üç kimliği vardır. Hristiyanlığın inanç sistemi ve ibadetleri, İsa tarafından 1. yüzyılda, Roma'nın hakimiyetindeki Filistin'de ortaya konulmuş ve havarileri ve takipçileri tarafından öğretilerek yayılmıştır.

Hristiyanlık Markos, Matta, Luka ve Yuhanna olmak dört İncil yazarının kitaplarından oluşmaktadır. Kutsal kitabın, farklı İncil yazarlarının elinden çıkması kitaplar arasında bazı farklılıkların oluşmasına neden olmuştur. En temel farklılık olarak Markos İncili, monoteizm odağında tek tanrı inancından bahsederken; diğer İncil yazarlarında bu durum İsa'nın ilahlaştırılması şekline bürünmüştür. Hz. İsa tarafından dünyaya ilan edilen din, zamanla Hz. İsa üzerine kurulan dine dönüşmüştür.

4.4.1 Mitoloji

“Bu sudan her içen yine susar fakat kendisine benim vereceğim sudan kim içerse ebediyen susamaz. Ona benim vereceğim su, kendisinde ebedi hayat için fişkiran su kaynağı olur” (Yuhanna, 4/13–14)

Hristiyanlıkta su kültü, Yahudilikten aldığı mirası devam ettirmekte, Eski Ahitteki suyun yaratılış ve yıkımdaki başat rolü Hristiyanlıkta da temel anlatıdır. Yine suyun hayatın başlangıcı ve kaynağı olması, Hristiyanlıkta da suyun temel figürlerden olmasına sebep olmuş, su kültürü vaftiz geleneği ile uygulamaya konmuştur. Su, kutsal Ruh’un, İncil’in, manen canlandırıcı olan her şeyin sembolü olarak görülmüştür. Hz. İsa’nın “Melek bana, Tanrı’nın ve kuzunun tahtından çıkan billur gibi berrak yaşam suyu ırmağını gösterdi” (Vahiy, 22/1) ve “...çünkü tahtın ortasında olan Kuzu onları güdecek ve hayat sularının pınarlarına onları götürecektir” (Vahiy, 7/17) sözleri Hristiyan inancındaki hayat suyu kavramının karşılığı olarak görülebilir. İsa’nın suyu şaraba çevirmesinden, Lazarus’u ölümden diriltmesine kadar bir dizi mucizeyi gerçekleştirdiği söylenmektedir. Su üzerinde yürümesi de bunlardan bir tanesidir (Şekil 4.97). Mucize şöyle gerçekleşmektedir: İsa’nın öğrencileri gemiyle Celile denizine giderlerken fırtınaya yakalanırlar. Gece boyu kürek çektikten sonra suların üzerinde yürüyen İsa görülür ve gemiye gelip korkmamalarını söyler. Ardından rüzgâr kesilir ve öğrenciler karaya ulaşır.

Şekil 4.97 Ivan Aivazovsky’nin Suda yürüyen İsa tablosu, tuval üzerine yağlıboya (Aivazovsky,1890)

4.4.2 Ritüel

“Benim içeceğim kâseden siz içebilir misiniz?”

Benim vaftiz olacağım gibi siz de vaftiz olabilirsiniz?”

(Markos, 10/38; Luka, 12/50)

Hristiyanlıkta su ile yapılan ritüellerin başında vaftiz gelmektedir. Yunanca “baptein” veya “baptizein” olarak, İngilizcede de “baptism”, Fransızcada Baptême, İbranicede Tabal şeklinde ifade edilmekte olup suya daldırma, arınma, yenilenme gibi anlamlara gelmektedir. Hristiyanlıkta dine girişin temel uygulaması olup su vasıtasıyla kişilerin yeniden doğumunu müjdelemektir. Hristiyan inancında “diğer tüm kutsallara açılan kapı” olarak değerlendirilmiştir. “...bedenin kirinin atılması değil fakat Tanrı’ya doğru, iyi vicdanın dileğidir” (Petrus’un I. Mektubu, 3/21) sözü vaftizin manen arınmaya yarayan temel unsur oluşuna işaret etmektedir. Hristiyan inanışında en temel uygulamalardan olup insanlığın işlediği ilk günah³⁶ sembolik olarak arınmayı sağlamaktadır. Kilisede yetkili din görevlisi kişi tarafından baba-oğul ve kutsal ruh(teslis) adına yapılan vaftizin kökeninde, vaftizci Yahya’nın Şeria Nehri’nde insanları, sonrasında da İsa’yı vaftiz etmesi yatmaktadır. İsa’nın vaftiziyle başlayan ritüel, Hristiyan vaftizinin başlangıç noktası olarak kabul edilir. İsa’nın vaftizinin ardından Tanrı, İsa’nın oğlu olduğunu beyan etmektedir.³⁷

Hristiyan teolojisi İsa üzerinden kurulmuştur. Vaftiz ritüeli İsa’nın yaşamının bir tasviri olarak değerlendirilmektedir. Hristiyan liturjisi bu doğrultuda İsa’nın yaşamının, ölümünün ve yeniden doğuşunun ritüelik bir şekilde tekrarına dayanmaktadır. Hristiyan cemaatine yeni katılan bireylerin dine kabulünde gerekli bir uygulama olmasından Hristiyanlığın en temel ritüeli olarak değerlendirilmelidir. Vaftize katılanlar sembolik olarak İsa’nın ölümüne ve yeniden dirilişine eşlik etmektedir. Vaftiz olurken suyun tamamen içine girmek ölümü, suyun altına dalmak

³⁶Adem ile Havva’nın yasak meyveyi yemesi hadisesi.

³⁷İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı’nın Ruhu’nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördü. Göklerden gelen bir ses, “Sevgili Oğlum budur, O’ndan hoşnudum” dedi(Matta3:16-17).

gömülmeyi ve sudan çıkmak dirilmeyi temsil etmektedir (Freke ve Gandy, 2005, sf. 46). Vaftizde İsa ile bütünleşen inananlar ırmağa ya da vaftiz küvetine üç kez dalarak sembolik olarak İsa'nın ölümünü canlandırırlar (Şekil 4.98). Üç kere suya dalmak üç gün sonra kabrinden kalkan Mesih gibi yüceltilmesinin sembolizmi olarak düşünülebilir (Erbaş, 1998, sf.105).

Şekil 4.98 St. Petersburg'da Rus Ortodoks Kilisesi'nde bebek vaftizi (wikimedia, 2005)

Yeni Ahitte vaftiz, temiz bir ahlakla, kötülüklerden sakınmakla ve su ile arınarak kutsanmakla ilişkilendirilmiştir. Kutsanmış suyun, kişileri maddi ve manevi pisliklerden arındırmasıyla, kutsal ruhun insan vücuduna geçtiğine inanılmaktadır. Erken dönem vaftiz uygulamalarında üç temel unsur mevcuttur. Bunlar hazırlık orucu, vaftiz uygulaması ve Baba-Oğul-Kutsal Ruh adına üçlü kutsamayı içermektedir. Vaftiz suyunun niteliği çeşitli kaynaklarda akan su/ yaşayan su olarak belirtilmiştir. Fakat kentsel anlamda bunun mümkün olmadığı durumlarda durgun sular da makbul görülmüştür. Vaftiz olacak kişinin vaftizden iki-üç gün öncesinde oruç tutarak kendini hazırlaması beklenmektedir. Vaftizi uygulayacak kişi de oruçlu olursa daha uygun olacağı belirtilmiştir. Koşullar sağlanamasa bile Baba-oğul -kutsal ruh adına başa üç kez su dökülmesi ile vaftizin gerçekleştirilmesi istenmiştir. Vaftiz, Hristiyan inancının

kutsal sayılan yedi sakramentinden³⁸ bir tanesidir. Rahipler tarafından kutsanan su, defin ritüellerinde, şeytan çıkarma ayinlerinde, evharistiya ayinine başlamadan önce, kiliseye girmeden önce, ritüel arınma maksatlı kullanılmaktadır (Sezal, 2007, s. 59).

Vaftiz sakramentinin uygulanışı coğrafyaya, mezhebe ya da cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Fakat vaftiz mekanının karakteri değişmeyen unsurlardandır. Doğu Ortodoks kiliselerinde ve Baptistlerde vaftiz tamamen suya batırma; İngiliz Kilisesi'nde ve Serbest Kiliselerde su serpme şeklinde uygulanır. Roma Katolik kilisesinde vaftizler bebekler için daldırma yapılabilecek büyüklükte bir teknede, yetişkinler için serpme yapılarak vaftiz gerçekleştirilir. Son Zaman Azizler Kilisesinde (Mormon kilisesi) vaftizler genellikle küçük bir toplantı evinde gerçekleşir. Hristiyanlığın farklı mezhepleri arasında değişmeyen, temel ritüel olması, vaftizin birleştirici gücüne işaret etmektedir. Bu durum bu ritüelin birlik sakramenti olarak anılmasına sebep olmuştur (Güç, İlahi Dinlerde Ma'bed, 1992).

Bir su-mekân olarak vaftiz mekanının su kaynağı ihtiyacı aşıkardır. Bu ihtiyaç su kaynağının direkt olarak kendisinden olabileceği gibi bir sarnıç vasıtasıyla da olabilmektedir. Fakat yapılan arkeolojik araştırmalarda bazı vaftiz mekanlarında su kaynaklarına yakınlık tespit edilememiştir. Bu durum vaftizhanede taşıma suyun kullanıldığı ya da yağmur suyu toplamaya dayanan bir su sistemi olabileceğini düşündürmektedir. Vaftizde kullanılan suyun niteliği konusunda ise kesin bilgiler yer almamakla birlikte, vaftiz için kullanılan suyun öncesinde rahipler tarafından kutsandığı bilinmektedir. Hristiyan su-mekanlarında "Yalnızca yüzümü değil, günahlarımı da yıka" anlamına gelen Yunanca bir söz öbeği yer almaktadır (Şekil 4.99). *Nipson anomēmata mē monan ospin*, yazısı ayazmalar, çeşmeler, vaftiz fontları gibi çeşitli su-mekanların üzerinde yazılmakta ve vaftizin ritüel arınma yönüne işaret etmektedir.

³⁸ Sakrament, Tanrının aktif olarak yer aldığına inanılan kutsal törenlere verilen ad. Hristiyanlığın temelde 7 sakramenti mevcuttur. Bunlar vaftiz, komünyon, krizmasyon, tövbe ve günah itirafı, yağ sürme, ruhbanlık, evlilik şeklindedir.

Şekil 4.99 Nipson anomēmata mē monan ospin (Kekka, 2010)

Hristiyanlıkta cenazenin yıkanıp, kefenlenip, dualar eşliğinde toprağa verildiği ölü gömme ritüeli yaygındır. Ölü gömme ritüelinin kökeni hem Yahudilik geleneğiyle hem de ölümden sonra bedenin dirilmesi görüşünden kaynaklanmaktadır. Cenaze ayini ölünün evinden başlayıp, kilisede ve mezarlıkta devam eden bir dizi ritüelden oluşmaktadır. Kilisede cemaatle ölünün ardından çeşitli dualar okunurken; mezarlıkta ise naaş tabuta yerleştirilmeden, pederin tabutun dört köşesini kutsal su ile takdis etmesi gerekir. Su, Hristiyan defin ritüellerinde naaşın yıkanmasında ve tabutun dört köşesinin takdisinde olmak üzere iki kısımda uygulanmaktadır (Şekil 4.100).

Arınma ritüellerinde "su"

- Hristiyan abdesti/ el-yüz-ayakların yıkanması
- Vaftiz/ suya dalma, dökme, serpmesi

Şeytan çıkarma ritüellerinde "su"

Ölüm ritüelinde "su"

- Ölünün naaşının yıkanması
- Tabutun dört köşesine su serpilmesi
- Ölü için vekaleten vaftiz uygulaması

Şekil 4.100 Hristiyanlıkta su ritüelleri (Kişisel Arşiv,2024)

4.4.3 Su-Mekân

Hristiyan dinine kabulün ön şartı olan vaftiz ritüeli 3. yüzyıla değin antik dönem medeniyetlerinde tanık olduğumuz üzere nehir, akarsu kenarlarında gerçekleşmekteydi. Vaftizci Yahya ve İsa'nın ilk vaftiz uygulamalarının Şeria nehrinde olması bunun göstergesidir. Kilisenin ilk örneklerini ev kiliseleri; vaftizhanelerin ön örneğini de ev kilisesi içinde tanımlanmış alanlar oluşturmaktadır. Ev kiliselerinin ardından 4. ve 6. yüzyıl arasında dünyanın pek çok yerinde çeşitli plan, geometri ve teknikte kiliseler ve vaftizhane yapıları inşa edilmiştir. Vaftizhaneler, zirve noktasını da bu yüzyıllar arasında yaşamıştır. Zamanla vaftiz ritüelinin uygulanış yönteminde bir kırılma yaşanmıştır. Suya daldırmadan, su serpme/dökme formuna evrilen vaftiz sakramenti mekânsal dönüşüm geçirmiştir. Erken Hristiyanlık döneminde inşa edilen vaftizhane yapıları, 6. yüzyıldan sonra değişen düzen içerisinde kendisine yüklenen misyonu tamamlayarak mimari duruşlarını bitirmişlerdir (Uygun Yazıcı, 2019, s. 276-277). 6. yüzyıldan günümüze vaftiz halen mevcut olmasına rağmen suyun serpilmek suretiyle kullanıldığı simgesel bir karaktere bürünmüştür.

Vaftiz her ne kadar tüm mezheplerin riayet ettiği ortak ayin olsa da ritüelin daldırma, afüzyon (suyla yıkama) ya da aspersiyon (su serpme) şeklinde oluşu su-mekânın boyutlarını, konumunu ve tasarımını etkilemektedir. Mezhepsel olarak, Doğu Ortodoks kiliselerinde vaftiz mekanları suya daldırma uygulamasından dolayı batılı benzerlerine göre büyük olmaktadır. Katolik kiliselerinde vaftiz, su serpme şeklinde uygulandığından vaftiz fontu(kabı) şeklinde ve kilisenin nefinin girişinde ya da girişe yakın bir konumda yer almaktadır.

Vaftiz mekanlarında asıl olan, vaftiz ritüelinin ayinsel doğasına eşlik eden mekân dizilimine sahip olmasıdır. Mimari mekânın bulunduğu coğrafya, yörenin sosyal-ekonomik durumu, mezhepsel ayrışmalar çeşitli mimari mekân yelpazesi açığa çıkarmaktadır. Bu bölüm kapsamında vaftiz mekânın dönüşümü, ritüelin geçirdiği devinim ve değişiklik üzerinden ele alınacaktır. Erken Hristiyan mimarisinde vaftiz mekânı, ana tapınma mekânından ayrı bir mekânda çözümlenirken, 6. Yüzyıl sonrasında ritüelin yapısında gerçekleşen değişiklik, vaftiz uygulamasına taşınabilir su

unsurlarına indirgemıştır (Şekil 4.101). Su mekânın bu dönüşümü, bellekte önceki ve sonraki ritüel uygulamaları hatırlatmaktadır.

Şekil 4.101 Hristiyan kilise mimarisindeki su-mekanların kategorizasyonu (Kişisel Arşiv, 2024)

4.4.3.1 Vaftizhaneler

Erken Hristiyanlığın ana su-mekânı vaftizhanelere gelmeden önce Hristiyan abdesti denen el, yüz ve ayakların yıkanmasıyla gerçekleştirilen ritüelin mekanları olan *kantharus* ya da *phiale* olarak adlandırılan çeşmelere değinmek gerekir. Kantharus'larda, dua ve ibadet öncesi abdest almak ruhsal arınmayı ve teslimiyeti ifade etmektedir. Bu ritüel ellerin, yüzün ve ayakların akan bir su kaynağından yıkanmasından ibaret olup, kiliseye girmeden önce gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Şekil 4.102). Kökeninin, Tanrı'nın huzuruna girmeden önce abdest alan Yahudi uygulaması olduğu düşünülmektedir (Solevi, 1970 ve Bingham, 1840). Doğu Ortodoks Hristiyanlıkta yaygın olup; Batı kiliselerinden Katolik, Lüteryan ve Anglikan mezheplerde yerini kutsal su kabına (stoup) bırakmıştır. Kilisenin avlusunda yer alan cantharus, açık alanda konumlanmakta, günlük ritüel arınma ihtiyacını karşılamaktadır. Stoup ise genellikle kilisede girişin yakınına yapılan küçük ölçekli bir su kabıdır (Şekil 4.103). Batı kiliselerinde, içine rahip ya da papaz tarafından kutsanan su konulmaktadır. Vaftizin hatırlatıcısı konumundaki stoup'ta inananlar kutsal suyu kullanarak haç çıkarabilmektedirler.

Şekil 4.102 İtalya'daki Santa Cecilia Bazilikasında kantharus (Jumanji, 2023)

Şekil 4.103 Meryem Ana Katedrali Kilisesi, ABD (Bradley, 2016)

Hristiyan arınma ritüellerinden vaftiz, tüm Hristiyan mimarisindeki su-mekân irdelemesinin çatısını oluşturmaktadır. Vaftizhane kavramı etimolojik olarak öncelikle Roma hamamlardaki küvetler, su kapları için kullanılırken; sonrasında kelimenin anlamı genişlemiş ve vaftiz ayininin yapıldığı mekânı tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır. Vaftizhane, Hristiyanlık dinine giriş ritüeli olan vaftizin gerçekleştirildiği yapı ya da özel odalara verilen addır. Vaftizin erken dönem uygulamaları piskoposlar tarafından yapılmaktaydı. Fakat Hristiyanlığın yayılması, vaftizi edilecek yetişkinlerin sayısının artması ve bebek vaftizi gibi durumlar ortaya çıktığından vaftiz görevi rahiplere bırakılmış, böylelikle her kilise kendi vaftizhanesine sahip olma imkânı edinmiştir. En eski kilise binaları ve bağımsız vaftizhane binaları Hristiyan dininin Roma İmparatorluğu'nda resmi din haline geldiği MS 4. yüzyıldan kalmaz. Vaftiz

ancak o zaman kendi sabit mimari konumunu kazanmıştır (Zimmermann, 2020, s. 86). Ayrıca vaftize ön hazırlık için çeşitli mekanlara gerek duyulması, sakin ve dingin iç ortamın oluşturulması, vaftizin yapılmasının daha makul olduğu Paskalya³⁹ ve Pentikost⁴⁰ gibi günlerde kilisenin kalabalık ve yoğun olması gibi nedenlerle ek bir mekân gerekliliği duyulmuştur. Bu doğrultuda ya bazı yapıların dönüştürülerek ya da yeniden bir mekân üretimi ile bu ihtiyaç karşılanmıştır. Mekân dönüşümlerinde hamam, çeşme, asklepion, ayazma, martyrium gibi sıhhi altyapı mevcudiyeti bulunan yapıların tercih edilmesi daha olasıdır.

Vaftiz mekanlarında iki önemli nokta vardır. Bunlar **yapının suyla ve mekânın ritüelik kurguyla ilişkisi** şeklindedir. Vaftiz mekânının su donanımlı bir mekân olması gerektiği aşıkardır. Bunun yanı sıra vaftiz liturjisine uygun şekilde mekânın çalışması da önemli bir noktadır. Kilise ve vaftizhane, vaftizhane ve hazırlık mekanları arası kurgu ritüelin uygulanma şemasına göre tasarlanmalıdır. Vaftizhaneler, kendi içinde bütüncül ama diğer dini yapılardan da ayrı olacak şekilde planlanmalıdır (Aytemiş, 2020). Vaftiz mekânında, odağında su haznesinin bulunduğu vaftiz teknesi/vaftiz havuzu yer almaktadır. Erken Hristiyanlık döneminde yetişkin vaftizhanelerinde tamamen suya dalmanın gerçekleşmesi için geniş ve derin teknelere gereksinim duyulmuştur. Vaftiz suyu genellikle kiliseye ya da vaftizhaneye yakın bir su kaynağından ya da sarnıçtan gelmektedir. Vaftizhanenin su ile olan ilişkisi, hem ana yapının su ile yakın ilişkide konumlanmasına yol açmış, hem de suyun toplanıp dağıtılmasına yönelik bir su dağıtım sistemini bünyesinde barındırmak durumunda kalmıştır. Suyun vaftizhaneye yakın bir konumda biriktirildiği hazneye Latince *piscina*, Yunancada ise *kolymbetra* denmektedir. Vaftiz mekânında vaftiz teknesinin yanı sıra sunak, mumlar, çeşitli su kapları, yağlama ritüeli için madeni kaplar gibi taşınabilir objeler de yer alabilmektedir. (Uygun Yazıcı, 2019, s. 55-56).

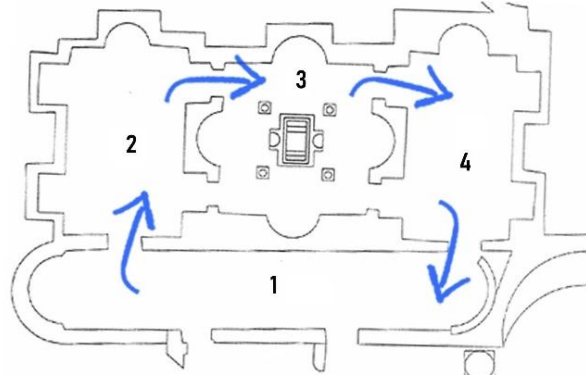
Kilise ve vaftizhane birbiriyle yakın ilişki içerisinde bir konumlanma sergilerler. Kiliseyle bağlantısı olmayan, bağımsız vaftizhane yapısı çok azdır. Vaftizhaneler bağımsız olarak tasarlansa dahi çoğunlukla kiliseyle temaslıdır. Bu temaslar geçitler,

³⁹ Paskalya: İsa'nın çarmıha gerildikten sonra 3. Günde dirilişinin kutlandığı Hristiyanlıktaki en köklü ve önemli yortulardan biridir.

⁴⁰ Pentikost: Paskalya'nın ardından 50. Günde kutlanan, İsa'nın dirilip göğe yükselişinin ardından Kutsal Ruh'un havarilerin üzerine indiği gün olarak kutlanır.

koridorlar gibi ara mekanlarla üretilebilir. Genel anlamda vaftizhanelerde katı bir mimari program olmamasına karşın vaftiz liturjisine riayet eden dört bölümden bahsedilebilir. Bu dört bölümün tamamını içeren vaftizhaneler olduğu gibi, sadece belli kısımları içeren örnekler de vardır. Vaftizhanenin olmazsa olması photisterium (vaftiz teknesi/havuzunun bulunduğu bölüm) olup diğer yardımcı mekanlar kapasite, ölçek, kullanım yoğunluğu ve bütçe gibi değişkenlere bağlıdır. Vaftizhanelerdeki bu dört kısım vaftizin genel işleyişine uygun olacak şekilde düzenlenmiştir ve bir bölümden diğerine aşamalı bir geçiş söz konusudur (Şekil 4.104). Bu bölümler;

- Vestibulus (vestibulum)(1)/ giriş bölümü
- Exzorsizma (2)/ şeytan çıkarma bölümü
- Photisterium (3)/ vaftiz havuzu/teknesinin bulunduğu bölüm
- Consignatorium (4)/ ritüel sonrası hazırlık bölümü şeklinde sıralanabilir.

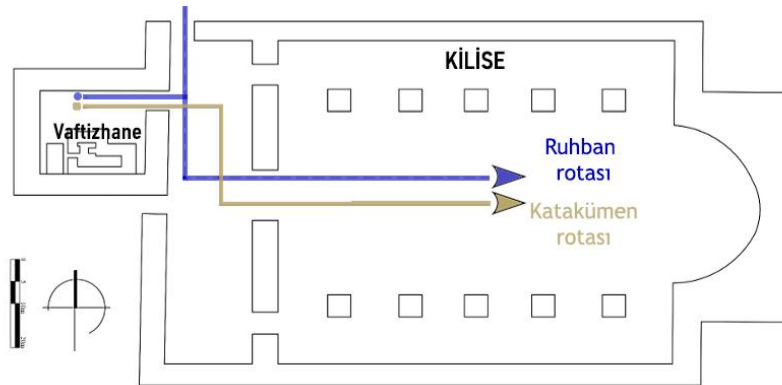

Şekil 4.104 Tipik bir vaftizhane yapısında bölümler (Uygun Yazıcı, 2019)

Vestibulum vaftizhanenin giriş-karşılama bölümüdür. Buradan exzorsizma bölümüne geçilir. Vaftizden önce Hristiyan olmayanlara (katakumen) şeytan çıkarılarak ruhun ve bedenin hazırlanması bu bölümde gerçekleşir. Vaftiz öncesi vücudun yağlanması da burada gerçekleşir. Vaftiz teknesini içeren ana bölüm photisterium olup suya burada girilir. Havuzlar geniş ve sıkı tasarımlı olup, basamaklıdır. Vaftizhanenin son bölümü consignaturium'dur. Kişiye arınmanın son aşaması olarak yağlama yapılır ve kişi beyaz giysiler giyer. Böylelikle arınma ayini

tamamlanmış olur. Bu aşamadan sonra Hristiyan cemaatine girişe hak kazanan inanan, kilisenin ana nefine dini önderler eşliğinde giriş yapabilir. Bu sıralamaya göre inşa edilen vaftiz mekanları kolaylıkla tanınabileceği gibi, sadece photisterium'dan ibaret olanlarda bu sıralamayı takip etmek biraz güç olacaktır. Bu güçlüğü'n nedeni vaftizhanede vaftiz teknesi dışında diğer mekanları tanımlayan sabit bir ritüel nesnenin bulunmamasıdır. Vaftiz ritüelinin hazırlık ya da bitiş aşamalarında planimetrik olarak taşınabilir litürjik öğelerin kullanımı bu mekanların, bazı durumlarda kurgu dışı kalmasına sebebiyet verebilmekte; sadece ayinin taşınamayan temel ögesi olan suya daldırmanın gerçekleştiği vaftiz teknesinin çevresinde gelişen bir mekanla da ihtiyaç karşılanabilmektedir. Yani bu dört bölümü birden içeren bir vaftizhane olabileceği gibi sadece *photisterium* bölümünden ibaret bir vaftizhane de mümkündür. Kilisenin köşe odaları gibi belli bir oylumunda yapılan arınma ayinlerinde, ritüele eşlik eden diğer aşamalar için kilisenin narteksi yan nefleri ya da diğer ikincil mekanları tercih edilebilmektedir.

Vaftiz mekanlarındaki bir diğer üzerinde durulması gereken nokta; Hristiyan olan ve olmayanlar(katakümen) için farklı rotalar oluşturulmasıdır. Mikve tasarımlarında olduğu gibi ritüel olarak kirli ve temiz olanı ayırmak amaçlı bir güzergâh söz konusudur. Ruhban sınıfı direkt olarak kiliseye erişebilmekteyken; katakümenin vaftiz sonrası dini yapıya erişimi mümkün olmaktadır. Yukarıda örnek olarak Burdur/Göhlhisar kilisesinin vaftizhanesindeki rota gösterilmiştir (Şekil 4.105).

Şekil 4.105 Göhlhisar/Burdur Yusufça kilisesinde ruhban ve katakümenlerin izledikleri rota (Ekinci, 2005) planı, mimar Cihan Yıldırım tarafından revize edilmiştir)

Vaftizhanelerde çok çeşitli plan tipleri gözlenebilmektedir. Davies *The Architectural Setting of Baptism*⁴¹ adlı eserinde, vaftizhanelerin planlarının III. ve IV. yüzyıllarda genellikle kare ve dikdörtgen formlu inşa edildiğini, başlangıçtaki kare plandan, dairesele; dairesel plandan sekizgene doğru bir dönüşüm geçirdiğine değinir (Davies, 1962). Vaftizhanelerde görülen plan şemaları üzerine Ristow 'un Erken dönem Hristiyan vaftizhanelerini katalogladığı çalışmada en büyük dilimi dikdörtgen plan tipinin oluşturması, ardından da sırasıyla kare, sekizgen, kubbeli, nişli, konik, haçvari, altıgen plan şeklinde devam etmesi (Ristow, 1998) Davies' in plan şemalarının dönüşümüne dair savını destekler niteliktedir.

Erken dönem Hristiyan dini mimarisinde vaftiz mekanlarının photisterium bölümündeki temel unsuru olan vaftiz kabı iki şekilde oluşturulur. **Vaftiz teknesi**, yekpare bir malzemenin içinin oyularak şekil verilmesiyle; **vaftiz havuzu** da istenilen formun çeşitli dolgu malzemeleriyle örülmesiyle oluşturulur. Vaftiz teknelerinin tabanlarında drenaj deliği bulunmaktadır. Yine tespit edilen vaftizhane kalıntılarında su temini için kullanılan künklere rastlanılmıştır. Vaftiz mekânlarının formları sembolik göndermeler içermektedir. Örneğin, kare ve dikdörtgen planlı vaftizhanelerin dört köşesi İncil yazarlarına, dairesel vaftizhaneler evrenin şekline, sekizgen vaftizhaneler İsa'nın havarilerine sekizinci günde görülmesine ya da büyük tufandan sonra Nuh'un gemisinden sekiz kişinin kurtulmasına, onikigen vaftizhaneler İsa'nın on iki havarisine sembolik göndermeler olarak yorumlanmaktadır (Aytemiş, 2020). Vaftiz teknelerinin formlarına dair Ristow'un yaptığı çalışmada %30 dairesel şekil en yaygın form olurken, bunu sırasıyla haç formu, dikdörtgen, sekizgen ve kare form şeklinde devam etmektedir (Ristow, 1998).

Vaftiz teknelerine Kuzey Afrika'dan birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Kuzey Afrika'da zengin mozaik işçilikli vaftiz tekneleri genelde tek parçadan olup, zemin seviyesinden aşağıdadır. Monolit malzemenin içinin oyulmasıyla üretilen vaftiz tekneleri çoğunlukla dıştan kare ve dikdörtgen; içten ise haç şeklinde ve/veya baldakenli olarak tasarlanır (Uygun Yazıcı, 2019, s. 66). Tunus'ta 5. Yüzyılda yapıldığı düşünülen Sbeitla(antik Sufetula) örneği, henüz Hristiyan olmayanların üç

⁴¹Türkçeye 'Vaftizin Mimari Ortamı' olarak çevrilebilir.

basamakla inip çıktığı basamaklı bir şemaya sahiptir. Vaftiz teknesinin, plan düzlemindeki görünen yüzeylerine bitkisel motifler işlenmiştir (Şekil 4.106). En derin noktasında ise haç sembolü bulunmaktadır. Tunus'un Kelibia kentindeki haç planlı bir diğer vaftiz teknesi benzer şekilde zengin bir bezemesiyle, zemindeki haçıyla Kuzey Afrika'daki vaftiz teknelerinin ikonik örneklerindendir(Şekil 4.107).

Şekil 4.106 Sbeitla(Sufetula) Vitalis Bazilikası /Tunus, 5. Yüzyıl (Kateusz, 2022, sf.147)

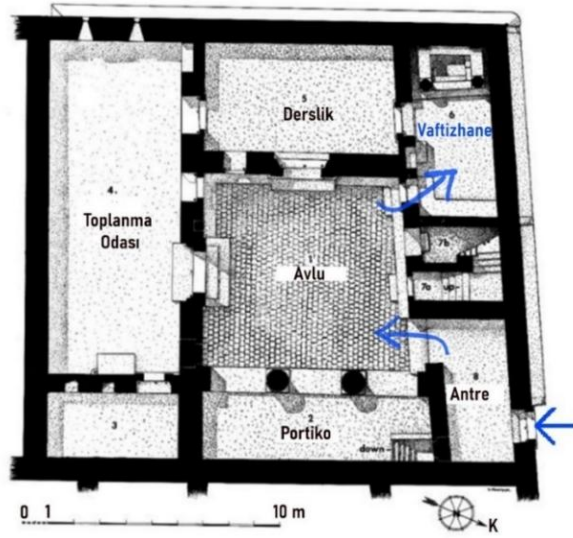
Şekil 4.107 Kelibia/Tunus vaftiz teknesi, 6. yy (Scheepmans, 2018)

Su üzerinden gerçekleştirilen ritüeller su-mekânın açık, yarı açık ve kapalı mekanlar arasında konumuna etki etmektedir. Bu doğrultuda su-mekânın devinimi kilise ve su-mekanlar arası ilişkiden okunabilmektedir. Vaftizhaneler, hem kendi başına bağımsız bir yapı olarak hizmet verebilmekte; hem de manastır, piskoposluk sarayı, haç merkezi gibi yapıların bir parçası olabilmekte ya da dini yapının içinde bir

alandan var olabilmektedir. Genel anlamda erken Hristiyan dönem örnekleri, vaftizhanenin kiliseden bağımsız olduğu, vaftizhanenin kilisenin bitişiğinde olduğu ve vaftizhanenin kilisenin içinde bir bölümde köşe oda⁴² şeklinde bulunabilmektedir.

Bilinen en eski tarihli vaftizhane **Suriye'deki Dura Europos** ev kilisesinin içinde yer alan vaftizhanedir. Adından anlaşılacağı üzere tipik bir Roma konutunun dinin liturjisine uygun hale getirilmesiyle oluşturulmuştur. 240-241 yıllarında, Hristiyanlığın ilk ibadet mekanlarından birine dönüştürülmüştür. Yapıya giriş kuzey yönünden sağlanmakta, oradan merkezi kare avluya ulaşılmakta, avludan da tüm hacimlere erişim bulunmaktadır (Şekil 4.108). Konut kompozisyonu, peristil bir avlunun dört tarafındaki odalardan oluşmaktadır. Ev kilisesine dönüşüm, yapılan küçük müdahalelerle mümkün olmuştur. Yapının kuzeybatısında kalan vaftizhanesinde, sütunlarla taşınan bir tonozun altında, baldakenli dikdörtgen formlu bir vaftiz havuzu yer almaktadır (Şekil 4.109). Zemin seviyesinden 0,50 metre yükseklikte, ebatları yaklaşık 1.63*0.95 metre olarak belirtilmiştir (Dura-Europos Church, 2024). Vaftizhane bölümünde vaftiz ritüelinin doğasına ve Hristiyanlıktaki su motifine dair önemli duvar resimleri mevcuttur. Burada yer alan kurtarılmış freskler, kilisenin ve Hristiyanlığın ilk temsillerinden sayılmaktadır. Kilisenin diğer bölümlerinde herhangi bir duvar resmi mevcut değilken; sadece vaftiz mekânında ikonografiye yer verilmesi burayı daha da önemli kılmıştır. Vaftiz mekanının bu özel durumunun nedeni, Hristiyanlığın şafağında, kitlelerin dine kabulünün gerçekleşeceği su-mekânı özel kılmak, Hristiyanlığın suya ve sudan gelen saflığa verdiği önemi göstermek, daha davetkar bir görünüm elde etmek olarak düşünülebilir.

⁴² Çoğunlukla kuzeydoğu ya da güneydoğu köşesinde köşe oda olarak konumlanmaktadırlar. (Uygun Yazıcı, 2019, s. 270).

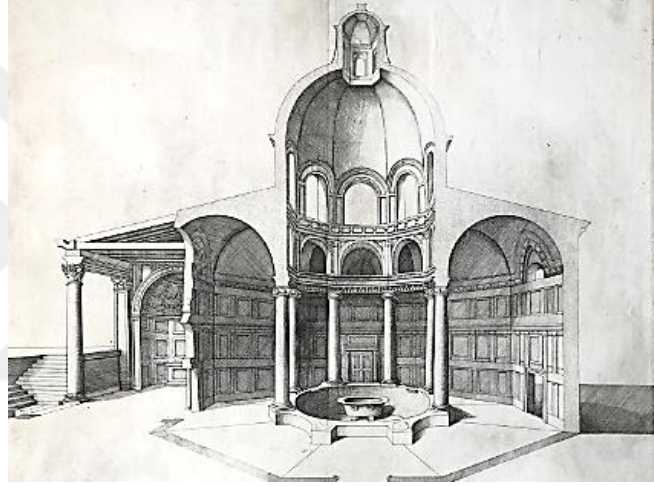
Şekil 4.108 Dura Europos rekonstrüksiyonu (Yale üniversitesi -Dura Europos Koleksiyonu, b.t.)

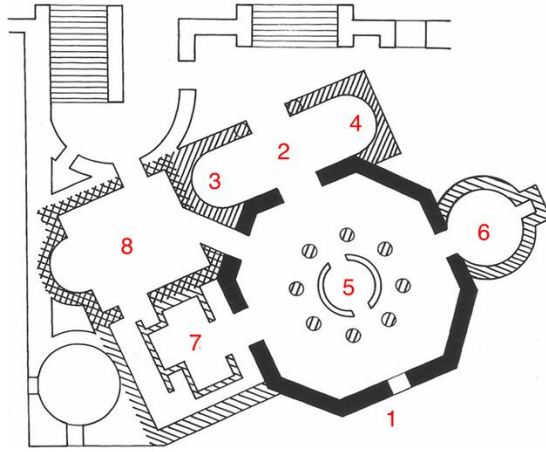
Şekil 4.109 Dura Europos ev kilisesinin aksonometrik görünümü (Marsyas, 2008)

İtalya'daki vaftizhaneler çoğunlukla kiliseden bağımsız inşa edilmekte, Hristiyan olmayanların kiliseyle irtibatına izin vermeyen, kiliseden bağımsız bir şema sergilemektedir. Uygun Yazıcı, bu durumu Batı kilisesinin erken dönem vaftiz liturjisine yansımaları olarak değerlendirmiştir (Uygun Yazıcı, 2019, s. 242-243). Böylelikle kiliseden bağımsız vaftiz mekanları İtalyan mimarisinin karakteristiği haline gelmiştir. **Roma'da Aziz John Lateran(San Giovanni) Vaftizhanesi**, IV. Yüzyılda, Lateran Saray kompleksinin bir parçası olarak, bazilikanın kuzeybatısında

konumlanmaktadır. Sekizgen planlı yapı, dairesel temelli bir hamam yapısının üzerinde durduğu ve gerekli sıhhi altyapının buradan sağlandığı bilinmektedir. Vaftiz havuzu ise sekizgen formlu ve (baldakenli) bir tasarıma sahiptir (Şekil 4.110). Roma'nın ilk vaftizhanesi olması özelliğiyle yakın coğrafyadaki vaftizhane tasarımlarına önderlik ettiği düşünülmektedir. Yapı merkezi planlı bir photisterium(vaftiz havuzunun bulunduğu bölüm) alanından oluşmakta çevresini de irili ufaklı şapeller sarmaktadır. Plan kurgusu vestibulum(giriş bölümü) ve photisteriumdan oluşmaktadır (Şekil 4.111).

Şekil 4.110 Aziz John Lateran Vaftizhanesinin kesit aksonometrisi (Beatricetto,1550)

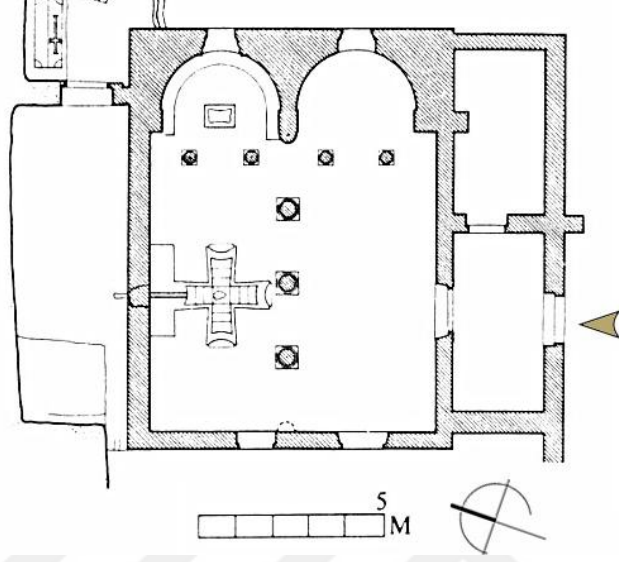

Şekil 4.111 Aziz John Lateran vaftizhanesinin bölümleri- 1: Giriş 2: V. Yüzyılda eklenen giriş 3: Cyprian ve Justina Şapeli;4: Rufina ve Secunda şapeli 5:Kolonat 6: Vaftizhanenin adandığı Aziz John şapeli 7: Vaiz John şapeli 8:Venantius şapeli/ kaynak (churches of rome, b.t.)

Kilikia bölgesinden günümüze ulaşan **Alahan manastırı vaftizhanesi** (440-442) Mersin sınırlarında, V. Yüzyıldan kalma bir örnektir. Lineer bir hat üzerinde sütunlu yollarla birbirine bağlanan üç adet kiliseye, nekropole⁴³, hamama ve çift apsisiyle farklılaşan vaftiz mekanına sahiptir. Vaftizhane, plan şeması ve kiliseden bağımsız çözümüyle diğer Anadolu örneklerinden farklılaşmaktadır. Alahan kompleksinin seçilme nedeni ise mekân diziliminde vaftizhanenin kompleksin odağını oluşturan niteliğidir. Bağımsız olarak inşa edilmesi ve kiliseye benzeyen mimari çözümü Alahan'ı komplekste yer alan bir vaftizhaneden ziyade, bir vaftiz kilisesi konumuna taşımaktadır (Ristow, 1998, s. 17). Doğu- batı doğrultulu, iki nefli, dikdörtgen plan şemasına sahip yapıda en az iki kullanım evresi olduğu düşünülmektedir. Yapının güneyindeki giriş mekânı(vestibulum) ikinci evrede gelişmiştir. İnce-uzun formlu dikdörtgen alan, aralarında bir açıklık bırakılarak iki küçük mekân elde edilmiştir (Şekil 4.112). Kuzey nef yapının photisterium bölümü olup, haç formlu vaftiz teknesi bu nefte bulunmaktadır (Şekil 4.113). Hacı kollarından üçer basamakla inilen vaftiz havuzun derinliği yaklaşık 1.20 metredir. Alahan örneği, gerek plan şemasının kiliseye olan benzerliği, gerek Kilikia bölgesinde kiliseden bağımsız inşa edilen tek örnek olması, gerekse de iki kilise arasında hizmet veren karakteri ile ayrılan bir

⁴³ Mezar yapısı

karakterdedir. MS 5. ve 6. yüzyıllarda yoğun olarak kullanılan ve Erken Hristiyan sanatında önemli bir yere sahip bir merkezdir.

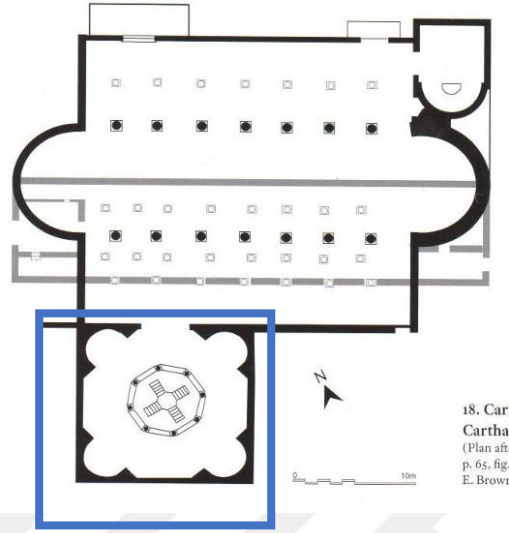
Şekil 4.112 Alahan vaftizhanesinin 2. Evre planı, (Gough, 1985)

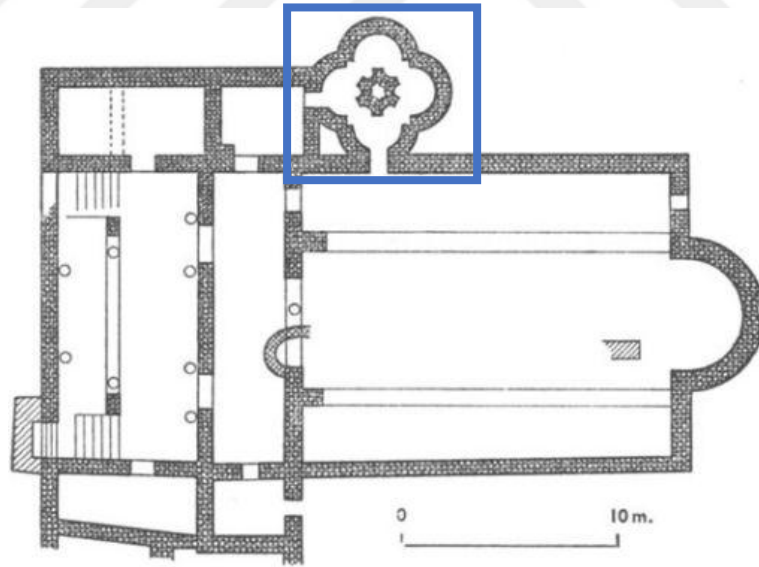
Şekil 4.113 Vaftiz havuzunun yakından görünümü, (Uygun Yazıcı, 2019)

Kiliseden tamamen bağımsız olmasa da bitişiğinde köşe oda şeklinde çözülen vaftiz mekanları da mevcuttur. Bu türde, vaftiz mekanına erişim kilise içinden gerçekleşmektedir. Ruhban-katakumen ayrımı keskin olmayıp daha şeffaf bir çözüme gidilmiştir. Kare planlı vaftizhanesi ile Tunus ve dört yapraklı yonca planı ile

Makedonya örneklerinde kilise ve vaftiz mekanı kurgusu aşağıdaki gibidir(Şekil 4.114-Şekil 4.115).

Şekil 4.114 Kartaca/ Tunus bazilikası Vaftizhanesi (Jensen, 2011)

Şekil 4.115 Stobi/Makedonya Piskoposluk Vaftizhanesi (Hoddinott, 1963)

Bu bölüme son söz olarak; incelenen örneklerle ilgili birkaç çıkarımın üstünde durulması yerinde olacaktır. Erken Hristiyan dini mimarisinde tasarlanan su- mekânlar her ne kadar belli bir tipolojiye ait olsa da vaftiz sakramentinin uygulanması, algılanışı

ve mimariye tezahürü bölgesel tutarlılıklar içinde ayrışmalar gösterebilmektedir. Kilise ve vaftizhane yerleşimi, hem su-mekânın açık ve yarı açık alanlarla ilişkisini görmek hem de Hristiyan olan ve olmayan arasındaki ayrımın mekânsal okunurluğu açısından önemlidir. Kiliseden bağımsız konumlandırılan vaftizhaneler, ruhban ve katakumenin tamamen farklı girişlerden girerek arınma ritüeline tabi olmasını sağlamaktadır. Müstakil vaftizhaneler açık ve yarı açık mekân geçişlerine sahne olabilmekte, benzeri duruma kilisenin içinde ya da bitişiğinde çözülen vaftizhanelerde pek rastlanılmamaktadır. Ritüel arınma vasıtasıyla gerçekleşen dönüşüm, mekânsal olarak da desteklenmektedir. Müstakil vaftizhane çözümleri bu bağlamda bellekte su-mekânın hatırlatıcı misyonunu destekler niteliktedir. Erken Hristiyanlık dönemindeki vaftiz teknesinin tasarımı da bölgesel bazı ipuçlarını yansıtmaktadır. Vaftiz sembolizmi gerek vaftiz tekne/havuzlarının formuyla gerekse de bezeme ve işçiliklerle temsil edilmektedir. Kuzey Afrika örneklerinden bu güçlü sembolizm zengin bezemelerde kendini göstermiştir. Kültürel bellek kodları vaftiz mekanlarında form, bezeme, konum vb. yönleriyle kendi mimari ifade dilini yaratmaktadır. Erken Hristiyan dini mimarisinde vaftizhanelerin planları, vaftiz teknelerinin şekilleri mozaik ve fresklerin konuları hepsi kilisenin ve Mesih İsa ile birlikte ölmelerini ve yeniden dirilmelerini merkeze alan Yeni Ahit öğretisinin bir sembolüdür (Davies, 1962). Vaftizhaneler ister tek odalı ister bitişik hazırlık mekanlarıyla birkaç odalı olsun, Hristiyan dini mimarisindeki su-mekânın konumunun anlaşılmasına ve bellekte kapladığı yere dair fikir edinmemizi sağlamaktadır.

4.4.3.2 Vaftiz Fontları

Erken dönem Hristiyan mimarisinde vaftiz, suya daldırma şeklinde gerçekleştiğinden, vaftiz havuzunu ve çeşitli hazırlık mekanlarını içeren vaftizhane yapıları mevcuttu. 6. yüzyıl sonrasında, vaftiz ritüelinin su serpme/dökme şeklinde gerçekleşmesi vaftiz mekanını taşınabilir konuma getirmiş, kilise yapısının içinde litürjik bir unsur olarak yer almaya başlamıştır. VI. yüzyıl sonrası yaşanan kırılma vaftiz mekanını ölçek olarak küçültmekte, hazırlık mekanlarının bir kısmını geçersiz kılmaktadır. VI. yüzyılda vaftizin şekli değişse de ritüelin suya dalma şeklinde uygulanmaya devam ettiği müstakil ya da köşe odada yapılan vaftizhanelerin halen inşa edildiğini belirtmekte fayda vardır. Fakat bu içerikte taşınabilir su-mekanları

içeren kiliseler üzerinde durulacaktır. Artık su-mekân kilisenin içinde, çoğunlukla da girişe yakın bir konumda yer almaya başlamıştır. Bunun nedeni inananlara, dua etmek için kiliseye girdiklerinde kendi vaftizlerini hatırlatmaktır. Davies, bunun nedenini iki sebebe bağlamakta; ilk nedeni sembolik olarak vaftizin tüm ayinleri kapısı olma durumunu hatırlatmak; ikincil olarak vaftiz olmayanın bir tür ritüel kirlilik olarak düşünülmesinden olsa gerek vaftiz mekanının kilisenin arka kısımlarında yer alması uygun görülmüştür (Davies, 1962).

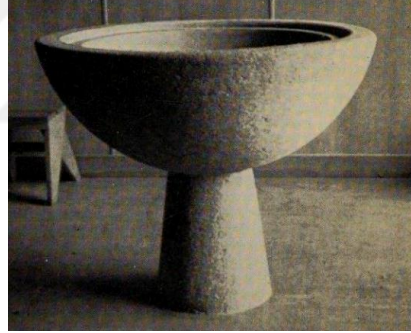
6. yüzyıl sonrası vaftiz kaplarının konumu genel anlamda kilisede girişin yakınlarında konumlandırılmaktadır. Kullanılan taşınabilir vaftiz kapları için literatürde sıkça kullanılan font ifadesi tercih edilmiştir. Vaftiz fontlarının tasarımı erken dönem örneklerinden çok az farklı, taş, mermer ve bronzdan yapılan bezeme ve dekoratif unsurları ön planda olduğu örneklerdir (Şekil 4.116-Şekil 4.117). Vaftiz fontlarında malzeme olarak birkaç alternatif mevcut fakat ana malzeme taş olmalı, çünkü vaftiz çölde kayadan akan suyu sembolize etmektedir (Davies, 1962, s. 67). Vaftiz kabının kilise içinde yer almasıyla boyutu küçülmüş ve farklı formlara bürünebilmiştir. Ayaklı çanak formu, kadeh formu, vazo formu, küvet tipi, sekizgen en çok görülen uygulamalardır. Suyun, fonttan alınıp başa döküleceği düşünüldüğünde artık zeminden yüksekte, eğilmeye gerek olmayan bir ergonomide tasarım söz konusu olmuştur (Şekil 4. 118-Şekil 4.119).

Şekil 4.116 Bodmin/ İngiltere 12. Yüzyıla ait vaftiz fontu (Park, 2013)

Şekil 4.117 Trunch/İngiltere 14. Yüzyıla ait ahşap baldakenli vaftiz fontu (Davies, 1962)

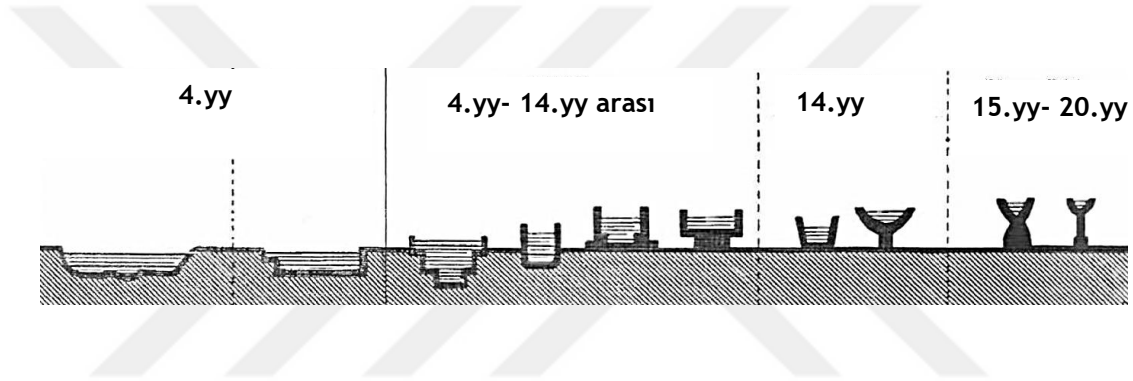

Şekil 4. 118 Sochaux/Fransa Vaftiz Fontu (Davies, 1962)

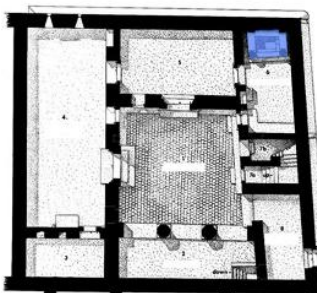
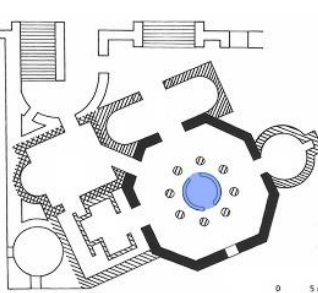
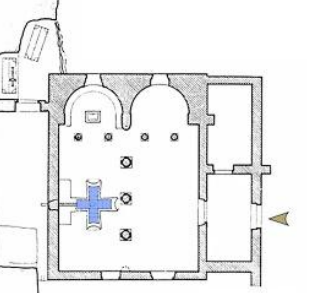
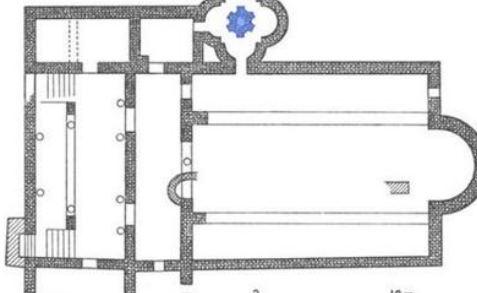
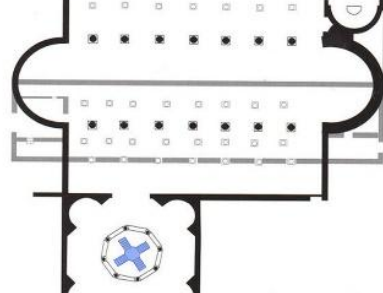
Şekil 4.119 La Baussaine Saint-Leon Kilisesinde İkiz Vaftiz Fontu / Fransa (Bernard, bt)

Khatchatrian'ın 1982 yılında yapmış olduğu çalışma, vaftiz mekanlarının formlarının evrimine dair değerli bir çalışmadır. Bu çalışma 4. yüzyıldan günümüze vaftiz tekneleri ile su-mekânın zaman içinde vaftiz havuzlarına ve vaftiz fontlarına varan mekânsal dönüşümünü görme adına değerli bulunmuştur (Şekil 4. 120). Khatchatrian'la dönemsel kırılma noktaları dışında benzer bulgulara rastlanılmıştır. VI. yüzyıl sonrası su-mekanların tasarımında vaftiz fontlarının kullanımı, su-mekânın yüzey alanının küçülmesine, iç mekânda daha az su maruziyetine sebep olmaktadır. Durgun suyun kullanımı suyun işitsel niteliklerini geri plana atmaktadır. Yine yüzey alanının küçülmesi de suyla görsel teması kısıtlamaktadır. Farklı mimari üretimlerde değişkenlik gösterse de genel yargı olarak bu sonuca varılabilir.

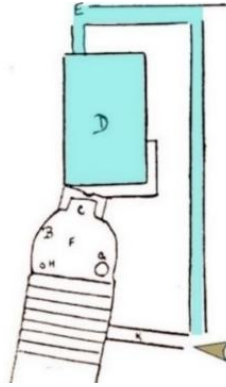
Şekil 4. 120 Vaftiz havuz/teknelerinin yıllar içinde mekânsal dönüşümü (Khatchatrian, 1982)

Tablo 4. 2 Kiliselerde su-mekân özelliklerinin karşılaştırılması (yakın geçmiş öncesi) (Kişisel arşiv,2024)

					
	DURA EUROPOS VAFTİZHANESİ	AZİZ JOHN LATERAN VAFTZ.	ALAHAN VAFTİZHANESİ	STOBİ KİLİSE VAFTİZHANESİ	KARTACA VAFTİZHANESİ
KİLİSE İLE DURUMU	KİLİSENİN İÇİNDE	KİLİSEDEN BAĞIMSIZ	KİLİSEDEN BAĞIMSIZ	KİLİSENİN KÖŞE ODASI	KİLİSENİN KÖŞE ODASI
NİTELİĞİ	BAĞLANTILI MEKAN	BAĞIMSIZ MEKAN	BAĞIMSIZ MEKAN	HAZIRLIK MEKANI	HAZIRLIK MEKANI
VAFTİZHANENİN FORMU	DİKDÖRTGEN	SEKİZGEN	KARE	YONCA	KARE
KARAKTERİ	HACİMSEL	DÜZLEMSEL	HACİMSEL	HACİMSEL	HACİMSEL
SU-MEKAN TİPİ	VAFTİZ HAVUZU	VAFTİZ HAVUZU	VAFTİZ TEKNESİ	VAFTİZ TEKNESİ	VAFTİZ TEKNESİ
SUYUN DOĞRUDAN GÖRÜLMESİ	HAYIR	HAYIR	EVET	EVET	EVET

4.4.4 Su ve Mezar Mimarisi

Hristiyanlıkta ölü gömme ritüeli yaygındır. Ölü gömme ritüelinin kökeni hem Yahudilik geleneğiyle hem de ölümden sonra bedenin dirilmesi görüşünden kaynaklanmaktadır. Erken Hristiyan mezar mimarisinde en erken örnekleri katakomb denen yer altı mezarlarıdır. Hristiyanlığın resmi din olmadığı, yeterli yayılım alanı bulunmadığı zamanlarda dindar Hristiyanlar Roma mimarisinden aldıkları gelenekle, yer altı mezarlarını oluşturup, cenazelerini orada muhafaza etmişlerdir. Bu yer altı mezarlarının bazılarında vaftizhaneler tespit edilmiştir⁴⁴. İtalya’da Roma kentindeki Priscilla katakombu 2. ve 4. Yüzyıllar arasında Hristiyan cenazeleri için kullanılmış ve eklenti niteliğinde de bir vaftizhaneye sahiptir (Şekil 4.121). Priscilla ‘daki vaftizhane 31*9 metre genişliğinde ve 1.40 metre derinliğinde olan (Rogers, 1903, s. 334) bir su havzasına sahiptir. Buradaki ritüelin daldırma mı yoksa dökme yoluyla mı gerçekleştiği tam olarak bilinmese de yeraltında bile vaftiz mekanının yer alması, suyun Hristiyanlıktaki merkezi konumuna işaret etmektedir. Tipolojik olarak vaftiz mekânı katakompun sabit bir mimari unsuru olmayıp, tekil örneklerde karşılaşılan bir durum belirtmekte yarar vardır.

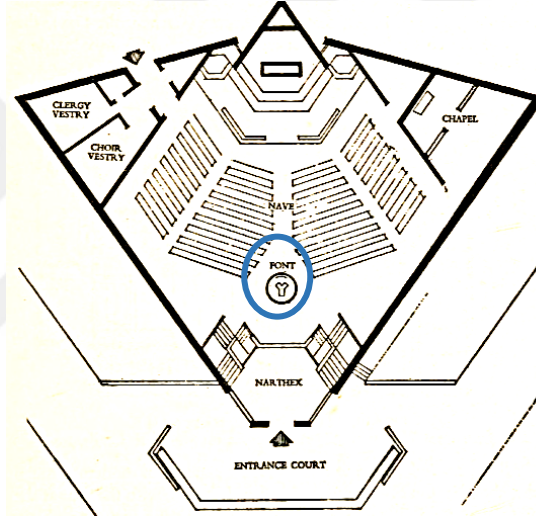

Şekil 4.121 Priscilla Katakombu/İtalya (Rogers, 1903, s. 331) (D: Vaftiz teknesi; E: Su kanalı ; K: Modern geçit/ giriş)

⁴⁴ Boldetti(1720) e göre katakomblarda vaftizhane tespit ettiği üç örneği; Ostrianum Cemeterium(3. Yüzyıl), Cemetery of Priscilla(4. Yüzyıl) ve Cemetery of Pontianus şeklinde belirtmiştir (Rogers, 1903, s. 333-335).

4.4.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân

Vaftiz mekanlarında yakın geçmişte kritik bir kırılma yaşamasa da çağın koşulları ifade dilinde değişiklikler yaratmıştır. VI. yüzyıl sonrasından günümüze Hristiyan mimarisinde su-mekân tipolojik olarak çok fazla değişime uğramamıştır. Çoğunlukla kilisenin içinde bazen apsise yakın bazen girişte nartekse yakın ya da kilise için de su kabının odağa alındığı bir noktada su-mekân üretilmiştir. İngiltere’de 1964 yılında tamamlanan St. George Letchworth Anglikan kilisesi modern mimarisi ve merkezi fontun tasarımı ile dikkat çekmektedir (şekil 4.122). Siyah beton font, kilise i mekanındaki tek sütunla desteklenirken; bunu, vaftizin inananları ayakta tutma metaforu ile benzeştirmektedir (şekil 4.123). Mimarı Peter Bosanquet’tir.

şekil 4.122 St. George Letchworth kilisesi kat planı (Davies, 1962, s. 151)

şekil 4.123 Kolonla desteklenen dairesel beton font (Jack1956, 2016)

İkonik mimarlık yapıtlarından Japon mimar Tadao Ando'nun Su Üzerindeki Şapel yapısı şüphesiz su ile mekânsal bellek yaratımı konusunda en başarılı örneklerden bir tanesidir. Yapı, 1985-1988 yılları arasında, Japonya'nın Hokkaido şehrinde düğün şapeli olarak yapılmıştır. Dikdörtgen formlu sığ, yapay bir göl tasarlanarak şapelin bu göle doğru konumlanması sağlanmıştır. Kilisede aşına olunan apsise/mihraba bakan içe dönük plan şeması yerine, sığ bir göle bakan dışa dönük bir ana ibadet mekanı kurgulanmış, iç-dış arası sınır eritilmiştir. Yapay göl bellekte yer etmekte, mekanın hatırlanabilirliğini arttırmaktadır. Mekânsal olarak yüzey alanının büyüklüğü ile sağladığı yüksek görsel temas bu durumun temel nedenlerinden biridir. Ayrıca gölde oluşturulan kot farkları ile de işitsel olarak da kullanıcı ile iletişim kurmaktadır (Şekil 4.124-Şekil 4.125). Düğün şapeli olarak tasarlanması nedeniyle vaftiz ritüeli gerçekleşmemekte, mekânda vaftize yönelik bir obje bulunmamaktadır. Fakat su, vaftiz etmese de göldeki dominant karakteriyle hem vaftizi hatırlatmakta hem de mekânsal hiyerarşide baskın bir rol üstlenmektedir. Üzerindeki Kilise örneği ritüel su-mekânı direkt olarak olmadan dahi onu hatırlatan ve genel anlamda yapının bir bellek mekânı olmasına aracılık eden eşsiz örneklerden bir tanesidir.

Şekil 4.124 Su üzerindeki kilise (Tadao Ando Architect & Associates,b.t.)

Şekil 4.125 Su üzerindeki kilise (İnaba,b.t.)

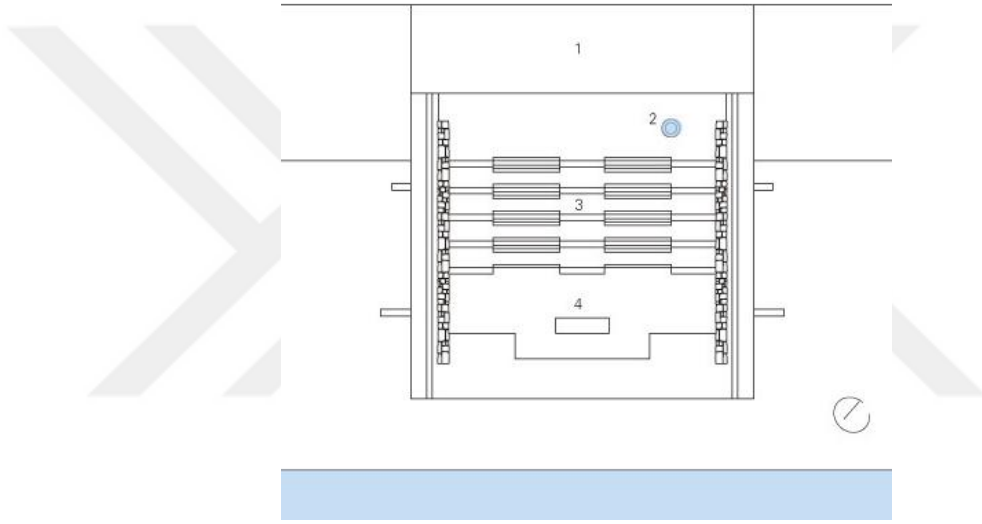
2002 yılında yapımı tamamlanan, Decio Tozzi mimarlığın yapısı, Venedik Çiftlik Şapeli örneği suyun hem çevresel bir etmen olarak hem de vaftiz unsuru olarak var olduğu yakın geçmiş örneklerindendir (Şekil 4.126). Küçük ölçekli bu yapı, yarı açık mekân tasarımı ile ön plana çıkmakta, vaftizi ve diğer sakramentleri şeffaf bir şekilde yaşamaya davet etmektedir. Tonoz bir örtünün altında giriş mekânı, oturma sıraları, sunak ve vaftiz mekânı yer almaktadır (Şekil 4.127). Vaftiz fontu konum olarak girişin solunda yer almaktadır (Şekil 4.128). Konumlandığı göl içindeki haç da Hristiyan ibadet mekanının işaretçisi niteliğindedir. Mekân, nehir kenarında vaftiz olunan zamandan; bir vaftiz kabına sığan ritüelin fiziksel var oluşuyla bellekte bu tarihi akışı sezdirme potansiyeline sahiptir.

Şekil 4.126 Venedik çiftlik Şapeli (Decio Tozzi Mimarlık, b.t.)

Şekil 4.127 Venedik çiftlik Şapeli vaftiz fontu (Decio Tozzi Mimarlık, b.t.)

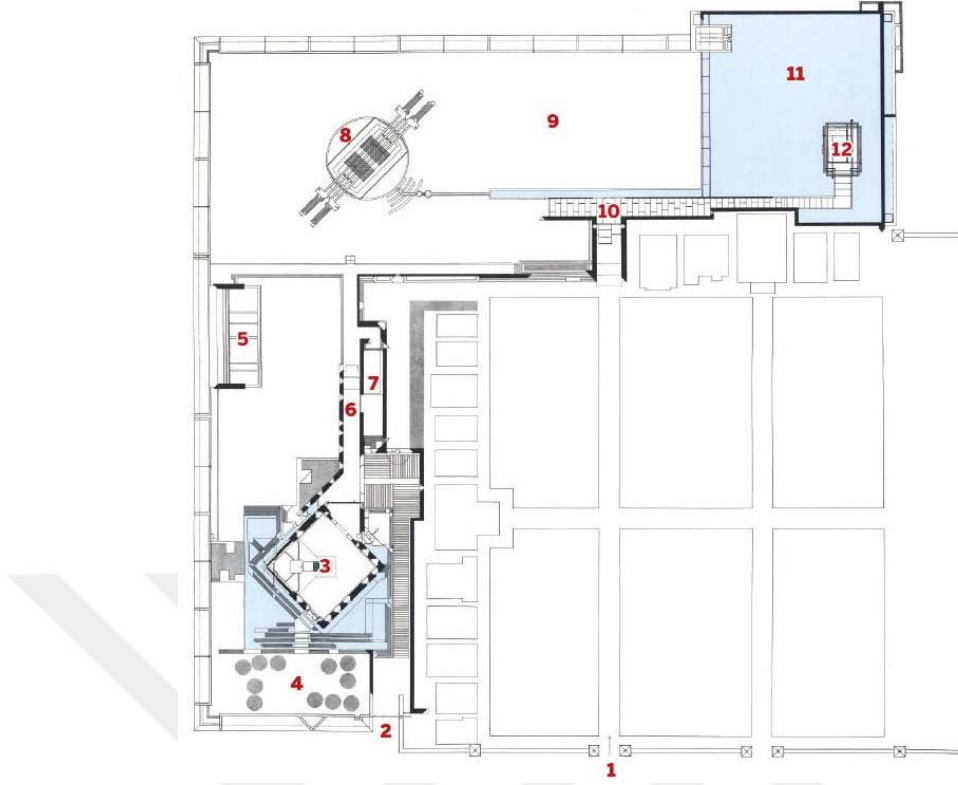

Şekil 4.128 Venedik Çiftlik Şapeli'nin Kat planı, 1: Giriş , 2: Vaftiz Fontu, 3: Koridor , 4: Sunak (Decio Tozzi Mimarlık, b.t.)

Yakın geçmiş Hristiyan mezar yapıları incelendiğinde mezar yapısının mimari bir unsuru olarak spesifik su-mekanlara yer verilmemekte; fakat suyun sembolizmi ile insanlara vaftizi, dini, yaşamı hatırlatan örnekler mevcuttur. Bunlardan belki de en vurucu örneklerden biri Carlo Scarpa'nın Kuzey İtalya'da Brion ailesi için yaptığı mezar kompleksidir. Brion Tapınağı ya da Brion Vega Mezarı 1968-1978 yılları arasında inşa edilmiştir. Mevcut bir kamusal mezar yapısının yanına inşa edilen L şekilli komplekste su-betonun kombinasyonu en göze çarpan özelliklerindendir. Suyun pek çok konumda kullanıldığı yapının vaziyet planı aşağıdaki gibidir (Şekil 4.129). Su yapıyla birlikte var olmakta, birbirlerini tamamlamaktadırlar. Su, yapı

yaklaşımında ilk olarak şapelin (3) bulunduğu zemini kaplamakta, adım taşlarıyla suyu aşarak şapele erişilmektedir. Şapel kamusal kullanımlı olup halkın cenaze törenlerini yapabileceği bir yer olarak tasarlanmıştır. Scarpa, burada sığ bir suyla kapladığı şapelde nilüferlerle suyun yaşatan yönüne dikkat çekerken; suyun yansıtma niteliğinden faydalanarak suyun içindeki ritmik beton yüzeyleri açığa çıkarmıştır (Şekil 4.130-Şekil 4.131) Su ile yaptığı tasarım adeta yüzeyde bir hikâye, suyun içinde ayrı bir hikâye varmış hissine yaratacak kadar bağımsız ve bir o kadar da ayrılmaz şekilde bütüncül görünmektedir. Şapelden sonra portikodan mezar kompleksinin kalbine, yani Brion ailesinin ikiz lahitlerine erişilmektedir. Kompleksin temel bileşeni bir arkosolium⁴⁵ olarak tasarlanmıştır. Arkosolium ile meditasyon pavyonu arası lineer bir doğrultuda tasarlanmış; su ince-uzun bir kanal boyunca meditasyon pavyonuna davet eder görünmektedir. Bu ince kanaldaki su meditasyon pavyonun etrafında çepeçevre sarmaktadır. Scarpa'nın kişileri düşünmeye, medite etmeye çağırdığı alanda yoğun bir su-mekan göze çarpar. Japon mimari geleneğinin izlerini yansıtan içinde bolca nilüfer kullanılan, yine zeminin yansıtma havuzu olarak kullanıldığı bir tasarıma sahiptir. Suyun içindeki düşünce/meditasyon alanı ise sadece üst örtüye sahip olup şeffaf bir meditasyon odası düşünülmüştür (Şekil 4.132).

⁴⁵ Erken Hristiyan dini mimarisindeki mezar yapıları olan katakomplarda sıklıkla kullanılan kaya içine oyulmuş, üzeri bir kemer ile kapanan mezar çeşididir.

Şekil 4.129 Brion Mezarı'nın mimari unsurları 1: Halk mezarlığı girişi/2:Brion mezarı giriş/3: Şapel /4: Rahiplerin mezarı /5: Aile üyelerinin mezarı /6:Portiko/ 7: Kutsal yol/ 8: Giuseppe ve Onario Brion mezarlarını içeren arkosolyum/ 10:Propilon koridor/ 11:Su rezervuarı/havuzu/ 12: Meditasyon pavyonu (Carlo Scarpa, bt)

Şekil 4.130 Brion mezarında şapel ve su ilişkisi (architecturalrecord, bt)

Şekil 4.131 Arkosoliumu meditasyon pavyonuna bağlayan su kanalı (Patt, bt)

Şekil 4.132 Nilüfer havuzun içinde meditasyon köşkü (architectuul, bt)

Hristiyan dini mimarisinde yakın geçmişteki su-mekân tasarımları bugünün tasarlama biçimine dair bazı fikirler sunmaktadır. Sadece vaftiz fontundan oluşan su-mekân tasarımları yapılabildiği gibi suyun çevrenmeden herhangi bir kaba konmadan da vaftizi hatırlatan mekân tasarımlarının mümkün olduğu gözlenmiştir. Modern döneme değin incelenen örneklerde suyun işitsel özelliğinden çok az faydalanılmış, görsel algısının da gitgide azaltıldığı gözlemlenmişti. 21. Yüzyılda bu suyun duysal nitelikleri tekrar değerlendirmeye alınmaya başlamıştır. Özellikle geniş yüzeyli su mekanların yarattığı geniş görsel algı, suya hareket verilerek akustik niteliklerinden faydalanılması, bunun yanı sıra suyla temasın mümkün olduğu

mekanlarda duyuşal bellek aktifleşecek hatırlama eylemini tetikleyecektir. Bugünün tasarlama biçimi, yarının bellek mekanlarına altlık olacaktır.

4.5 İslamiyette Su-Mekân Analizi

İbrahimi dinlerin sonuncusu olan İslamiyet, tüm dünyada Hristiyanlıktan sonra en yaygın ikinci dindir. Hz. Muhammed (M.S. 570-632) tebliğ peygamberidir. Vahiy yoluyla bildirilen dinde, Hz. Peygamber kitleleri İslamiyet'e çağırılmış, fakat Mekke'de hâkim olan putperest inanç tarafından hoş karşılanmamış ve Medine'ye hicret etmek mecburiyetinde kalmıştır. Medine'de İslamiyetin hoş karşılanması ve Hz. Peygamberin güç elde etmesiyle Mekke ile savaşlar yapılmış, Müslümanlar galip gelmiştir. Bu zaferler neticesinde Müslümanların ilk mescidi putlardan temizlenmiştir. Mekke de Müslümanlığı kabul etmiştir. Cebrail tarafından Muhammed'e gelen vahiyler, sahabeleri(yoldaşlar) tarafından ezberlendi ve vefatının ardından, İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an Kerim olarak yazıldı. Kur'an'ın yanı sıra Müslümanlar için ikincil dayanak peygamberin hayatıdır. Hz. Muhammed'in davranışları sünnet ve sözleri olan hadisler Kur'an'dan sonra ikinci rehber niteliğindedir.

İslam inancında su, evrenin yaratılışından, insanın yaratımına ve ölümden sonraki hayata değin pek çok perspektifte kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Kur'an'da su, şüphesiz hayatın temel maddesi ve canlılığın özünü oluşturmaktadır. Nur suresindeki "Allah her canlıyı sudan yaratmıştır" (Nur,24/45) ayeti yaratılıştaki suyun başat rolüne dikkat çekmektedir. Enbiya suresindeki canlı tabiatın sudan varoluşunu Esed şu şekilde anlatmaktadır. Suyun, özellikle denizin ilk canlıların ortaya çıktığı ilk ortam oluşundan, tüm sıvılar içinde sadece suyun yaşam barındıracak kimyasal ve biyolojik özelliklere sahip oluşundan ve son olarak da canlı her hücrenin fiziksel temelini oluşturan ve içinde hayat olgusunun belirebileceği yegâne madde ortamı olan protoplazma büyük ölçüde sudan ibaret olduğunu belirtmektedir (Esed, 2015, s. 792).

4.5.1 Mitoloji

...“Peki, hakkı inkara şartlanmış olan bu insanlar, göklerin ve yerin (başlangıçta) bir tek bütün olduğunu ve bizim sonradan onu ikiye ayırdığımızı ve yaşayan her şeyi sudan yarattığımızı görmüyorlar mı? Hâlâ inanmayacaklar mı? “
(Enbiya, 21/30)

İslam’da su, en büyük nimetlerden olup Allah’ın yolundan, peygamberin sünnetinden gidenlere bir müjde olarak sunulmuştur. Yaşam kaynağı, ab-ı hayattır. Kur’an’da “...biz sana Kevser’i verdik...” (Kevser, 108/1) ayetindeki Kevser’in Hz. Muhammed’e müjdelenen bir nimet olacağı belirtilmektedir. Kevser cennette bulunan bir ırmak ve(ya) bu ırmaktan doldurulan havuz olarak düşünülebilir. Sırat köprüsünden geçenler, ancak Kevser havuzunda yıkanıp suyundan içtikten sonra cennete girebileceklerdir (Hançerlioğlu, 2004, sf.8). “Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler ve Aden cennetlerinde hoş meskenler vadetmiştir. Allah’ın rızası ise daha büyüktür. İşte bu, büyük başarıdır” (Tevbe 9/72) ayeti de suyun cennetin temel unsurlarından olduğu, suyun görsel, akustik özelliklerinden faydalanan bir öte dünya imajı çizmektedir. Suyla ilgili bu motifler, mimari tasarımlarda dini sembolizmle birleşerek tasarımlara dahil olmuştur.

Zemzem suyu İslam’da en kutsal sudur. Mekke’de Kabe’nin doğusunda yer alan su kaynağı ve kuyusunun adıdır (Şekil 4. 133). Zemzem bulunması, Hz. İbrahim’in eşi Hacer ve oğlu İsmail’i çölde yalnız bırakmasıyla gerçekleşir. Çölde yiyecek ve suları biten Hacer su bulabilmek için Safa ve Merve tepeleri arasında koşarak su arar. İsmail bu sırada toprağı eşeleyerek bir su kaynağını bulur. Hacer suyu görünce akıp gitmesin diye çıkan suyun etrafına çevrelemiş ve korumaya almıştır. Kâbe, zemzem adı verilen bu kutsal suyun yakınına inşa edilmiştir. Hac ve umre sırasında suyun bulunuşunun bir sembolü olarak tepeler arasında yedi kez gidilip gelinerek (say) Hacer’in arayışı hatırlatılır. Zemzem suyu İslami literatüre göre Kabe’ye dönerek ve ayakta içilmelidir.

Şekil 4. 133 Zemzem kuyusu (Bahareth, 2014)

Kur'an'da su bir cennet nimeti olarak pek çok ayette geçmektedir. İman edip güzel ameller işleyenlere vaat edilen cennet “altından ırmaklar akan” (Bakara, 2/25; Al-i İmran, 3/15, 195, 198; Nisa, 4/13, 122,124; Maide, 5/119; A'raf, 7/43 vd.) bir yer olarak tasvir edilmiştir. Aynı zamanda “bozulmayan sudan ırmaklar” (Muhammet, 47/15) ve “fışkıran sular” (Vakıa, 56/31) gibi ifadelerle cennetteki suyun güzelliği ve bolluğu hakkında açıklamalar yapılmıştır (Sezal, 2007, s. 81). Su etrafında gelişen cennet tasvirleri cami tasarımlarında kendini yer bulmuş, çeşitli şekillerde bu sembolizmin taşıyıcı su-mekanlar üretilmiştir.

4.5.2 Ritüel

“Arşı su üzerindeyken, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için, gökleri ve yeri yaratan O'dur” (Hud, 11/7)

İslamiyette su, başta arınma ritüellerinde yer almaktadır. Abdest kelimesi Farsça su anlamına gelen ab ve el anlamındaki dest birleşiminden oluşmakta, el suyu kelimesini karşılamaktadır. Arapçada ise vudu kelimesi abdest anlamına gelmektedir. İslam dininin temel arınma ritüellerinden abdest, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki gibi dine giriş için yapılan bir uygulama değil, namaz ve diğer ibadetler için yapılan bir ön koşuldur. İslamiyette arınma ritüellerini suyla yıkama/yıkanma şeklinde uygulanmakta olup suya daldırma ya da suyun serpilmesi gibi bir tatbik şekli yoktur. Abdest suyu nitelik olarak temizliğinden şüphe duyulmayacak saflıkta olmalıdır. Abdest belirli uzuvların

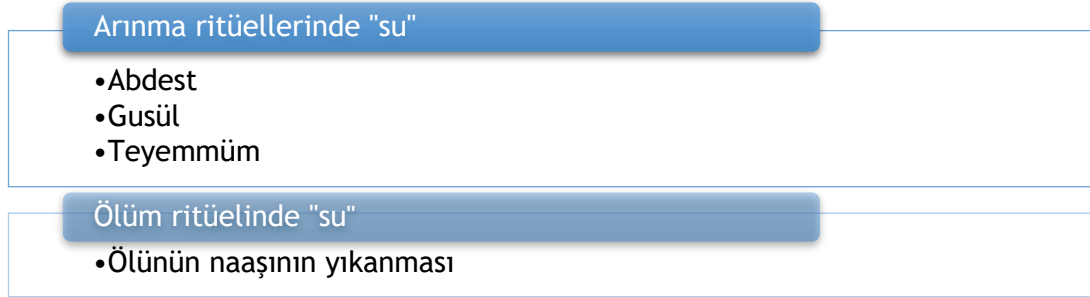
usulüne göre ve sırasıyla yıkanmasını, bazılarının su ile sıvazlanmasını (meshedilmesi) gerektirmektedir. Abdest sırasıyla elleri yıkamak, ağız ve burnu çalkalamak, yüzü yıkamak, kolları dirseklere kadar yıkamak, başı ve kulakları meshetmek, son olarak ayakları yıkamak şeklinde uygulanır. Abdest bir nevi kısmi temizlik olup, İslam'da tüm vücudun arındırıldığı ritüel, gusül yani boy abdestidir. Gusülde vücutta kuru yer kalmaması esastır. İslam hukukunda abdest küçük temizlik, gusül büyük temizlik olarak nitelendirilmektedir. Gusül abdesti çeşitli kirlilik durumlarından⁴⁶ arınma amaçlı yapılır. “Mü'min⁴⁷ asla necis olmaz” (Buhari, 1992, 75) sözleri gusül gerektirecek durumların inananları kirli ya da murdar olarak görülmesi düşüncesini reddetmiş, abdest alana değin hükmen kirli olarak isimlendirilmiştir. İslam'da arınma ve temizliğe verilen değerin en önemli göstergelerinden biri kuru abdest olarak bilinen teyemmümdür. Suyun yokluğun inananların ibadetlerini yapabilmeleri için toprak cinsinden temiz bir maddeyle yapılan uygulamadır. Teyemmüm daha önceki dinlerde rastlanmayan İslamiyet'e özgü bir durumdur. Abdest ve gusülde kullanılan suyun sembolik olduğunun da ispatı niteliğindedir. Asıl olanın Allah'ın huzuruna çıkmadan evvel manevi temizliğe ulaşmak olduğunu göstermektedir.

Abdest uygulaması temelde namaz kılmak, Kur'an'a dokunmak ve okumak, Kabe'yi tavaf etmek vb. durumlarda dinen kesinlikle yapılması gereken farz bir uygulama olmakla birlikte; inananların her daim abdestli gezmeleri sünnet olarak görülmüştür. Hatta bazı durumlarda abdest üstüne abdest almanın erdemlerinden bahsedilmektedir. Bir hadiste Hz. Muhammed'in kıyamet günü Müslümanları tanıyıp tanıyamayacağı sorulduğunda, "Evet, sizde diğer insanlarda olmayan bir iz olacak. Abdest izlerinden dolayı alınlarınızda beyaz bir leke ve ayaklarınızda beyaz lekelerle bana gelirdiniz." (Sahih Müslim 2:480) demektedir. “Şüphesiz arınıp temizlenen ve Rabbinin adını zikredip de namaz kılan kimse kurtuluşa ermiştir” (A'lâ, 87/14–15) ayeti abdestin maddi ve manevi temizlik yönüne dikkat çekmektedir. Arınma ritüellerinin bir parçası olarak da düşünülebilecek olan ölüm durumunda cenazenin

⁴⁶ Hayız, nifas ve cünüplük halleri gusül abdesti gerektirmektedir.

⁴⁷ Mü'min Allah inanan, iman eden anlamındadır.

yıkanması ölünün gusledilmesi gerekir. Bu durum ölüye gösterilen saygının ve onu ahirete tertemiz bir bedenle uğurlamanın bir ifadesidir (Şekil 4.134).

Şekil 4.134 İslamiyette su ritüelleri (Kişisel Arşiv, 2024)

4.5.3 Su-Mekân

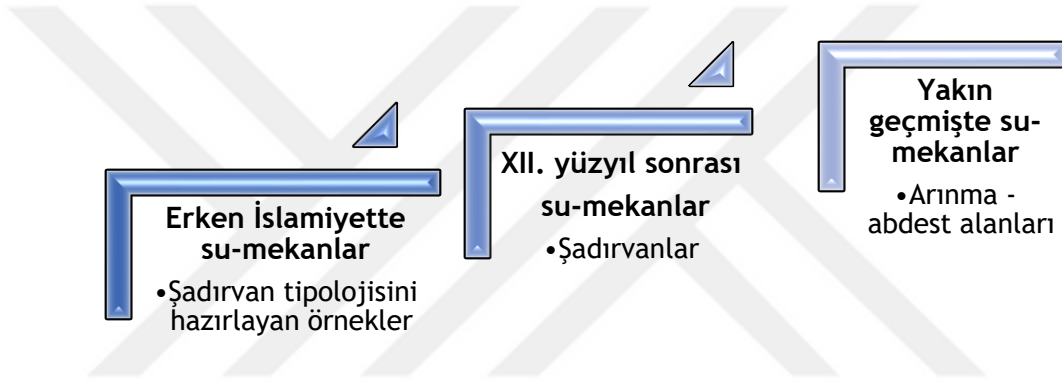
*Bana yeryüzü mescid ve temiz kılındı
(Buhari, Teyemmüm, 1, Salat, 56)*

Mabet kelimesi, genel anlamda bütün dinlerde ibadet edilen mekânı karşılmasına karşın İslamiyette secde kökünden gelen, secde edilen, Allah’a tahsis edilen yer anlamına gelen mescid terimi kullanılmıştır. İslam mabetlerine mescid dışında cami, el-Mescidü’l-Cami, namazgah da denmektedir. Müslümanların kiblesi ve kutsal mekânı Kâbe içinse ev anlamına gelen beyt önekiyle birleşen Beytullah, Beytü’l-Haram, Beytül-Atik, Mescidü’l-Haram gibi çeşitli isimleri mevcuttur. Mekânsal olarak beyt kavramı daha çok kapalı, sınırlı, çevrelenmiş alanları çağrıştırırken; mescid kelimesi ile sınırlar ortadan kalkmakta, yukardaki hadiste de belirtildiği üzere, açık-kapalı fark etmeksizin temiz olan her yerin ibadet alanı olabileceği belirtilmektedir. Bu hem İslam mescidinin sınırlardan uzak doğasına, hem de temizliği önceleyen yapısına işaret etmektedir.

İslam dini mimarisinde abdest mekanları çoğunlukla avluların odağında ibadet öncesinde inananları namaza hazırlamaktadır. Farsçada çok anlamına gelen “şad” ile akar anlamına gelen “revan” kelimelerinin birleştirilmiş hali olan şadırvan, Hasol’un Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğünde, ortasında yüksekçe bir yerden şarılta ile bol su akan havuz ya da çevresi musluklu duvarla çevrilmiş su haznesi olarak tanımlanmış;

ayrıca şadırvanların abdest almak için camilerin iç avlularına yapılan üstü açık ve kapalı türlerinin varlığından bahsedilmektedir. (Hasol, 2019, s. 443).

Tarihsel süreç içerisinde abdest mekanları çeşitli değişimler geçirmiştir. İslamiyetin doğduğu 7. yüzyıldan 12. yüzyıla değin abdest mekanının gelişimi, sonraki yılların tipik şadırvan mimarisini hazırlamıştır. 12. yüzyıl bu bağlamda bir kırılma noktası yaratarak, şadırvan tipolojisini oluşturmakta ve gelişim göstermektedir. Erken dönem örneklerinde 12. yüzyılla birlikte cami avlularında su-mekanlar yerleşerek, 12. yüzyılda şadırvan kelimesi ritüel arınma mekanını karşılamaya başlamıştır. Abdest mekânın geçirdiği değişim odağa alındığında su-mekanlar tarihsel olarak üç kategoride incelenebilir (Şekil 4. 135).

Şekil 4. 135 İslam dini mimarisindeki su-mekanların tarihsel kategorizasyonu (Kişisel Arşiv, 2024)

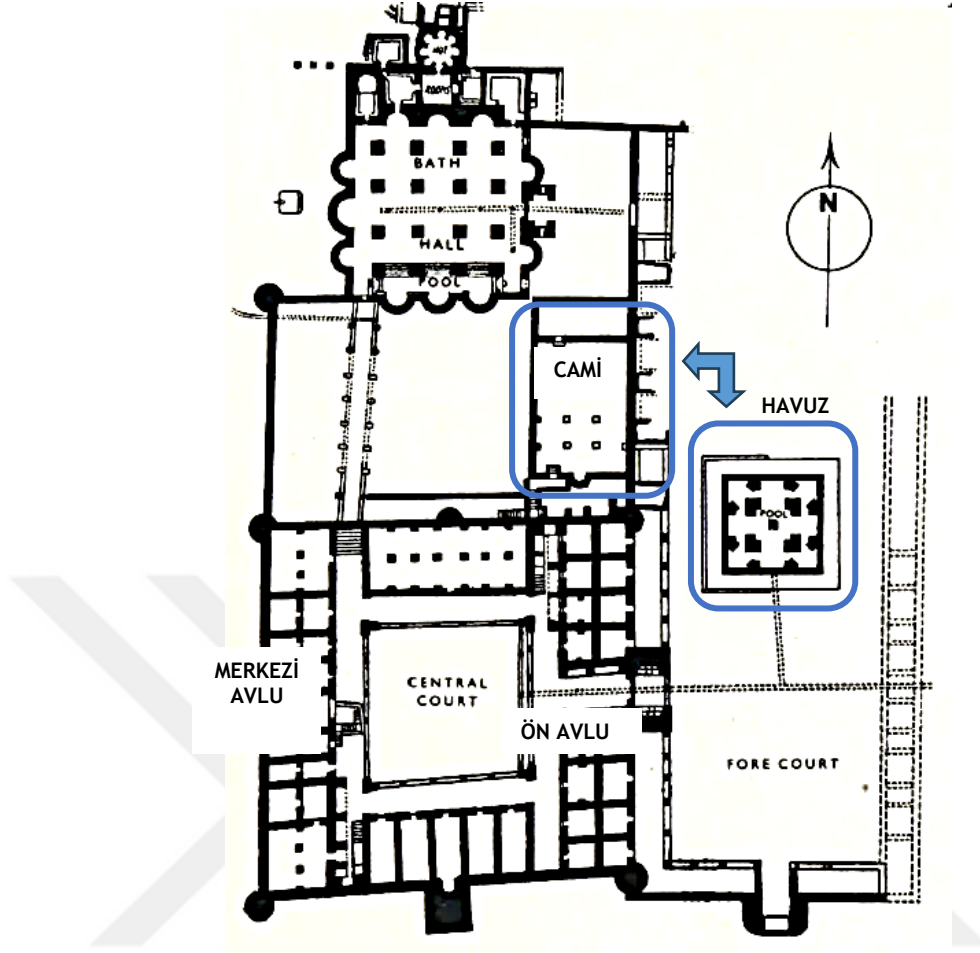
İlk abdest mekanları, zemin üstünde yapılan alçak kenarlı haznelere sahipti. Eylemsel olarak en belirgin özellikleri ise musluklara sahip olmayıp haznesinden çeşitli ibrik ve kaplarla suyun çekilmesiyle abdestin alınmasıdır. Anadolu’da Beylikler dönemiyle birlikte hazne kenarlarının yükseldiği ve muslukların abdest mekanına eklendiği görülmüştür. 12. yüzyıl sonrasında başlayan şadırvan mimarisinde, altta şadırvan üstte farklı bir fonksiyon uygulaması sonraki yıllarda kullanılmıştır. Şadırvan bu örneklerde bazen minarenin bazen mescidin ya da kütüphanenin altında konumlanmıştır.14. ve 15. yüzyıllarda şadırvan mimarisi kritik bir dönüşüm yaşamamış, Klasik Osmanlı döneminde Anadolu’nun farklı yerlerinde standart tip şadırvanlar inşa edilirken, Mimar Sinan’ın çeşitli üslup denemeleri, yenilikleri, şadırvan mimarisindeki canlı dönemlere denk düşmektedir. Şadırvan haznelerinin

üzerinin kirlenmeye karşı korumak için şebekelerle⁴⁸ kapatılması, şadırvan üzerlerinin abdest alanları güneşten ve yağmurdan korumak maksatlı örtülmesi 15. yüzyıl uygulamalarındandır (Yüter, 2014, s. 72). 16. yüzyılda şadırvan mimarisi o güne kadarki en canlı dönemini yaşamıştır. 16. yüzyılın farklı ve özgün bir uygulaması olarak, İstanbul Süleymaniye Camii Şadırvanı üzerinde muslukları olmayan, kübik formu ile terminolojik olarak su taksim köşkü ya da kapalı şadırvan olarak nitelenen ve Anadolu'da daha önce benzeri inşa edilmeyen bir örnek olarak varlığını sürdürmektedir. 18. yüzyılda inşa edilen şadırvanlarda Barok etkisi hâkim olmuştur. Yüzyılın sonlarından itibaren şadırvanlar yenilikçi bir yaklaşım sergileyememiş, önceki dönemlerin ayak izlerini takip etmiştir.

4.5.3.1 Şadırvan Öncesi Su-Mekanlar

İslam ülkelerinde şadırvan kavramı oluşmadan önce inşa edilen ilk örnekler abdest alma mekanını şekillendiren bir altlık niteliğindedir. Bu doğrultuda İslam dini mimarisinde bazı kritik dini mekanlar ve su-mekân çözümlerinin üstünde durulması gerekmektedir. Tarihsel dizgede ele alınacak bu örnekler, tipolojik bir unsur olarak şadırvan mimarisini oluşturan, geliştiren niteliktedir. Emevî, Abbasi, Endülüs, Fatımi, Memluk, Osmanlı gibi İslamiyetin resmi din olduğu medeniyetlerde dini mimari, dolayısıyla abdest mekanları güçlü bir gelişim olanağı bulmuştur. İlk İslam devletlerinden Emevîlerin sarayı Hırbet-ül Mefcer (743) avlusunda üstü kubbe ile örtülü kare planlı havuzdan oluşan bir su-mekân yapılmıştır (Şekil 4.136). Saray kompleksi içindeki ön avludaki konumu, camiye yakınlığı ritüele yönelik bir su-mekân olduğu görüşünü desteklemektedir. Doğrudan şadırvan olarak nitelenmese de şadırvanlara öncül olduğu düşünülmektedir.

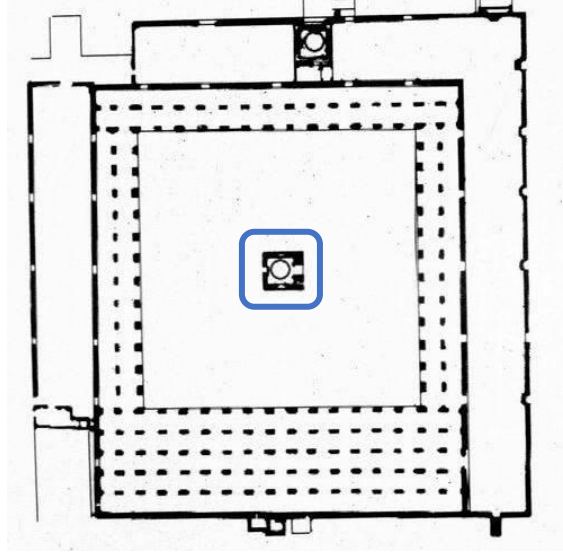
⁴⁸ Kafes, parmaklık (Hasol, 2019, s. 445)

Şekil 4.136 Hırbet-El Mefcer, Ürdün Vadisi plan ve havuz kesiti, 743-44 (Hoag,1963, sf.56)

Mısır'da İbni Tulun tarafından 9. yüzyılda inşa ettirilen camideki abdest mekânı avlunun merkezine yerleştirilmiştir (Şekil 4.137). 986 yılındaki yangında zarar gören şadırvan 13.yüzyıl tadilatlarından sonra yeniden inşa edilmiştir. Abdest mekanının ilk haline dair tasvirler havuzun üstünde bir kubbe olduğu yönündedir (Şekil 4.138). Şadırvanın mimari ortamını oluşturan bir diğer örnek Suriye'den Maarrat al-Numan Ulu Camii Camii'dir (Şekil 4.139). Suriye mimarisinin bir karakteristiği olan Beyt-ül Mal⁴⁹ odası ile birlikte düşünülen su-mekâna sahiptir (Creswell, 1969, sf.201). Erken İslam örneklerinde abdest, havuzun içinden alınmaktaydı. Fas'ta 12. yüzyılda yapılmış, Ali bin Yusuf Camii avlunun merkezinde sekizgen oturma sıralarının içinde çokgen formlu, dilimli bir abdest mekânı yer almaktadır (Şekil 4.140-Şekil 4.141).

⁴⁹ Devlete ait malların muhafaza edildiği alan, mal odası.

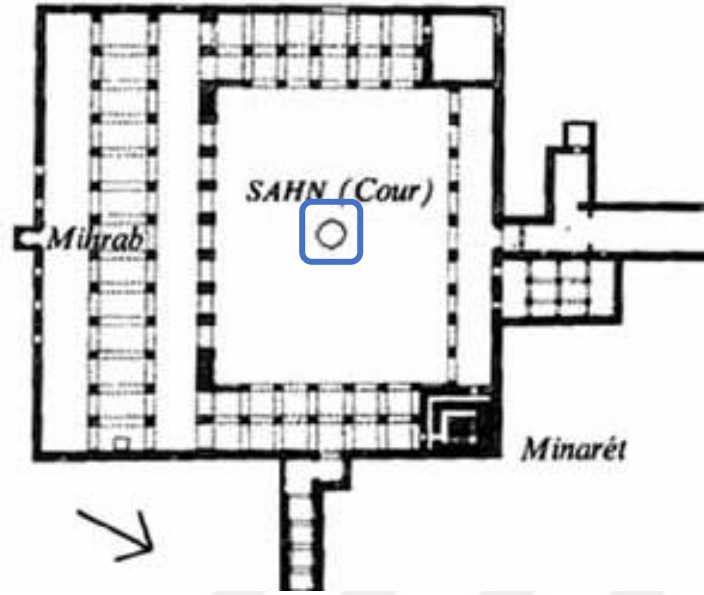
Şekil 4.137 Tolunoğlu Camii ve avluda su-mekan (MIT/ Rotch Görsel Koleksiyonları,b.t.)

Şekil 4.138 Tolunoğlu Ahmet Camii şadırvanı (2005 restorasyonundan sonra) (Keladawy,2019)

Şekil 4.139 Ma'arrat al-Numan (Camii Kebir) Ulu Camii (Tabbaa, b.t.)

Şekil 4.140 Ali Bin Yusuf Camii Planı (Triki,1986)

Şekil 4.141 Ali Bin Yusuf Camii Abdest Mekanı (Asfour,b.t.)

4.5.3.2 Şadırvanlar

Evimle minberim arasında cennet bahçelerinden bir bahçe vardır.

Minberim de havuzumun üzerindedir

Sahih-i Buhari

Şadırvanlar, İslam dini mimarisinde arınma ritüelinin başlıca mekânlarıdır. Temelde abdest almak ve temizlenmek maksatlı olup çeşmelerden ayrılmaktadır. Dini mimarinin yanı sıra han ve kervansarayların da temel öğelerinden biridir.

Şadırvanların görevi irtibatlı oldukları cami, medrese han vb. yapılarda bulunanların ibadetleri için abdest almasına olanak sağlamaktır. Çoğunlukla açık alanda avluda merkezi bir noktada konumlandırılmaktadır. Pek çok şadırvan örneğinde bir üst örtü ve bu örtüyü taşıyan bir dizi revak sırası mevcuttur. Şadırvanlar her ne kadar cami, mescit, tekke, medrese gibi yapılardaki dini mimari bir unsur olarak yer alsada saray, köşk hamam gibi sivil mimarlık ürünlerinde de kullanılmaktadır. Sivil mimarlıkta çoğunlukla iklimik nedenlerle ya da görsel, akustik özelliklerinden faydalanmak maksatlı kullanılmaktadır. Bu bölüm kapsamında sadece dini mimarlık ürünleri olan ve abdest alma mekânı olarak kullanılan şadırvanların üzerinde durulacaktır.

Klasik abdest şadırvanlarında bölümler zeminden üste doğru şu şekildedir. Su kanalı(yalağı), oturma yerleri(oturaklar), su haznesi, su aynaları, musluklar, hazne üzeri kaplamalar, fiskiyeli su çanağı, revaklar ve üst örtü sistemi şeklindedir. Su kanalı, akan suyun tahliyesi için kullanılan, havuzun formunu takip eden derin ya da yüzeysel yapılabilen kanallardır. Oturaklar, abdestin rahat alınabilmesi konulan genellikle zemine sabitlenmiş unsurlardır. Su hazneleri, eskiden şehir şebeke hatları mevcut olmadığı için suyun lülelere(musluklara) gelmeden biriktirildiği yer olup, şadırvanın en temel parçalarındandır. Günümüzde işlevselliğini yitirmiştir. Su aynaları, abdest alırken yüzlerin dönük olduğu, su haznelerinin dışına pano şeklinde yapılan kısımdır. Musluklar bezenmiş su aynalarının merkezine yerleştirilmektedir. Abdest suyunun haznede biriktirildiği düşünüldüğünde, bu suya bir temas olmaması, suyun kirlenmediğinden emin olunması gerekir. Bu maksatla 15. yüzyıldan itibaren hazne üzerini örten şebeke denen çeşitli kullanılmaya başlanmıştır (Önge, 1997, sf.37.) Suyu korumak maksatlı şebekeler dışında parmaklık, tel, kafes gibi önlemlerde kullanılabilmektedir. Şadırvanların bir diğer unsuru olan su çanakları, su haznesinin merkezinde yer almaktadır. Üzerindeki irili ufaklı açıklıklardan hazneye su vererek, abdest alanların suyun akustiğinden faydalanmasını sağlanmaktadır (Şekil 4.142). Şadırvanda son olarak üst örtü bulunabilir ki bu örtü abdest alanları güneş ve yağmurdan korumak maksatlı yapılmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren (Önge,1997, sf.32) şadırvanın mimari bir unsuru olarak yapılagelmiştir.

Şekil 4.142 İstanbul Fatih Camii şadırvanında su çanağı (Yüter, 2014)

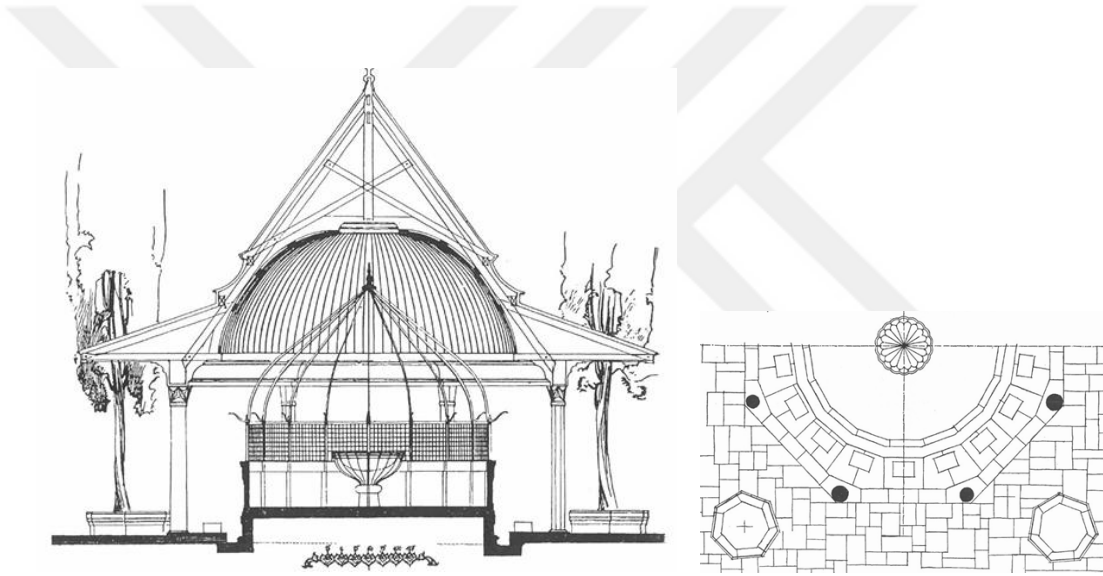
Şadırvanların sınıflandırılmasında konumlarına göre (meydan şadırvanları, abdest şadırvanları, bir yapıyla birlikte yapılan şadırvanlar), havuzun plan özelliklerine göre şadırvanlar (dairesel, çokgen, dikdörtgen), örtü ve taşıyıcı sistemlerine göre (sütunları şadırvan havuzundan ayrı olanlar ve bitişik olanlar), tipolojilerine göre (kapalı, açık hazneli şadırvanlar, su taksim ve havalandırma köşkleri, zembil şadırvanlar) gibi çok çeşitli tasnifler mevcuttur. İslam dini mimarisindeki su-mekanların odağa alındığı bu bölümde abdest şadırvanları açık, yarı-açık, kapalı mekân ilişkileri odağında bir sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur (Şekil 4.143).

Şekil 4.143 İslam dini mimarisindeki şadırvanların açık-yarı açık-kapalı mekân ilişkileri bakımından sınıflandırılması, (Kişisel Arşiv,2024)

Şadırvanlar çoğunlukla dış mekânda, açık alanda yer almakta, örneklem grubunun en kalabalık grubunu oluşturmaktadır. Camilerin mimari unsurlarından şadırvanlar

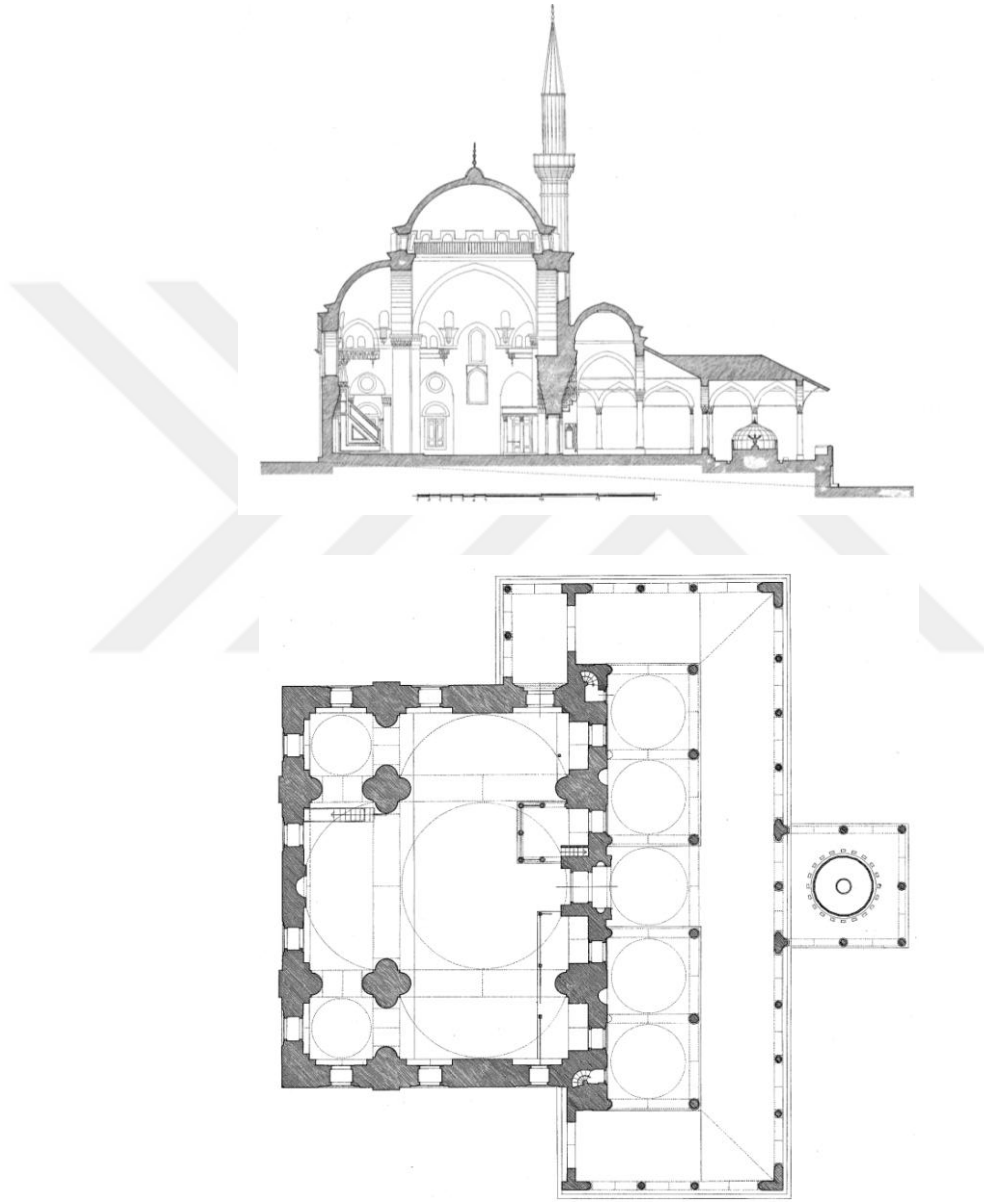
avlularda ve çoğunlukla merkezi konumda yer alırlar. Han ve kervansaraylarda, bazen medreselerde de yer alabilen şadırvanlar yine avlularda ve abdest alınması için konumlandırılmaktadır. Abdest şadırvanı dışındaki meydan şadırvanları ve abdest alınmayan şadırvanlar bu anlatıma konu edilmemiştir. Açık alanda bulunan şadırvanlar, avlunun merkezine yerleştirilen abdest alma mekânı ile ritüel arınmayı önceleyen tutumlarını vurgulamaktadır. Bu kümenin örneklerini avluda yer alan şadırvanlar ile zembil şadırvanlar denen sıra abdest muslukları oluşturmaktadır. İlk örnek olarak İstanbul Fatih Camii Şadırvanı 1470 yılında yapılan caminin bir su-mekânıdır. Sekizgen planlı bir kaide ile zeminden yükseltilen şadırvan, çokgen planlı mermer bir havuza sahip klasik Osmanlı şadırvanlarından (Şekil 4.144).

Şekil 4.144 Fatih Camii Şadırvanı plan ve kesiti (Tokay, 1951)

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı tarafından 1547'de Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Şadırvanın konumu ve avluya bağlantısı, şadırvan ve üst örtü ilişkisi gibi yönleriyle de farklılaşan bir örnektir. Mihrimah Sultan Camii'nde şadırvan avluda yer almayıp son cemaat yerinin dışına yapılan bir çıkıntı içinde tasarlanmıştır (Şekil 4.145). Ters T şeklinde bir üst örtüyle de son cemaat yerine bağlanmaktadır. Denizin sıfırında bir konumda bulunan caminin girişinin deniz yönünden oluşu yapının suyla ilişkisini güçlendirmektedir. Abdest almaya şadırvana giden insanların denize doğru yürümeleri sağlayan Mimar Sinan, küçük bir miktar suda abdestle bedeni arındırırken; bir yanda koca bir denizle insanların ruhlarına da

hitap etmektedir. Şadırvanın planına gelindiğinde çokgen plan şeması göze çarpar. Yirmi adet pano ve abdest yeri mevcuttur. Şadırvan pek çok örnekte görülenin aksine üst örtüyle birleşik değil ayrı düşünülmüş. Dolayısıyla su haznesinin üstü ayrı bir kubbeye örtülmüştür.

Şekil 4.145 Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve şadırvan plan ve kesiti (Ülger,1944)

Tokat Ali Paşa Camii Şadırvanı (1572) XVI. yüzyıldan günümüze orijinal süslemeleri ile kalabilen tek ahşap şadırvana sahiptir. Kare gövde üzerine sekizgen bir

üst örtüyle çevrelenmiştir. Şadırvanın oturma sıraları dışında içte oluşan genişçe alanda ikinci bir sekinin yer alışı ikincil bir oturma alanı tanımlayarak suyun etrafında toplanılan sosyal bir alan da yaratmaktadır (Şekil 4.146). Bu niteliğiyle özgün bir örnektir.

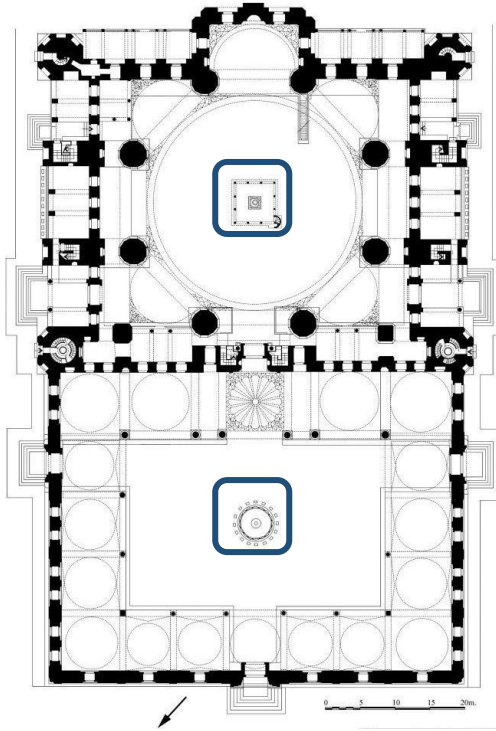

Şekil 4.146 Tokat Ali Paşa Camii Şadırvanı (kulturportali, 2013)

Mimar Sinan'ın tasarladığı en büyük abdest şadırvanı olma özelliğine sahip olan Osmanlı Klasik döneminin en önemli camilerinden Edirne Selimiye Camii (1575) on altıgen planlı bir şadırvana sahiptir. Su haznesinin kenarları mermer kafesle çerçevelenmiştir. Üst örtüye sahip olmaması, şadırvanın beyaz mermer dokusunu öne çıkararak zarif bir görünüm katmıştır. Yine su çanağından hazneye dökülen suyun verdiği akustik etki, suyun duysal bellek etkileşimini arttıran özelliklerindendir. Edirne Selimiye Camii suya hem içi hem dış mekânda yer verilen bir örnektir (Şekil 4.147-Şekil 4.148).

Şekil 4.147 Edirne Selimiye Camii şadırvanı (Cangül, 2007)

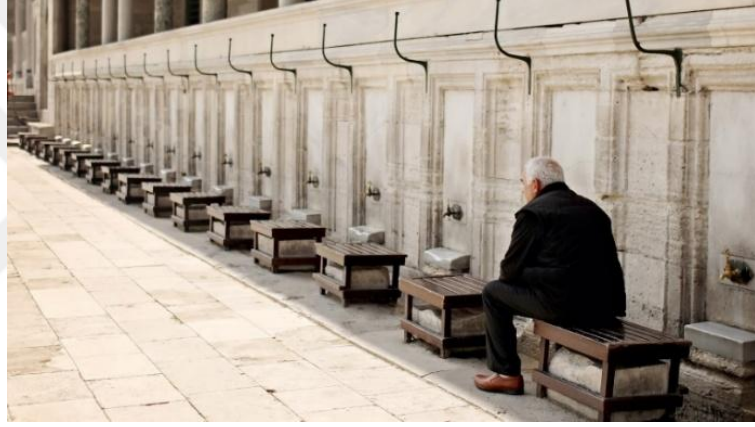

Şekil 4.148 Edirne Selimiye Camii ve avlusunu gösteren planda işaretlenmiş su-mekanlar, (islamicart.museumwnf, bt)

Şadırvanlar, her zaman abdest almak amacıyla tasarlanmayabilir; bazen meydanlarda çeşme gibi kentsel bir unsur olarak yer alabileceği gibi dini yapılarda üzerinde muslukları olmayan, abdest ritüeline cevap vermeyen, su taksim ve havalandırma köşkleri olarak kullanımları da mevcuttur. Bu kullanımlarda suyun en

fazla akustik niteliklerinden faydalanılabilmekte, görsel ve iklimatik etkileri geri planda kalmaktadır.

Zembil şadırvan ya da bir diğer adıyla sıra abdest muslukları ise Mimar Sinan tasarımıyla dini mimariye eklemlenmiştir. 1557 tarihli İstanbul Süleymaniye Camii'nde ilk kez zembil şadırvanı uygulayan Mimar Sinan, caminin yan cephelerinde, geniş saçaklarla korunmuş, revaklı alanlarda, eşit aralıklarla yerleştirilmiş bir sıra musluktan ibaret bir abdest mekânı tasarlamıştır. Şadırvanların daha çok dairesel, çokgen formlu abdest düzeninden farklılaşan sıra abdest muslukları, insanların yan yana abdest almalarına olanak sağlamıştır (Şekil 4.149).

Şekil 4.149 Süleymaniye camisinde sıra muslukların bugünkü görünümü (Marino, 2018)

Açık alanda şadırvan örnekleri temelde bu şekildedir. Bunun dışında namazgah denilen açık havada ibadet mekânı olarak değerlendirilebilecek bir örnekten bahsetmek yerinde olacaktır. Zemininde abdest almaya, su içmeye yarayan bir çeşme yer alan bu küçük ölçekli yapıyla açık havada ibadet imkanı sunulmaktadır. Aşağıda 18. Yüzyıla ait İstanbul'da yer alan Esmasultan namazgahı gösterilmiştir (Şekil 4.150).

Şekil 4.150 Esmasultan çeşmesi ve namazgahı (Dilekoğlu, 2019)

Çoğu zaman bir üst örtü ile örtülen sade şadırvanlar olabildiği gibi han, kervansaray örneklerinde karşılaşılabilen şadırvan ile birlikte minare, mescid veya kütüphanenin yapıldığı **köşk mescit** şeklinde tipolojik örnekler de mevcuttur. Doğan Hasol köşk mescidi daha çok kervansaray avlularında görülen, altında şadırvan ve çeşme bulunan mescit olarak tanımlamaktadır (Hasol, 2019, s. 318). İlk örnekleri Selçuklu ve Beylikler döneminde görülmüştür. Sütunlarla yerden yükseltilerek tasarlanır. Zemin seviyesindeki şadırvandan dikey sirkülasyon elemanları ile üst kattaki mescit, minare, kütüphane vb. fonksiyona erişim sağlanır. Köşk mescitlere Anadolu'dan bazı örnekler Harran Ulu Camii(12. Yy.), Bursa Demirtaş(Timurtaş) Paşa Camii (1390), Kayseri (Tuzhisar)Sultan Hanı (1233-37), Bursa Koza Han şadırvanı (1491), İzmir Şadırvan altı Camii (1636) şeklindedir. Suriye'den Şam Emeviyye(Ümeyye) Camii ve Kıbrıs Büyük Han(1570) da diğer örnekler arasındadır.

Timurtaş/Demirtaş Camii 14. yüzyılda yapılmıştır. Minaresi camiden ayrı olup caminin kuzeyinde yer almaktadır. Minare altı adet tuğla ayak üzerinde yükselmekte, şadırvan da bu ayakların altında konumlandırılmıştır (Şekil 4.151-Şekil 4.152). Minare altında konumlandırılan bir başka köşk mescit örneğine rastlanılmamıştır. Harran Ulu Camii örneğinde şadırvanın üstünde beyt-ül mal(hazine odası) odası yer alırken; İzmir Şadırvanaltı Camiinde şadırvanın üstü kütüphane olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.153). Diğer örneklerin çoğunda şadırvanın üstünde mescit olarak kullanım yaygındır. Bursa'daki Koza Han(1491) da üstü mescit olarak kullanılan örneklerden bir tanesidir. Orijinal plan ve görünüşü aşağıda belirtilmiştir (Şekil 4.154). Şadırvanında temel bir değişiklik olmazken merdivenleri ve üst örtü farklılığı direkt

göze çarpan değişimlerdenidir (Şekil 4.155). Kıbrıs'taki Büyük Han(1570) örneği Anadolu'daki han tipolojisinin benzeri bir kurguya sahiptir. Köşk mescit, sekizgen planlı olup her yüzünde avluya bakan dikdörtgen pencereler bulunmaktadır ve üstü kubbeye örtülüdür(Şekil 4.156).

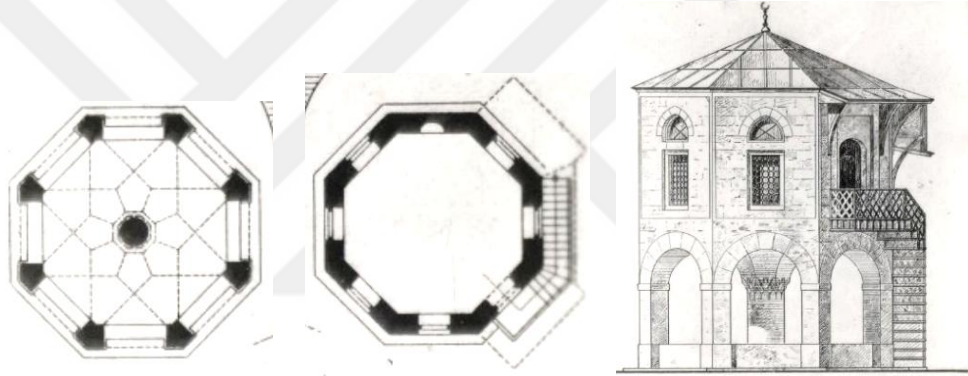
Şekil 4.151 Timurtaş Paşa Camii ve minarenin altındaki şadırvan ilişkisi (Cangül,2022)

Şekil 4.152 Timurtaş Paşa Camii şadırvanı ve minare ilişkisi (Cangül,2022)

Şekil 4.153 İzmir Şadırvan altı Camii köşk mescidi (kulturportali, 2013)

Şekil 4.154 Bursa Koza Han'ın köşk mescidi planı ve görünüşü (salt research, bt)

Şekil 4.155 Bursa Koza Han'ın günümüz görüntüsü (9koy, b.t.)

Şekil 4.156 Büyük Han'da köşk mescid görünüm

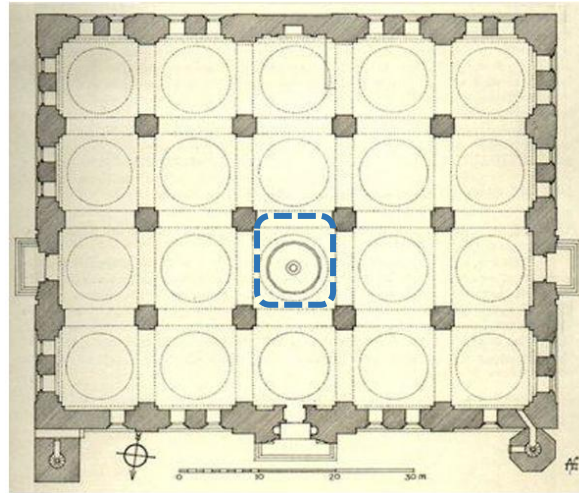
Köşk mescitler, şadırvanın altta yer aldığı üstte çoğunlukla mescidin bulunduğu bir tipoloji olarak 12. Yüzyıl sonrası İslam dini mimarlığında, şadırvanın yarı-açık alanda tanımlandığı bir tipoloji yaratmaktadır. Köşk mescitler, ritüel ve ibadet mekânı arasında kurduğu dikey etkileşim ve erişim ile bir tür arınma ile yükselmeyi akıllara getirmektedir. Mimari formunun bellekte yarattığı imgelem ve kendi başına bir yapı oluşturma potansiyeli dikkati değerlidir. Bu niteliğiyle köşk mescitler adeta yapı içinde yapı kuran bir karaktere sahiptir.

Su-mekanlar camilerin sadece avlusunda değil Bursa Ulu Camii örneğinde olduğu gibi iç mekânında yer alabilmektedir. Bursa Ulu Camisinde şadırvan, üstü açık bir kubbenin altında yer almaktadır. Selçuklu yapılarında yaygın olan tepe açıklığı ve altında havuz yer alması geleneğinin bir devamı olan bu özellik camiye Selçuklu geleneğine bağlamaktadır (Kaptan, 2015). İç mekânda namaza eşlik eden su sesi, iç

mekânda dinginlik ve canlılık katmakta, ibadete farklı bir boyut katarak, bellekte yer etmektedir (Şekil 4. 157- Şekil 4.158).

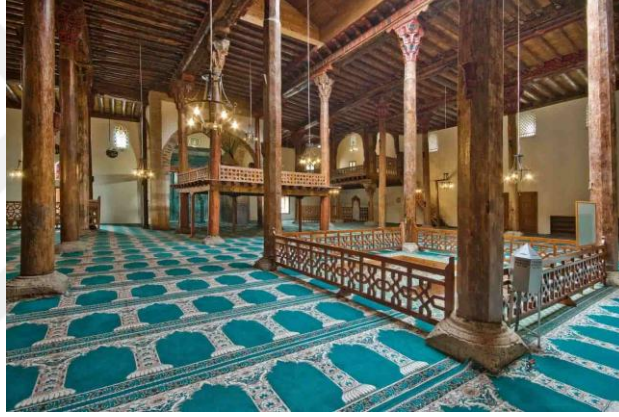
Şekil 4.157 Bursa Ulu Camii iç mekânından şadırvanın görünümü (Darwinek, 2009)

Şekil 4.158 Bursa ulu camii planı (Ayverdi,b.t.)

Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey Camisi (1296-1299), Konya'nın Beyşehir ilçesinde yer alan yedi yüzü aşkın yıldır ibadete ve ziyarete açık olarak zamana

meydan okuyan ahşap konstrüksiyonlu bir camidir. Caminin uzun ömrü, karlık denen 4-5 metre derinlikteki kuyuya bağlanmaktadır. Karlık, kış aylarında camiinin çatısında biriken karın bir boşlukla havuza atılıp cami içerisinde biriktirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Karın mekân içerisine alınma amacının ise; yavaş yavaş eriyen karların ortamı nemlendirerek, sedir ağacından yapılan ahşap sütunların kuruyup çatlamasını engellemek olduğu düşünülmektedir (Şekil 4.159). Su-mekânlarda genellikle suyun sıvı hallerine tesadüf ederken suyun katı halinin kullanımı dikkati çekmektedir. Genel kullanımından farklı bir kullanım olarak mekânsal bellek üzerinde bir ayrışma yaratarak, mekân deneyimiyle kalıcı belleğe taşınması potansiyellidir.

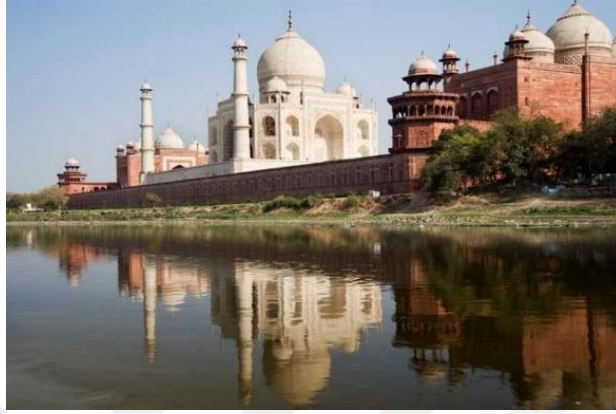

Şekil 4.159 Beyşehir Eşrefoğlu Camisinde iç mekanda karlık kuyusu (Anonim,b.t.)

4.5.4 Su ve Mezar Mimarisi

İslam mezar mimarisinde bazı anıt mezar niteliğindeki türbe örneklerinde su-mekanlar bahçe peyzajına dahil edilerek cennet sembolizmi yaratılır. Temelde cennetteki dört ırmağın tasvir edildiği İslam bahçe sanatı olan *charbagh* özellikle Babür anıt mezarlarında sıklıkla tercih edilmiştir. Bunun dünyadaki en belirgin örneği ise Taç Mahal'dir. 1648 yılında Babür sultanı Şah Cihan'ın ölen eşi için Taç Mahal'i inşa ettirmiştir. Mezar -anma yapıları arasında su ile kurduğu ilişkiden dolayı değerli görülmüştür. Hem doğal bir su kaynağının yanında hem de tasarlanmış suyu ile bir bütün olarak düşünülmüştür (Şekil 4.160-Şekil 4.162) Türbesinin hemen önünde ince-uzun dikdörtgen bir havuz yer almaktadır. Sığ tasarımlı bu havuz, bir nevi yansıtma

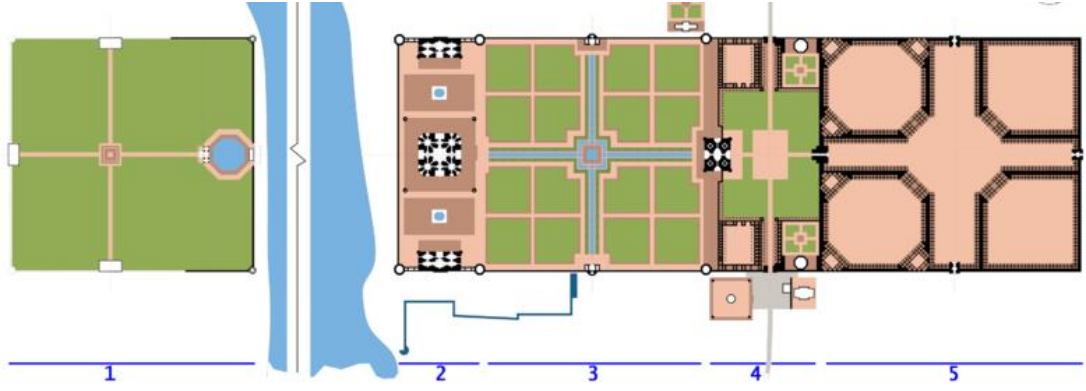
havuzu görevi görmekte; mimari formu sudaki yansımayla tamamlamaktadır (Şekil 4.161). Havuz herhangi bir ritüele ev sahipliği yapmamasına rağmen taşıdığı sembolik anlamlarla İslam defin yapıları arasında önemli bir konuma yerleşmektedir.

Şekil 4.160 Yamuna nehrinden komplekse bakış (Unesco, b.t.)

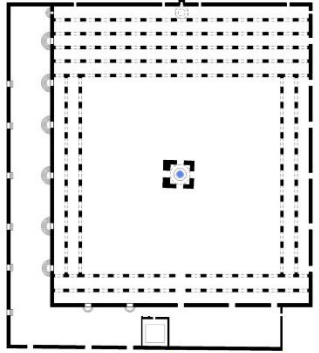
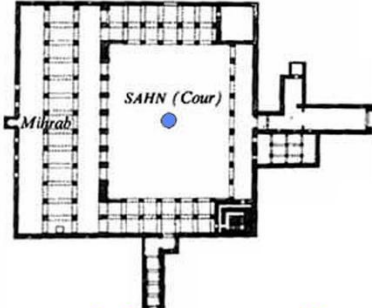
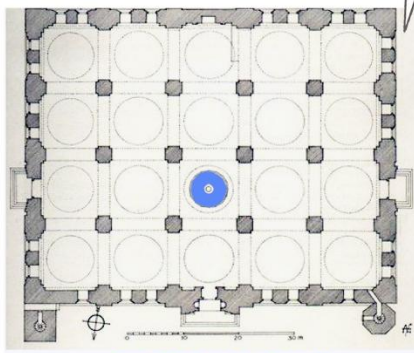
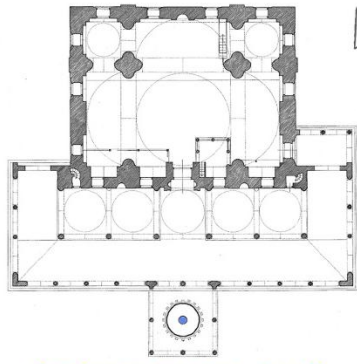
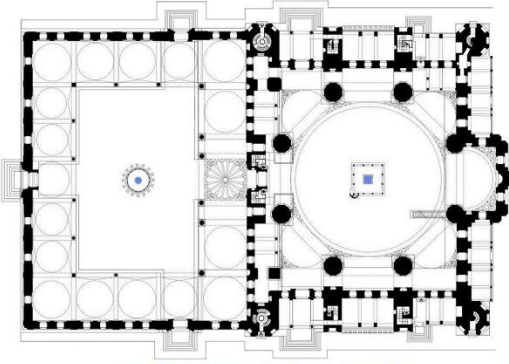

Şekil 4.161 Havuzdan Taç Mahal'e bakış (Static.independent, bt)

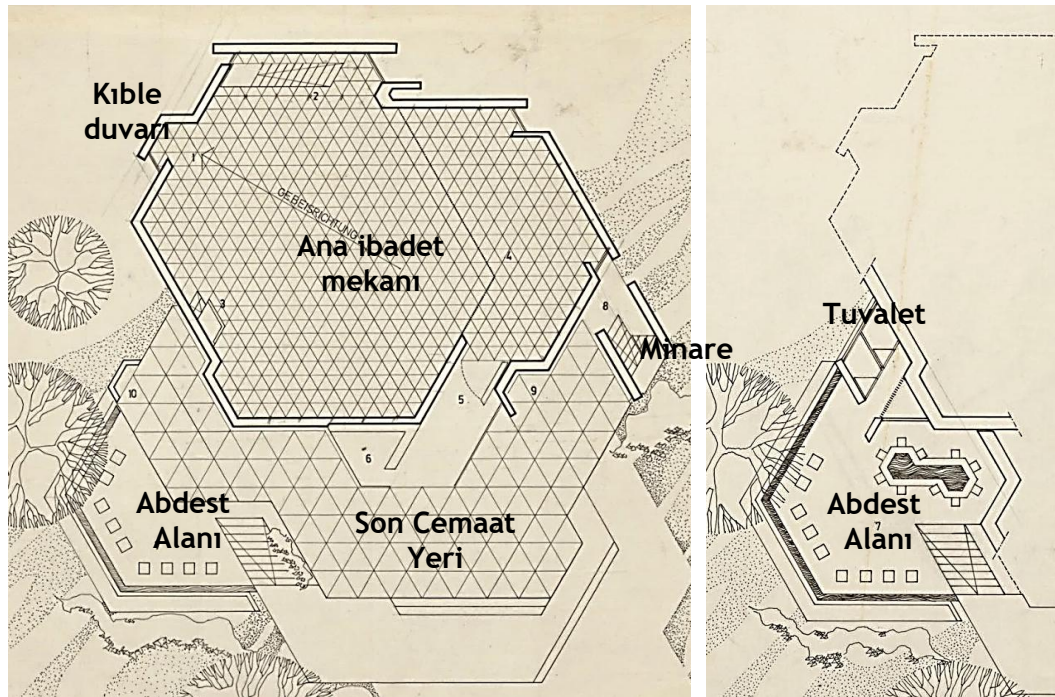
Şekil 4.162 Yamuna Nehri boyunca Taç Mahal ve diğer fonksiyonlar (McGinnly, 2007)(1. Yamuna nehrinin kuzeyindeki 'ay ışığı bahçesi' 2. Tac Mahal Türbesi + Cami + Misafirhane 3. Charbagh bahçesi 4. Mezar görevlileri için konaklama yeri içeren jilaukhana 5. Başlangıçta sadece izleri korunan bir çarşı ve kervansaray olan Tac Ganji (Rezidans + Çarşı)

Tablo 4. 3 Camilerde su-mekân özelliklerinin karşılaştırılması (yakın geçmiş öncesi)(Kişisel Arşiv,2024)

					
	TOLUNOĞLU CAMİ	ALİ BİN YUSUF CAMİİ	BURSA ULU CAMİİ	MİHRİMAH SULTAN CAMİİ	EDİRNE SELİMİYE CAMİİ
CAMİ İLE DURUMU	AVLUDA	AVLUDA	CAMİNİN İÇİNDE	AVLUDA	CAMİNİN İÇİNDE AVLUDA
NİTELİĞİ	HAZIRLIK MEKANI	HAZIRLIK MEKANI	HAZIRLIK MEKANI	HAZIRLIK MEKANI	HAZIRLIK MEKANI
ŞADIRVANIN FORMU	KARE	DAİRESEL	DAİRESEL	DAİRESEL	DAİRESEL
KARAKTERİ	YÜZEYSEL	YÜZEYSEL	YÜZEYSEL	NOKTASAL	NOKTASAL
SU-MEKAN TİPİ	ŞADIRVAN ÖNCESİ	ŞADIRVAN ÖNCESİ	ŞADIRVAN	ŞADIRVAN	ŞADIRVAN
SUYUN DOĞRUDAN GÖRÜLMESİ	HAYIR	EVET	EVET	HAYIR	HAYIR

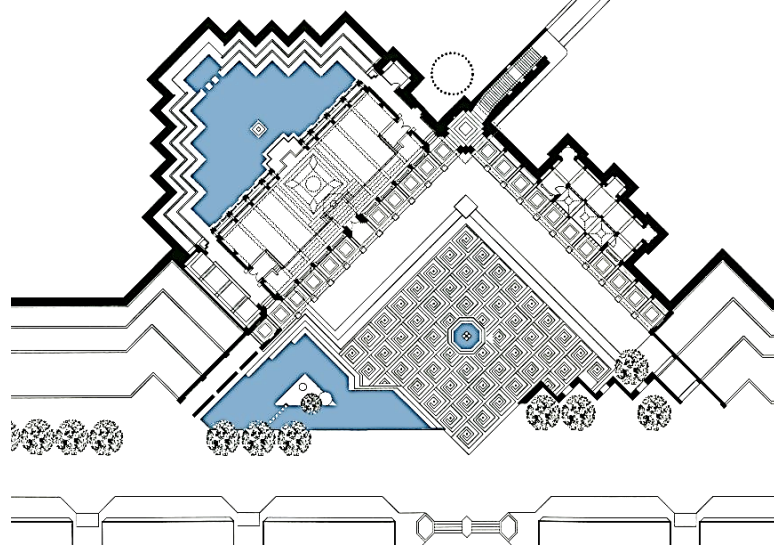
4.5.5 Yakın Geçmişte Su-Mekân

Yakın geçmişte cami örnekleri incelendiğinde terminolojik olarak şadırvan terimi çoğunlukla bırakılmış, bunun yerine arınma alanı (ablution area), abdest mekânı, abdesthane gibi terimlerin tercih edildiği görülmüştür. Bu durum da şadırvanın aslında abdest mekanını karşılayan bir ifadeden ziyade, daha çok Osmanlı klasik döneminde ve sonrasındaki abdest mekanının fizyolojisine verilen ad olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Kronolojik dizgede su-mekân tasarımlarıyla farklılaşan bazı cami örneklerine sırasıyla yer verilmiştir. Bu örneklerin ilki Cengiz Bektaş'ın 1966-67 yıllarında Ankara'da askerlik görevi sırasında hayata geçirdiği **Etimesgut Camii** Türkiye'nin ilk modern camilerinden biridir. Halen Zırhlı Birlikler Okulu'nun sahası için de aktif olarak kullanılmaktadır. Abdest- arınma mekânı tasarımı zemin altında, yarı açık alanda çözümlenmiştir. Zemin altında yan yana sıralanmış geniş açılı U formu abdest sıraları mevcuttur. Ayrıca abdest alanların yüzlerinin birbirine dönük olacağı, içe dönük bir abdest alanı da önerilmiştir. Abdest alanlara iki farklı düzende abdest seçeneği sunması, içe dönük abdest mekanının potansiyelli geometrisi Cengiz Bektaş'ın su-mekân tasarımının parlayan yönleridir (Şekil 4.163).

Şekil 4.163 Etimesgut Camii zemin ve bodrum kat planı (Cengiz Bektaş Mimarlık işliğı, bt)

20. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış, 1995 yılında Aga Khan ödülüne de layık görülen **TBMM camii**, Çinici Mimarlık tarafından Ankara’da yapılmış modern tasarıma sahip bir diğer camidir. Yapıda üç farklı su-mekân tasarımı mevcut olup, üçü de açık alanda yer almaktadır (Şekil 4.164). Üçgen bir avluya sahip olan yapıda merkezde bir, avlunun köşesinde bir tane ve bir tane de mihrap önünde olmak üzere üç adet su ögesi yer almaktadır. Üçgen avlunun merkezindeki su-mekân klasik cami-şadırvan tipolojisini hatırlatırcasına mekânın odağında altıgen formlu bir tasarıma sahip olup yanındaki bir adet ağaçla vurgulanmıştır (Şekil 4.165). Avlunun kenarındaki üçgen formlu sığ su tasarımında ada benzeri bir formla içinde bir üçgen daha tasarlanmış, adım taşlarıyla adanın avluya bağlantısı sağlanmıştır. Sığ suyun içinde nilüferler ve bodur bitkiler yer almaktadır. Suyla beraber bitkinin kullanımıyla, suya sembolik anlamlar atanmadan somut bir şekilde suyun yaşam veren, yeşerten, canlandıran yönünü bariz bir şekilde gösterilmektedir. Üçüncü ve son su-mekân da ibadet için camiye girenlerin görebileceği bir konumda kible duvarının arkasında yer almaktadır. Cami genelindeki brüt beton malzeme ve tasarlanmış su-mekanlar dramatik etkiler yaratmakta, yeşil doku da bu etkiyi yumuşatmaktadır. TBMM Camii’nde asıl abdest alınan mekân kapalı alanda çözülmüştür. Direkt olarak abdest mekânı ile olmasa da suyla tasarlama biçimiyle hafızada yer eden bir örnektir. Tasarlanmış su-mekanlarla İslam dininin sadeliği, cennet yaşamındaki huzur, ibadetle ulaşılan dinginlik vurgulanmış, su-mekanlar da bu sembollerin taşıyıcısı rolünü üstlenmişlerdir.

Şekil 4.164 TBMM Camii vaziyet planı üzerinde işaretlenmiş su-mekanlar (Çinici Mimarlık, 1995)

Şekil 4.165 TBMM Camii ön avlusundaki tasarlanmış su-mekanlara bakış (Çinici Mimarlık, bt)

2009 yılında yapımı tamamlanan **Şakirin Camii**'nin iç mekân tasarımlarında Zeynep Fadıllıoğlu'ndan destek alınmış, avludaki su-mekânın tasarımı için de William Pye ile çalışılmıştır. Her ne kadar şadırvan diye tabir edilse de fonksiyonel olarak bir abdest mekânı niteliği taşımamaktadır. Pye tasarımında tepesinden su çıkan aynalı paslanmaz çelik bir yarım küreyi merkeze almaktadır. Yükselen su yarım kürenin yüzeyinden aşağı süzülmemektedir. Akan suyu tutan kanaldan sirküle olan su tekrar hazneye dönüp devir daim yapmakta, kendi kendine çalışan bir sistem oluşturmaktadır. Şakirin

Camii’ndeki bu tasarım Klasik şadırvan mimarisini anımsatan merkezi rolüyle suyun akustik ve estetik değerlerini birleştirmektedir (Şekil 4.166).

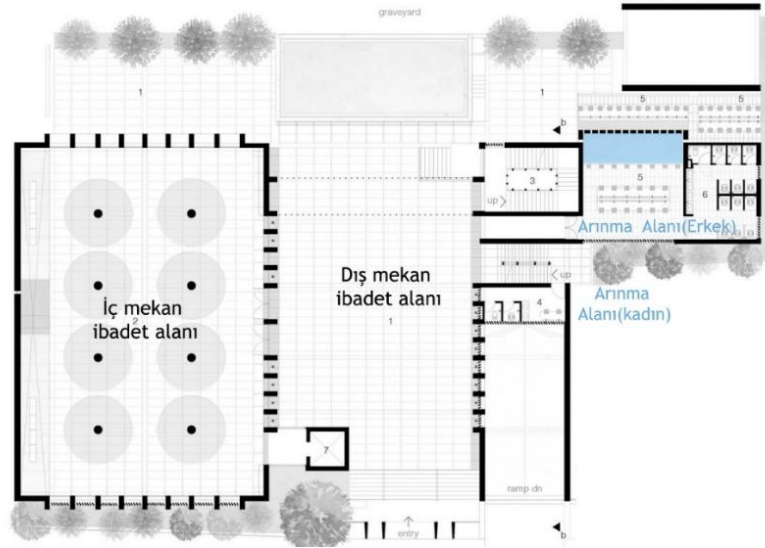

Şekil 4.166 Şakirin Camii avlusunda dairesel formlu su-mekân tasarımı (Pye, bt)

2018 yılında yerel mimarlık ofisi Shatotto mimarlık tarafından Bangladeş’te tasarlanan **Belediye Başkanı Mohammad Hanif Cuma Camii**’nde abdest mekânı zemin katta konumlandırılmıştır. Genel kullanıcılar olan erkek abdest mekânında çeşitlenme söz konusudur. İlki, musluksuz tasarıma sahip bir havuzdan abdest almaya dayalıdır. İkincisi ise bugün bilinen anlamda musluklu bir tasarıma sahiptir. Arınma mekânında hem havuzun hem de muslukların kullanımı inananların tercihinine bırakılmıştır. Havuzun üstündeki tavanın bir kısmında oluşturulan yırtık ile doğal havanın, yağmurun ve ışığın havuzun üzerine yansımaya izin verilmiştir. Kapalı alanda tasarlanan arınma alanı, plan düzleminde ana ibadet mekânı ile irtibatlı fakat ayrı yapılar olarak çözümlenmiştir (Şekil 4.167-Şekil 4.168).

Şekil 4.167 Belediye başkanı Mohammad Hanif Cuma Camii abdest mekânı/ Bangladeş (Kelley ve Scott, b.t.)

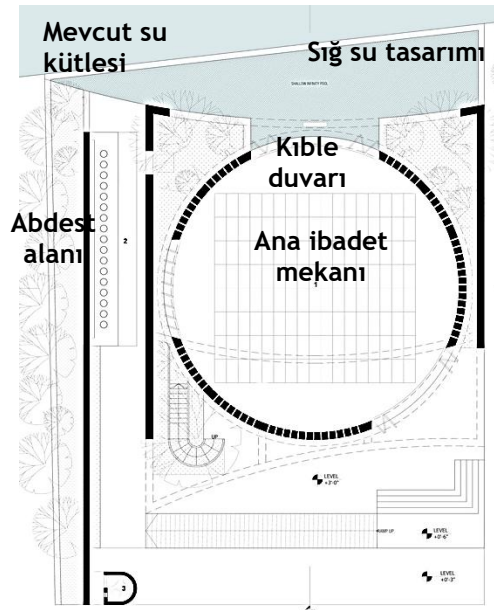
Şekil 4.168 Belediye başkanı Mohammad Hanif Cuma Camii zemin kat planında abdest mekanları, (Shatotto mimarlık, b.t.)

2023 yılında Stüdyo Morfogenez tarafından tasarlanan **Zebun Nessa Camii** mevcut bir su kütesinin yanında, endüstriyel dokunun arasında yer almaktadır. Yapının pembe beton dokusu, su kütesi ve zemin arasında kurduğu geçirgen ilişkiler abdest mekânında da kendine yer bulmuştur. Abdest mekânı, yapı kitlesinden ayrı bir bileşen olarak çözümlenmiştir. Sıra musluk şeklindeki abdest mekanları bir saçak vasıtasıyla korunumlu hale getirilmiştir (Şekil 4.169). Camide tasarlanmış suyun

kullanıldığı bir diğer bölüm ise mihrap duvarı olmuş, inananların namaz kılarken yönlendikleri kible duvarının bulunduğu alan sığ bir su tasarımına sahiptir. Bellekte cennette akan suları çağrıştıran bu su-mekân, ana mekandaki tasarlanmış sular arasında önemli bir yer tutmaktadır. Yine vaziyet planı düzleminde yapı ve şadırvan doğrultularının mevcut su kütesine doğru olması su ve mekân birlikteliğini zenginleştiren bellek mekanlarından biri olmasına yardımcı olmaktadır (Şekil 4.170).

Şekil 4.169 Zebun Nessa Camii'nde su-mekanlar (Salman, 2024)

Şekil 4.170 Zebun Nessa Camii Zemin Kat Planı (Stüdyo Morfogenez, 2023)

Yakın geçmiş İslam dini mimarisindeki su-mekanlarına dönük yapılan irdelemede bazı tespitler yapılmıştır. Ritüele yönelik su-mekanlar çoğunlukla mevcut olduğu açık alanlar olan cami avlularından uzaklaşmış, camideki ikincil ve art alanlara yöneltlmıştır. Daha çok zemin ve bodrum katlarda, kapalı alanlarda çözümlenmiştir. Bunun baş nedenlerinden biri abdest mekanına ek olarak tuvalet gibi hizmet alanlarının abdest mekanlarıyla yakın ilişkide tasarlanmak istemesidir. Diğer bir sebep de erkek ve kadın için abdest mekanlarına duyulan ihtiyaçlardan erkek abdest mekanlarının öne çıkmasını ve ikisi arasında bir hiyerarşinin oluşmasını engellemek olabilir. Her ne kadar abdest mekanları genellikle kapalı alanlarda tasarlansa da, açık-yarı açık alanlarda diğer su-mekan tasarımları devam etmiştir. Ritüele yönelik olmayan fakat sembolik anlamlar taşıyan diğer tasarımlarda su mekanlar avluda, mihrap önünde, yapı konturunda vb. konumlarda yer alabilmektedir. Su ile birlikte bitki ve balık gibi su canlılarının kullanımı mekânı canlı tutmaktadır. Tasarlanmış suların bitkilerden uzak görüntüsü, suyun yapaylığını akıllara getirmektedir. Suyun hayat veren, canlandıran, diri yanına vurgu yapmak amaçlı tasarlanmış suların ya(kı)nında ya da içinde bitkilere balıklara yer vermek önemli bulunmuştur. Form olarak lineer doğrultuda, abdest alanların birbirlerini direkt göremeyeceği sıra abdest musluğu düzeninde bir plan daha yaygın görülmekte; fakat içe dönük seçenekler de gözlemlenmektedir. İçe dönük oturma sıraları görsel ve işitsel temas mümkün olduğundan daha potansiyelli görülmüştür. İçe dönük, birleştirici, kolektif bir ritüel mekânı üretmektedir. Yine bazı örneklerde abdest alanının içinde ya da çeperinde üretilen oturma alanları ile abdest öncesi ve sonrası sosyal alan devam ettirilmektedir. Genel şema bu doğrultuda olsa da su-mekân tasarımlarıyla farklılaşan, kullanıcıya yeni perspektifler katan ritüel mekanları mekânsal belleğe yerleşecek, mekânın hatırlanabilirliğini su üzerinden kuracaktır.

BÖLÜM BEŞ

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Geçmişten günümüze bakıldığında bugünün dini yapılarındaki su-mekanlarını hazırlayan dinlerdeki çeşitli mitoloji ve ritüeller olmuştur. Bu yüzden hem geçmiş dinlerin bugünün tasarlama biçimini etkileyeceği gerçeği; hem de bugün yaşayan dünya dinlerindeki su-mekanların gelecek tasarımları etkileyeceği düşüncesiyle geniş bir açılamda dinlerin su-mekanlarına yer verilmiştir. Tarihsel bir kronolojide ele alınan dinlerde mitoloji, ritüel ve mekân üzerinden oluşturulan üçlü kurgu tüm anlatı boyunca devam ettirilmiştir. Bu kurgunun seçilme nedeni düşüncelerin eylemlere, eylemlerin mekanlara dönüşme potansiyelidir. Bu doğrultuda mitolojiler ritüellere, ritüeller de mekanlara evrilmiştir. Mitoloji-ritüel-mekân üçlemesi bu bağlamda çalışmanın omurgasını oluşturmuştur.

Tasarlanan su-mekanlardaki mekânsal bellek kodlarının başlangıcı mekânın duyumunun ardından algılanmasıyla gerçekleşmektedir. Mekânın kullanıcı ile buluşmasında hafıza basamaklarından ilki olan duysal bellek etkinleştikten su-mekânın görsel, işitsel, dokunsal vb. duysal nitelikleri ilk etapta çok önemli olmaktadır. Duysal bellekten kısa süreli belleğe aktarım kodlama ve tekrarlama ile gerçekleşmekte; uzun süreli bellekte yer etmesini ise mekanla kurulacak neden-sonuç ilişkileri, anlamlı bağlantılar ve mekânsal deneyimler oluşturmaktadır. Dini yapılardaki su mekanlar, hem arınma ritüelleri ile mekânsal deneyimi yaşatması hem de su-mekânın ana mekanla kurduğu anlamlı bağlantılardan dolayı uzun süreli bellekte yer etmeye uygun bir yapı fonksiyon grubu olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda geleceğin dini yapılarındaki su-mekanlarını tasarlamada altlık olacak olan bugünün su-mekanları üzerinden çeşitli çıkarımlarda bulunulmuş, bu verilerle tasarlanan su-mekanların uzun süreli hafızada yer edebileceği savunulmuştur. Bu sav belleğin dinamik, canlı ve otobiyografik yönü dikkate alınarak değerlendirilmeli, belirlenen kriterlerle tasarlanan su-mekanların kesinlikle bir bellek mekânı olacağı anlamına gelmediğine dikkat edilmelidir.

Günümüzde geçerliliğini yitirmiş dinler ile yaşayan dünya dinlerinin ritüel arınma mekanlarına yapılan panoramik ve kısıtlı bakış açısının sunduğu veriler değerlendirmeye alındığında su-mekân ve bellek üzerinden bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlar toplumsal ve mekânsal bellek üzerinden iki kategoride değerlendirmeye alınmıştır. Makro ölçekte elde edilen çıktılar toplumsal bellekle; mikro ölçek verileri ise mekânsal bellekle ilişkilendirilmiştir.

5.1 Toplumsal Bellek Üzerinden Değerlendirme

Çok tanrılı ya da tek tanrılı fark etmeksizin su, yüzyıllardır insanlığın toplumsal belleğinde mitolojilerinde, ritüellerinde ve nihayet mekanlarda aktarılmaya devam etmektedir. Çağlar boyunca kutsal bir unsur olarak kullanımı insanların belleklerinde suyun benzer kutsiyetlerle taşınmasından kaynaklıdır. Bu durum insanoğlunun kümülatif, toplumsal belleğiyle ilişkilendirilebilir. Aslında belli bir topluluğa haiz olduğunu düşündüğümüz bir su inancının ya da ritüelin belli bir noktada önceki bir kültürden taşınmış olması çok doğaldır. Su-mekânın ritüeli, ritüelin mitolojiyi bağladığı bellek zincirinde, belleğimizde en son kalan su motifi insanlığın ortak belleğinde asırlardır taşınan bir noktadan selam durabilir.

Suyun dini yapılardaki hatırlanabilirlik ilişkisini kurma noktasında ilk değerlendirme toplumsal bellek üzerinden gerçekleştirilmiştir. Toplumsal/ kolektif bellek belirli bir sosyal ve fiziksel çevrenin ortak hafızasına işaret edebileceği gibi, insanoğlunun sahip olduğu ortak kökenler ve kültür üzerinden de değerlendirilebilir. Bellek her ne kadar bireysel bir hatırlamaya işaret etse de her zaman sosyal kodlara göre oluşmaktadır. Bu noktada suyun insan yaşamındaki merkezi rolü dinlerde ve ritüellerde sıklıkla tekrar eden motiflerde kendini göstermektedir. Örneğin suyun geçmiş dinlerden semavi dinlere değin yaratılıştaki baş unsurlardan oluşu, su üzerinden yıkım ve afet mitolojileri, doğurganlık, bereket, şifa sembolizmi, masumiyeti ispat amacıyla ritüellerde kullanılması ve arınma ritüellerindeki baş unsur oluşu gibi durumlar su-mekanları yaratan temel mitoloji ve ritüellerdendir. Benzer şekilde su üzerinden çeşitli ilahlaştırmalar ve tapınımlar, su kaynaklarına kutsiyet atfedilmesi ve çeşitli ritüellerin kutsal sulara gerçekleştirilmesi, sular üzerinden şifa beklentisi gibi durumlar insanlığın toplumsal belleğinde geçmişten bugüne taşınmıştır.

Bu taşınım, antik dönemdeki çeşitli ritüellerin günümüzde hala uygulanması ya da sosyal hayata bir şekilde entegre olması kanıt olarak gösterilebilir.

Tez kapsamında makro ölçekte ele alınan antik ve yaşayan dünya dinlerinde, belirlenen kıstaslara göre bir değerlendirme yapılmıştır (Tablo 5.1). Bu kıstaslar öncelikle su üzerinden bir tapınım ya da kutsal figürün varlığına tespit etmek adına “su tanrıları ve su tapımları”, ilgili inançta suyun kutsanmasına sebep olacak, medeniyeti besleyen kutsal bir nehir, su kaynağı vb.nin varlığını tespit etmek için kutsal su kavramı” şeklindedir. Devamında suyun ritüellerdeki şifa vermesi amacıyla kullanımı, masumiyeti ispat amacıyla kullanılması, suyun tapınağın ya da tapındaki kutsal kült objelerin ritüelik olarak temizlenmesinde kullanılması gibi ritüellerde yer alan niteliklerine yer verilmiştir. Ardından cenaze ve arınma ritüellerinde suyun kullanılması, son olarak da tüm bu mitoloji ve ritüellerin spesifik bir su mekâna dönüşümünün söz konusu olup olmadığı irdelenmiştir. Makro ölçekte yapılan değerlendirmede mekânın bir bileşeni olarak su-mekânın varlığı; mikro ölçekte bu su mekanların mekânsal bellek üzerinden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Tablo 5.1 Antik ve yaşayan dünya dinlerinde suyun mitoloji ve ritüellerdeki rolleri (Kişisel Arşiv, 2024)

	SU TANRILARI/ TAPIMLARI	KUTSAL SU KAVRAMI	ŞİFA VEREN SU RİTÜELİ	MASUMİYET İSPATI OLARAK SU RİTÜELİ	TAPINAĞIN TEMİZLENMESİNDE SU RİTÜELİ	ARINMA RİTÜELLERİNDE SU	CENAZE RİTÜELLERİNDE SU	ARINMA MEKANI OLARAK SU
GÖBEKLİTEPE	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	HAYIR
ANTİK MEZOPOTAMYA	Enki/Ea Apsu ve Tiamat	Fırat ve Dicle Nehirleri	Hastalara su serpme	Bilinmiyor	Tapınağa ve Tanrı idollerine su serpme	Tapınmanın ön koşulu	Bilinmiyor	HAYIR
ANTİK MISIR	Hapi Nun Osiris	Nil Nehri	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Tapınağın yıkanması ve Tanrı idollerine su serpme	Tapınmanın ön koşulu kutsama törenlerinde	Cenaze temsiline üzerine Nil suyu serpilmesi	Kutsal Göl/ Gölet
ANTİK YUNAN-ROMA	Poseidon-Neptün Oceanus, Tethys Nympha Lethe, Mnemosyne	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Tapınma ve adak sunmanın ön koşulu	Cenazenin yıkanması, Styx nehri	HAYIR
GÜNEY AMERİKA	Chaac, Avanyu yağmur tanrısı	Titicaca gölü	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Ruhlarla diyalog kurma	Cenote(Kurban) kuyuları
ANADOLU	Doğa tanrıları Doğa olayları	Su kaynakları	Bilinmiyor	Suya batma-çıkma	Bilinmiyor	Tapınmanın ön koşulu	Su anıtları Ruhlarla diyalog kurma	Su anıtları
HİNDU DİNLERİ	İndra Varuna Ganj Nehri	Ganj Nehri	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Tanrı idollerinin yıkanması	Theerta yatra Theerta havari	Küllerin Ganj Nehrine atılması	Tapınak tankları
UZAKDOĞU DİNLERİ	İzanagi İzanami	HAYIR	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Tanrı tasvirlerinin yıkanması	Harai Ohohari Misogi	Cenazenin yıkanması (Yukanshi)	Temizu-ya/ chozu-ya
YAHUDİLİK	HAYIR	Şeria Nehri	HAYIR	Acılık suyu	HAYIR	Tevilah	Cenazenin yıkanması (Tahara)	Mikve
HİSTİYANLIK	HAYIR	Şeria Nehri	HAYIR	HAYIR	HAYIR	Vaftiz	Cenazenin yıkanması, Vaftiz	Vaftizhane
İSLAMİYET	HAYIR	Zemzem	HAYIR	HAYIR	HAYIR	Abdest	Cenazenin yıkanması	Şadırvan

Tez kapsamında irdelenen dinlere genel bir bakış açısıyla; çok tanrılı dinlerde suya yüklenen anlamların daha yoğun olduğu ve su üzerinden tapımların, ritüellerin çokluğu dikkat çekmektedir. Sümerlerde Enki; Antik Yunan'da Oceanus, Tethys, Poseidon; antik Roma'da Neptün gibi su üzerinden çeşitli tanrıların varlığı bilinmektedir. Yaşayan dünya dinlerinden Hindu coğrafyasında İndra ve Varuna sularla ilişkili tanrılar olurken, Uzakdoğu inanışında İzagani ve İzanami gibi su tanrılarına inanılmaktadır. Semavi dinlere gelindiği su üzerinde bir tapım söz konusu olmamaktadır. Dinler arasında Antik Yunan medeniyetinde su üzerinden kurulan çok sayıda tapımın varlığı, su kültürünün çokluğunu gözler önüne sermiştir. Bu durum da mekânsal olarak suyla bağları güçlü bir mimarlık ortamı yaratmış; fakat direkt dini yapıyla ilintili bir su-mekân üretmemiştir.

Tablodaki verilerden medeniyeti besleyen Fırat, Dicle, Nil, Ganj, Şeria Nehri gibi su kaynaklarının çok tanrılı dinlerde tapım unsuru olduğu ve arınma ritüelleri başta olmak üzere çeşitli ritüellerin merkezi olduğu görülmüş; semavi dinlerde ise kutsiyet atfedilen bu kaynakların arınma ritüellerinin ilk uygulama alanlarını oluşturdukları görülmüştür. Arınma ritüellerinin hemen hemen tüm dinlerde ilk uygulama alanı bölgeyi besleyen su kaynağı olmuştur. Vaftizin ilk uygulamalarının Şeria nehrinde yapılması ya da Ganj nehrinin günümüzde halen Hinduların arınma ritüellerinin merkezi olması bu durumu örneklemektedir. Tabloda değerlendirmeye alınan ritüeller, en az iki-üç dinde ortak olarak görülen su ritüelleri üzerinden gelişmektedir. Bunların dışında çeşitli bereket, doğurganlık vb. ayinlerin su üzerinden yapıldığı örnekler mevcuttur. Ayrıca ritüeller söz konusu olduğunda dinlerde çoğunlukla ritüel ve liturjilerin tek tek belirtilip irdelendiği herhangi bir veriye erişilemediğinden bu noktada bazı veri açıklıklarının söz konusu olacağı belirtilmelidir.

Suyun tapınağın ya da içindeki kült objelerin ritüelik olarak yıkanmasındaki rolü çok tanrılı dinlerde yoğun olarak gözlemlenmekte, tek tanrılı dinlerde böyle bir durum söz konusu olmamaktadır. Tek tanrılı dinlerde suyun bu amaçla bir uygulamasının olmaması, tapınağın yakınında bir hazırlık mekânı olarak su-mekânın var olmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumun istisnaları ise Uzakdoğu dinleri ve Hindu coğrafyasındaki dinler olmuştur. Bu iki grupta da ritüel arınma için tapınak kompleksinin bir parçası olarak su-mekân bulunmasına rağmen, tapınak tasvirlerinin yıkanması için ayinsel bir uygulamaları da mevcuttur.

Arınma ritüellerinde suyun yer alması tüm dinlerde ortak paydadır. Bu arınma maddi ve manevi arınmayı işaret etmektedir. Ölüm ritüellerinde cenazenin yıkanması da bir çeşit arınma uygulaması olarak değerlendirilebilir. Arınma ritüelleri çeşitli maddi ve manevi kirlere arınma maksadıyla gerçekleştirilmekte; çoğunlukla tapınağa girmeden, kurban kesmeden, ibadet etmeden önce gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Arınma ritüellerinin kapsayıcı yönü yaşayan tüm dünya dinlerinde tanımlı, tapınma kompleksinin bir unsuru olan çeşitli su-mekanları var etmiştir. Bu mekanların irdelemesi mikro ölçekte mekânsal bellek üzerinden gerçekleştirilecektir.

5.2 Mekânsal Bellek Üzerinden Değerlendirme

Her toplumda kendi kültürlerinin yansıması olarak çeşitli su mekanları var olmuştur. Mekânsal bellek üzerinden yapılan bir analiz ile toplumsal kriterlerin ötesinde dinlerin odağında gelişen su-mekanlar ele alınmıştır. Yaşayan dünya dinlerinde, dinin gereklilikleri ve uygulamaları farklı olsa da her birinin bir dizi arınma ayinine gerek duyması aynı kalan özelliklerindendir. Sadece yaşayan dünya dinleri üzerinden bir incelemenin yapılma nedeni; yaşayan dünya dinlerinin tapınma mekanlarında sistematik olarak dini yapının işleyişine eşlik eden bir ritüel arınma mekanının mevcudiyetidir. Yaşayan dünya dinlerinde sürdürülebilir bir din işleyişinin oluşu, su-mekanların aktif olarak kullanılması ve yeni yapılan dini yapılarda çağın koşullarına göre bu su-mekanların hâlâ inşa ediliyor oluşu salt yaşayan dünya dinleri üzerinden değerlendirilmesinin diğer sebeplerindendir. Bu su-mekanların mimari anlamda terminolojik bir isimlendirmesi, ritüel kurgusu, tapınma mekanıyla bir diyalogu vardır. Mekânsal bellek üzerinden bir kodlama için su-mekanların biçime ait nitelikleri ve duyuşsal nitelikleri analiz edilmiştir. Su-mekânın formu ve su-mekanla dini yapı arasındaki ilişki ve irtibat ile su-mekanların duyuşsal niteliklerin analizinden gelecek su-mekân tasarımlarının bellek mekanları olmasına yardımcı olacak kriterler açığa çıkarılmıştır.

5.2.1 Su-Mekânın Duyuşsal Nitelikleri Üzerinden Değerlendirme

Su mekanlarının bellek yolculuğu duyuşsal bellekle başlamakta, bu yüzden dini yapılardaki su mekanlarının doğru tasarım prensipleriyle tasarlanması kalıcı mekân belleğinin üretiminde önemli olmaktadır. Suyun duyuşsal olarak değerlendirmeye

alınan kriterlerinden ilki su-mekânın açık-kapalı alanda bulunması olmuştur. Bu kriterle yapı yaklaşımında insanların arınma mekanına girmeden mekanla diyalogunu tespit etmek amaçlanmıştır. Duyusal belleği kuran elemanlar temelde görsel ve işitsel öğelerden oluşmaktadır. Açık alanda yer alan su-mekanlarda doğrudan görsel temas mümkün olmakta, daha ritüeli uygulamadan bellekte bu imge yerleşmektedir. Bu anlamda tapınak tankları, chozu-ya ve şadırvanlar doğrudan bu görsel iletişime izin veren potansiyelli su-mekanlardır. Mikve ve vaftizhanelerde mekânın içine girilmeden su ile karşılaşma gerçekleşmemektedir. Suyun görsel nitelikleri kriteri ile bireylerin suyun ne kadarını gördüğü tespit etmek amaçlanmıştır. Bu anlamda Şinto dini mimarisinin arınma mekânı chozu-ya düzlemsel bir karaktere sahipken; tapınak tankları, mikve ve vaftiz fontları hacimsel karakterde içine girilebilen bir durumdadır. Bu anlamda en yoğun görsel temas hacimsel ve düzlemsel karakterli su-mekanlarda mümkün olmaktadır. Hacimsel tasarımla suyun içine girilmesi mekânsal deneyimi arttırarak beden-mekan diyalogunu pekiştirmektedir. Şadırvan mimarisi ise sadece musluklardan akan suyun görüldüğü noktasal karakteri ile suyun en az görüldüğü mekandır. Suyun işitsel karakteri ile de durgun ve hareketli tasarımları ile suyun akustik özelliklerinden faydalanıp faydalanılmadığı öğrenilebilir. Görsel özelliklerine ek olarak var olacak işitsel tasarım suyun mekânsal bellekte konumunu etkileyecektir. Hinduizm, Yahudilik ve Hristiyanlığın ritüel arınma mekanlarında genel anlamda durgun su kullanılmaktadır. Şadırvan mimarinde suyun biriktirildiği haznede akan su tasarımı mevcut olup; bu hem suyun temizliği ve devir daimini sağlamakta; hem de ritüel eşlik eden hoş bir su tınısı yaratmaktadır. Uzakdoğu mimarisinde de çay evlerinin ritüel arınma mekânı tsukubai 'de toprak altında oluşturulan akustik sistemde ritüele eşlik eden adeta bir müzik tasarımıyla su-mekân zenginleştirilmiştir. Hafızada yer etmesi muhtemel ritüel arınma mekanlarında suyun işitsel tasarımı da önemli bulunmuştur.

Tablo 5.2 Yaşayan dünya dinlerindeki su mekanların duyuşal bellek kriterleri (Kişisel Arşiv, 2024)

	RİTÜEL ARINMA MEKANI	SU-MEKANIN KONUMU (AÇIK-KAPALI)	SUYUN GÖRSEL KARAKTERİ	SUYUN İŞİTSEL KARAKTERİ	
HİNDU DİNLERİ	Tapınak Tankları (pushkarini, kalyani,kunda, sarovara, tirtha, talab, pukhuri, ambalakkulam)		Açık alanda (Direkt görsel temas)	Hacimsel karakter (içine giriliyor)	Durgun su
UZAKDOĞU DİNLERİ	Chozuya(Temizuya) Tsukubai Suikinkutsu		Açık alanda (Direkt görsel temas)	Düzlemsel karakter (içinden kapla su alınıyor)	Durgun su Hareketli su (Suikunkutsu)
YAHUDİLİK	Mikve havuzu		Kapalı alanda	Hacimsel karakter (içine giriliyor)	Durgun su
HİSTİYANLIK	Vaftizhane Vaftiz fontları		Kapalı alanda	Hacimsel karakter (içine giriliyor) Düzlemsel karakter (içinden su alınıyor)	Durgun su
İSLAMİYET	Şadırvan Sıra abdest mustukları		Açık alanda (Direkt görsel temas)	Noktasal karakter (Musluktan akıyor)	Durgun ve hareketli su

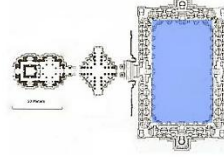
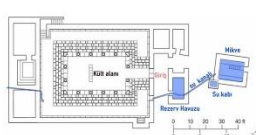
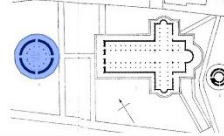
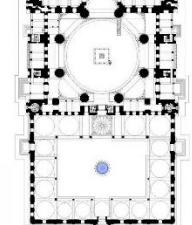
5.2.2 Su-Mekân Dini Yapı İlişkisi Üzerinden Değerlendirme

Sarnıçların, çeşmelerin, çeşitli su ağlarının genellikle tapınak komplekslerinin bir parçası olması, tapınakların çoğunlukla su kaynaklarına yakın tercih edilmesi suyun ritüelik olarak dini yapıda rol aldığıının göstergesidir. Yaşayan dünya dinlerindeki yapı örnekleri incelendiğinde su-mekân ile tapınma mekanının ilişkisi üzerinden yapılacak değerlendirmede varılabilecek ilk yargı; su mekanların ibadet mekanına hazırlayıcı roller üstlendiği, bir ara mekân niteliğinde olabildiği gibi, başlı başına tekil bir mekân olarak da var olabildiğidir. Genel anlamda mekân hiyerarşisinde bir odak yarattığı, bunun dışında yapı öncesi arınma işlevine cevap vermesiyle ön mekân niteliğinde olabildiğidir. Su-mekanlar bellekte bu yönleriyle yer etmekte, dini yapının önemli bir bileşeni olarak varlığını sürdürmektedirler.

Hindu coğrafyasındaki dinlerde *tapınak tankları* diğer dinler arasında ölçek olarak en büyük⁵⁰ yüzey alanına sahip su-mekân olarak öne çıkmaktadır. Mekânda baskın bir odak etkisi yaratmakta, plan düzleminde tapınma alanından bile büyük izdüşümü suyun baskın karakterini öne çıkarmaktadır. Uzak doğuda Şinto inancındaki *chozu-ya* ise tapınağın işleyişinde girişe yakın bir konumda hazırlık mekânı olarak rol almaktadır. Semavi dinlere gelindiğinde Yahudi arınma mekanları *mikve* havuzları kapalı bir geometride çoğunlukla tapınak önlerinde bağımsız ya da ya da tapınağa bitişik konumlanmakta hem bir hazırlık mekânı hem de insanları sinagoga yönlendiren bir pozisyonudur. Hristiyanlıkta *vaftizhaneler* sinagoglardaki gibi yapı dışında bulunabildiği gibi kilisenin içinde köşe oda olarak da konumlanabilmektedir. Her halükârda hazırlık mekânı olarak rol alırken; müstakil vaftizhane yapılarında ayrıca bir odak ve yönlendirme de söz konusu olabilmektedir. Son olarak İslam coğrafyasındaki *şadırvan* mimarisi çoğunlukla cami avluların merkezinde bir odak etkisi yaratmaktadır (Tablo 5.2).

⁵⁰ Bu büyüklükte ritüel mekanı olmanın yanı sıra, mekanın üstlendiği suyun toplanması amaçlı iklimatik sebeplerden de kaynaklanmaktadır

Tablo 5.3 Yaşayan dünya dinlerinde ritüel arınma mekânı ve dini yapı ilişkisi (Kişisel Arşiv, 2024)

	RİTÜEL ARINMA MEKANI	RİTÜEL ARINMA MEKANI İLE DİNİ YAPININ KONUMU	RİTÜEL ARINMA MEKANI- DİNİ YAPI İLİŞKİSİ
HİNDU DİNLERİ	Tapınak Tankları (pushkarini, kalyani, kunda, sarovara, tirtha, talab, pukhuri, ambalakkulam)		Odak
UZAKDOĞU DİNLERİ	Chozuya (Temizuya)		Hazırlık Mekanı
YAHUDİLİK	Mikve havuzu		Hazırlık Mekanı Yönlendirici
HİSTİYANLIK	Vaftizhane		Odak Hazırlık mekanı
İSLAMİYET	Şadırvan		Odak Hazırlık Mekanı

5.2.3 Su-Mekânın Formu Üzerinden Değerlendirme

Ritüel arınma mekanlarının formları, tasarımlarıyla dikkat çekerek mekân algısını güçlendirmekte, mekânın bellekte kalıcılığını da arttırmaktadır. İnsanların dikdörtgen formu temel geometrik formlar içinde dengeli ve dinamik, dar açılı formlarda rahatsız ve dengesiz, dairesel formu hacimlerde rahat ve dinlendirici hissettikleri mimari mekân üzerinde yapılan deneylerde tespit edilmiştir. Özellikle hacimsel karakterli su-mekanlarda geometrik form daha etkin rol üstlenmektedir. Bu doğrultuda çeşitli formlar ve bu formların kullanıcı üzerindeki yarattığı duygulanımlar mekânın kalıcı

bellek yolculuğunu etkileyecektir. Yine ritüel arınma mekânında kullanılan bazı geometrik formların sembolik göndermeleri mekânda anlamsal bağlantılar yaratacağından bu örnekler de kalıcı bellekte yer etme potansiyeli yüksek örneklerdendir.

Su-mekânın formu üzerinden değerlendirmede; Hindu tapınak tanklarında kare dikdörtgen plan şeması dışına çoğunlukla çıkılmadığı görülmüştür. Suyun hacimsel karakteri ile içine girildiğinde insanların dengeli, güvenli bir his yaratmaktadır. Uzakdoğu dinlerinde ritüelin, suyun bir kapla su haznesinden alınmasına dayalı olarak uygulaması suyun düzlemsel karakterine işaret etmekte, su-mekânın geometrisi içinde hissedilen değil, dıştan algılanan bir karaktere sahip olmaktadır. Form olarak dikdörtgen ve dairesel formlar yaygındır. Yahudi mikve 'si basamaklarla içine girilen suya dalmaya yarayan arınma mekanları olup hacimsel karakterlidir. Kare ve dikdörtgen en sık kullanılan biçimlerdir. Hristiyan vaftizhaneleri erken örnekleri suyun içine girilerek, sonraki örneklerde suyun serpilerek düzlemsel biçimiyle var olduğu tipolojilerdir. Vaftiz mekanlarında vaftiz fontlarının planları sembolik göstergelerin sıklıkla uygulandığı dörtgen, dairesel, sekizgen, onikigen ve haçvari formlar en sık kullanılanlardır. İslam arınma yapılarında komple daldırmaya yönelik bir mekân mevcut değildir. Şintoizm'in chozuya'larındaki gibi belirli bir hazneden su alınmasına dayalı abdest uygulaması yapılmaktadır. Çoğunlukla tercih edilen dairesel ve çokgen formlar rahat ve dinlendirici bir mekânı örgütlemektedir. Şadırvanların dairesel, çokgen formları bireysel bir ritüelin kolektif yönünü çağrıştırmaktadır.

Biçimsel değerlendirmede suyun hacimsel karakterde kullanıldığı tapınak tankları, mikve ve vaftizhanelerin erken örneklerinde, suya dalmalı ritüel uygulamasından dolayı suyla bedenin güçlü bağlantısı mevcut olup mekânsal deneyimi zenginleştirmektedir. Chozuya, vaftiz fontları ve şadırvanlarda bir hazneden suyun alınıp kullanılmasına ya da serpilmesine dayalı ritüellerde su ve beden diyalogu daha kısıtlı kalmış, bu anlamda hacimsel karakterli ritüel mekanları daha potansiyelli görülmüştür. Yahudilik ve Hristiyanlık dışında diğer yaşayan dünya dinlerindeki ritüel uygulamaları birden fazla kişinin bir arada yapabildiği uygulamalar olurken; Yahudilik ve Hristiyanlık ritüeli yapan ve yaptırandan oluşan daha kişisel bir alanda kalmıştır. Bu anlamda diğer ritüellerin dışa dönük sosyal yönü kuvvetli bulunmuştur.

Tablo 5.4 Yaşayan dünya dinlerindeki su-mekanların biçim değerlendirmesi (Kişisel Arşiv, 2024)

	RİTÜEL ARINMA MEKANININ FORMU		SUYUN KARAKTERİ
HİNDU DİNLERİ		Kare- dikdörtgen planlı	Hacimsel karakter (içine giriliyor)
UZAKDOĞU DİNLERİ		Dikdörtgen-dairesel planlı	Düzlemsel karakter (içinden kapla su alınıyor)
YAHUDİLİK		Kare- dikdörtgen planlı	Hacimsel karakter (içine giriliyor)
HRİSTİYANLIK		Kare, dikdörtgen, dairesele, çokgen, haç, yonca vb. planlı	Hacimsel karakter (içine giriliyor) Düzlemsel karakter (içinden su alınıyor)
İSLAMİYET		Dairesel, çokgen planlı Lineer planlı	Düzlemsel karakter (içinden kapla su alınıyor) Noktasal karakter (Musluktan akıyor)

Su-mekânın formu ve su-mekanla dini yapı arasındaki ilişki ve irtibat ile su-mekanların duyuşsal niteliklerin analizinden gelecek su-mekân tasarımlarının bellek mekanları olmasına yardımcı olacak çeşitli kriterler belirlenmiştir. Bu kriterlere dikkat edilerek tasarlanacak gelecek su mekanlarının bellek mekanları olmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda su-mekanları uzun süreli belleğe taşıyacak kriterler:

- Su-mekanla görsel etkileşim yüzeyi (açık-kapalı alan konumlanması/ noktasal, lineer, düzlemsel ve hacimsel karakteri)

- Su-mekanla işitsel etkileşim yüzeyi (durgun ya da hareketli su)
- Su-mekânın formu (dairesel, kare-dikdörtgen, çokgen, açılı formlar vb.)
- Su-mekanla dokunsal etkileşim yüzeyi (ritüel amaçlı kullanım, deneyim)
- Su-mekâna eşlik eden tasarım bileşenleri (su mekânın hatırlatma potansiyelini arttıran nesneler ikonografi, peyzaj, ışık, renk)
- Neden- sonuç ilişkileri (su mekânın ritüeli ya da dini bir durumu yansıtmayı, hatırlatması)
- Su-mekânın ana mekânda üstlendiği rol açısından hatırlatma (odak, yönlendirme, ayırma) şeklindedir.

Bu noktada belleğin canlı, otobiyografik yanı dikkate alınmalı, tasarımların kişilerde uyandıracacağı estetik hazların farklılığı vb. parametrelerde kullanıcıdan kullanıcıya farklılıkların olacağı unutulmamalıdır.

5.3 Gelecekte Dini Yapı ve Su-Mekân Senaryoları

Dinler, kadim kültürlerin üzerine inşa edildiğinden birbirinden etkilenme, herhangi bir mitolojinin, ritüelin, mekânın benzeşiminin olması çok doğaldır. Nitekim geçmiş dönemden günümüze dini yapılardaki su-mekanlara bakıldığında benzer su-mekân örüntülerinin görünümü bu kültürel tozlaşmanın bir ürünüdür. Ritüel arınma/saflık, dinler için olmazsa olmazlardan olup, mekânsal olarak çoğunlukla bir tezahür alanı oluşturmuş ve mimari bir ifade dili bulmuştur. Ölü ya da yaşayan dinlerde ayırım göstermeksizin suyun evrenin yaratılışındaki temel madde ve varlığın özünü oluşturan karakteri ile ritüellerde suya dalma, su serpme şeklindeki uygulamaları suyun ortak kullanımlarındandır. Dinlerde suya benzer kutsiyetler atfedilmesine karşın mekânsal ölçekte farklılaşan örüntüler ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda gelecek su-mekân ve dini yapı senaryoları, Hindu dinleri ve Uzakdoğu dinleri gibi çok tanrılı yaşayan dünya dinleri ile Yahudilik Hristiyanlık, İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerde ve üçüncü bir seçenek olarak din kavramının gelecekteki dönüşümü üzerinden irdelenmiştir.

5.3.1 Çok Tanrılı Yaşayan Dünya Dinlerinde Su-Mekân Senaryosu

Hinduizm antik dönemlerden beri süregelen dünyanın en köklü dinlerinden bir tanesidir. Suyun Hindu kültüründeki başat rolü mitolojilerinde ve ritüellerinde var olmakta; mekânsal manada da erken dönemden yakın geçmiş örneklerine kadar geniş yüzey alanına sahip tasarlanmış su-mekanların mekânsal hiyerarşide konumunu koruduğu gözlemlenmiştir. Hem bir ritüel hem de mevsimler dalgalanmalarla mücadele yöntemi olarak su-mekânın mimari ifade dili dönüşümler geçirse de mekânsal olarak günümüze değin var olmuştur. Açık alanda kullanıcıyı çağıran karakteri, geniş görsel temas yüzeyine sahip olması, ritüel mekânı olarak deneyime tabi bir mekân olması ve Hindu inanışındaki suya dair motifleri anımsatan karakteri gelecekteki su-mekân tasarımlarında yerini koruması gereken özelliklerindendir. Korunan nitelikleri ve su-mekânın bellek etkisini arttıracak ekleme ve dönüşümler de Hindu su-mekanlarını hafıza mekanlarına dönüştürecektir.

Uzakdoğu dinlerinde su, ritüellere cevap vermekte, yaratılış mitoslarını anımsatmakta, mekânsal deneyimler sunmakta ve mekâna canlılık katmaktadır. Şintoizm'deki ritüel arınma mekânı chozuya, tsukubai denen su tekneleri ve müzikli su-mekân olarak suikunkutsu'lar erken dönemlerinden günümüze taşınmıştır. Yakın geçmiş örnekleri incelendiğinde ise suyun mekânsal anlatısı biraz farklılığa uğramış; mimari ifade dili sadeleşmiş, temizuya ve türdeş spesifik su-mekanların üretiminin azalmış olduğu tespit edilmiştir. Su-mekanların ana mekanla entegrasyonu ya da iç mekanlara sokulma oranlarının ise modern çağın yapı teknolojisinin de katkılarıyla beraber arttığı görülmüştür. Su-mekanlar ölçek ve biçimsel olarak farklı kullanımlar sunmakta, farklı mimari formlarda ve karakterlerde, kutsalın hatırlatıcısı olmaktadır. Uzakdoğu dini mimarisinde suyun işitsel tasarımı, açık alanda konumlanması, su-mekâna eşlik eden bitki, balık gibi unsurların kullanımı, deneyim ve ritüel mekânı olması su-mekanların bellekte kalıcılığını olumlu etkileyen, korunması gereken niteliklerdendir. Genel anlamda çok tanrılı yaşayan dünya dinlerinin su-mekân donanımı güçlü bulunmuş, gelecekte de su-mekânın varlığını koruması dini yapı ve su-mekân diyalogunu güçlendirerek, bu mekanları hafıza alanlarına dönüştüreceği düşünülmektedir.

5.3.2. Tek Tanrılı Yaşayan Dünya Dinlerinde Su-Mekân Senaryosu

İbrahimi dinlerin su-mekanlarına bakıldığında hepsinde ibadete hazırlık aşamasında ön koşul olarak abdest uygulaması var olduğu ve bu doğrultuda su-mekanların varlığı bilinmektedir. Fakat arınma ritüelleri bazı dinlerde dönüşüm geçirebilmektedir. Örneğin, geçmiş kullanımlarında çoğunlukla hahamları sinagog için hazırlayan bir ön mekân niteliğindeki mikve, yakın geçmişte bağımsız bir yapı olarak var olmuştur. Günümüzde çok sayıda sinagog yapısı inşa edilmediği ve inşa edilenlerde de mikvenin dini yapının ayrılmaz bir parçası olmadığı tespit edilmiştir. Önceden sinagogla temaslı mikvenin başta hahamlar olmak üzere erkek ve kadınlar tarafından kullanıldığı bilinmesine karşın, bugünlerde daha çok kadınlar için mikve tasarlanmaktadır. Mikvenin kapalı alanda tasarımı, görsel ve işitsel temastan uzak oluşu gibi nitelikleri mekânsal bellek üretimi noktasında olumsuz değerlendirilirken; deneyim mekânı olarak dokunsal temas içermesi ritüelin mitolojiyi çağrıştırması gibi özellikleri su-mekânın artılarındanır. Erken dönem örneklerinde dini yapı inşaatının en temel unsuru kabul edilen mikve yakın geçmişte kendisine yüklenen misyonu tamamlayarak mimari üretim alanı son derece daralmıştır. Yahudi dini mimarisinin gelecek projeksiyonlarında arınma temelli su-mekanının kalmayacağı öngörülmektedir.

Hristiyanlıkta arınma ritüelinin geçirdiği devinimde su-mekân, bağımsız vaftizhane yapılarından kilise içindeki su kaplarına indirgenmiştir. Vaftiz sakramentinin dönüşümü su-mekânı ölçek olarak küçültmüş, görsel, işitsel ve dokunsal olarak temas yüzeyini sınırlandırmıştır. Vaftizin su serpme şeklinde uygulanması bu durumun en temel nedenidir. Gelecek tasarımlarda ritüelin geçireceği bir devinim odağında su-mekânın kilise içerisinde litürjik bir nesneye dönüşmesi muhtemeldir.

İslamiyet'e gelindiğinde temel ritüel arınma mekanını karşılayan su-mekânlar şadırvanlardır. Neredeyse 16. yüzyıldan beri su-mekânın görünümünde bir değişiklik içermeyen şadırvan, camilerin avlularında hazırlık mekânı olarak var olmuşlardır. Genele bakıldığında suyun görsel temas yüzeyinin en kısıtlı olduğu, şadırvan arkası kafeslerde suyun sadece sesinin duyulduğu bu su-mekanların bellek potansiyeli düşük olarak değerlendirilmiş, kültürel ve toplumsal bellekte değişmeyen imgesinin hatırlanmaya tabi olduğu düşünülmektedir. Yakın geçmiş ve gelecek tasarımlarda

İslam su-mekanlarının farklı tasarımlarla duyuşal bellek etkisi arttırılarak yeni deneyimlerle mekânda hatırlanabilirliğı arttırılmalıdır. İslam'daki abdest uygulaması vaftiz ve tevilah'ın (Yahudi vaftizi) aksine günde beş vakit yapılması gereken temel uygulamalardan olup gelecekte de devam edecek bir uygulama olacağı düşünölmektedir.

Yaşayan dünya dinlerinin su-mekanları mekânsal bellek kodlarına göre değeriendirildiğinde çok tanrılı yaşayan dünya dinlerini semavi dinlere göre daha potansiyelli olduğı fark edilmiştir. Duyusal temas yönünden güçlü hacimsel ya da düzlemsel karakterli tasarımıyla beden-mekân etkileşimine izin veren su-mekanların gelecekte hafıza mekanları olarak suyun kutsiyetinin taşıyıcısı olacağı düşünölmektedir. Semavi dinlerin kuralcı işleyişi ve arınma ritüelinin uygulanış şekli su-mekanları belli noktalarda kısıtlayarak statik, durağan hacimler olarak kalmasına neden olmuştur. Örneğın mikve'nin kapalı hacimler ardında duyuşal temasa izin vermeyen yapısı, ritüelin çıplak olarak suya dalmayı gerekli kılmasından kaynaklıdır. İslam'da şadırvanlarda suyun görsel temasa açık olmamasının sebebi din ve hijyen kaynaklıdır. Semavi dinlerden Yahudilik ve Hristiyanlıkta su-mekânın dönüşümü bu mekanların gelecekte geçersiz kalabileceğinin sinyallerini verirken; İslamiyette böyle bir durum olası değeriendirilmemekle birlikte, su-mekânın hatırlanabilirliğini arttıracak müdahaleler gerekli görölmüştür.

5.3.3 Din Çatısı Dışında Su-Mekân Senaryosu

Gelecekte dinlerin etkisinin azalması ya da yeni inanç odaklarının ortaya çıkması su-mekân ve dini yapı kesitinde üzerinde durulması gereken bir noktadır. İnsanlığın binlerce yıllık mimarlık mirasındaki en belirgin ve anıtsal simge yapıları olan tapınma-inanç yapılarının değışim geçirmesi ya da bu fonksiyon grubuna olan ihtiyacın ortadan kalkması durumunda; ana mekânda yardımcı bir bileşen olarak var olan su-mekanların da üretimi söz konusu olmayabilir. Ritüel arınma ve saflık için kullanılmasa dahi suyun tasarıma konu olması ya da su üzerinden kurulan yeni eylemler, suyun yaşamda değışen rolü üzerinden mekânsal olarak karşılık bulabilmesi ihtimal dahilindedir. Dinin mahiyetinden kopan su, toplumsal ve kolektif bellekte mitolojiden ya da ritüelden gelen anlamsal kodları barındırarak bir kısım su belleğı örüntülerini taşıyabilir. Su-mekân bağımsız bir fonksiyon olarak yeni anlamların taşıyıcısı olabilir.

Hatta çoğu dindeki ortak karakteri yeni dünyada suyu odağa alan yeni bir ilahi bir aradalık/ ortak bir mabet yaratabilir. Su mekanların yarattığı birleştirici, bütünsel etki alanı değerli bulunmuş, su-mekân odağında tasarlanacak ortak mabette tüm dinlerin kesişiminde sentez bir su-mekân tasarımı olası görülmüştür. Su-mekân odağında gelişen ortak mabet, her kesimden tüm insanlara açık olarak insanların bir araya gelebildikleri birleştirici mekân niteliğinde olabilir.

Son söz olarak bu çalışma kapsamında her ne kadar dini yapılarıdaki su mekanların bellek potansiyelleri üzerinde durulsa da su-mekanların kapsayıcı, birleştirici çatısı evrensel bir tasarım aracı olmasına sebep olmaktadır. Dini yapılarıdaki su-mekanlar başta arınma ritüellerinde olmak üzere dini yapının temel bileşenlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Dini yapılarıdaki su-mekanlar, mitoloji ve ritüellerindeki suyun konumunu anımsatması, bir ritüel mekânı olarak kullanıcılara mekânsal deneyim sunması, su-beden diyalogunun zihinlerde yarattığı hatırlatma potansiyeli ile mimaride şüphesiz en etkin malzemelerden biridir.

KAYNAKLAR

Abdel, H. (2020, Temmuz 8). *Temple of Steps / Sameep Padora & Associates*". 2024 tarihinde arcdaily: <https://www.archdaily.com/943320/temple-of-steps-sameep-padora-and-associates><https://www.archdaily.com/943320/temple-of-steps-sameep-padora-and-associates> adresinden alındı

Anonim. (2024, ekim 1). *Japanese funeral*. wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_funeral adresinden alındı

Anonim. (b.t.). 01 14, 2024 tarihinde https://hristiyankitaplar.com/sites/hristiyankitaplar.com/files/epub_content/747/OPS/section-0014.html adresinden alındı

Arcdaily. (2016, Kasım 14). *Hasshoden-Charnel House in Ryusenji Temple / Love Architecture*. Arcdaily: <https://www.archdaily.com/799293/hasshoden-charnel-house-in-ryusenji-temple-love-architecture> adresinden alındı

Ashokkumar, P. (2022, haziran 26). *Worshipping water – Faith & conservation in Indian culture*. mayıs 22, 2023 tarihinde sarmaya.in: <https://sarmaya.in/guides/worshipping-water-faith-conservation-in-indian-culture/> adresinden alındı

Aysel, N. R. (2004). *Mimari Tasarımın Biçimlenmesinde bir çevre faktörü olarak 'su' ve Boğaziçi örneği*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Aytemiş, A. Y. (2020, 12 11). *Hristiyanlığın sembolü Vaftizhaneler*. 04 18, 2024 tarihinde [byzantinearchitect.wordpress.com: https://byzantinearchitect.wordpress.com/2020/12/11/hristiyanligin-sembolu-vaftizhaneler/](https://byzantinearchitect.wordpress.com/2020/12/11/hristiyanligin-sembolu-vaftizhaneler/) adresinden alındı

Badaway, A. (1968). *A History of Egyptian architecture*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press .

- Balinese temple.* (2025). wikipedia:
https://en.wikipedia.org/wiki/Balinese_temple#Sea_Temples adresinden alındı
- Banganga Tank at Walkeshwar.* (b.t). Jio Institute Digital Library:
<https://exhibits.jioinstitute.edu.in/spotlight/banganga-tank> adresinden alındı
- Bengisu, E. (2020, eylül). Geçmişten Günümüze inanç kavramının dini yapılar üzerinden irdelenmesi:Göbeklitepe örneği. istanbul: maltepe üniversitesi.
- Besalel, Y. (2009, Ocak 28). *Yahudilikte Temel Kavramlar,Mikve(3)*. Şalom gazetesi:
<https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/68950/yahudilikte-temel-kavramlar-mikve-%7B3%7D> adresinden alındı
- Bingham, J. (1875). *Origines ecclesiasticae : the antiquities of the Christian church*. London: Chatto and Windus.
- Calvert, A. (tarih yok). Private tombs, portals to the afterlife. Nisan 10, 2023 tarihinde Khan Academy: <https://en.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/egypt-art/beginners-guide-egypt/a/private-tombs-portals-to-the-afterlife> adresinden alındı
- Caraher, W. (2010, Mart 24). *Some thoughts on St. Leonidas and Baptism at Lechaion in Greece*. 05 24, 2024 tarihinde The Archaeology of Mediterranean World:
https://mediterraneanworld.typepad.com/the_archaeology_of_the_me/2010/03/some-thoughts-on-st-leonidas-and-baptism-at-lechaion-in-greece.html adresinden alındı
- Cline, A. (2018, Haziran 11). *Method sacrifices of Ancient Greece*. learn religions:
<https://www.learnreligions.com/method-of-sacrifice-in-ancient-greece-4079925> adresinden alındı
- Cohn, R. L. (1981). *The Shape of Sacred Space: Four Biblical Studies*. Montana: Scholars Press.

- Coman, S. (b.t.). *Kofun period, an introduction*. 2024 tarihinde khanacademy: <https://www.khanacademy.org/humanities/art-asia/art-japan/kofun-period/a/kofun-period-an-introduction> adresinden alındı
- Curatola, G., Forest, J. D., Gallolis, N., Lippolis, C., & Ricciardi, R. V. (2007). *The art and architecture of Mesopotamia*. (G. Curatola, Dü.) Londra: Abbeville Press Publishers.
- Çalık, M. (2021, 12 21). *Arkeologlar Batı Türkiye'de Yunan tanrıçası için sunak alanı ortaya çıkardı*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/en/culture/archeologists-unearth-altar-site-for-greek-goddess-in-western-turkey/2453416> adresinden alındı
- Davies, J. G. (1962). *The architectural setting of baptism*. Londra: Barrie ve Rockliff.
- Demirağ, D., Şen, M., & Erten, A. (2008). *Suyla gelen kültür*. (M. Gencer, Dü., S. Hüskalır, & A. Erten, Çev.) İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Dieter, A. (2003). Sacred lake. A. Dieter içinde, *The encyclopedia of ancient Egyptian architecture* (s. 206). Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Dietrich, O. (2017). Enclosure B, a short overview. 2024 tarihinde www.dainst.blog adresinden alındı
- Dilworth, J. (1878). *Pictorial Description Of The Tabernacle in the Wilderness: Its Rites and Ceremonies*. London: The Sunday School Union. <https://www.alamy.com/the-brazen-laver-from-the-book-pictorial-description-of-the-tabernacle-in-the-wilderness-its-rites-and-ceremonies-a-detailed-description-and-pictorial-guide-of-the-tabernacle-as-described-in-the-old-testament-book-of-exodus-in-the-bi> adresinden alındı
- Dufour, X. L. (1983). *Dictionary of The New Testament*. New York: Harper & Row Publishers.

- Dura-Europos Church*. (2024, Kasım 19). Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Dura-Europos_church adresinden alındı
- Eliade, M. (2020). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I* (3. Baskı b.). (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eliade, M. (2022). *Dinler Tarihine Giriş* (4. basım b.). (L. A. Özcan, Çev.) İstanbul: Alfa yayıncılık.
- Erbaş, A. (2004). Muhtelif dinlerde su motifi. *Ekev Akademi Dergisi*, 8(20), 241-258.
- Erbil, Y. H. (2005). Hitit Dönemi Su Kültü. *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Erbil, Y., & Mouton, A. (2012). Water in Ancient Anatolian Religions: An Archaeological and Philological Inquiry on the Hittite Evidence. *The University of Chicago Press*. <http://www.jstor.org/stable/10.1086/664572> adresinden alındı
- Esed, M. (2015). *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir* (9.baskı b.). (C. Koytak, & A. Ertürk, Çev.) İstanbul: İşaret Yayıncılık.
- Fosmire, E. (b.t.). *The Meenakshi Temple at Madurai*. mayıs 20, 2023 tarihinde Khan Academy: <https://en.khanacademy.org/humanities/art-asia/south-asia/x97ec695a:1500-1850-deccan-south/a/the-meenakshi-temple-at-madurai> adresinden alındı
- Gala, T. (2016, Ekim 31). The Egyptian Book of the Dead: A guidebook for the underworld. (A. M. Ateş, Çev.) Nisan 10, 2023 tarihinde https://youtu.be/1yv_MXNYbAo adresinden alındı
- Gattupalli, A. (2023, 06 12). *Varanasi's Ghats: The Adaptable Riverscapes of India*. www.arcdaily.com: <https://www.archdaily.com/1002292/varanasis-ghats-the-adaptable-riverscapes-of-india> adresinden alındı
- German, S. (2016). *White Temple and ziggurat, Uruk*. Ocak 2024 tarihinde Khan Academy: <https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient->

mediterranean-ap/ancient-near-east-a/a/white-temple-and-ziggurat-uruk
adresinden alındı

Gough, M. (1985). *Alahan: An Early Christian Monastery in Southern Turkey*.
Toronto: Pontifical Ins Of Mediaeval Studies.

Güç, A. (1992). İlahi Dinlerde Ma'bed. *Doktora tezi*. Bursa: Bursa Uludağ
Üniversitesi.

Güngör, E. (2004). Modern kilise yapılarında varlık mekan araştırması. Trabzon:
Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Hasol, D. (2019). *ansiklopedik mimarlık sözlüğü* (16 b.). istanbul: YEM yayın.

Hellenic-art.com. (b.t). *Yunan seramik sözlüğü*. Hellenic art.com:
<https://www.hellenic-art.com/hellenipedia/greek-pottery-glossary/> adresinden
alındı

Hinnells, J. R. (1984). *The Penguin dictionary of religions*. New York, ABD: Penguin
Books.

Hoag, J. D. (1963). *Western Islamic architecture*. New York : G. Braziller.

Hooke, S. H. (2020). *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları*. (A. Şenel, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Jacobs, J., & Brunner, A. W. (n.d.). Synagogue Architecture. *jewishencyclopedia*. 12
26, 2023 tarihinde [https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14161-](https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14161-synagogue-architecture)
synagogue-architecture adresinden alındı

Jensen, R. M. (2011). *Living Water: Images, Symbols And Setting of Early Christian*.
Boston: Brill Publishers.

Kahraman, A. (1993). *Mukayeseli Dinler Tarihi* (6.Baskı b.). İstanbul: Marifet
Yayınları.

Kazuhiko, N. (2007, 3 31). *Misogi*. (i. archieve, Dü.) 2024 tarihinde encyclopedia of shinto:

<https://web.archive.org/web/20121206233944/http://eos.kokugakuin.ac.jp/module/s/xwords/entry.php?entryID=1483> adresinden alındı

Khatchatryan, A. (1982). *Origine et typologie des Baptisteres paleochretiens*. Paris: Mulhouse.

Klasik Düşünce Okulu. (2020, mart 2). *Kürşat Demirci, Dinler Tarihine Giriş, 1.Seminer*. 2024 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=yBHmhpqtv0&list=PLADMQ9VgSO5kHtzPuk_vWjqx2oDtVbto7 adresinden alındı

Kramrisch, S. (1946). *The Hindu Temple*.

Kurt, A. O., & Göler, M. E. (2017, Aralık). Anadolu’da İlk Tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, s. 1107-1138.

Leacroft, H., & Leacroft, R. (1974). *The Buildings of Ancient Mesopotamia*. Leicester [İngiltere] : Leicester Brockhampton Press.

Lesches, S. Z. (2001). *Understanding Mikvah*. Kanada: National Library of Canada Cataloguing in Publication Data.

Manabu, T. (2016, Temmuz 19). *"Temizuya": Arınma Ritüeli*. Nippon.com: <https://www.nippon.com/en/views/b05205/#> adresinden alındı

Meek, H. A. (1995). *The Synagogue*. London: Phaidon Press.

Meraih Kesucian Diri Menjelang Nyepi dalam Upacara Melasti. (b.t.). indonesia kaya: <https://indonesiakaya.com/pustaka-indonesia/meraih-kesucian-diri-menjelang-nyepi-dalam-upacara-melasti/> adresinden alındı

Michell, G. (1988). *Hindu temples, Symbolism in architecture - India, Hinduism*. Chicago: University of Chicago Press.

- Notroff, J., Dietrich, O., Peters, J., Pöllath, N., & Köksal-Schmidt, Ç. (2015). Uygarlığın Doğuşunda. Neolitik şölenlerin izleri. Göbekli Tepe - Dünyanın En Eski Tapının Alanın ve Besin Üretiminin Başlangıcı. *Aktüel Arkeoloji*, s. 26-43.
- O'Brien, J. (2019, 12 12). *Ancient Egypt the Mytology*. <http://www.egyptianmyths.net/aegypt.htm> adresinden alındı
- Onn, A., & Bdolah, S. W. (2014). *Modi'in: Hometown of them Maccabees*. biblical archaeology society library: <https://library.biblicalarchaeology.org/article/modiin-hometown-of-the-maccabees/> adresinden alındı
- Öner, Ö. (2018). Kültürel öge olarak su kavrsamı ve Türk Resim sanatına etkileri. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Özcan, Ş. (2019, 10 31). Geçmişten Günümüze Dinler Tasnifinde Morfolojik Yaklaşım. *bilimname*, 2019(38), s. 355-388. 03 20, 2024 tarihinde alındı
- Özdoğan, M. (2015). Göbekli Tepe'yi anlamak. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 46.
- Özel, K. (1998). Dini mimaride merkez kavramı. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Rassalle, T. (2021). *Ostia. ancient synagog coins*: https://www.ancientsynagoguecoins.com/synagogue/ostia/#_ftnref1033 adresinden alındı
- Ricks, S. D. (2020, Şubat). Masada and the World of the New Testament. *BYU studies*, 36(3), 277-286. Mart 7, 2024 tarihinde [byustudies.com: https://byustudies.byu.edu/article/miqvaot-ritual-immersion-baths-in-second-temple-intertestamental-jewish-history/](https://byustudies.byu.edu/article/miqvaot-ritual-immersion-baths-in-second-temple-intertestamental-jewish-history/) adresinden alındı
- Ristow, S. (1998). *Frühchristliche Baptisterien*. Claremont: The Library of the Claremont School of Theology.
- Rogers, C. F. (1903). *Baptism and Christian archaeology*. Oxford: Clarendon Press. <https://archive.org/details/baptismchristian0000roge/page/332/mode/2up?q=s.+so+phia> adresinden alındı

- Romey, K. M. (2004). Diving the Maya Underworld. *Archaeology*, 16-23.
- Rudd, S. (2017). *Architectural Similarities between Ancient Synagogues and the Church*. bible.ca: <https://www.bible.ca/synagogues/Mikvah-Christian-Maker-Baptistry-wash-sins-Architectural-ancient-Synagogue-pre-70AD-standardized-typology-design-incorporated-copied-similarities-into-church.htm> adresinden alındı
- Rudd, S. (2017). *Synagogue Mikveh: The Christian Maker*. bible.ca: <https://www.bible.ca/synagogues/Mikvah-Christian-Maker-Baptistry-wash-sins-Architectural-ancient-Synagogue-pre-70AD-standardized-typology-design-incorporated-copied-similarities-into-church.htm> adresinden alındı
- Runesson, A., Binder, D. D., & Birger, O. (2008). *The Ancient Synagogue from its Origins to 200 C.E.: A Source Book (Ancient Judaism and Early Christianity)*. Boston: Brill Academic Pub.
- Sardeis Arkeolojik Araştırmaları. (b.t.). *Sinagog*. sardisexpedition.org: <https://sardisexpedition.org/en/essays/about-synagogue> adresinden alındı
- Schmidt, K. (2007). *Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*. (R. Aslan, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sezal, Z. (2007, Ağustos). Su simgeciliği ve ilahi dinlerde arınma. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Shmuel, B.-a., & Shmuel, A. (2017, Mart 25). *On the Mikveh Trail, follow the rugged path of Jerusalem's ancient pilgrims*. The Times of Israil: <https://www.timesofisrael.com/on-the-mikveh-trail-follow-the-rugged-path-of-jerusalems-ancient-pilgrims/> adresinden alındı
- Simmins, V. (2008). *Sacred Spaces and Sacred Places: A Comparative Approach*.
- Sudarsan, J. (2017, Mayıs 3). *Temple Architecture and Sculpture – Hindu, Buddhist and Jain (Indian Culture Series – NCERT)*. mayıs 20, 2023 tarihinde

www.clearias.com: <https://www.clearias.com/temple-architecture-sculpture/>
adresinden alındı

Şenavcu, H. İ. (2015). Düünden bugüne Japon Budizmi:İnanç ve Uygulamaları. *Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Tanaç Kiray, M. (2004, Şubat). Osmanlı kentlerinde Seferad kültürünün dönüşümünün mimariye yansımaları 'İzmir örneği'. İzmir, Türkiye: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Temple tank. (2024, 26 12). wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_tank
adresinden alındı

Tezokur, M. H. (2012). Yahudi dinsel yaşamında mikvenin yeri ve önemi. *Bütün yönleriyle Yahudilik* (s. 99-118). Ankara: Uluslararası Sempozyum.

Theertham. (2012, mart 28). internet archieve: <https://web.archive.org/web/20120328234631/http://www.maduraimenakshi.org/templenew.php?link=theertham> adresinden alındı

Traditional Water Harvesting Structures of North Central Gujarat. (2020). Cooper edu: https://cooper.edu/architecture/gallery/traditional-water-harvesting-structures-north-central-gujarat#img_gallery-7. adresinden alındı

Tribe, S. (2022, 12 22). *Paleochristian Baptismal Pools from Roman Tunisia*. Liturgical Arts Journal: <https://www.liturgicalartsjournal.com/2022/12/paleochristian-baptismal-pools-from.html> adresinden alındı

Tuna, S. (2006). *Türkiye’de Sinagog Mimarisi ve Edirne Büyük Sinagogu*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Türkeri, İ. (2016). Türkiye’deki İslam Tapınma Mekânı Tasarımları ve ve Mimari Tasarım Paradigmalarının Mimari Proje Yarışmaları Üzerinden Değerlendirilmesi. *Doktora Tezi*. İstanbul, Türkiye: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Türkoğlu, İ. (2001). Antik Çağdan Günümüze Türkiye'de Sinagog Mimarisi. *Yüksek Lisans Tezi*. İzmir, Türkiye: Ege Üniversitesi.

Uygun Yazıcı, S. (2019). Anadolu'da Erken Hristiyanlık Dönemi Vaftizhaneleri: Kilikia, Pamphylia, Lykia Örnekleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi .

Ülger, G. (2013). Tapınma Ritüeli ile İbadet Mekanı Arasındaki İlişkinin Göstergebilimsel Bağlamda Okunması: Cemevi Yapıları. İstanbul, Türkiye: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Wallis Budge, E. (1911). *Osiris and the Egyptian resurrection*. Londra: P. L. Warner.

Wong, S. (2024, 9 11). *Torii: Meaning, Types, and 8 Recommended Torii Gates*. Japanbite: <https://japanbite.com/blogs/news/torii-meaning-types-and-10-recommended-torii-gates> adresinden alındı

Wylson, A. (1986). *Aquatecture: Architecture and Water*. Londra: The Architectural Press.

Yüter, F. Z. (2014). İstanbul'da Su Mimarisi ve Şadırvanlar. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Haliç Üniversitesi.

Zavada, J. (2019, mart 17). *Laver of Bronze*. Şubat 2024 tarihinde Learn Religions: <https://www.learnreligions.com/laver-of-bronze-700112> adresinden alındı

Zimmermann, C. (2020). Water in Early Christian Ritual: Baptism and Baptisteries in Corinth. N. Chiarenza, A. Haug , & U. Müller içinde, *The Power of Urban Water, Studies in Premodern Urbanism* (s. 85-104). De Gruyter.

